

ISSN: 2617-4162 (Print)

ISSN: 2617-4170 (Online)

DOI 10.32518/2617-4162-2019-4

Соціально-правові студії

Науково-аналітичний журнал

Випуск 4 (6)

Львів 2019

УДК 33+34+159.9](051)
С69

С69 **Соціально-правові студії**: науково-аналітичний журнал / гол. ред. О. Балинська. Львів: ЛьвДУВС, 2019. Вип. 4 (6). 168 с.

Виходить чотири рази на рік.

Засновник – Львівський державний університет внутрішніх справ.

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Інтернет
Вченою радою Львівського державного університету внутрішніх справ
(протокол від 24 грудня 2019 р. № 5)

Свідоцтво про державну реєстрацію: Серія КВ від 16.10.2018 № 23590-13430Р

Адреса редакції:

Вул. Городоцька, 26, м. Львів, 79007, Україна

Тел.: +380 (32) 233-20-80

Веб-сайт: www2.lvduvs.edu.ua / <http://www2.lvduvs.edu.ua/sotsialno-pravovi-studii-arkhiv>

E-mail: Social.Legal.Studios@gmail.com

Науково-аналітичний журнал «Соціально-правові студії» внесено до:

- Переліку наукових фахових видань України категорії «Б»:
 - з юридичних наук у галузі 08 Право (наказ МОН від 18.12.2018 № 1412);
 - з економічних наук у галузях 051 Економіка, 072 Фінанси, банківська справа та страхування, 073 Менеджмент (наказ МОН від 15.10.2019 № 1301);
 - зі соціальних та поведінкових наук у галузі 053 Психологія (наказ МОН від 28.12.2019 № 1643)
- Платформи «Наукова періодика України» Національної бібліотеки України ім. Вернадського
- Реєстру Агенції організацій Crossref Open Citation Index (COCI) Міжнародної асоціації видавничої цитованості (Publishers International Linking Association – PILA)
- Вільної доступної пошукової системи Google Scholar
- Міжнародного електронного репозитарію (Ranking Web of Repositories)
- Репозитарію Центрально- та Східноєвропейської електронної бібліотеки (Central and Eastern European Online Library – CEEOL)
- Міжнародної наукометричної бази даних Index Copernicus Journal Master List

Науково-аналітичний журнал «Соціально-правові студії» співпрацює з Антиплагіатною інтернет-системою Strike-Plagiarism

У публікаціях висловлено позицію авторів, яку не завжди поділяє редакційна колегія. Відповідальність за достовірність фактів, статистичних даних, точність викладеного матеріалу покладається на авторів і рецензентів.

Під час передруку матеріалів посилання на Журнал обов'язкове.

Рукописи не повертаються.

УДК 33+34+159.9](051)

© Львівський державний університет
внутрішніх справ, 2019

ISSN: 2617-4162 (Print)

ISSN: 2617-4170 (Online)

DOI 10.32518/2617-4162-2019-4

Social & Legal Studios

Scientific and Analytical Journal

Issue 4 (6)

Lviv 2019

UDC 33+34+159.9](051)
C69

Social & Legal Studios: scientific and analytical journal / Chief Editor O. Balynska. Lviv: LvSUIA, 2019. Issue 4 (6). 168 p.

It is published four times a year.
The founder is Lviv State University of Internal Affairs.

Recommended for publication and distribution via the Internet
by the Academic Council of Lviv State University of Internal Affairs
(*Minutes of December 24, 2019 No. 5*)

Certificate of state registration from 16.10.2018 № 23590-13430P

Editorial addresses:

Horodotska Str., 26, Lviv, 79007, Ukraine

Tel.: +380 (32) 233-20-80

Website: www2.lvduvs.edu.ua / <http://www2.lvduvs.edu.ua/sotsialno-pravovi-studii-arkhiv>

E-mail: Social.Legal.Studios@gmail.com

The scientific and analytical magazine «Social & Legal Studios» has been included in:

- In the list of scientific professional publications of Ukraine of category «B»:
 - of juridical sciences in the field of 08 Law (The Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 1412 of December 18, 2018);
 - of economic sciences in the fields of 051 Economics, 072 Finance, Banking and Insurance, 073 Management (The Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 1301 of October 15, 2019);
 - of social and behavioral sciences in the field of 053 Psychology (The Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 1643 of December 28, 2019)
- Platform «Scientific Periodicals of Ukraine» by the National Library of Ukraine named after Vernadsky
- The Register of Agency Organizations Crossref Open Citation Index (COCI) of Publishers International Linking Association – PILA
- Free available Google Scholar search engine
- International Electronic Repository (Ranking Web of Repositories)
- Repository of Central and Eastern European Online Library (CEEOL)
- The International Scientific Center of the Index Copernicus Journal Master List

Scientific and analytical journal «Social & Legal Studios» cooperates with anti-plagiarism Internet-system Strike-Plagiarism.

The publications state the position of the authors, which is not always shared by the editorial board. Responsibility for the correctness of facts, statistics, and accuracy of the presented material relies on the authors and reviewers.

During the re-printing of materials reference to the Journal is required.

Manuscripts are not returned.

UDK 33+34+159.9](051)

© Lviv State University
of Internal Affairs, 2019

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ
науково-аналітичного журналу
«Соціально-правові студії»

Головний редактор – **Балинська Ольга**, доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії наук вищої освіти України, дійсний член Міжнародної академії інформатики (Львів, Україна)

Заступник головного редактора – **Ревак Ірина**, доктор економічних наук, доцент (Львів, Україна)

Відповідальний секретар – **Огірко Ольга**, кандидат технічних наук, доцент (Львів, Україна)

Члени редакційної колегії:

Алієв Назім (Əliyev Nazim), доктор юридичних наук, доцент (Баку, Республіка Азербайджан);

Бошкович Александер (Bosković Aleksandar), доктор філософії, доцент (Белград, Республіка Сербія);

Радович-Стоянович Єлена (Radović-Stojanović Jelena), доктор філософії, доцент, член Наукового товариства економістів Сербії (Белград, Республіка Сербія);

Пітер Магдалена (Pyter Magdalena), доктор габілітований, доцент, менеджер з пропаганди науки (Люблін, Республіка Польща);

Чепіль Марія (Czepil Maria), доктор габілітований, професор, менеджер з пропаганди науки (Люблін, Республіка Польща);

Вішнівські Бернад (Wiśniewski Bernard), доктор габілітований, професор, інженер (Щитно, Республіка Польща);

Фалдовські Марек (Faldowski Marek), доктор габілітований, член Польського товариства наук безпеки, член Ради з питань науки і технологій Національного начальника поліції, член наукової ради Центральної лабораторії криміналістики (Щитно, Республіка Польща);

Бліхар В'ячеслав, доктор філософських наук, професор (Львів, Україна);

Гришук Віктор, доктор юридичних наук, професор, академік Академії наук вищої освіти України, член-кореспондент Національної академії правових наук України, заслужений юрист України (Львів, Україна);

Живко Зінаїда, доктор економічних наук, професор, академік Академії економічних наук України та Академії наук вищої освіти України, дійсний член Міжнародної академії інформатики (Львів, Україна);

Ковальчук Зоряна, доктор психологічних наук, професор (Львів, Україна);

Копитко Марта, доктор економічних наук, професор (Львів, Україна);

Мовчан Анатолій, доктор юридичних наук, професор (Львів, Україна);

Пушак Ярослав, доктор економічних наук, професор (Львів, Україна);

Сковронська Ірина, кандидат філологічних наук, доцент (Львів, Україна);

Шопіна Ірина, доктор юридичних наук, професор (Львів, Україна);

Ващенко Ірина, доктор психологічних наук, професор (Київ, Україна);

Галян Ігор, доктор психологічних наук, професор (Дрогобич, Україна);

Лефтеров Василь, доктор психологічних наук, професор (Одеса, Україна);

Флейчук Марія, доктор економічних наук, професор, академік Академії наук вищої освіти України (Львів, Україна).

EDITORIAL BOARD
of scientific and analytical journal
«Social & Legal Studies»

Editor-in-Chief – **Balynska Olha**, Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of Higher Education of Ukraine, Full Member of the International Academy of Informatics (Lviv, Ukraine)

Deputy Editor-in-Chief – **Revak Iryna**, Doctor of Economic Sciences, Associate Professor (Lviv, Ukraine)

Executive Secretary – **Ohirko Olha**, Candidate of Technical Sciences, Associate Professor (Lviv, Ukraine)

Members of the editorial board:

Aliyev Nazim, Doctor of Law, Associate Professor (Baku, the Republic of Azerbaijan);

Boshkovych Aleksander, Doctor of Philosophy, Associate Professor (Belgrade, the Republic of Serbia);

Radovych-Stoianovych Yelena, Doctor of Philosophy, Associate Professor, Member of the Scientific Society of Economists of Serbia (Belgrade, the Republic of Serbia);

Pyter Magdalena, Habilitated Doctor, Associate Professor, Science Promotion Manager (Lublin, the Republic of Poland);

Chepil Maria, Habilitated Doctor, Professor, Science Promotion Manager (Lublin, the Republic of Poland);

Vishnievski Bernard, Habilitated Doctor, Professor, Engineer, (Shchytyno, the Republic of Poland);

Faldovski Marek, Habilitated Doctor, member of the Polish Society of Security Sciences, member of Council of Sciences and Technologies of the National Police Chief, member of the Scientific Council of the Central Forensic Laboratory (Shchytyno, the Republic of Poland);

Blikhar Viacheslav, Doctor of Philosophy, Professor (Lviv, Ukraine);

Hryshchuk Viktor, Doctor of Law, Professor, Academician of the Academy of Sciences of Higher Education of Ukraine, Associate Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine (Lviv, Ukraine);

Zhyvko Zinaida, Doctor of Economic Sciences, Professor, Academician of the Academy of Economic Sciences of Ukraine and the Academy of Sciences of Higher Education of Ukraine, active member of the International Academy of Informatics (Lviv, Ukraine);

Kovalchuk Zoriana, Doctor of Psychological Sciences, Professor (Lviv, Ukraine);

Kopytko Marta, Professor of Management Department of Lviv State University of Internal Affairs, Doctor of Economic Sciences, Professor (Lviv, Ukraine);

Movchan Anatoliy, Doctor of Law, Professor (Lviv, Ukraine);

Pushak Yaroslav, Doctor of Economic Sciences, Professor (Lviv, Ukraine);

Skovronska Iryna, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor (Lviv, Ukraine);

Shopina Iryna, Doctor of Law, Professor (Lviv, Ukraine);

Vashchenko Iryna, Doctor of Psychological Sciences, Professor (Kyiv, Ukraine);

Halyan Ihor, Doctor of Psychological Sciences, Professor (Drohobych, Ukraine);

Lefterov Vasyl, Doctor of Psychological Sciences, Professor (Odessa, Ukraine);

Fleischuk Maria, Doctor of Economic Sciences, Professor, Academician of the Academy of Sciences of Higher Education of Ukraine (Lviv, Ukraine).

Розділ 1

Проблеми реалізації права: теорія та історія

Chapter 1

Issues of law implementation: theory and history

UDC (УДК) 349.2
JEL Classification: K 31

Долинська Марія Степанівна,

доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри господарсько-правових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх
e-mail: m.s.dolynska@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-0352-5470

Мокрицька Наталія Петрівна,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри господарсько-правових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ
e-mail: nat3mok4@ukr.net
ORCID ID: 0000-0003-0318-5285

ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ПОДІЛУ РОБОЧОГО ДНЯ НА ЧАСТИНИ

Анотація. У більшості країн однією з найважливіших проблем робочого часу працівника є раціональний розподіл норми робочого часу та відпочинку.

В Україні правове регулювання робочого часу здійснюється передусім нормами Кодексу законів про працю України. Режим роботи законодавцем визначено як встановлення робочого часу та часу відпочинку, графіків змінності, введення підсумованого обліку робочого часу, часу початку та закінчення робочого дня, тривалості перерви для відпочинку та харчування, поділу робочого дня на частини.

У випадку, якщо поділ робочого дня на частини передбачено законодавством України, то воно застосовується тільки у тому випадку, коли є відповідне погодження. Ні працівник, ні роботодавець в односторонньому порядку не вправі змінювати норму тривалості робочого часу та порядок її розподілу, оскільки це суперечить засадам договірної практики трудових відносин на основі трудового договору. З'ясовано, що є лише поодинокі законодавчі акти застосування поділу робочого дня на частини, що характеризує обмеженість сфери правового регулювання.

На основі дослідження актів соціального партнерства, законодавства України, досвіду зарубіжних країн та матеріалів судової практики визначено підставу та порядок встановлення роздробленого робочого часу працівника.

Роботодавцям на рівні окремого локального акту (або як додаток до колективного договору) доцільно визначити перелік працівників, яким може бути встановлено, за їх згодою, поділ робочого часу на частини у відповідності до орієнтованого переліку відповідних посад працівників, який рекомендовано закріпити як додаток до Галузевої угоди.

Існує об'єктивна необхідність систематизації та упорядкування змісту нормативно-правових актів, які регламентують поділ робочого дня на частини. Розроблений новий кодифікаційний акт трудового законодавства встановлює новий підхід до правове регулювання відносин щодо розподілу робочого часу на частини, в основі якого є взаємна домовленість між працівником та роботодавцем.

Ключові поняття: трудовий договір, колективний договір, поділ робочого дня на частини, режим роботи.

Dolynska Mariya,

Doctor of Law, Associate Professor,
Head of the Department of Economic and Legal Disciplines
Lviv State University of Internal Affairs
e-mail: m.s.dolynska@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-0352-5470

Mokrytska Nataliya,
Candidate of Law, Associate Professor
of the Department of Economic and Legal Disciplines
Lviv State University of Internal Affairs
e-mail: nat3mok4@ukr.net
ORCID ID: 0000-0003-0318-5285

LEGAL PROBLEMS OF WORKING DAY DIVISION INTO PARTS

Abstract. In most countries, one of the most important problems of the worker's time is the rational distribution of working hours and rest periods.

In Ukraine, the legal regulation of working time is carried out with the norms of the Labor Code of Ukraine. The legislator defines working time schedules as the establishment of working time and rest periods, shift of labor, the introduction of accountability of working time, the period between the start and end of the working day, the duration of the break for rest and food, the division of the working day into parts.

If the division of the working day into parts is provided by the legislation of Ukraine, then it applies only when there is an appropriate agreement. Neither the employee nor the employer can unilaterally change the duration and scheduling of working hours and the procedure for their distribution, as this contradicts the principles of contractual practice of labor relationships based on the employment contract. It is revealed that there are only rare legislative acts of the working day division into parts, and it characterizes the limited scope of legal regulation.

The grounds and procedure for establishing a divided working time of the employee have been determined on the basis of the study of the acts of social partnership, the legislation of Ukraine, the experience of foreign countries and the materials of the judicial practice.

For employers, at the level of a separate local act (or as an annex to a collective agreement), it is expedient to determine the list of employees that agree to the working time division into parts in accordance with the target list of relevant posts of employees, which is recommended to be affixed as an annex to the Branch Agreement.

There is an objective need to systematize and arrange the content of normative and legal acts regulating the division of working day into parts. The new codification act of the labor legislation establishes a new approach to the legal regulation of relationships concerning the division of working time into parts based on a mutual agreement between the employee and the employer.

Key concepts: employment contract, collective agreement, working day division into parts, working time schedules.

DOI 10.32518/2617-4162-2019-4-8-17

Вступ

Як один з основних інститутів трудового права, робочий час нині перебуває у полі дослідження і вітчизняних, і зарубіжних науковців. Однак доктрина трудового права більше зосереджена на питаннях різновидів робочого часу, порядку та умовах їх застосування. Натомість перерозподіл робочого часу у межах відповідної норми характеризує правову категорію «режим робочого часу», яка не має законодавчого визначення і регулюється здебільшого нормами локального законодавства.

Зокрема, в межах дисертаційного дослідження питання єдності та диференціації правового регулювання трудових відносин робочого часу, часу відпочинку і заробітної плати на підприємствах, В. Я. Бурак визначає відносини щодо запровадження режиму робочого часу як

один із критеріїв для диференціації правового регулювання на локальному рівні (Бурак, 1999) [1]. У своїй дисертаційній праці, яка присвячена тематиці правового регулювання робочого часу на підприємствах державного і приватних секторів економіки, К. В. Шурупова приходить до висновку, що режим робочого часу – це порядок розподілу тривалості робочого часу по різних відрізках часу календарного для належного протікання трудового процесу й забезпечення вільного часу працюючим (Шурупова, 2010) [2].

Зарубіжні науковці здебільшого досліджують перерозподіл робочого часу, зокрема поділ робочого дня на частини скрізь призму концепції «гнучкості робочого часу». Зокрема, S. Lee, D. McCann та Jon C. Messenger акцентують на одній з найважливіших проблем

робочого часу працівника, а саме на нераціональному розподілі норми робочого часу та часу відпочинку у більшості країн та пропонують шляхи вирішення означеної проблеми (Lee, McCann, C. Messenger, 2007) [3]. S. Deakin досліджує роль трудового права у договірній сегментації ринку праці (Deakin, 2013).

J. Мєсіна використовує систему соціального діалогу як ефективний механізм забезпечення гнучкості робочого часу у Польщі (Мєсіна, 2017) [5]. Тенденції щодо організації робочого часу у майбутньому були підсумовані у комплексному дослідженні Міжнародної Організації Праці у 2018 року [6].

Метою статті є дослідження актів соціального партнерства, законодавства України, досвіду зарубіжних країн та матеріалів судової практики щодо визначення підстав та порядку встановлення поділу робочого дня працівника на частини.

1. Поділ робочого дня на частини як режим роботи

За відсутності законодавчого визначення правової категорії «режим роботи» судова практика намагається усунути цю прогалину.

Зокрема, суди приходять до висновку, що під поняттям «режим роботи» законодавець визначає встановлення робочого часу та часу відпочинку, графіків змінності, введення підсумованого обліку робочого часу, часу початку та закінчення робочого дня, тривалості перерви для відпочинку та харчування, поділу робочого дня на частини [7]. Режим робочого часу – це розподілення часу роботи в межах доби чи іншого календарного періоду [8]. Режим робочого часу – це регламентований законом або угодою сторін трудового договору на підставі закону розподіл робочого часу протягом відповідного календарного періоду (дня, тижня, місяця, року). Режим робочого часу охоплює початок і закінчення робочого дня, перерви в роботі, змінність протягом дня, тип робочого тижня, облік робочого часу тощо. [9].

В Україні правове регулювання робочого часу здійснюється передусім нормами Кодексу законів про працю України від 10.12.1971 р. № 322-VIII (далі – КЗпП). Відповідно до ст. 60 КЗпП на роботах з особливими умовами і характером праці в порядку і випадках, передбачених законодавством, робочий день може бути поділений на частини з тією умовою, щоб загальна тривалість роботи не перевищувала встановленої тривалості робочого дня [10].

Аналіз цього законодавчого положення дає підстави виокремити такі основоположні правила, на основі яких здійснюється правове регулювання поділу робочого часу на частини:

1) зберігається тривалість робочого дня працівника, тобто працівник не працює понад норму;

2) відсиловний характер статті, тому що відсутність відповідного законодавчого акту унеможливує застосування ст. 60 КЗпП.

Оскільки норма ст. 60 КЗпП скеровує до відповідного спеціального акту законодавства, то не має підстав для довільного тлумачення поняття «роботи з особливими умовами та характером праці», які по суті і є тими випадками, коли може бути поділений робочий день працівника на частини. Тому систематизація такого правового регулювання здійснюється на основі визначення робіт з особливими умовами і характером праці, де може бути застосовано розроблену роботу, а не категорій працівників, які виконують такі види робіт.

3) диспозитивний характер нормативного положення ст. 60 КЗпП.

Це означає, що навіть якщо поділ робочого дня на частини передбачено законодавством України, то застосовується тільки у тому випадку, коли є відповідне погодження. Ні працівник, ні роботодавець в односторонньому порядку не вправі змінювати норму тривалості робочого часу та порядок її розподілу, оскільки це суперечить засадам договірної практики трудових відносин на основі трудового договору. Водночас порядок та випадки застосування поділу робочого дня на частини регулюється тільки поодинокими законодавчими актами.

2. Поділ робочого дня на частини як гарантія безпеки руху

2.1. Поділ робочого дня на частини для водіїв колісних транспортних засобів. Передусім йдеться про роботу водіїв колісних транспортних засобів.

Відповідно до п.2.9 Положення про робочий час і час відпочинку водіїв колісних транспортних засобів, затверджене наказом Мінтрансв'язку України від 07.06.2010 № 340 для водіїв автобусів, які здійснюють регулярні пасажирські перевезення, за їх згодою може встановлюватись робочий день із розподілом зміни на дві частини за умови, що тривалість цих частин не перевищує 4 години з урахуванням часу, необхідного для повернення на місце стоянки.

Водночас тривалість перерви між частинами зміни має бути не менше 2-ох годин без урахування часу для відпочинку і харчування. Час перерви між двома частинами зміни в робочий час не враховується [11].

Зі змісту наведеного положення можна зробити такі висновки:

1) до роботи з особливими умовами і характером праці належить тільки праця водіїв

автобусів, які здійснюють регулярні пасажирські перевезення.

Хоч Положення про робочий час і час відпочинку водіїв колісних транспортних засобів встановлює особливості режиму праці також для водіїв легкових автомобілів, для такої категорії працівників передбачено тільки право на ненормований робочий день, тобто понад нормальну тривалість робочого часу.

2) потрібне волевиявлення конкретного працівника.

Тобто поділ робочого дня на частини здійснюється не щодо усіх працівників, які працюють у роботодавця, а лише тих, які надали згоду на такий розподіл норми робочого часу.

Згода вочевидь може бути виражена поданням відповідної заяви працівника з проханням поділити робочий час на частини, коли ініціатива виходить від працівника.

Інший бік згоди може полягати у тому, що роботодавець має отримати згоду працівника на поділ його робочого дня на частини. Не попередження, як у випадку змін істотних умов праці у зв'язку зі змінами в організації виробництва та праці у порядку та на умовах, визначених ст. 33 КЗпП.

3) положення сформульоване так, що згода працівника не є безумовною підставою для поділу робочого часу на частини.

4) поділ обмежений двома частинами, кожна з яких не може перевищувати 4 години. Водночас, як свідчить судово практика, одним із важливих засобів контролю за виконанням працівником розподіленої норми робочого часу є дані системи супутникового зв'язку GPS [12].

2.2. Поділ робочого дня на частини для водіїв міського електричного транспорту.

Інший законодавчий акт стосується працівників міського електричного транспорту.

Згідно з п. 2.6. Положення про робочий час і час відпочинку водіїв трамвая та тролейбуса, затверджене наказом Міністерства інфраструктури України від 15.09.2014 № 444 на підприємстві за погодженням із виборним органом первинної профспілкової організації (профспілковим представником) для водіїв може бути введений робочий день (зміна) з поділом на дві частини з тією умовою, щоб загальна тривалість робочого часу не перевищувала встановленої тривалості робочого дня.

Тривалість перерви між частинами робочого дня (зміни) має бути не менше 2-ох годин без урахування часу для відпочинку і харчування [13].

Зі змісту наведеного положення можна зробити такі висновки:

1) до роботи з особливими умовами і характером праці належить праця водіїв трамвая та тролейбуса;

2) згоди працівника не потрібно, адже поділ робочого дня частини може бути введений для усіх водіїв, а не окремих працівників;

3) натомість законодавство вимагає погодження з виборним органом первинної профспілкової організації (профспілковим представником).

Погодження означає, що роботодавець має звернутися з запитом до виборного органу первинної профспілкової організації (профспілковим представником), яка має розглянути звернення роботодавця і прийняти відповідне рішення шляхом процедури голосування;

4) встановити такий поділ робочого дня на частини можна тільки на підприємствах;

5) поділ обмежений двома частинами, однак максимальна їх тривалість цим законодавчим актом не встановлена;

6) встановлено мінімальну тривалість перерви між такими частинами – 2 години без урахування часу для відпочинку і харчування.

Отже, тривалість перерви між частинами має бути не менше 2-ох годин, що характеризує такий поділ.

Водночас, аналогічне положення не виписане щодо водіїв автобусів, які здійснюють регулярні пасажирські перевезення.

У п. 4 та п. 5 Положення про робочий час і час відпочинку водіїв колісних транспортних засобів, яке затверджене наказом Мінтрансзв'язку України від 07.06.2010 № 340, встановлено, що після керування протягом 4-ох годин водій має зробити перерву для відпочинку та харчування тривалістю не менше 45 хвилин, якщо не настає період щоденного відпочинку.

Перерва для відпочинку та харчування не включається в робочий час водія. Тривалість перерви для відпочинку та харчування встановлюється перевізником за погодженням із виборним органом первинної профспілкової організації, а час початку і закінчення перерви встановлюється правилами внутрішнього трудового розпорядку. Водії використовують час перерви на свій розсуд [11].

На цьому перелік подібних законодавчих актів, які визначають норми застосування поділу робочого часу на частини вважаємо вичерпаним. Наприклад, Положенням про робочий час та час відпочинку плаваючого складу морського і річкового транспорту України, яке затверджене наказом Міністерства інфраструктури України від 29.02.2012 № 135 [14] не передбачено можливості встановлення поділу робочого часу на частини.

2.3. Поділ робочого дня на частини для окремих працівників залізничного транспорту.

Проте до уваги варто взяти також наказ Укрзалізниці від 10.03.1994. № 40-Ц «Особливості регулювання робочого часу і часу відпочинку окремих категорій працівників залізничного транспорту, робота яких безпосередньо пов'язана із забезпеченням безпеки руху поїздів і обслуговуванням пасажирів», який встановлює правила запровадження поділу робочого часу на частини для окремих працівників залізничного транспорту [15].

Тут у п. 1.9 передбачено, що для окремих професій робітників і посад спеціалістів і службовців допускається поділ робочого дня на частини. Такий режим робочого часу може застосовуватися для працівників, робота яких по своєму складу не може проводитися безперервно, але припускає визначення завчасно кількості і тривалості перерв. Водночас може бути встановлена одна перерва тривалістю більш як дві години, або дві перерви, включаючи перерви для відпочинку і харчування, тривалістю не менше однієї години кожна [15].

Наведене положення дає підстави для висновку, що робочий день працівника не може бути поділений на частини на тих роботах з особливими умовами і характером праці, де існує безперервно діючий виробничий процес.

Отже для працівників залізничного транспорту може бути розділений на частини тільки тих, робота яких безпосередньо пов'язана із забезпеченням безпеки руху поїздів і обслуговуванням пасажирів. Щоправда порядок та підстави поділу робочого часу на частини визначені наказом Укрзалізниці.

Постає питання про приналежність актів Укрзалізниці до законодавства України? Зазначимо, що відповідно до ст. 15 Закону України «Про залізничний транспорт» від 04.07.1996 № 273/96-ВР особливості умов праці, соціально-побутового і житлового забезпечення, режиму робочого часу та часу відпочинку окремих категорій працівників залізничного транспорту загального користування, робота яких безпосередньо пов'язана з рухом поїздів, встановлюються АТ «Укрзалізниця» згідно з чинним законодавством України за погодженням із галузевими профспілками.

Працівники залізничного транспорту загального користування, які здійснюють обслуговування пасажирів, працевлаштовуються за контрактною формою трудового договору [16].

Перелік категорій працівників залізничного транспорту, які працевлаштовуються за контрактною формою трудового договору затверджене Постановою Кабінетом Міністрів

України від 15 липня 1997 р. № 764 [17]. Окрім цього можна взяти до уваги також перелік працівників, порушення трудових обов'язків яких можуть загрожувати безпеці руху поїздів, життю і здоров'ю громадян, який передбачений Постановою Кабінетом Міністрів України «Про Положення про дисципліну працівників залізничного транспорту» від 26.01.1993 № 55 [18].

Відтак, єдиним суб'єктом нормотворчості в частині встановлення питань робочого часу є АТ «Укрзалізниця», але не одноосібно, а колективно у погодженні з галузевими профспілками.

Проте постає питання про місце наказів Укрзалізниці в системі нормативно-правових актів України. Зазначимо, що у п. 1. Постанови Кабінету Міністрів України від 31.10.2018 № 938 «Деякі питання акціонерного товариства «Українська залізниця» передбачено, що Укрзалізниця є юридичною особою (відокремлений підрозділ акціонерного товариства залізничного транспорту загального користування) [19]. Відповідно до пп. 26–27 цього акту, єдиним засновником та акціонером є Кабінет Міністрів України, що свідчить про приналежність Укрзалізниці до держави [19].

Водночас аналізуючи у співставленні положення пп. 24 п. 7, п. 14, 24 Постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання акціонерного товариства «Українська залізниця» можна зробити висновок, що накази Укрзалізниці є внутрішнім документом (частиною нормативної документації), який є обов'язковим для виконання всіма працівниками і підрозділами товариства.

З огляду на вищевикладене, накази Укрзалізниці в частині правової регламентації питань робочого часу працівників залізничного транспорту загального користування, робота яких безпосередньо пов'язана з рухом поїздів має загальнообов'язковий характер і по суті є складовою системи нормативно-правових актів.

Повертаючись у дослідженні до ст. 15 Закону України «Про залізничний транспорт» [16], зазначимо, що до визначення правового регулювання робочого часу таких працівників залізниці долучаються також галузеві, а не первинні профспілки.

У Галузевій угоді між Міністерством інфраструктури України і Радою профспілки залізничників і транспортних будівельників України на 2017–2021 роки [20] немає жодного положення, яке б стосувалося поділу робочого часу працівників на частини.

Проте у п. 3.4.11. цього акту соціального партнерства галузевого рівня передбачено, що підприємства, установи, організації залізнич-

ного транспорту та метрополітени зобов'язані установлювати в колективних договорах перелік посад (професій) і робіт, де через умови виробництва перерву для відпочинку і харчування встановити не можна (працівник не може відлучатися з робочого місця та використовувати час перерви на свій розсуд) [20].

Відтак завдяки колективному договору визначаються категорії працівників, яким не можна поділити робочий час на частини.

З огляду на вищевикладене, поділ робочого дня на частини означає можливість встановлення перерви в роботі більше 2-ох годин. Законодавством України передбачено тільки для водіїв окремих видів транспорту.

На нашу думку поділ робочого дня на частини є гарантією безпеки руху, оскільки відповідно до п. 2.9 «а» Правил дорожнього руху України, які затверджені Постанови Кабінету Міністрів України від 10.10.2001 № 1306 [21] водієві забороняється керувати транспортним засобом у стані стомлення. Водночас розділений на частини робочий час не завжди є вигідним для працівника, оскільки він розширює тривалість робочого часу, стає перепорою до збереження балансу між сім'єю й роботою тощо.

Також на рівні соціального діалогу передбачено можливість поділу робочого дня на частини для працівників сільського господарства. Проте залишається дискусійним питання, чи можна прирівнювати галузеву угоду як акт соціального партнерства до законодавства України.

Відтак для працівників галузі сільського господарства передбачено, що під час поділу робочого дня на частини, тарифна ставка (оклад) збільшується не менше як на 20 відсотків (п. 5.17 Галузевої угоди між Міністерством аграрної політики та продовольства України, Всеукраїнським об'єднанням організацій роботодавців «Федерація роботодавців агропромислового комплексу та продовольства України» і Професійною спілкою працівників агропромислового комплексу України в сільському господарстві на 2014–2016 роки) [22].

3. Перспективи правового регулювання поділу робочого дня на частини.

3.1. Зарубіжний досвід. Законодавство окремих країн теж містить норми щодо поділу робочого часу на частини.

Наприклад, відповідно до ст. 100 Трудового кодексу Республіки Молдови на тих роботах, де це необхідно внаслідок особливого характеру праці, робочий час може бути поділений на частини у встановленому законом порядку за умови, що загальна тривалість

робочого часу не перевищує нормальну тривалість щоденної роботи. Водночас ст. 294 цього акту передбачає нормативне встановлення особливостей режиму праці працівників, які забезпечують рух транспорту [23].

Без законодавчого встановленого порядку здійснюється правове регулювання поділу робочого дня на частини у Республіці Білорусії. Зокрема, у ст. 127 Трудового кодексу Республіки Білорусь питання встановлення такого режиму роботи віднесено до компетенції роботодавця за погодженням з профспілкою [24].

Це роботи з особливим характером праці, а також під час виконання робіт, інтенсивність яких є неоднаковою протягом робочого дня (зміни). Водночас тривалість перерви становить не менше 2-ох годин, включаючи перерву для відпочинку та харчування, яка не включається у робочий час і не порушується встановлена тривалість щоденної роботи.

Натомість у Республіці Казахстан передбачено також індивідуально-договірне регулювання поділу робочого дня (зміни) на частини. Так, право на поділ робочого часу на частини надається також кожному працівнику, якщо це пов'язано з його соціально-побутовими та іншими особистими потребами [25].

У колективному і трудовому договорі визначають такі умови як види робіт, кількість перерв та їх тривалість, види та розміри компенсаційних виплат працівникам за роботу з різною інтенсивністю роботи протягом робочого дня (зміни).

На додаток, важливу вказівку на згоду працівника щодо поділу робочого дня на частини на роботах із особливим характером праці містить ст. 75 Трудового кодексу Республіки Таджикистан [26]. Натомість ст. 70 Трудового кодексу Республіки Туркменістан надає право вирішувати питання щодо поділу робочого дня на частини роботодавцю разом із трудовим колективом [27].

3.2. Результати кодифікаційної роботи над проектом Трудового кодексу України

Заслужовує на увагу також результати кодифікаційної роботи, які відображені у проекті Трудового кодексу України. Так у ст. 146 проекту Трудового кодексу України передбачено, що на роботах з особливими умовами і характером праці, а також у разі виконання робіт, обсяг яких змінюється протягом робочого дня (зміни), робочий день може бути поділений на частини, за умови що загальна тривалість робочого часу протягом дня не перевищує встановлену тривалість щоденної роботи. Поділ робочого дня на частини запроваджується роботодавцем за погодженням із працівником відпо-

відно до трудового договору. Оплата праці при запровадженні поділу робочого дня на частини здійснюється в підвищеному розмірі.

У ст. 234 цього акту передбачено, що робота у разі застосування поділу робочого дня на частини (ст. 146 цього Кодексу) оплачується в розмірі не менш як 20 відсотків тарифної ставки (окладу).

Аналіз цього положення дає підстав для висновку, що у кодифікаційному акті запроваджено новий підхід до регулювання питання поділу робочого часу на частини зі встановленою гарантією підвищеного розміру оплати. Зокрема, право запроваджувати розподілений робочий час роботодавець набуває тільки у разі отримання згоди на це працівника.

Отже, поділ робочого дня на частини не є предметом індивідуально-договірного регулювання. Тому сторони трудового договору не можуть самостійно встановлювати такий режим робочого часу працівника. Проект Трудового кодексу зробив значні кроки на шляху до адаптації національного законодавства до міжнародного урегулювання відносин найманої праці зі встановленням поділу робочого дня на частини. За допомогою трудового договору у майбутньому поділяти робочий час на частини зможуть також працівники, які потребують з різних причин тривалішої перерви для відпочинку та харчування, а ніж та, яка встановлена у Правилах внутрішнього трудового розпорядку. Наприклад, потреба у відновленні працездатності вагітних жінок, осіб з інвалідністю та неповнолітніх працівників.

Висновки

Відтак існує об'єктивна необхідність систематизації та упорядкування змісту нормативно-правових актів, які регламентують поділ робочого дня на частини. Поділ робочого дня на частини передбачено тільки для працівників транспорту (водії автобусів, які здійснюють

регулярні пасажирські перевезення та водії трамвая, тролейбуса). Водночас законодавство не встановлює єдиного підходу щодо правового регулювання означених відносин. Для водіїв автобусів, які здійснюють регулярні пасажирські перевезення, поділ робочого дня на частини може відбуватися індивідуально за згодою працівника. Натомість встановлення неповного робочого часу для водіїв трамваїв та тролейбусів передбачене для усіх працівників підприємства, якщо на це є згода виборного органу первинної профспілкової організації (профспілкового представника).

Тільки на рівні колективно-договірного регулювання передбачено розподіл робочого часу на частини для працівників сільського господарства.

Розроблений новий кодифікаційний акт трудового законодавства встановлює новий підхід до правового регулювання відносин щодо розподілу робочого часу на частини, в основі якого є взаємна домовленість між працівником та роботодавцем. Водночас розмір оплати праці такого працівника має становити не менш як 20 відсотків тарифної ставки (окладу). У такий спосіб розподіл робочого дня на частини дасть змогу запроваджувати і для окремих категорій працівників (наприклад, вагітних жінок, осіб, які мають дітей або які здійснюють догляд тощо).

Роботодавцям на рівні окремого локального акту (або як додаток до колективного договору) доцільно визначати перелік працівників, яким може бути встановлено, за їх згодою, поділ робочого часу на частини у відповідності до орієнтованого переліку відповідних посад працівників, який рекомендовано закріпити як додаток до Галузевої угоди. Відтак питання запровадження поділу робочого дня на частини виводиться з під сфери централізованого регулювання та переноситься в площину соціального діалогу.

Список використаних джерел

1. Буряк В. Я. Єдність і диференціація правового регулювання трудових відносин робочого часу, часу відпочинку і заробітної плати на підприємствах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.05. Київ, ун-т ім. Т. Шевченка. К., 1999. 18 с.
2. Шурупова К. В. Правове регулювання робочого часу на підприємствах державного і приватного секторів економіки України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.05. Луганськ: б.в., 2010. 19 с.
3. Lee S., McCann D. Messenger Jon C. Working Time Around the World Trends in working hours, laws and policies in a global comparative perspective. International Labour Organization. 2007. 220 p. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_104895.pdf
4. Deakin S. Addressing labour market segmentation: The role of labour law. International Labour Organization. 2013, 20 p. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_dialogue/---dialogue/documents/publication/wcms_223702.pdf

5. Męcina J. Social Dialogue in Face of Changes on the Labour Market in Poland. From Crisis to Breakthrough. Budapest–Warsaw 2017, 420 p. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---sro-budapest/documents/publication/wcms_619585.pdf
6. Working time and the future of work. International Labour Organization, 2018. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---cabinet/documents/publication/wcms_649907.pdf
7. Судова справа № 22ц-1705/2011 від 08.12.2011 р. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/20672940>
8. Судова справа № 227/2863/18 від 12.12.2018 р. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/78577617>
9. Судова справа № 265/2163/17 від 04. 09. 2018 р. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/76332502>
10. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 р. № 322-VIII. Дата оновлення 18.09.2018. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/322-08> (дата звернення: 22.02.2019)
11. Про затвердження Положення про робочий час і час відпочинку водіїв колісних транспортних засобів: наказ Мінтрансв'язку України від 07.06.2010 р. № 340. Дата оновлення 16.08.2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0811-10> (дата звернення: 22.02.2019)
12. Судова справа № 750/7464/16-ц від 15.11.2016 р. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/62857067>
13. Про затвердження Положення про робочий час і час відпочинку водіїв трамвая та тролейбуса: наказ Міністерства інфраструктури України від 15.09.2014 р. № 444. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1181-14> (дата звернення: 22.02.2019)
14. Про затвердження Положення про робочий час та час відпочинку плаваючого складу морського і річкового транспорту України: наказ Міністерства інфраструктури України від 29.02.2012 р. № 135. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0445-12> (дата звернення: 22.02.2019)
15. Особливості регулювання робочого часу і часу відпочинку окремих категорій працівників залізничного транспорту, робота яких безпосередньо пов'язана із забезпеченням безпеки руху поїздів і обслуговуванням пасажирів: наказ Укрзалізниці від 10.03.1994 р. № 40-Ц. URL: <http://zalp.org.ua/content/view/977/12/lang.ukrainian/> (дата звернення: 22.02.2019)
16. Про залізничний транспорт: Закон України від 04.07.1996 р. № 273/96-ВР. Дата оновлення 02.10.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 22.02.2019)
17. Про затвердження Переліку категорій працівників залізничного транспорту, які працюють за контрактною формою трудового договору: Постанова Кабінету Міністрів України від 15.07.1997 р. № 764. Дата оновлення 26.04.2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/764-97-%D0%BF> (дата звернення: 22.02.2019)
18. Про Положення про дисципліну працівників залізничного транспорту: Постанова Кабінету Міністрів України від 26.01.1993 р. № 55р. Дата оновлення 19.09.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-93-%D0%BF> (дата звернення: 22.02.2019)
19. Деякі питання акціонерного товариства «Українська залізниця»: Постанова Кабінету Міністрів України від 31.10.2018 р. № 938 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/938-2018-%D0%BF> (дата звернення: 22.02.2019)
20. Галузева угода між Міністерством інфраструктури України і Радою профспілки залізничників і транспортних будівельників України на 2017-2021 роки. URL: <http://zalp.org.ua/content/view/33/77/lang.ukrainian/>
21. Про Правила дорожнього руху України: Постанова Кабінету Міністрів України від 10.12.2001 р. № 1306. Дата оновлення 11.07.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1306-2001-%D0%BF> (дата звернення: 22.02.2019)
22. Галузева угода між Міністерством аграрної політики та продовольства України, Всеукраїнським об'єднанням організацій роботодавців «Федерація роботодавців агропромислового комплексу та продовольства України» і Професійною спілкою працівників агропромислового комплексу України в сільському господарстві на 2014–2016 роки. URL: <http://minagro.gov.ua/node/11267> (дата звернення: 22.02.2019)
23. Трудовий кодекс Республіки Молдова від 28.03.2003 р. № 154-XV Дата оновлення 15.11.2018. URL: <http://lex.justice.md/ru/326757/> (дата звернення: 22.02.2019)
24. Трудовий кодекс Республіки Білорусь від 08.06.1999 р. № 296-3. URL: <http://etalonline.by/?type=text®num=НК9900296> (дата звернення: 22.02.2019)
25. Трудовий кодекс Республіки Казахстан від 23.11.2015 р. № 414-V. URL: http://online.zakon.kz/Document/doc_id=38910832 (дата звернення: 22.02.2019)
26. Трудовий кодекс Республіки Таджикистан від 23.07.2016 р. № 1329. URL: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31960488 (дата звернення: 22.02.2019)
27. Трудовий кодекс Республіки Туркменістан від 18.04.2009 р. № 30-IV. URL: http://online.zakon.kz/document/?doc_id=31348675&mode=p&page=8 (дата звернення: 22.02.2019)
28. Проект Трудового кодексу України від 27.12.2014 № 1658. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53221

References

1. Burak, V. Ya. (1999). Yednist i dyferentsiatsiia pravovoho rehuliuвання trudovykh vidnosyn robochoho chasu, chasu vidpochynku i zarobitnoi platy na pidpriemstvakh [Unity and differentiation of legal regulation of labor relationships of working time, rest time and wages at enterprises]: Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv: Taras Shevchenko Kyiv University, 18 p. [in Ukr.].
2. Shurupova, K. V. (2010). Pravove rehuliuвання robochoho chasu na pidpriemstvakh derzhavnoho i pryvatnoho sektoriv ekonomiky Ukrainy [Legal regulation of working time at enterprises of the state and private sectors of the economy of Ukraine]: Extended abstract of candidate's thesis. Luhansk: b. v., 19 p. [in Ukr.].
3. Lee, S., McCann, D., & Messenger, Jon C. (2007). Working Time around the World Trends in working hours, laws and policies in a global comparative perspective. International Labour Organization. 220 p. Retrieved from https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_104895.pdf
4. Deakin, S. (2013). Addressing labour market segmentation: The role of labour law. International Labour Organization., 20 p. Retrieved from https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_dialogue/---dialogue/documents/publication/wcms_223702.pdf
5. Męcina, J. (2017). Social Dialogue in Face of Changes on the Labour Market in Poland. From Crisis to Breakthrough. Budapest–Warsaw, 420 p. Retrieved from https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---rogeneva/---sro-budapest/documents/publication/wcms_619585.pdf
6. Working time and the future of work. International Labour Organization, 2018. Retrieved from https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---cabinet/documents/publication/wcms_649907.pdf
7. Legal case No. 22ts-1705/2011 of December 08, 2011. Retrieved from <http://reyestr.court.gov.ua/Review/20672940> [in Ukr.].
8. Legal case No. 227/2863/18 of December 12, 2018. Retrieved from <http://reyestr.court.gov.ua/Review/78577617> [in Ukr.].
9. Legal case No. 265/2163/17 of September 04, 2018. Retrieved from <http://reyestr.court.gov.ua/Review/76332502> [in Ukr.].
10. Kodeks zakoniv pro pratsiu Ukrainy vid 10.12.1971 r. № 322-VIII. Data onovlennia 18.09.2018 [The Labor Code of Ukraine No. 322-VIII of December 10, 1971. Date of update: September 18, 2018]. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/322-08> [in Ukr.].
11. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro robochyi chas i chas vidpochynku vodiiv kolisnykh transportnykh zasobiv: nakaz Mintransviazku Ukrainy vid 07.06.2010 № 340. Data onovlennia 16.08.2016 [On approval of the Regulation on working hours and rest periods for drivers of wheeled vehicles: the Order of the Ministry of Transport and Communications of Ukraine No. 340 of June 07, 2010. Date of update: August 16, 2016]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0811-10> [in Ukr.].
12. Legal case No. 750/7464/16-ts of November 15, 2016. Retrieved from <http://reyestr.court.gov.ua/Review/62857067> [in Ukr.].
13. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro robochyi chas i chas vidpochynku vodiiv tramvaia ta troleibusa: nakaz Ministerstva infrastruktury Ukrainy vid 15.09.2014 r. № 444 [On approval of the Regulation on working hours and rest periods for tram and trolley bus drivers: the order of the Ministry of Infrastructure of Ukraine No. 444 of September 15, 2014]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1181-14> [in Ukr.].
14. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro robochyi chas ta chas vidpochynku plavaiuchoho skladu morskoho i richkovoho transportu Ukrainy: nakaz Ministerstva infrastruktury Ukrainy vid 29.02.2012 r. № 135 [On approval of the Regulation on working time and rest periods of the floating structure of sea and river transport of Ukraine: the order of the Ministry of Infrastructure of Ukraine No. 135 of February 29, 2012]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0445-12> [in Ukr.].
15. Osoblyvosti rehuliuвання robochoho chasu i chasu vidpochynku okremykh katehorii pratsivnykiv zaliznychnoho transportu, robota yakykh bezposeredno poviazana iz zabezpechenniam bezpeky rukhu poizdiv i obsluhovuvanniam pasazhyriv: nakaz Ukrzaliznytsi vid 10.03.1994 r. № 40-Ts Features of the regulation of working hours and rest periods of certain categories of railway workers, whose work is directly related to ensuring the safety of trains and passengers: the order of Ukrainian Railways (Ukrzaliznytsia) of March 10, 1994, No. 40-Ts]. Retrieved from <http://zalp.org.ua/content/view/977/12/lang.ukrainian/> [in Ukr.].
16. Pro zaliznychnyi transport: Zakon Ukrainy vid 04.07.1996 r. № 273/96-VR Data onovlennia 02.10.2018 [On railway transport: Law of Ukraine No. 273/96-VR of July 04, 1996. Date of update: October 02, 2018]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273/96-%D0%B2%D1%80> [in Ukr.].
17. Pro zatverdzhennia Pereliku katehorii pratsivnykiv zaliznychnoho transportu, yaki pratsevlashtovuiutsia za kontraktnoiu formoiu trudovoho dohovoru: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 15.07. 1997 r. № 764. Data onovlennia 26.04.2003 [On Approval of the List of Categories of Railway Transport Employees

- Employed under the Contract Form of an Employment Contract: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 764 of July 15, 1997. Date of update: April 26, 2003]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/764-97-%D0%BF> [in Ukr.].
18. Pro Polozhennia pro dystsyplinu pratsivnykiv zaliznychnoho transportu: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 26.01.1993 r. № 55 r. Data onovlennia 19.09.2012 [On the Regulation on discipline of railway transport workers: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 55 of January 26, 1993. Date of update: September 19, 2012]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-93-%D0%BF> [in Ukr.].
 19. Deiakі pytannia aktsionerного tovarystva «Ukrainska zaliznytsia»: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 31.10.2018 r. № 938 [Some issues of the joint stock company «Ukrainian Railways»: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 938 of October 31, 2018]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/938-2018-%D0%BF> [in Ukr.].
 20. Haluzeva uhoda mizh Ministerstvom infrastruktury Ukrainy i Radioiu profspilky zaliznychnykv i transportnykh budivelnnykv Ukrainy na 2017–2021 roky [Branch agreement between the Ministry of Infrastructure of Ukraine and the Council of Trade Union of Railwaymen and Transport Builders of Ukraine for 2017-2021]. Retrieved from <http://zalp.org.ua/content/view/33/77/lang.ukrainian> [in Ukr.].
 21. Pro Pravyła dorozhnoho rukhu Ukrainy: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 10.12.2001 r. № 1306. Data onovlennia 11.07.2018 [On the Road Traffic Rules of Ukraine: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No 1306 of December 10, 2001. Date of update: July 11, 2018]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1306-2001-%D0%BF> [in Ukr.].
 22. Haluzeva uhoda mizh Ministerstvom ahrainoi polityky ta prodovolstva Ukrainy, Vseukrainskym obiednanniam orhanizatsii robotodavtsiv «Federatsiia robotodavtsiv ahropromyslovoho kompleksu ta prodovolstva Ukrainy» i Profesiinoiu spilkoiu pratsivnykiv ahropromyslovoho kompleksu Ukrainy v silskomu hospodarstvi na 2014–2016 roky [Branch agreement of the Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine, the All-Ukrainian Association of Employers' Organizations «Federation of Employers of Agro-Industrial Complex and Food of Ukraine» and the Professional Union of Agribusinesses of Ukraine in Agriculture for 2014–2016]. Retrieved from <http://minagro.gov.ua/node/11267> [in Ukr.].
 23. Trudovyi kodeks Respubliky Moldova vid 28.03.2003 r. № 154-XV. Data onovlennia 15.11.2018 [Labor Code of the Republic of Moldova No. 154-XV of March 28, 2003. Date of update: November 15, 2018]. Retrieved from <http://lex.justice.md/ru/326757/> [in Ukr.].
 24. Trudovyi kodeks Respubliky Bilorus vid 08.06.1999 r. № 296-Z [Labor Code of the Republic of Belarus No. 296-Z of June 08, 1999]. Retrieved from <http://etalonline.by/?type=text®num=HK9900296> [in Ukr.].
 25. Trudovyi kodeks Respubliky Kazakhstan vid 23.11.2015 r. № 414-V [Labor Code of the Republic of Kazakhstan No. 414-V of November 23, 2015]. Retrieved from http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38910832 [in Ukr.].
 26. Trudovyi kodeks Respubliky Tadzhykystan vid 23.07.2016 r. № 1329 [Labor Code of the Republic of Tajikistan No. 1329 of July 23, 2016]. Retrieved from http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31960488 [in Ukr.].
 27. Trudovyi kodeks Respubliky Turkmenistan vid 18.04.2009 r. № 30-IV [Labor Code of the Republic of Turkmenistan No. 30-IV of April 18, 2009]. Retrieved from http://online.zakon.kz/document/?doc_id=31348675&mode=p&page=8 [in Ukr.].
 28. Proekt Trudovoho kodeksu Ukrainy vid 27.12.2014 r. № 1658 [Draft of the Labor Code of Ukraine No. 1658 of December 27, 2014]. Retrieved from http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53221 [in Ukr.].

*Стаття: надійшла до редакції 22.11.2019
прийнята до друку 23.12.2019*

*The article: is received 22.11.2019
is accepted 23.12.2019*

UDC (УДК) 342.95: 347.771.78 (477)

Домброван Наталія Василівна,

кандидат юридичних наук,
начальник відділу організації наукової роботи
Одеського державного університету внутрішніх справ
e-mail: dombrovann@gmail.com
ORCID-ID: 0000-0001-5997-2080

Ізбаш Катерина Сергіївна,

кандидат юридичних наук, доцент,
старший науковий співробітник
відділу організації наукової роботи
Одеського державного університету внутрішніх справ
e-mail: ekaterinaizbash83@gmail.com
ORCID-ID: 0000-0002-1855-1383

РЕАЛІЗАЦІЯ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У СФЕРІ ОХОРОНИ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В УКРАЇНІ

Анотація. Стаття присвячена визначенню адміністративної відповідальності у сфері інтелектуальної власності України. Проаналізовано адміністративно-правове регулювання прав інтелектуальної власності в Україні. Досліджено ознаки та особливості адміністративної відповідальності у сфері охорони прав інтелектуальної власності. Розглянуто стадії провадження про вчинені адміністративні правопорушення у зазначеній сфері; місце та строки розгляду справи; органи, які приймають рішення по справі.

Ключові поняття: інтелектуальна власність, законодавство, адміністративна відповідальність, правопорушення, провадження, протокол, суд.

Dombrovan Nataliia,

PhD in Law,
Head of the Department of scientific work organization
of Odesa State University of Internal Affairs
e-mail: dombrovann@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-5997-2080

Izbash Kateryna,

PhD in Law,
Associate Professor, Senior Researcher
at the Department of scientific work organization
of Odessa State University of Internal Affairs
e-mail: ekaterinaizbash83@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-1855-1383

IMPLEMENTATION OF ADMINISTRATIVE RESPONSIBILITY IN THE PROTECTION OF INTELLECTUAL PROPERTY RIGHTS IN UKRAINE

Abstract. The article is devoted to the definition of administrative responsibility in the sphere of intellectual property of Ukraine. Administrative responsibility in the field of protection of intellectual property rights plays a significant role and performs important tasks for ensuring the rules of law and order in the sphere of regulation of administrative and legal relations. In spite of the considerable amount of scientific research in this field, there is an urgent need to adopt legislative and enforcement measures to create a coherent and effective system of protection of intellectual property, an important place in which administrative responsibility is taken as one of

the elements of state influence for the prevention and termination of public danger, actions and punishments of perpetrators for committing administrative offenses in the field of protection of intellectual property rights in Ukraine.

The administrative and legal regulation of intellectual property rights in Ukraine is considered. It is established that the stages of the proceedings on the committed administrative offenses in the mentioned area are: 1) preparation for the case; 2) consideration of the case on the merits; 3) decision making and execution of the case; 4) announcement of the decision on the case.

It is established that the main procedural document in the case of an administrative offense is a protocol. The protocol must include: the object of the offense; the subject of the infringed intellectual property rights; identified illegal actions; what are the requirements of the subject for termination of the offense or compensation for losses; what documents confirm it; whether the entity recognizes the victim as a result of the offense and which persons have been delegated the right to use the intellectual property object. A number of persons who have the right to draw up reports on administrative offenses in the specified field are considered: the bodies of the internal affairs (National Police); bodies of the Antimonopoly Committee of Ukraine; cinematographic management bodies; state intellectual property inspectors; state agricultural inspectors.

The administrative offense case is considered at the place of committing illegal acts within fifteen days from the day the court receives the protocol on the administrative offense and other case files.

Key concepts: intellectual property, legislation, administrative responsibility, offenses, proceedings, protocol, court.

DOI 10.32518/2617-4162-2019-4-18-24

Вступ

Конституція України гарантує кожному громадянину свободу художньої, наукової і технічної творчості та створює свої власні механізми захисту інтелектуальної власності, авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, які виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності [1]. Перед державою стоїть важливе завдання забезпечити правову охорону і захист інтелектуальної власності та ефективну протидію правопорушенням у сфері інтелектуальної власності. Адміністративна відповідальність у сфері охорони прав інтелектуальної власності відіграє значну роль та виконує важливі завдання для забезпечення законності та правопорядку в сфері регулювання адміністративно-правових відносин. Нині в Україні все частішими стають випадки вчинення правопорушень у сфері інтелектуальної власності, що пов'язано із недосконалістю правового регулювання досліджуваної сфери суспільних відносин.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі аналізу чинного законодавства України визначити особливості застосування адміністративної відповідальності у сфері охорони прав інтелектуальної власності в Україні та здійснення провадження про вчинені адміністративні правопорушення у зазначеній сфері.

Вивчення різних аспектів у сфері охорони та захисту права інтелектуальної власності були предметом дослідження багатьох науковців, зокрема В. Б. Авер'янова, І. В. Арістової, В. В. Бевзенка, Ю. П. Битяка, Л. Р. Білої-Тіунової, В. М. Гаращука, І. П. Голосніченка, В. Л. Грохольського, Т. О. Гуржія, Є. В. Додіна,

Р. А. Калюжного, І. П. Катеринчука, В. К. Колпакова, А. Т. Комзюка, Т. О. Коломоєць, Л. В. Коваля, Б. А. Кормича, О. В. Кузьменко, В. І. Курила, Р. С. Мельника, О. О. Михальського, О. М. Музичука, С. В. Петкова, Г. С. Римарчук, Н. В. Троцюк, О. Ю. Синявської, Є. В. Юркової та ін. Однак, варто зауважити, що, незважаючи на значну кількість наукових пошуків у зазначеній сфері, існує нагальна потреба в прийнятті законодавчих та правозастосовних заходів зі створення цілісної ефективної системи охорони та захисту інтелектуальної власності. Адже, важливе місце в ній займає адміністративна відповідальність як один із елементів державного впливу для запобігання та припинення суспільно небезпечних шкідливих діянь та покарання винних осіб за вчинення адміністративних правопорушень у сфері охорони прав інтелектуальної власності в Україні.

1. Встановлення адміністративної відповідальності за порушення прав у сфері інтелектуальної власності

Норми адміністративного права, які регулюють відносини, що пов'язані із набуттям права інтелектуальної власності в Україні, державним регулюванням здійснення цього права в адміністративному порядку та передбачають адміністративний порядок захисту права інтелектуальної власності, вміщено в: Кодексі України про адміністративні правопорушення, Митному кодексі України; Законах України: «Про охорону прав на промисловий зразок», «Про авторське право і суміжні права», «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі», «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг», «Про

охорону прав на промислові зразки», «Про захист від недобросовісної конкуренції», «Про особливості державного регулювання діяльності суб'єктів господарювання, пов'язаної з виробництвом, експортом, імпортом дисків для лазерних систем зчитування»; підзаконних актах загального, відомчого та локального характеру та ін.

Засоби юридичної відповідальності за порушення права інтелектуальної власності законодавець передбачив у КУпАП, визнавши їх суспільно шкідливими та встановивши адміністративну відповідальність за такі правопорушення відповідно до статей КУпАП: 51-2 «Порушення прав на об'єкт права інтелектуальної власності», 164-3 «Недобросовісна конкуренція», 164-6 «Демонстрування і розповсюдження фільмів без державного посвідчення на право розповсюдження і демонстрування фільмів», 164-7 «Порушення умов розповсюдження і демонстрування фільмів, передбачених державним посвідченням на право розповсюдження і демонстрування фільмів», 164-9 «Незаконне розповсюдження примірників аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп'ютерних програм, баз даних», 164-13 «Порушення законодавства, що регулює виробництво, експорт, імпорт дисків для лазерних систем зчитування, експорт, імпорт обладнання чи сировини для їх виробництва» [3]. Категорія адміністративних правопорушень, що регламентовані адміністративним законодавством, є показником, поряд із кримінально-правовими та цивільно-правовими проступками та злочинами, забезпеченням прав та законних інтересів осіб та гарантією захисту визначених у законі прав на об'єкти права інтелектуальної власності.

У теорії адміністративного права існує значна кількість думок щодо визначення поняття адміністративної відповідальності. Під адміністративною відповідальністю розуміють регламентовані нормами адміністративного права відносини між порушником адміністративно-правової норми та уповноваженим державним органом (посадовою особою) щодо скоєння адміністративного правопорушення.

Професор Ю. П. Битяк визначає адміністративну відповідальність, як накладення на правопорушника загальнообов'язкових правил, що діють у державному управлінні та в інших сферах, адміністративних стягнень, які призводять до обтяжливих наслідків матеріального та морального характеру; це один із видів юридичної відповідальності [7, с. 152].

Науковець В. К. Колпаков, розглядає адміністративну відповідальність, як примусове, з додержанням встановленої процедури,

застосування правомочним суб'єктом передбачених законодавством за вчинення адміністративного проступку заходів впливу, які виконані правопорушником [8, с. 76]. Так, адміністративну відповідальність можна розглядати, по-перше, як існування юридично регламентованої умови (адміністративне правопорушення), за якої настають суспільно шкідливі наслідки, та, по-друге, як державно-владний вплив на протиправну поведінку суб'єкта задля її відвернення або припинення.

Отже, адміністративна відповідальність за порушення прав інтелектуальної власності полягає в застосуванні уповноваженим державним органом або посадовою особою до суб'єкта правопорушення, який вчинив адміністративне правопорушення у сфері інтелектуальної власності, стягнення, передбаченого чинним законодавством України.

До основних ознак адміністративної відповідальності у сфері охорони прав інтелектуальної власності в Україні, належать: по-перше, наявність державного примусу, що реалізовується уповноваженими на це органами; по-друге, скоєне адміністративне правопорушення, яке кваліфікують з урахуванням його об'єктивних і суб'єктивних ознак та наявності факультативних ознак, що впливають на скоєння протиправних дій чи бездіяльності (час, місце, спосіб); по-третє, підстави розмежування адміністративної відповідальності від інших видів юридичної відповідальності; по-четверте, процесуальний порядок притягнення до адміністративної відповідальності є досить простим, оперативним та економічним, оскільки його виконують безпосередньо органи виконавчої влади на місці вчинення проступку і лише в окремих випадках – суд; по-п'яте, практична реалізація адміністративної відповідальності не передбачає судимості, оскільки санкція адміністративної норми не містить такого заходу впливу як позбавлення волі.

Галузеві ознаки адміністративної відповідальності очевидні із загальних у співвідношенні загального та спеціального, оскільки категорія адміністративних правопорушень права інтелектуальної власності формується під впливом загальних положень адміністративного законодавства, зважаючи на специфіку та конкретизуючи об'єкт і суб'єкт правопорушення.

Наприклад, з настанням негативних наслідків пов'язано порушення права автора на твір та згаяна вигода від отримання доходу реалізації самого твору правовласником; заходи адміністративно-правового характеру у вигляді санкцій є імперативними (штраф і конфіскація), а порядок їх застосування визначається

судом від імені держави; дія, визнана адміністративним правопорушенням, має суперечити нормативним приписам закону та містити всі ознаки кваліфікуючого складу.

Проте, спірним залишається питання поєднання адміністративної та цивільної відповідальності у сфері захисту права інтелектуальної власності. Адміністративна відповідальність настає за порушення вимог законодавства через вчинення суспільно небезпечних та шкідливих діянь (наприклад, незаконне виготовлення чи розповсюдження продукції). Натомість, відповідно до ст. 51 ЦК України – цивільна відповідальність настає за умов невиконання зобов'язання чи умов договору або заподіяння матеріальної чи моральної шкоди (глава 82 ЦК України) [4].

Крім того, в адміністративному правопорушенні йдеться про суспільну небезпеку і загрозу заподіяння шкоди, тоді як у цивільному – безпосередній факт настання шкідливих наслідків. Варто зазначити, що в порядку адміністративної відповідальності передбачено можливість внесення до постанови, прийнятої судом, частини про відшкодування майнової шкоди. Цей аспект значно зближує заходи адміністративної та цивільної відповідальності.

У ст. 52 Закону України «Про авторське право і суміжні права» визначено, що суд має право постановити рішення чи ухвалу про відшкодування моральної шкоди, завданої порушенням авторського права, відшкодування збитків, стягнення з порушника доходів, отриманих внаслідок порушення, виплату компенсації, заборону опублікування твору тощо [5].

2. Реалізація провадження у справах про адміністративні правопорушення у сфері інтелектуальної власності

Інститут адміністративної відповідальності покликаний відновлювати порушений правопорядок у суспільних відносинах та передбачає функціональний обов'язок забезпечення покарання винних осіб за здійснення адміністративних правопорушень. Адміністративну відповідальність реалізують відповідно до чинного адміністративного законодавства органи (посадові особи) на різних стадіях процесуального провадження.

У сфері права інтелектуальної власності суб'єкти, керуючись спеціальним законодавством та КУпАП, можуть здійснювати захист порушених прав та інтересів у судовому порядку. Наприклад, Закон України «Про охорону прав на знаки для товарів та послуг» передбачає, що юрисдикція судів поширюється на розгляд справ про встановлення

власника свідоцтва; укладання та виконання ліцензійних договорів; порушення прав власника свідоцтва [6].

Головним питанням у віднесенні до компетенції судових органів того чи іншого спору є визначення суб'єктів спору та заходів адміністративного впливу. Справи щодо порушення прав осіб на об'єкти права інтелектуальної власності з боку органів державної влади розглядають у межах компетенції місцевих загальних судів. Про це свідчить ч. 1 ст. 20 КАС України: «усі адміністративні справи з приводу рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень у справах про притягнення до адміністративної відповідальності підсудні місцевим загальним судам як адміністративним судам» [2].

Спри фізичних чи юридичних осіб із суб'єктом владних повноважень щодо оскарження його рішень, дій чи бездіяльності є публічно правовими спорами і належать до юрисдикції адміністративних судів. У цьому випадку не йдеться про адміністративне правопорушення, оскільки предметом скарги стане вимога до суду про визнання незаконними дій чи бездіяльності державного органу влади, скасування відповідного юридичного акту. У п. 3 ч. 2 ст. 19 КАС України вказано, що юрисдикція адміністративних судів не поширюється на справи про накладення адміністративних стягнень, крім випадків, визначених КАС України [2].

З іншого боку, підвідомчість справ про адміністративні правопорушення, де об'єктом посягання є законні майнові чи немайнові права власника об'єкта права інтелектуальної власності та виникає питання відшкодування збитків, регулює ст. 221 КУпАП. Відповідно до вказаної норми, судді районних, районних у місті, міських чи міжрайонних судів розглядають справи про адміністративні правопорушення, передбачені статтями 51-2, 164-3, 164-6, 164-7, 164-9, 164-13 КУпАП [3].

Тому усі питання щодо притягнення до адміністративної відповідальності у вигляді конкретно-визначеного виду адміністративного стягнення належатимуть до компетенції міських загальних судів.

Справи про адміністративне правопорушення у сфері порушення прав інтелектуальної власності вирішують у межах судового провадження. У теорії адміністративного права, такі провадження виокремлюють в окремий інститут адміністративного права, об'єктом правового регулювання якого є діяльність уповноважених органів із застосування адміністративного покарання до суб'єкта, що вчинив протиправні дії чи бездіяльність у зазначеній сфері.

З іншого боку, адміністративне провадження – це дії вповноважених суб'єктів з метою застосування адміністративних стягнень та сукупність правовідносин, що виникають при цьому, врегульованих нормами адміністративного права.

Варто зазначити, що не завжди такий вид адміністративно-правової діяльності призводить до застосування заходів адміністративної відповідальності. Потрібно зважати, що провадження в місцевих судах загальної юрисдикції може закінчитися виправданням невинної особи, може бути закрите у зв'язку із закінченням строків накладення адміністративних стягнень, за відсутності складу адміністративного правопорушення, та інші, передбачені ст. 247 КУпАП.

Порядок притягнення до адміністративної відповідальності за порушення прав на об'єкт права інтелектуальної власності встановлений законодавством (глава 19–21 КУпАП) і полягає в обов'язковому з'ясуванні: обставин справи, складання протоколу, формуванні й оцінці доказів, опитуванні свідків, потерпілих, правопорушника, винесення постанови тощо.

Стаття 255 КУпАП містить вичерпний перелік уповноважених осіб, що мають право складати протоколи про адміністративні правопорушення у сфері охорони прав інтелектуальної власності. А саме, органи Національної поліції – ст.ст. 51-2, 164-3, 164-6, 164-7, 164-9 КУпАП; органи Антимонопольного комітету України – ст. 164-3 КУпАП; органи управління кінематографією (ст. 164-6 у частині демонстрування і розповсюдження фільмів без державного посвідчення на право розповсюдження і демонстрування фільмів у кіно- і відеомережі; ст. 164-7 в частині порушення умов розповсюдження і демонстрування фільмів, передбачених державним посвідченням на право розповсюдження і демонстрування фільмів у кіно- і відеомережі; державні інспектори з питань інтелектуальної власності (ст.ст. 51-2, 164-13 КУпАП); державні інспектори сільського господарства (ст. 51-2 КУпАП).

Відповідно до положень глави 22 КУпАП, провадження у справах про адміністративні правопорушення передбачає наступні стадії: 1) підготовку до розгляду справи; 2) розгляд справи по суті; 3) прийняття і оформлення рішення у справі; 4) оголошення рішення по справі.

Справу про адміністративне правопорушення, зокрема у сфері інтелектуальної власності, розглядають за місцем вчинення протиправних дій та в п'ятнадцятиденний строк з дня одержання судом протоколу про адміністративне правопорушення та інших матеріалів справи (ст. ст. 276, 277 КУпАП).

У випадку встановлення неповноти поданих матеріалів, мають бути витребувані додаткові відомості та матеріали або справу буде повернуто за місцем складення протоколу чи інших матеріалів для усунення недоліків [9, с. 190]. Наприклад, під час розгляду справи про адміністративне правопорушення, передбачене ст. 51-2 КУпАП щодо незаконного використання об'єктів права інтелектуальної власності та привласнення авторства на такі об'єкти, до матеріалів справи необхідно долучити довідку Державної служби інтелектуальної власності (його регіональних відділень) про наявність (відсутність) зареєстрованого на території України суб'єкта права інтелектуальної власності щодо об'єкта, незаконні дії з яким стали предметом правопорушення та матеріали, які підтверджують вчинення незаконних дій (примірник контрафактної продукції, касовий чек, що свідчить про оплату за придбання, відтворення (на замовлення) підручника, аудіовізуального твору, фонограми, відеограми, комп'ютерної програми, бази даних тощо) [10, с. 712].

Окрім цього, у протоколі про адміністративне правопорушення обов'язково має бути зазначено: об'єкт правопорушення, суб'єкт права інтелектуальної власності, права якого порушені, визначено дії, що є незаконними, які вимоги висуває суб'єкт щодо припинення правопорушення чи відшкодування збитків, які документи це підтверджують, чи визнається суб'єкт потерпілим у результаті вчинення правопорушення та яким особам делеговано право на користування об'єктом права інтелектуальної власності.

Під час розгляду справи про адміністративні правопорушення важливим аспектом є дослідження доказів, що здійснюється відповідно до вимог ст. 280 КУпАП, у якій визначаються обставини, що підлягають з'ясуванню під час розгляду справи про адміністративне правопорушення.

Доказами у справі про адміністративне правопорушення, за ст. 51-2 КУпАП, наприклад, є документи, що підтверджують право на використання того чи іншого об'єкта права інтелектуальної власності (договір або ліцензія), відповідно до якого або засвідчується право власності на цей об'єкт, або ж передається право на користування об'єктом від правовласника іншому суб'єктові.

Центральними постатями в адміністративному провадженні є дві особи: особа, яка притягається до адміністративної відповідальності, та особа, права якої вважаються порушеними. Суб'єктом правопорушення може бути фізична особа в межах своїх особистих проти-

правних дій, спрямованих на порушення прав та свобод правовласника. З іншого боку, таким суб'єктом є юридична особа: колектив чи організація осіб визначеної правової форми – громадські об'єднання, колективи авторів, державні установи. Навколо них, власне, і концентрується процесуальна діяльність усіх інших суб'єктів провадження.

З'ясування питання про притягнення суб'єкта до адміністративної відповідальності, а саме його конкретизація як особи, яка здійснила протиправну дію стосовно об'єкта права інтелектуальної власності, чим порушила права та законні інтереси правовласника, має вирішуватися першочергово з позначенням його прав (ст. 268 КУпАП).

Дискусійним у цьому аспекті є зміст диспозицій ст. 51-2 і ст. 164-9 КУпАП. Відповідно до узагальнень застосування судами адміністративного законодавства пошук суб'єкта права інтелектуальної власності, права якого порушуються (він зазнає збитків) не є обов'язковим, оскільки, згідно з положенням ст. 164-9 КУпАП, відповідальність настає за порушення порядку розповсюдження зазначених примірників (аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп'ютерних програм та баз даних). Відтак, незаконне розповсюдження призводить до порушення майнових прав суб'єкта, і одним з методів припинення такого виду правопорушення є зобов'язання порушника відшкодувати завдані збитки суб'єктові права інтелектуальної власності [9, с. 188].

Список використаних джерел

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-ВР> (дата звернення: 15.10.2019).
2. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06 липня 2005 р. № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15> (дата звернення 15.10.2019).
3. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07 грудня 1984 р. № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/80731-10> (дата звернення 15.10.2019).
4. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення 02.08.2019).
5. Про авторське право і суміжні права: Закон України від 23 грудня 1993 р. № 3792-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12> (дата звернення 15.10.2019).
6. Про охорону прав на знаки для товарів і послуг: Закон України від 15 грудня 1993 р. № 3689-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3689-12> (дата звернення 15.10.2019).
7. Адміністративне право: підручник / Ю. П. Битяк, та ін.; за заг. ред. Ю. П. Битяка. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Харків: Право, 2013. 656 с.
8. Колпаков В. К. Адміністративна відповідальність (адміністративно-деліктне право): навч. посібник. К.: Юрінком Інтер, 2008. 256 с.
9. Римарчук Г. С. Державне регулювання в сфері забезпечення прав громадян на об'єкти права інтелектуальної власності. *Право та державне управління*. 2012. № 3 (8). С. 187–192.
10. Юркова Є. В. Межі адміністративно-правової охорони права інтелектуальної власності в Україні. *Форум права*. 2009. № 3. С. 710–714.

Стягнення штрафу на користь держави є одним із видів державного впливу на правопорушника. Однак він не гарантує в належному обсязі захист законних прав та інтересів власника об'єкта права інтелектуальної власності. Необхідність встановлення такого суб'єкта стає можливою в судовому порядку, відшкодування збитків на його користь у вигляді грошового стягнення.

Щодо порушення права інтелектуальної власності потерпілому, якому завдано фізичну, моральну або матеріальну шкоду, надається право: ознайомлення з матеріалами справи, право заявляти клопотання та оскаржувати постанову у справі про адміністративне правопорушення.

Висновки

Проведення у справах про адміністративні правопорушення, будучи правовим інститутом, у межах якого регулюються процесуальні адміністративно-деліктні відносини і забезпечується вирішення адміністративних справ, а також попередження адміністративних правопорушень, виконує важливу суспільно-регулювальну функцію з підтримання правопорядку в державі та виховання правової культури громадян. Завдяки зміцненню інституту адміністративної юстиції проводиться активна протидія злочинам та правопорушенням у сфері інтелектуальної власності та забезпечується законність і повага до прав та свобод інших людей.

References

1. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 28 cherv. 1996 r. № 254k/96-VR. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-VR> (data zvernennia: 15.10.2019) [in Ukr.].
2. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy [Administrative legal proceedings Code of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 06 lypn. 2005 r. № 2747-IV. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15> (data zvernennia 15.10.2019) [in Ukr.].
3. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia [Administrative Infraction Code of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 07 hrud. 1984 r. № № 8073-X. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/go/80731-10> (data zvernennia 15.10.2019) [in Ukr.].
4. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy [Civil Code of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 16 sichn.2003 r. № 435-IV. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (data zvernennia 02.08.2019) [in Ukr.].
5. Pro avtorske pravo i sumizhni prava: Zakon Ukrainy [Copyright and adjacent rights: Law of Ukraine] vid 23 hrud. 1993 r. № 3792-XII. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12> (data zvernennia 15.10.2019) [in Ukr.].
6. Pro okhoronu prav na znaky dlia tovariv i posluh: Zakon Ukrainy [Protection of trademarks and service's rights: Law of Ukraine] vid 15 hrud. 1993 r. № 3689-XII. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3689-12> (data zvernennia 15.10.2019). [in Ukr.].
7. Administratyvne pravo (2013). [Administrative Law]: pidruchnyk / Yu. P. Bytiak ta in.; za zah. red. Yu. P. Bytiaka. Vyd. 2-he, pererob. ta dop. Kharkiv: Pravo. 656 s. [in Ukr.].
8. Kolpakov, V. K. (2008). Administratyvna vidpovidalnist (administratyvno-deliktnе pravo) [Administrative liability (Administrative delict Law)]: navch. posib. Kyiv: Yurinkom Inter. 256 s. [in Ukr.].
9. Rymarchuk, H. S. (2012). Derzhavne rehuliuвання v sferi zabezpechennia prav hromadian na obiekty prava intelektualnoi vlasnosti [Government regulation in the sphere of the protection of citizens' rights related to the objects of intellectual property right]. *Pravo ta derzhavne upravlinnia (Law and public administration)*, 3 (8), 187–192 [in Ukr.].
10. Iurkova, Ye. V. (2009). Mezhi administratyvno-pravovoi okhorony prava intelektualnoi vlasnosti v Ukraini [Limits of administrative and legal protection of the intellectual property right in Ukraine]. *Forum prava (Forum law)*, 3, 710–714 [in Ukr.].

*Стаття: надійшла до редакції 07.11.2019
прийнята до друку 06.12.2019*

*The article: is received 07.11.2019
is accepted 06.12.2019*

UDC (УДК) 342.74(477)(075.8)
JEL Classification: K 10; K 23

Есімов Сергій Сергійович,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін,
Львівського державного університету внутрішніх справ
e-mail: esimov_ss@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-9327-0071

ПРАВОВИЙ СТАТУС ГРОМАДЯН У КОНТЕКСТІ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ

Анотація. Розкрито теоретичні підходи щодо розуміння правового статусу громадян у контексті адміністративної діяльності Національної поліції. Розглянуто адміністративну діяльність поліції і правовий статус громадянина, який базується на конституційно-правовому статусі людини та громадянина. Зазначено, що специфіка адміністративно-правового статусу громадян визначається особливостями відповідної управлінської сфери. Вказано, що адміністративне законодавство, що регулює правове становище громадян у сфері державного управління, конкретизує права та обов'язки громадян, закріплені в Конституції, встановлює порядок їх реалізації, деталізує їх гарантіями. Охарактеризовано адміністративну правосуб'єктність у контексті адміністративної діяльності поліції та зазначено, що адміністративна діяльність, яка здійснюється у сфері діяльності Національної поліції, є одним із засобів забезпечення прав і свобод громадян.

Ключові поняття: правовий статус, громадянин, адміністративно-правовий статус, Національна поліція, адміністративна діяльність.

Yesimov Serhii,

Candidate of Law, Associate Professor,
Associate Professor of the Department
of Administrative Law Disciplines,
Lviv State University of Internal Affairs
e-mail: esimov_ss@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-9327-0071

LEGAL STATUS OF CITIZENS IN THE CONTEXT OF THE ADMINISTRATIVE ACTIVITIES OF THE NATIONAL POLICE

Abstract. Theoretical approaches to understanding the legal status of citizens in the context of the administrative activities of the National Police are revealed. Based on the constitutional and legal status of a man and a citizen, the administrative activities of the police and the legal status of a citizen are considered. It is stated that the peculiarity of the administrative and legal status of citizens is determined by the special features of the respective administrative sphere. It is proved that the administrative legislation, regulating the legal status of citizens in the sphere of public administration, determines the citizens' rights and duties fixed in the Constitution, establishes the procedure of their implementation, and details their guarantees. Administrative legal personality in the context of police administrative activities is characterized. It is substantiated that administrative activity carried out in the field of activities of the National Police is one of the means of ensuring the rights and freedoms of citizens. This activity occupies a central part in the work of the National Police and is the most comprehensive and meaningful type of their work, since the effectiveness of the police in ensuring the rights and freedoms of citizens depends on the quality and organization of administrative activity. The legal mechanism for exercising the rights and freedoms stipulated by international law is established at the national level. Thus, the quality of rights and freedoms of a man and a citizen is a national problem, its decision depends on the quality of the national legislation, the efficiency of

the work of public authorities and the administration, among which the judicial and law enforcement agencies occupy a key place.

Key concepts: legal status, citizen, administrative and legal status, National Police, administrative activities.

DOI 10.32518/2617-4162-2019-4-25-30

Вступ

Проблема прав і свобод громадян – одна з центральних в юридичній науці. Цьому питанню присвячено багато наукових праць різного характеру. Традиційно для правової науки центральним суб'єктом наукового аналізу є громадянин, його права, свободи, відповідальності й інші загальнолюдські та гуманістичні цінності. Вивчаючи особливості статусу громадян як суб'єктів адміністративного права в діяльності Національної поліції, звертається увага на загальнотеоретичні та конституційні положення, що стосуються статусу особи. Це продиктовано методологічним підходом до дослідження означеної проблеми, логічним взаємозв'язком конституційних та адміністративно-правових приписів, що стосуються статусу громадян у сфері діяльності Національної поліції. Статус громадян як суб'єктів адміністративного права має досить складну конструкцію, що передбачає диференціацію адміністративної діяльності щодо його забезпечення. Зважаючи на це, можна зробити висновок про те, що внесок різних служб і підрозділів поліції в справу забезпечення прав і свобод громадян далеко не однаковий, крім того, одні й ті ж права громадян по-різному забезпечуються поліцейськими, які здійснюють адміністративну діяльність. Необхідно зазначити, що Національна поліція як організаційна структура є одним із гарантів реалізації громадянином адміністративно-правового статусу.

Науково-теоретичне підґрунтя склали наукові праці вітчизняних фахівців: О. Бандурки, В. Білоуса, І. Горшенева, Я. Когута, А. Комзюка, М. Орзіх, О. Остапенка, В. Ортинського, Н. Пархоменко, С. Погребняка, Т. Подорожної, О. Скрипнюк та ін. Водночас адаптація національного законодавства до вимог Європейського Союзу потребує теоретичного обґрунтування забезпечення прав і свобод громадянина в адміністративній діяльності поліції.

Мета статті – охарактеризувати правовий статус громадян у контексті адміністративної діяльності Національної поліції.

1. Адміністративна діяльність поліції і правовий статус громадянина

Під час адміністративної діяльності поліція забезпечує різноманітні права та свободи громадян. Зокрема, поліція забезпечує осо-

бисті, політичні, соціально-економічні права та свободи громадян. Здійснюючи діяльність у відповідному аспекті, поліція не має підміняти роботу інших органів державної влади та управління. На поліцію не мають покладатися невластивні функції, зокрема у сфері забезпечення прав і свобод громадян.

Особливою групою прав, які забезпечує поліція, є права громадян, механізм реалізації яких визначається нормами адміністративного права. У зв'язку з цим поліція забезпечує право громадян на свободу і особисту недоторканність, забезпечує особисту та майнову безпеку громадян тощо. Поліція зобов'язана забезпечувати низку процесуальних прав, які надані громадянину у відповідному адміністративному провадженні.

Логіка розвитку суспільних процесів, практика державного будівництва зумовлює об'єктивну необхідність звернутися до проблеми правового становища громадян у сфері дії норм адміністративного права. Нині досить актуальним є питання розкриття правового статусу громадянина в режимі адміністративно-правової дійсності. Першочерговим завданням є необхідність визначення ролі та значення Національної поліції в забезпеченні прав, свобод громадян у різних сферах державного управління.

Статус громадянина – це категорія дуже складна та збірна, оскільки громадянин як суб'єкт права може брати участь у різних правовідносинах і реалізовувати надані йому конституційні, цивільні, інші суб'єктивні права в різних сферах. Залежно від того, яке право громадянин реалізує, визначається його правовий стан у цей момент, тобто залежить його правовий статус.

2. Конституційно-правовий статус – вихідний правовий статус громадянина

Вихідним правовим статусом громадянина є його конституційно-правовий статус. Такий підхід визначається тим, що Конституція України закріплює положення про те, що людина, її права та свободи є найвищою цінністю. Як випливає з Щорічної доповіді Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини «Про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні за 2018 рік», найчастіше порушуються права громадян у соціальній сфері [1, с. 56].

В Україні визнаються та гарантуються права, свободи людини та громадянина відповідно до загальновизнаних принципів і нормам міжнародного права та Конституції України. Основні права та свободи людини є невідчужуваними та належать кожному від народження. Здійснення прав і свобод людини та громадянина не має порушувати права і свободи інших осіб. Конституція визначає, що права і свободи людини та громадянина є безпосередньо діючими. Вони визначають зміст, застосування законів, діяльність законодавчої та виконавчої влади, місцевого самоврядування, забезпечуються правосуддям. Ці та низка інших розпоряджень Конституції України, які стосуються безпосередньо громадянина, визначають зміст різних правових статусів, які набуває або отримує громадянин, вступаючи у правовідносини.

Як зазначає В. Стефанюк, правовий статус громадянина – одна з важливих політико-правових категорій, нерозривно пов'язана із соціальною структурою суспільства, рівнем демократії, станом законності в країні [2, с. 27].

Юридичний статус людини та громадянина в суспільстві, державі є складний і багатосторонній конституційно-правовий механізм. Потрібно зазначити, що конституційні приписи щодо правового статусу особи багато в чому зумовлені нормами міжнародного права. Зокрема, починаючи з середини ХХ ст., прийнято низку нормативних документів: Загальна декларація прав людини (1948), Конвенція про захист прав людини і основних свобод (1950), Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (1966), Міжнародний пакт про економічні, соціальні культурні права (1966) та ін.

Ці акти важливі для розвитку законодавства загалом і адміністративного законодавства зокрема, оскільки вони містять універсальні категорії правового статусу особи. Оцінюючи значення норм міжнародного права, П. Рабінович зазначав, що закріплення міжнародно-правових стандартів прав людини в національному законодавстві є важливою передумовою їх реалізації [3, с. 22]. Однак визнання міжнародно-правових стандартів прав людини недостатньо для реального втілення їх в життя.

Вказуючи на конституційно-правовий статус громадянина або його конституційні права, можна зробити висновок про те, що незважаючи на пряму дію Конституції, її вищу юридичну силу, ціла низка положень не може бути реалізована громадянином без спеціальної законодавчої регламентації. Права громадянина на звернення, на свободу пересування, на проведення мирних публічних заходів тощо не можуть бути реалізовані безпосередньо громадянином без взаємодії з органами виконавчої

влади. Ці та деякі інші права, які надані громадянину зважаючи на їхній зміст та публічний прояв, не можуть бути реалізовані без застосування, виконання або використання норм адміністративного права.

У зв'язку з цим теза про те, що адміністративно-правовий статус громадян є частиною їх загального правового становища є правильною. Його зміст визначається тим місцем, яке займають громадяни в політичному, соціально-культурному житті країни, у сфері управління, та складається із сукупності різноманітних зв'язків і відносин між суспільством, державою і громадянином, врегульованих нормами права.

3. Адміністративно-правовий статус громадян

Специфіка адміністративно-правового статусу громадян значною мірою визначається особливостями відповідної управлінської сфери. Сфера управлінської діяльності дійсно досить специфічна. Ця специфіка визначається тим, що в ній багато відносин, які носять владний характер, для підтримки її змісту використовуються імперативні методи впливу на учасників відповідних відносин.

Сьогодні можливості управлінського впливу, зокрема, на громадян істотно знизилися, водночас це не применшує значення адміністративно-правового регулювання. Ми можемо говорити про зміну форм і методів управлінського, а в деяких випадках поліцейського впливу. Цілком можливо диференціювати такий вплив власне на управлінський (у вузькому значенні цього слова) і поліцейський вплив. У кожного з видів адміністративного впливу на громадян своя мета, підстави, правові наслідки тощо. Такий підхід суттєво розширює предмет адміністративно-правового регулювання, роблячи його більш диференційованим, гнучким, цілеспрямованим.

Як зазначав М. Ковалів, адміністративне законодавство, що регулює правове становище громадян у сфері державного управління, конкретизує права та обов'язки громадян, закріплені в Конституції, встановлює порядок реалізації, деталізує гарантіями [4, с. 32]. У зв'язку з цим у нормах адміністративного права конституційні положення отримують розвиток в правах і обов'язках, які прямо не встановлені Конституцією, тобто конституційні права, за своїм змістом, представляють не умову, не здатність до певного соціального блага, а власне це благо.

Адміністративні права громадян представляють закріплені законами дозволи вчиняти певні дії, вимагати від інших громадян, державних органів і посадових осіб, щоб вони не перешкождали здійсненню цих прав, а сприяли ство-

ренню оптимальних можливостей для їх реалізації. Однак доводиться визнати, що громадянин далеко не завжди повною мірою використовує свої права, для того щоб змусити належних осіб забезпечити його права в тій чи іншій сфері державного управління. Як зазначає Є. Соболев, найперше завдання якісного розвитку публічної влади в Україні полягає в необхідності рішучого подолання недооцінення ролі й місця держави у вирішенні проблеми прав і свобод людини, яка традиційно обмежується переважно захистом порушених прав [5, с. 121].

Згідно з Конституцією України, громадяни України мають право звертатися особисто, направляти індивідуальні та колективні звернення до державних органів і органів місцевого самоврядування. Порядок роботи з індивідуальними та колективними пропозиціями, заявами і скаргами громадян і організацій регламентується Законом України від 02.11.1996 № 393-96/ВР «Про звернення громадян».

Порядок роботи зі зверненнями громадян у Національній поліції регламентується наказом МВС України від 15.11.2017 № 930 «Про затвердження Порядку розгляду звернень та організації проведення особистого прийому громадян в органах та підрозділах Національної поліції України» [6]. Нормами адміністративного права, які містяться в наказах МВС, визначається порядок реалізації зазначеного конституційного права.

Ефективність реалізації низки конституційних прав і свобод громадян залежить від якості адміністративного законодавства. Адміністративно-правовий статус громадян значною мірою залежить від стану законодавства, що закріплює їх права і обов'язки в сфері управління. Як зазначає В. Бондаренко, досягнення упорядкованості діяльності органів виконавчої влади гарантує функціонування специфічного правового механізму, спрямованого на оформлення внутрішньо-організаційних відносин [7, с. 137]. Проблема захисту прав і свобод людини та громадянина у сфері виконавчої влади нерозривно пов'язана з адміністративно-правовим статусом громадянина як суб'єкта різноманітних адміністративних правовідносин.

Адміністративно-правовий статус громадянина має досить істотне значення в змісті правового положення особи. Тому адміністративно-правове становище громадянина має принципове значення для його самореалізації, для вибудовування нормальних взаємин з органами державної влади та посадовими особами. Це необхідно при наданні громадянину адміністративних послуг. Адміністративно-правовий статус є досить важливим, наприклад, під час легітимного захисту особистих прав від захо-

дів адміністративного впливу, які можуть виходити від посадових осіб виконавчої влади.

Легітимні форми захисту громадянина можуть складатися в можливості діяти в стані крайньої необхідності. Це дає змогу уникнути заходів юридичної відповідальності. Громадянин не може бути притягнутий до відповідальності, якщо він діяв стосовно представника влади в режимі крайньої необхідності. Мають місце труднощі у визначенні критеріїв правомірності дій громадянина в стані крайньої необхідності, у зв'язку з цим необхідні більш чіткі критерії визначення меж правомірності відповідної поведінки.

Статус громадянина – це правовий стан до певної сфери життєдіяльності, змістовне наповнення цього правового стану залежить від конкретної ситуації, в яку він потрапив. У зв'язку з цим у змістовному плані правовий статус громадянина в сфері дії норм адміністративного права визначається такими складовими, як права, обов'язки, гарантії реалізації права та виконання обов'язків, відповідальність за невиконання покладених на громадянина обов'язків або порушення встановлених правових заборон. Це класичний набір елементів адміністративно-правового статусу громадянина.

Права, свободи та обов'язки громадянина опосередковують його зв'язки між суспільством і особою, органами виконавчої влади та громадянином.

У правовій науці існує думка, згідно з якою права і обов'язки особи не якась абстракція, а власне є саме право. В. Коваль визнає, що ядром адміністративно-правового статусу прийнято вважати права та обов'язки – це істина, яка не потребує доказування [8, с. 92]. Права і обов'язки є основним вихідним елементом системи права. Нічого важливішого в структурі права немає. Система прав і обов'язків – серцевина, центр правової сфери, тут лежить ключ до вирішення основних юридичних проблем.

Існує погляд щодо змісту правового статусу особи, яка вказує на те, що його складовою частиною є громадянство. Така позиція зумовлена тим, що громадянство є підставою для наділення людини повним обсягом прав і обов'язків, зокрема в сфері адміністративно-правової дійсності. Як відомо, громадянство – це особливий правовий зв'язок людини з державою, що виражається в сукупності взаємних прав і обов'язків. Відсутність у особи громадянства країни перебування знижує його правосуб'єктивність, обмежує правові можливості, а в деяких випадках тягне покладання додаткових обов'язків. Повний обсяг прав і обов'язків в адміністративно-правовій сфері можуть мати тільки громадяни Укра-

їни. Але це не означає, що іноземці і особи без громадянства не мають змоги реалізувати правосуб'єктність на території країни. Ця категорія осіб, яка законно перебуває на території країни, користується багатьма правами, що й громадяни України.

Як випливає з Конституції України, іноземці та особи без громадянства користуються в Україні правами та несуть обов'язки нарівні з громадянами України, крім випадків, встановлених законом або міжнародним договором України. Однаково з громадянами України іноземці та особи без громадянства мають право на поліцейську захист.

Як випливає з Закону України від 02.07.2015 № 580-VIII «Про Національну поліцію», поліція призначена для захисту життя, здоров'я, прав і свобод громадян України, іноземців, осіб без громадянства, для протидії злочинності, охорони громадського порядку, власності та для забезпечення публічної безпеки. Поліція приходить на допомогу кожному, хто потребує захисту від протиправних посягань. У будь-якій країні іноземці мають менший обсяг прав у порівнянні з громадянами відповідної держави. На цю категорію осіб покладаються додаткові обов'язки, які зумовлені режимом перебування. За невиконання вимог режиму перебування до іноземців і особи без громадянства може бути застосовано адміністративне покарання – видворення за межі країни перебування. Поліція в межах компетенції забезпечує імміграційний контроль щодо цієї категорії осіб, які перебувають на території країни.

Характеризуючи правове становище громадянина в цій сфері, не можна залишити поза увагою питання, що стосуються адміністративної правосуб'єктності, яка охоплює складові: адміністративну правоздатність, адміністративну дієздатність і адміністративну деліктоздатність.

Не кожен громадянин набуває адміністративної правосуб'єктності одразу в повному обсязі. Правосуб'єктність набувається поступово, з досягненням певного віку, настанням певного терміну, отриманням необхідної освіти, виконання кваліфікаційних вимог тощо.

Правосуб'єктність громадянина в окремих випадках може бути обмежена законом в тій мірі, в якій це необхідно з метою захисту основ конституційного ладу, територіальної цілісності, суверенітету, здоров'я, прав і законних інтересів інших осіб, забезпечення оборони країни та безпеки держави. Обмеження прав громадян мають бути оптимальними. У зв'язку з цим необхідно домогтися, щоб встановлювані обмеження виконували свою функціональну роль, не ускладнювали життя людей,

а були спрямовані на забезпечення правопорядку в тих сферах, де вони встановлені.

Права громадян як суб'єктів адміністративного права досить різноманітні, тому їх можна класифікувати за певними критеріями. У науковій літературі існують різні критерії класифікації прав громадян як суб'єктів адміністративного права. В основу кожної з наявних класифікацій покладено приблизно однакові критерії. На наш погляд, права громадян у сфері адміністративно-правової дійсності можуть бути поділені залежно від того, якими нормами вони закріплені, права матеріального і адміністративно-процесуального характеру, залежно від сфери реалізації права можуть бути поділені на права управлінського та поліцейського характеру. Залежно від «свободи» реалізації відповідних прав можливо поділити на права, реалізація яких допускається вільно, права, реалізація яких вимагає узгодження з органами державної влади і управління.

Права громадян у сфері адміністративно-правової дійсності можуть бути поділені залежно від правового механізму реалізації. Зокрема, права, порядок реалізації яких визначено нормами адміністративного права, що містяться в законодавстві, права, реалізація яких визначається актами органів виконавчої влади. Можна виокремити права, порядок реалізації яких визначено нормативно-правовими актами місцевих органів влади, права, порядок реалізації яких визначено актами органів місцевого самоврядування. У діалектичному зв'язку з правами громадян як суб'єктів адміністративного права знаходяться обов'язки, що чітко проявляються у контексті адміністративної діяльності поліції.

Висновки

Правовий механізм реалізації прав і свобод, передбачених нормами міжнародного права, закріплений саме на національному рівні. У зв'язку з цим якість забезпечення прав і свобод людини та громадянина – проблема національного масштабу, її вирішення залежить від якості національного законодавства, ефективності роботи органів державної влади і управління, серед яких ключове місце займають судові та правоохоронні органи. Адміністративна діяльність, яка здійснюється у сфері діяльності Національної поліції, є одним із засобів забезпечення прав і свобод громадян. Ця діяльність займає центральне місце в роботі Національної поліції, є найбільш об'ємним і змістовним видом її роботи, оскільки ефективність роботи поліції в справі забезпечення прав і свобод громадян залежить саме від якості та організації адміністративної діяльності.

Список використаних джерел

1. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини «Про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні за 2018 рік». К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет». 136 с. URL: <http://www.univ.kiev.ua/content/upload/2019/-697223196.pdf>
2. Стефанюк В. К. Структура правого статусу особи: теоретичний аспект. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2016. Т. 1. С. 26–31.
3. Рабінович П. М. Міжнародні стандарти прав людини: властивості, загальне поняття, класифікація. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 1. С. 19–29.
4. Ковалів М. В. Основи управління в органах внутрішніх справ України: навчально-практичний посібник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2010. 314 с.
5. Соболь Є. Захист прав і свобод інвалідів через призму реалізації людиноцентристського підходу в діяльності органів публічної влади. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 4. С. 120–123.
6. Про затвердження Порядку розгляду звернень та організації проведення особистого прийому громадян в органах та підрозділах Національної поліції України: Наказ МВС України від 15.11.2017 р. № 930. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1493-17>
7. Бондаренко В. А. Окремі аспекти підвищення ефективності норм адміністративного права у період адаптації законодавства до вимог Європейського Союзу. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2016. № 3. С. 134–142.
8. Коваль В. Елементи адміністративно-правового статусу військовослужбовців. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 11. С. 92–95.

References

1. Shchorichna dopovid Upovnovazhenoho Verkhovnoi Rady Ukrainy z prav liudyny «Pro stan doderzhannia ta zakhystu prav i svobod liudyny i hromadianyna v Ukraini za 2018 rik» [Annual report of the Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights «On the observance and protection of the human rights and freedoms of citizens of Ukraine in 2018»]. Kyiv: University Publishing and Printing Center. 136 p. Retrieved from <http://www.univ.kiev.ua/content/upload/2019/-697223196.pdf> [in Ukr.].
2. Stefaniuk, V. K. (2016). Struktura pravoho statusu osoby: teoretychnyi aspekt [Structure of the person's right status: theoretical aspect]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu (Scientific Bulletin of Kherson State University)*, 1, 26–31 [in Ukr.].
3. Rabinovych, P. M. (2016). Mizhnarodni standarty prav liudyny: vlastyvoosti, zahalne poniattia, klasyfikatsiia [international human rights standards: features, general concept, classification]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy (Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine)*, 1, 19–29 [in Ukr.].
4. Kovaliv, M. V. (2010). Osnovy upravlinnia v orhanakh vnutrishnikh sprav Ukrainy: navchalno-praktychnyi posibnyk [Fundamentals of Management in the Internal Affairs Bodies of Ukraine: Textbook]. Lviv: Lviv State University of Internal Affairs, 314 p. [in Ukr.].
5. Sobol, Ye. (2017). Zakhyst prav i svobod invalidiv cherez pryzmu realizatsii liudynotsentrystskoho pidkhdou v diialnosti orhaniv publichnoi vldy [Protecting the rights and freedoms of persons with disabilities in the light of implementing a human-centric approach in the activities of public authorities]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo (Entrepreneurship, economy and law)*, 4, 120–123 [in Ukr.].
6. Pro zatverdzhennia Poriadku rozghliadu zvernenn ta orhanizatsii provedennia osobystoho pryomu hromadian v orhanakh ta pidrozdilakh Natsionalnoi politsii Ukrainy: Nakaz MVS Ukrainy vid 15.11.2017 r. № 930 [On Approval of the Procedure for Consideration of Appeals and Organization of the Personal Reception of Citizens in Bodies and Units of the National Police of Ukraine: Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine No. 930 of November 15, 2017]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1493-17> [in Ukr.].
7. Bondarenko, V. A. (2016). Okremi aspekty pidvyshchennia efektyvnosti norm administratyvnoho prava u period adaptatsii zakonodavstva do vymoh Yevropeiskoho Soiuzu [Some aspects of increasing the effectiveness of administrative law in the period of adaptation of the legislation to the requirements of the European Union]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Seriiia yurydychna (Bulletin of Lviv State University of Internal Affairs. Law Series)*, 3, 134–142 [in Ukr.].
8. Koval, V. (2018). Elementy administratyvno-pravovoho statusu viiskovoslužbovtziv [Elements of administrative and legal status of military personnel]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo (Entrepreneurship, economy and law)*, 11, 92–95 [in Ukr.].

Стаття: надійшла до редакції 13.11.2019
прийнята до друку 20.12.2019

The article: is received 13.11.2019
is accepted 20.12.2019

UDC (УДК) 341.1
JEL Classification: H 56, K 33

Луценко Юрій Васильович,
кандидат юридичних наук, доцент
Служба безпеки України
e-mail: yuriy_lutsenko@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-8731-2941

ПОНЯТТЯ, СИСТЕМА ТА КЛАСИФІКАЦІЯ ВИДІВ БЕЗПЕКИ В КОНТЕКСТІ МІЖНАРОДНОГО ПРАВОПОРЯДКУ

Анотація. Досліджено поняття, систему та класифікацію видів безпеки в контексті міжнародного правопорядку. Звернено увагу, що національна безпека являє собою систему комплексних заходів, які забезпечують надійне та стабільне існування держави, як політичної організації всього суспільства, а також забезпечує її охорону від реальних та потенційних загроз і зовнішнього, і внутрішнього характеру, які здатні завдати шкоди її належному функціонуванню. Наголошено, що необхідність класифікації безпеки на види покликана потребою відстежувати процеси виникнення і розвитку протиріч як у державі, так і у суспільстві.

Ключові поняття: «національна безпека», «воєнна безпека», поняття та система видів безпеки, класифікація видів безпеки, міжнародний правопорядок.

Lutsenko Yuriy,
Candidate of Law, Associate Professor
Security Service of Ukraine
e-mail: yuriy_lutsenko@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-8731-2941

THE CONCEPT, SYSTEM AND CLASSIFICATION OF TYPES OF SECURITY IN THE CONTEXT OF INTERNATIONAL LAW AND ORDER

Abstract. The article explores the concept, system and classification of types of security in the context of international law and order. It is noted that the most important condition for the functioning and development of any society is to ensure its safety. It is noted that activities related to ensuring security and countering threats to the most important social facilities provide for the creation of a complex multi-level system organization. It is emphasized that in the theory of international law, the concept of security is so broad that many scholars consider it appropriate to single out specific types of security and determine a particular sphere of public relations.

Based on the logic of the life of society, the typology of sources of dangers and threats, as well as the list of security items, the following types of security are distinguished, namely: «military», «military-social», «information», «criminological», «socio-political», «ecological», «economic» and other types of security. At the same time, such concepts as «national security», «public security», «personal security», «military security», «social security» and others are usually referred to the widest categories.

Attention is drawn to the fact that security is a system of comprehensive measures that ensure the reliable and stable existence of the state as a political organization of the whole society, and also provides its protection against real and potential threats, both external and internal, that can harm its proper functioning.

The need to classify security into certain types is called upon to monitor the processes of emergence and development of contradictions both in the state and in society, in order to effectively manage these processes and quickly influence them in order to make appropriate managerial decisions.

Key concepts: «National security», «military security», concepts and system of types of security, classification of types of security, international law and order.

Вступ

Становлення та розвиток суспільства був і залишається тісно пов'язаний з подоланням різних загроз, які виходили від природи, ворогів, технічних об'єктів тощо. У зв'язку з цим, найважливішою умовою функціонування і розвитку будь-якого суспільства є забезпечення її безпеки. У різні часи питання, які стосуються безпеки людини та її діяльності є одним з основних напрямів дослідження в багатьох наукових дисциплінах. Можливість жити, не піддаючи себе різним ризикам і небезпекам, високо цінується у будь-якій державі та є головним її завданням. Це означає, що безпека набуває форму внутрішньої цінності і реалізує себе в індивідуальній і суспільній свідомості. Характерно, що ця цінність має універсальний характер і визнається в якості фундаментальної всіма людьми, незалежно від їхньої раси, національності, статі, віку, соціального походження, хоча, природно, існує певна розбіжність думок, що відбивають ступінь переваг різних категорій людей. Часто вона обумовлюється впливом тієї чи іншої ситуації. У мирних умовах, у достатку, в умовах розміреного і спокійного життя, цінність безпеки відходить на другий план і не актуалізується. Соціальні потрясіння, лиха, війни, терористичні акти загострюють її значення, виводять в число найбільш затребуваних людьми і суспільством [1, с. 8].

Останнім часом, забезпечення безпеки людини та держави стає головною проблемою світу, основою його виживання. Нації, що не створили надійної системи безпеки, ризикують втратити свою ідентичність, розчинитися в бурхливому потоці історії, а то й взагалі піти в історичне небуття.

У теорії права, питання, які стосуються поняття, системи та класифікації видів безпеки досліджуються у працях С. А. Вершилова, Б. А. Кормич, Д. И. Макаренка, В. М. Пасічника, Г. П. Серова, Е. Ю. Хрустальова, А. Ю. Чмихало, О. А. Чувакова, В. М. Чугунова та ін. Водночас, у науковій спільноті залишаються дискусійними окремі аспекти, які стосуються поняття, системи та класифікації видів безпеки в контексті міжнародного правопорядку. Особливої актуальності це питання набуло в останні роки при загостренні міжнародних правовідносин.

Метою статті є дослідження питань, які стосуються поняття, системи та класифікації видів безпеки в контексті міжнародного правопорядку.

1. Поняття та система видів безпеки у світлі суспільних правовідносин

Діяльність, яка пов'язана з забезпеченням безпеки та протидії загрозам найважливіших

соціальних об'єктів передбачає створення складної багаторівневої системної організації. У теорії міжнародного права, поняття безпеки настільки є широким, що багато вчених вважають за доцільне виокремлювати конкретні види безпеки, які окреслюють ту чи іншу сферу суспільних відносин.

Зважаючи на логіку життєдіяльності суспільства, типологію джерел небезпек та загроз, а також перелік предметів безпеки, розрізняють наступні види безпеки, а саме: «воєнну» [2, с. 9; 3, с. 27], «військово-соціальну» [4, с. 116; 5, с. 309], «інформаційну» [6, с. 10–14; 7, с. 291], «кримінологічну» [8, с. 576; 9, с. 123–131], «соціально-політичну» [10, с. 119–123; 11, с. 89], «екологічну» [12, с. 33; 13, с. 7], «економічну» [14, с. 26; 15, с. 241] та інші види безпеки. Водночас до числа найбільш широких категорій автори зазвичай відносять такі поняття як «національна безпека», «громадська безпека», «особиста безпека», «воєнна безпека», «соціальна безпека» тощо.

Останнім часом відбувається істотне розширення уявлень про безпеку, як щодо об'єктів посягання, так і стосовно джерел небезпеки, а в принципових питаннях при визначенні поняття «безпеки» йдеться або про здатність (іноді властивості, якості) якоїсь системи протистояти зазіханням, або про стан об'єкта, що характеризується захищеністю від небезпеки або відсутністю самої можливості руйнівного впливу, або про стан окремих відносин чи взагалі пов'язується з певною діяльністю.

Зважаючи на те, що проблеми небезпеки і безпеки особливо гостро стоять по відношенню до людини, суспільства, держави, не можна оминати увагою й той факт, що найбільш глибокі й тісні стосунки у загальній теорії безпеки складаються з соціальними та правовими науками. Велика частина її змісту має філософський, правовий та соціально-політичний характер. Її головні орієнтири знаходяться в соціології, політології, суспільній психології, юридичній науці та інших сферах суспільних відносин. Саме в їхніх інтересах насамперед і розробляються названі вище світоглядні та методологічні проблеми загальної теорії безпеки.

Для з'ясування суті та змісту аналізованої проблеми, значну цінність представляють роботи, в яких розглядаються загальні питання безпеки, історія її виникнення, становлення та розвитку. Багато з цих робіт стали фундаментальними. Широке поширення в наукових і політичних колах західноєвропейських держав поняття «безпеки» набували завдяки філософським концепціям Т. Гоббса, Д. Локка, Ж. Ж. Руссо, Б. Спінози та інших мислителів XVII–XVIII століть, відзначаючи її, як стан,

ситуацію спокою, що з'являється в результаті відсутності реальної небезпеки (і фізичної, і моральної).

2. До питання класифікації видів безпеки в контексті безпекової політики

Не вдаючись в проблемні питання визначення власне поняття безпеки та її складових, які на сьогодні посідають одне із провідних місць в загальній теорії безпекознавства, зазначимо, що ще більшого різноманіття отримали питання класифікації видів безпеки в теорії безпекової політики.

Це обумовлено поліструктурністю природи безпеки, у зв'язку з чим вона може бути класифікована за низкою підстав, залежно від виділення конкретних аспектів проблеми. Тут варто погодитись із позицією відомого вченого М. Ю. Зеленкова, який досліджуючи проблеми сучасної безпеки держави, обґрунтовує потребу у класифікації безпеки на певні види необхідності відстежувати процеси виникнення і розвитку протиріч в суспільстві, з метою ефективного управління цими процесами і впливу на них. Зокрема, він зазначає, що країна являє собою єдиний суспільний організм, який складається з низки підсистем: політичної, економічної, соціальної, духовної. У кожній з них зароджуються і розвиваються суперечності навколо основних цінностей (матеріальних і духовних). Саме ці протиріччя, а точніше деякі з них, ведуть у разі їх загострення до формування джерел небезпеки не лише і навіть не стільки для самої цієї сфери відносин, скільки для безпеки країни загалом, для всієї системи життєвих інтересів суспільства. І для того, щоб мати об'єктивну можливість відстежувати процеси виникнення і розвитку суперечностей, ефективно управляти цими процесами і впливати на них, суспільство та держава змушені і зобов'язані класифікувати всю систему відносин на однотипні, які мають свою сутнісну характеристику, свої закономірності розвитку і піддаються системному і проблемному аналізу. Звідси і виникає гостра необхідність класифікації всієї системи відносин у сфері безпеки на її певні види [16, с. 34].

Схожі підходи стосовно необхідності класифікації безпеки на певні види висловлював і Г. А. Атаманов, який акцентував на тому, що безпека має, так би мовити «мозаїчну» структуру, у зв'язку з чим, він наголошував на тому, що те, що на сьогодні трактується як самостійні види безпеки, насправді є «частинками» (осередками) однієї загальної картини. З цього уявного порівняння випливає дуже важливий висновок: також як і у «мозаїці» всі комірочки мають рівне значення по відношенню

до цілої картині, так і в безпеці – стан всіх сфер діяльності і областей соціальних відносин має рівне значення для досягнення кінцевого результату – безпеки об'єкта. У цій «мозаїці» не має бути розривів, тобто всі аспекти багатофункціональної проблеми забезпечення безпеки мають бути взаємоузгоджені і взаємопов'язані. У ній не має бути «слабких ланок» [17, с. 23–24].

Категорія безпеки, що є за своєю природою системною, містить численні рівні, які є її підсистемами. Принцип багаторівневості, закладений у саму категорію «безпека», зумовлює наявність декількох рівнів безпеки у кожній з підсистем. Тому варто доповнити, що правильне вирішення питання пов'язаного із класифікацією рівнів безпеки надасть змогу побудови ефективної моделі системи забезпечення безпеки.

Аналіз чинних нормативно-правових актів України та наукової літератури, яка стосується питань пов'язаних із безпекою, дав змогу виокремити найбільш типові сучасні класифікації видів безпеки.

Сучасні тенденції розуміння поняття безпека може бути визначене як багатоаспектний стан, характеризуючий становище людини, суспільства або держави у зовнішньому середовищі. Саме ці об'єкти, на нашу думку, є первинним рівнем сучасної класифікації видів безпеки на відповідно «безпеку людини», «суспільну безпеку», «державну безпеку». Це очевидно також із положення ст. 1 Закону України «Про національну безпеку України» [18], де зазначено, що національна безпека України – це захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз. Так, особливе місце в системі безпеки посідає національна безпека.

Про те, що національні інтереси є основою життєдіяльності суспільства та визначають основні завдання і функції діяльності держави акцентується увага не лише в науковій літературі, а й на рівні багатьох нормативно-правових актів [19; 20]. Проте наврядчи національну безпеку необхідно визначати, вершиною багаторівневої ієрархії безпеки. Крім наведених рівнів аналізу, деякими дослідниками пропонується в якості об'єкта безпеки розглядати систему міжнародних відносин, тобто наддержавний рівень. Вони обґрунтовують це тим, що національна безпека може бути забезпечена в контексті міжнародної системи. Тут варто підтримати думку В. М. Пасічника, який акцентував увагу на тому, що національна безпека є складовою «міжнародної регіональної безпеки» та «міжнародної глобальної без-

пеки». Обґрунтовує цю позицію вчений тим, що оскільки нація є частиною людства, жодна нація не може протиставляти себе людству чи підміняти себе з ним, що означало б протиставлення частки себе цілому, або ототожнення частки з цілим [21, с. 45].

Не можливо оминати увагою і той факт, що загальноживаний первинний поділ національної безпеки на безпеку людини, суспільства та держави, у деяких наукових джерелах, піддається певним уточненням та доповненням. Так, О. Ю. Чмихало наводить власний первинний поділ системи безпеки, залежно від того, хто є суб'єктом чи об'єктом безпеки – окрема людина, соціальна група, суспільство загалом, держава або співтовариство держав. Зокрема: особиста або індивідуальна безпека; соціетальна (громадська) безпека, або безпека суспільства; національна безпека, або безпека держави; міжнародна або колективна безпека; всесвітня або глобальна безпека [1, с. 10].

Водночас, вчений виокремлює у цій класифікації ще й деякі підгрупи. В якості проміжного рівня між індивідом і суспільством (або між індивідом і державою) існує рівень групової безпеки або безпеки спільності. Між національним і міжнародним рівнями або між міжнародним і глобальним рівнями може виокремлюватися регіональний рівень. Крім того, про регіональну безпеку говорять і у відношенні стану безпеки в одній з частин держави або в межах етнокультурної області, яка об'єднує території одразу декількох держав.

А. О. Лінде наводячи свої аргументи щодо класифікації видів безпеки звертає увагу на те, що існує поняття безпеки особи, безпеки держави, безпеки суспільства (внутрішньодержавної спільноти людей), міжнародної (глобальної та регіональної) безпеки. Кожен вид безпеки самоцінний і знаходиться у тісному зв'язку і в залежності один з одним. Залежно від того, хто є суб'єктом і об'єктом – окрема людина, суспільство, держава чи співтовариство держав – встановлюється той чи інший вид безпеки [22].

Водночас, В. А. Ліпкан звертає увагу не на класифікацію самої безпеки, а на класифікацію загроз та її системи. Саму ж безпеку він класифікує за критерієм розповсюдженості: універсальна, глобальна, міжнародна, регіональна (колективна), національна та локальна безпека [23, с. 136].

На думку В. І. Мельника, класифікація рівнів безпеки за об'єктами забезпечення охоплює також безпеку суспільства, держави (національна безпека) та міжнародну безпеку. Проте така класифікація за зростанням масштабів об'єкта безпеки не вказує на ієрархічність

наведених рівнів. Швидше вони є однаковими за значенням, а на певних етапах людської історії більшого значення набуває той чи інший рівень. Основними чинниками, що об'єднують рівні безпеки в єдину систему загальної безпеки, є принципи побудови і реалізації, а також цілі і мета, яка «полягає у досягненні суб'єктом здатності утримувати всю сукупність загроз на певному докритичному рівні (рівні припустимої небезпеки), за якого загрози чинники не були б здатні згубно вплинути на його існування і розвиток». У зв'язку з цим, В. І. Мельник пропонує власну систем рівнів безпеки, до якої належать: загальна безпека, яка складається з безпеки особи, безпеки суспільства, національної безпеки та міжнародної безпеки [24, с. 45–49].

У деяких наукових джерелах первинна система безпеки, яка складається з особи, держави і суспільства доповнюється також навколишнім природним середовищем. Так, М. Ю. Зеленков зазначає, що навколишнє середовище не вписується окремо в жодну з трьох складових первинної системи безпеки. Ні люди, ні держава, ні суспільство не можуть бути в безпеці поза середовища існування. Без цього можна вести мову лише про якусь ефемерну безпеку. Навряд чи з цією позицією можливо погодитись, адже цілком логічно припустити, що навколишнє середовище є частиною безпеки саме суспільства.

Не дивлячись на поширеність такого первинного поділу, в деяких наукових працях із сучасної теорії безпеки, окремі її аспекти піддаються критиці та уточненню. М. Ю. Зеленков звертає увагу на неправильний послідовності розташування термінів людина, суспільство, держава. Зокрема, вчений ставить питання, яким чином можливе забезпечення в меншому (держави) безпеки більшого (суспільства), в частині безпеки цілого, в елементі безпеки системи, в інституті всього соціуму тощо. Необхідно нагадати, що держава лише в сукупності з громадянським суспільством становить суспільство. Держава – це завжди лише частина суспільства. Також з позиції формальної логіки Аристотеля невірним є твердження про те, що об'єкти забезпечення безпеки розставлені у наступній послідовності: особистість, суспільство, держава так, як обсяг поняття «суспільство» ширше, ніж обсяг поняття «держава». Правильною буде послідовність: людина, держава, суспільство [16, с. 33]. З цим твердженням важко не погодитись.

Як вже зазначалось, побудова чіткої системи безпеки – в основу якої покладено багаторівневий підхід із дотриманням принципу поділу за об'єктами, на вищому щаблі якого

знаходиться безпека людини, суспільства та держави, надає змогу більш чітко підійти до питання забезпечення безпеки, як у воєнній, економічній, соціальній, енергетичній, так і у інших сферах. У цьому зв'язку, необхідно підтримати погляд О. Ю. Чмихало, який акцентував на позитивному досвіді розгляду вузько-спеціалізованих сфер забезпечення безпеки в рамках більш великих аспектів, що дає змогу сформулювати досить цілісне уявлення про безпеку і збагатити її зміст [1, с. 51].

Бажано, щоб під час поділу груп на додаткові підгрупи за основу бралася одна і та ж ознака. Водночас, розподіл на складові можна виконувати різними способами. Проте, на думку В. Г. Цапко, Д. В. Зеркалова, Ю. О. Полукарова класифікація може мати за змістом штучний характер. У науці вибір системи класифікації диктується змістом і не може бути прийнятий за простою угодою з погляду її зручності. Зважаючи на те, що класифікація – це необхідний елемент в системі отримання уявлень, в практиці розвитку науки мають бути такі системи класифікацій, які відображають глибинні закономірності руху і розвитку об'єктивної дійсності. Класифікація є істотною складовою, результатом розвитку теоретичних систем, істинність яких перевіряє практика [25, с. 32].

Зважаючи на викладене, на наш погляд, найбільш змістовним буде класифікація видів безпеки у відповідності з їх об'єктом. Як вже зазначалося вище, первинним рівнем класифікації є національна безпека, яка є складовою міжнародної безпеки, і своєю чергою складається з безпеки особи, держави, суспільства.

3. До питання безпеки особи

У відповідності до ст. 3 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

Однією з найважливіших умов існування і розвитку людини є забезпечення її безпеки, тобто створення сукупності таких соціально-економічних, політичних, правових та інших умов життєдіяльності, в яких вона відчувала б себе повністю соціально захищеною. Коли йдеться про безпеку особистості, мається на увазі захищеність її життя і здоров'я, прав і свобод, майна, честі, гідності. Безпеку особи в сучасній науковій літературі прийнято розуміти як: захищеність умов, що забезпечують реалізацію прав і свобод особи та можливості для

її саморозвитку; стан захищеності людини від факторів небезпеки на рівні її особистих інтересів і потреб; соціальну захищеність людини, що забезпечує схоронність самої людини і її окремих життєво важливих функцій відповідно до найбільших можливостей суспільства [22].

Аналізуючи різні підходи до визначення безпеки особистості, можна зробити висновок, що вона не розглядається лише у вузькому сенсі як правова категорія, а пов'язана лише з усуненням фізичного впливу на особистість, яка переключається з поглядами на поняття і сутність безпеки загалом. Видається, що вона має розглядатися більш широко, з урахуванням всебічної захищеності, а забезпечуватися, насамперед, діяльністю держави.

Про такий підхід йдеться у документах Організації Об'єднаних Націй. Перше визначення поняття «безпека людини» (Human Security) з'явилося у 1994 р. в доповіді ООН «Human Development Report», яка представляла одну з щорічних публікацій Програми з розвитку ООН (the United Nations Development Programme – UNDP). «Концепція безпеки, – йдеться у доповіді, надзвичайно широка, щоб визначити її дуже чітко: як безпеку територій від зовнішньої агресії або як захист національних інтересів у зовнішній політиці, або як глобальна безпека від загрози ядерного знищення. ... Остеронь залишаються законні потреби звичайних людей, які прагнуть до безпеки у своєму повсякденному житті» [22, с. 22].

Безпека людини може розглядатися у двох аспектах. По-перше, безпека від таких постійних загроз, як голод, хвороби і репресії; а по-друге, це захист від надзвичайних і несуттєвих збиток пригод у повсякденному житті, чи вдома, на роботі або в суспільстві.

Так, зміст поняття «безпека людини» є доволі широким: від проблем повсякденного життя громадян до надзвичайних ситуацій. Саме це і стало згодом предметом критики опонентів концепції. Але, як зазначає В. В. Асташин, автори доповіді, випереджаючи такі виступи, постаралися чітко визначити елементи людської безпеки, які надалі класифікували на наступні види:

- економічна безпека (відсутність бідності – *freedom from poverty*);
- продовольча безпека (*food security* – доступ до їжі);
- безпека здоров'я (*health security* – доступ до медичної допомоги та захист від хвороб);
- безпека навколишнього середовища (захист від екологічних катастроф та забруднення навколишнього середовища – *environmental security*);

– особиста безпека (*personal security* – фізична безпека від таких загроз, як тортури, воєнні дії, домашнє насильство, наркотики і навіть інциденти на транспорті);

– безпека співтовариства (*community security* – збереження традиційних культур і етнічних груп, а також фізична безпеки таких груп);

– політична безпека (наявність громадянських і політичних прав та свобод від політичного переслідування [26, с. 65].

Такий довгий список перерахованих елементів зайвий раз демонструє, як складно визначити термін «людська безпека» і що могло б бути безболісне виключено з вказаного перерахування. Складається враження, що автори доповіді цілеспрямовано відхилилися від чіткого визначення наукових меж. Замість цього вони наголосили на «всеосяжний» і «інтеграційний» характер концепції, в якій вони бачать явні переваги в порівнянні з іншими, класичними, підходами [27, с. 24].

У більш пізніх документах ООН вже відсутні посилання на такі елементи безпеки людини. Так, у доповіді Генерального секретаря ООН від 5 квітня 2012 року було підготовлено відповідь на резолюції 64/291 Генеральної Асамблеї, в якій Асамблея просила Генерального секретаря запросити думки держав-членів щодо поняття «безпека людини», зокрема його можливого визначення. Цією доповіддю визначено, що у концепції безпеки людини основний наголос робиться на універсальний характер свобод, які мають основоположне значення для життя людини, не проводяться відмінності між цивільними, політичними, економічними, соціальними і культурними правами і у цьому зв'язку на багатоплановій і комплексній основі розглядаються загрози забезпеченню виживання, джерел та засобів до існування і гідності людей.

4. До питання безпеки суспільства

Зміст концепту суспільної безпеки (безпеки суспільства) багато у чому обумовлений суспільними відносинами, що забезпечують прогресивний розвиток суспільства в конкретних

історичних і природних умовах, від загроз, джерелом виникнення яких є внутрішні і зовнішні суперечності, штучно створені перешкоди прояву активності та ініціативи людей. У юридичній літературі висловлюється думка стосовно того, що суспільна безпека органічно пов'язана з особистою безпекою громадян, яка становить комплекс суспільних інтересів, спрямованих на захист конституційних прав та свобод людини і громадянина.

Інакше кажучи, суспільна безпека – це захищеність життєво важливих інтересів окремих громадян [28, с. 103–107]. Звичайно важко не погодитись із тим, що всі види безпеки перебувають у тісному взаємозв'язку і взаємодіють між собою, проте таке бачення взаємозв'язку унеможлиблює можливість відокремлення об'єктів безпеки людини і суспільства. Коли ми говоримо про безпеку суспільства ми маємо говорити про стан захищеності тих об'єктів, які є необхідними для існування та розвитку всього суспільства. В цьому зв'язку вони у деяких випадках збігаються з інтересами нації. Саме тому, категорію суспільної безпеки утворюють наступні види безпеки: воєнна, продовольча, екологічна, економічна, енергетична, громадська, інформаційна та інші.

Висновки

Отже, розвиваючи наукові підходи відносно поняття, системи та класифікації видів безпеки в контексті міжнародного правопорядку необхідно наголосити, що національна безпека являє собою систему комплексних заходів, які забезпечують надійне та стабільне існування держави, як політичної організації всього суспільства, а також забезпечує її охорону від реальних та потенційних загроз як зовнішнього, так і внутрішнього характеру, які здатні завдати шкоди її належному функціонуванню.

Необхідність класифікації безпеки на певні види покликана потребою відстежувати процеси виникнення і розвитку протиріч як у державі, так і у суспільстві, для ефективного управління цими процесами та швидкого впливу на них з метою прийняття відповідних управлінських рішень.

Список використаних джерел

1. Чмыхало А. Ю. Социальная безопасность: учеб. пособие. Томск: Изд-во ТПУ, 2007. 168 с.
2. Макаренко Д. И., Хрусталев Е. Ю. Концептуальное моделирование военной безопасности государства. М.: Наука, Центр, экон.-мат. ин-т РАН; Ин-т проблем управления им. В. А. Трапезникова РАН. 2008. 303 с.
3. Фатеев К. В. Обеспечение военной безопасности Российской Федерации: теория и практика правового регулирования: автореф. дисс. на соискание уч. степени д-ра юрид. наук: М., 2012. 40 с.
4. Дмитриченко Л. И. Государственное регулирование экономики: методология и теория: монография. Донецк: УкрИТЭК, 2008. 330 с.

5. Малюга В. М., Шевченко М. М., Скибун І. А. Комплексний механізм реалізації державного регулювання в системі забезпечення військово-соціальної безпеки. *Вісник Національного університету оборони України*. 2012. № 5 (30). С. 308–313.
6. Kaliski M., Kierkowska A., Tomaszewski G., Ochrona informacji i zasobow relacyjnych przedsięwzięcia [w:] Wywiad i kontrwywiad gospodarczy wobec wyzwań bezpieczeństwa biznesu, pod red. Kaczmarek J., Kwieciński M., Wyd. Dom Organizatora, Toruń 2010. S. 10–14.
7. Муравська Ю. Є. Інформаційна безпека суспільства: концептуальний аналіз. *Економіка і суспільство*. 2017. Вип. 9. С. 289–294.
8. Клейменов М. П. Прогнозирование криминологической безопасности. Закономерности преступности, стратегия борьбы и закон / под ред. А. И. Долговой. М.: Рос. криминол. асоц., 2001. 672 с.
9. Дремін В. Н. Миграция и проблемы обеспечения криминологической безопасности в Причерноморском регионе. *Актуальні проблеми політики*. Одеса, 2004. Вип. 20. С. 123–131.
10. Чуваков О. А. Безпека: соціально-політична сутність поняття. *Правова держава*. 2014. № 18. С. 119–123.
11. Кравчук О. Особливості політичної безпеки України. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. 2011. Вип. 23. С. 85–89.
12. Серов Г. П. Правовое регулирование экологической безопасности при осуществлении промышленных и иных видов деятельности. М.: Ось-89, 1998. 222 с.
13. Махмуд А. А. Екологічна безпека як предмет політики міжнародного співробітництва: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: 23.00.02 / Ін-т. держави і права ім. В. М. Корецького НАНУ. К., 2000. 24 с.
14. Ліпкан В. А. Теоретико-методологічні засади управління у сфері національної безпеки України: монографія. К.: Текст, 2005. 350 с.
15. Фомин С. А. Обеспечение национальной безопасности: курс лекций. М.: Флинта: МПСИ, 2007. 224 с.
16. Зеленков М. Ю. Правовые основы общей теории безопасности Российского государства в XXI веке: монография. М.: Юридический институт МИИТа, 2002. 209 с.
17. Атаманов Г. А. Диалектика безопасности. *Межвузовский научный сборник «Национальная безопасность России в перспективах современного развития»*. Саратов: ООО Изд-во «Научная книга», 2005. С. 21–27.
18. Про національну безпеку України: Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 31, Ст. 241. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>.
19. Про Стратегію національної безпеки України: затв. Указом Президента України від 26.05.2015 р. № 287/2015. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>.
20. Стратегія кібербезпеки України: затв. Указом Президента України від 1503.2016 р. № 96/2016 URL: <https://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/96/2016>.
21. Пасічник В. М. Суть та особливості національної безпеки. *Збірник наукових праць «Ефективність державного управління»*. 2011. Вип. 26. С. 41–49.
22. Линдэ А. О. О национальной (государственной) безопасности и других видах безопасности. *Журнал научных публикаций аспирантов и докторантов: электрон. науч. специализированное изд.* 2008. № 5. URL: <http://jurnal.org/articles/2008/uri28.html>.
23. Ліпкан В. А. Безпекознавство: навч. посібник. К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2003. 208 с.
24. Мельник В. І. Безпека особи в системі загальної безпеки. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Політологія, Соціологія, Філософія. 2009. Вип. 11. С. 45–49.
25. Цапко В. Г., Зеркалов Д. В., Полукаров Ю. О. Наукові основи безпеки життєдіяльності: монографія. К.: Основа, 2013. 1126 с.
26. Асташин В. В. Альтернативные подходы к проблемам безопасности в международных исследованиях: концепция человеческой безопасности. *Вестник Волгоградского государственного университета*. Серия 4: История. Регионоведение. Международные отношения. 2008. № 2(14). С. 63–69.
27. Human Development Report, 1994: United Nations Development Programme. N. Y.: Oxford University Press. 1994. 240 p.
28. Корнієвський О. Концепт суспільної безпеки: сучасний науково-експертний дискурс. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. 2009. Вип. 21. С. 103–107.

References

1. Chmykhalo, A. Y. (2007). *Sotsial'naya bezopasnost'* [Social security]: ucheb. posob. Tomsk: Izd-vo TPU, 168 [in Russ.].
2. Makarenko, D. I., & Khrustal'ov, Y. Y. (2008). *Kontseptual'ne modelyuvannya viys'kovoyi bezpeky derzhavy* [Conceptual modeling of state military security]. Moskva: Nauka, Tsentr, ekon.-mat. in-t NAN Ukrayiny; In-t problem upravlinnya im. V. A. Trapeznykova RAN, 303 [in Russ.].
3. Fateyev, K. V. (2012). *Obespecheniye voyennoy bezopasnosti Rossiyskoy Federatsii: teoriya i praktika pravovogo regulirovaniya* [Ensuring the military security of the Russian Federation: theory and practice of legal regulation]. Moskva, 40 [in Russ.].
4. Dmitrichenko, L. I. (2008). *Gosudarstvennoye regulirovaniye ekonomiki: metodologiya i teoriya* [State regulation of the economy: methodology and theory]. Donetsk: UkrITEK, 330 [in Russ.].

5. Malyuha, V. M., Shevchenko, M. M., & Skybun, I. A. (2012). Kompleksnyy mekhanizm realizatsiyi derzhavnoho rehulyuvannya v systeme zabezpechennya viys'kovo-sotsial'noyi bezpeky [A comprehensive mechanism for implementing state regulation in the system of military and social security]. *Visnyk natsional'noho universytetu oborony Ukrainy (Bulletin of the National Defense University of Ukraine)*, 5 (30), 308–313 [in Ukr.].
6. Kaliski, M., Kierkowska, A., & Tomaszewski G. (2010). Ochrona informacji i zasobow relacyjnych przedsięwzięcia [w:] Wywiad i kontrwywiad gospodarczy wobec wyzwań bezpieczeństwa biznesu, pod red. Kaczmarek J., Kwieciński M., Wyd. Dom Organizatora, Toruń, 10–14 [in Pol.].
7. Muravs'ka, Y. Y. (2017). Informatsiyna bezpeka Suspil'stva: kontseptual'nyy analiz [Information security of society: a conceptual analysis]. *Ekonomika i suspil'stvo (Economy and society)*, 9, 289–294 [in Ukr.].
8. Kleymenov, M. P. (2001). Prognozirovaniye kriminologicheskoy bezopasnosti. Zakonomernosti prestupnosti, strategiya bor'by i zakon [Forecasting Criminological Safety. Patterns of crime, fight strategy and law] pod red. A. I. Dolgovoy. Moskva. Ros. kriminol. assots., 672 [in Russ.].
9. Dremin, V. N. (2004). Migratsiya i problemy obespecheniya kriminologicheskoy bezopasnosti v Prichernomorskom regione [Migration and the problems of ensuring criminological security in the Black Sea region]. *Aktual'ni problemi politiki (Current policy issues)*, 20, 123–131 [in Russ.].
10. Chuvakiv, O. A. (2014). Bezpeka: sotsial'no-politychna sutnist' Ponyattya [Security: the socio-political nature of the concept]. *Pravova derzhava (The rule of law)*, 18, 119–123 [in Ukr.].
11. Kravchuk, O. (2011). Osoblyvosti Politychnoyi bezpeky Ukrainy [Features of political security of Ukraine]. *Ukrayins'ka natsional'na ideya: realiyi ta perspektivyvy rozvytku (The Ukrainian National Idea: Realities and Prospects for Development)*, 23, 85–89 [in Ukr.].
12. Serov, G. P. (1998). Pravovoye regulirovaniye ekologicheskoy bezopasnosti pri osushchestvlenii promyshlennykh i inykh vidov deyatelnosti [Legal regulation of environmental safety in the implementation of industrial and other activities]. M.: Os'-89. 222 [in Russ.].
13. Makhmud, A. A. (2000). Ekolohichna bezpeka yak predmet polityky mizhnarodnoho spivrobitnitstva [Environmental security as a subject of international cooperation policy]. K., 24 [in Ukr.].
14. Lipkan, V. A. (2005). Teoretyko-metodolohichni zasady upravlinnya u sferi natsyonal'noyi bezpeky Ukrainy [Theoretical and methodological principles of management in the field of national security of Ukraine]. Kyiv: Text, 350 [in Ukr.].
15. Fomin, S. A. (2007). Obespecheniye natsional'noyi bezopasnosti [Ensuring national security]: kurs lektsiy. M.: Flinta: MPSI, 224 [in Russ.].
16. Zelenkov, M. Yu. (2002). Pravovyye osnovy obshchey teorii bezopasnosti Rossiyskogo gosudarstva v XXI veke [Legal foundations of the general theory of security of the Russian state in the XXI century]. M.: Yuridicheskyy institut MIITa, 209 [in Russ.].
17. Atamanov, G. A. (2005). Dialektika bezopasnosti [Dialectic of security]. *Mezhvuzovskiy nauchnyy sbornik «Natsional'naya bezopasnost' Rossii v perspektivakh sovremennogo razvitiya»*. Saratov: OOO Izd-vo «Nauchnaya kniga», 21–27 [in Russ.].
18. Pro natsional'nu bezpeky Ukrainy: Zakon Ukrainy. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19> [in Ukr.].
19. Pro Stratehiyu natsyonal'noyi bezpeky Ukrainy: zatv. Ukazom Prezydenta Ukrainy № 287/2015. Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/287/2015> [in Ukr.].
20. Stratehiya kiberbezpeki Ukrainy (2016): zatv. Ukazom Prezydenta Ukrainy № 96/2016 Retrieved from <https://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/96/2016> [in Ukr.].
21. Pasichnyk, V. M. (2011). Sut' ta Osoblyvosti natsyonal'noyi bezopasnosti [The essence and features of national security]. *Zbirnyk naukovykh prats' «Efektyvnist' derzhavnoho upravlinnya» (Collection of scientific works «Efficiency of public administration»)*, 26, 41–49 [in Ukr.].
22. Linde, A. O. (2008). O natsional'noyi (gosudarstvennoyi) bezopasnosti i drugikh vidakh bezopasnosti [On national (state) security and other types of security]. *Zhurnal naukovykh publikatsiy aspirantov i doktorantov (Journal of scientific publications of graduate students and doctoral students: electron. scientific specialized)*. Retrieved from <http://jurnal.org/articles/2008/uri28.html> [in Ukr.].
23. Lipkan, V. A. (2003). Bezpekoznavstvo [Security Studies]: navch. Posibnyk. K.: Vyd-vo Yevrop. un-tu, 208 [in Ukr.].
24. Mel'nyk, V. I. (2009). Bezpeka osoby v systeme Zahal'noyi bezpeky [Personal safety in the general security system]. *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho universytetu. Seriya: Politolohiya, Sotsiolohiya, Filosofiya (Uzhgorod University Scientific Bulletin. Series: Political Science, Sociology, Philosophy)*, 11, 45–49 [in Ukr.].
25. Tsapko, V. H., Zerkalov, D. V., & Polukarov, Yu. O. (2013). Naukovi osnovy bezpeky zhyttyedyal'nosti [Scientific bases of life safety]. Kyiv: Osnova, 1126 [in Ukr.].
26. Astashyn, V. V. (2008). Al'ternatyvni pidkhody do problem bezpeky v mizhnarodnykh doslidzhennyakh: kontseptsiya lyuds'koyi bezpeky [Alternative Approaches to Security Issues in International Studies: The

- Concept of Human Security]. *Vestnik Volgogradskogo gosudarstvennogo universiteta*. Seriya 4: Istoriya. Regionovedeniye. Mezhdunarodnyye otnosheniya. (*Bulletin of Volgograd State University. Series 4: History. Regional studies. International relationships*), 2 (14), 63–69 [in Russ.].
27. Human Development Report (1994). United Nations Development Programme. N. Y.: Oxford University Press. 240.
28. Korniyevs'kiy, O. (2009). Kontsept suspil'noyi bezpeky: suchasnyy naukovo-ekspertnyy dyskurs [The concept of public safety: a modern scientific and expert discourse]. *Ukrayins'ka natsional'na ideya: realiyi ta perspektyvy rozvytku*. (*The Ukrainian National Idea: Realities and Prospects for Development*), 21, 103–107 [in Ukr.].

Стаття: надійшла до редакції 29.10.2019

прийнята до друку 27.12.2019

The article: is received 29.10.2019

is accepted 27.12.2019

UDC (УДК) 343.16

Навроцька Віра Вячеславівна,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ
e-mail: superviranavr@gmail.com
ORCID-ID: 0000-0002-3407-7984

Яремко Галина Зіновіївна,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ
e-mail: yaremkogalyna2017@gmail.com
ORCID-ID: 0000-0003-4333-0424

ПРАВОВЕ ЗНАЧЕННЯ ОКРЕМОЇ ДУМКИ ЧЛЕНА СУДДІВСЬКОЇ КОЛЕГІЇ

Анотація. Констатовано, що окрема думка члена суддівської колегії не може мати значення «приводу» для автоматичного перегляду справи вищим судом. Аналогічно неприпустимим є наділення професійного судді чи присяжного – автора окремої думки правом заявляти клопотання про перегляд рішень суду, що вступили в законну силу. Доведено, що перенесення до вищої інстанції правової суперечки одного (чи декількох) членів суддівської колегії з рештою його членів за відсутності ініціативи з боку приватних учасників процесу явно суперечить принципу змагальності.

Ключові поняття: окрема думка, процесуальні наслідки, принцип змагальності.

Navrotska Vira,

Candidate of Legal Sciences (PhD (Law)),
Associate Professor of the
Department of criminal-law disciplines
Lviv State University of Internal Affairs
e-mail: superviranavr@gmail.com
ORCID-ID: 0000-0002-3407-7984

Yaremko Galyna,

Candidate of Legal Sciences (PhD (Law)),
Associate Professor of the
Department of criminal-law disciplines
Lviv State University of Internal Affairs
e-mail: yaremkogalyna2017@gmail.com
ORCID-ID: 0000-0003-4333-0424

LEGAL SIGNIFICANCE OF THE BENCH MEMBER'S DISSENTING OPINION

Abstract. The inadmissibility of vesting a dissentient (the judge or the juror) with the right of petition for valid judgements' review is substantiated. It is proved that handing the legal dispute among the bench members in a higher court without parties' will obviously contradicts the principle of adversary trial. Vesting a bench member with the right of petition for valid judgements' review will make the court initiative/active, that «suits» the party to the legal dispute, but is not the feature of the body of justice.

The arguments against researchers' recommendations on giving the bench member's dissenting opinion the meaning of the «ground» for the automatic case review by a higher court have been expressed. The inadmissibility of a situation in which any criminal case with the bench member's dissenting opinion rendered would be reviewed by a higher court regardless of the involved parties' will is proved.

Rendering a dissenting opinion is not an automatic indication of the judgment's illegitimacy. The law violation may be assumed. But just this ground is clearly not sufficient to review a valid judgment (since it would be contrary to the principle of legal certainty).

The recommendation on taking minutes of the bench members' advisement, with entering in the number of votes cast up solving each of the issues to be voted within rendering the judgment is not convincing. The implementation of this suggestion would negate the secrecy of the bench members' advisement.

Key concepts: dissenting opinion, procedural consequences, principle of adversary trial.

DOI 10.32518/2617-4162-2019-4-40-44

Вступ

Питання процесуальних наслідків окремої думки членів суддівської колегії у сучасній вітчизняній юридичній науці є малодослідженими. На низький ступінь вивченості цього питання вплинули: 1) вузька сфера, де може проявлятися окрема думка судді / присяжного під час розгляду справ у суді першої інстанції; 2) те, що аналізований інститут дуже поверхово регламентовано у діючому КПК України. Дослідженню того, яким є правове значення окремої думки професійного судді / присяжного, присвятили свої праці В. Н. Бібіло, Н. В. Вітрук, І. С. Дікарьов, О. В. Капліна, О. А. Крапівкіна, В. Т. Маляренко, І. А. Тітко, В. І. Тютюгін, О. І. Фадєєв, І. С. Фролов, А. В. Щасний та ін. Проте доводиться констатувати, що після прийняття нового КПК України ця проблема не була піддана належному аналізу.

1. Процесуальні наслідки окремої думки члена суддівської колегії

Щодо питання про те, яким є правове значення окремої думки члена суддівської колегії, то в Україні окрема думка не є ні приводом для початку провадження у вищих судах, ні предметом для його розгляду ними. Не впливає із закону й обов'язок вищого суду повідомляти автора окремої думки про результати її розгляду. Це зумовлено тим, що окрема думка не є актом, що має самостійне значення та таким, що визначає права й обов'язки учасників кримінального судочинства та не тягне для них які-небудь інші процесуальні наслідки.

Окремі науковці зазначають, що такий підхід законодавця (тут, правда, аналізувалося законодавство Російської Федерації) до окремої думки не є виправданим [1, с. 48–50; 2, с. 17]. В юридичній літературі зауважувалося, що окрема думка члена суддівської колегії вказує на наявність у справі спірних питань, вирішення яких викликало у суддів / присяжних розбіжності, а тому справа з окремою думкою має бути обов'язково перевірена вищим судом.

У такій формі перевірки правильності винесеного рішення, прихильники наведеної позиції вбачали серйозні гарантії прав учасників процесу [3, с. 85–86]. Вони стверджують, що у суддівському співтоваристві достатньо розвинуті корпоративні засади. І якщо хтось (принаймні, із професійних суддів) вважає за необхідне висловити свою незгоду із позицією більшості, то можна з високою долею ймовірності стверджувати, що у кримінальному провадженні є істотні проблеми, які вимагають найдетальнішої уваги з боку вищих судів. Право учасників процесу на ознайомлення з окремою думкою члена суддівської колегії, дає їм можливість (грунтуючись зокрема й на аргументах, що містяться у такій думці) подати скаргу до вищого суду. Існує висока ймовірність того, що під час розгляду цим судом справи окрема думка члена суддівської колегії буде належним чином вивчена, а обґрунтованість його аргументів – оцінена та перевірена. Хоча, звісно ж, вищі суди і не мають це робити – закон їх до того не зобов'язує. Але абсолютно не виключена ситуація, за якої така скарга не буде подана. А, отже, й окрема думка члена суддівської колегії не зможе стати предметом розгляду у вищому суді.

В юридичній літературі наполегливо закликають визнати за членом суддівської колегії – виразником окремої думки, право на те, аби вищий суд давав відповідь на окрему думку з огляду на відповідність аргументів, викладених в окремій думці, вимогам законності та обґрунтованості. У зв'язку із цим окремі науковці виступають за те, аби будь-яка кримінальна справа, по якій винесена окрема думка члена суддівської колегії, перевірялась би вищим судом незалежно від позиції сторін, які брали участь у справі [4, с. 29].

Свого часу у кримінально-процесуальному законодавстві деяких союзних республік (Казахської РСР, Узбецької РСР) було передбачено, що кримінальна справа з окремою думкою члена суддівської колегії у разі, якщо

вона не була предметом розгляду в суді другої інстанції, після вступу вироку у законну силу мала бути направлена голові вищого суду (через голову суду, який постановив рішення) для вирішення питання про опротестування вироку.

Деякі радянські науковці висловлювалися за те, що у цьому разі суддя, який залишився у меншості, вправі був навіть самостійно (в «обхід» голови «свого» суду) звернутися до голови вищого суду (від якого залежало, чи витребувати справу в порядку нагляду для перевірки обґрунтованості окремої думки чи залишити таке подання без задоволення) [5, с. 123; 6, с. 112].

Зараз в окремих державах теж передбачено схожий порядок. Так, у ч. 2 ст. 474 КПК Республіки Узбекистан йдеться про те, що «якщо справа, у якій є окрема думка, не розглядалася в апеляційному порядку, то після вступу вироку в законну силу вона підлягає направленню до Верховного Суду Республіки Узбекистан для розгляду справи в установленому порядку» [7]. А з ч. 4 ст. 416 КПК Туркменістану слідує, що «якщо справа з окремою думкою не розглядалася в суді касаційної інстанції за скаргою чи поданням, по вступу вироку в законну силу, ця справа разом з окремою думкою направляється для перевірки голови вищого суду» [8]. Подібний підхід до вирішення такої ситуації поділяє і законодавець одного із наших сусідів – Республіки Білорусь (ч. 6 ст. 354 КПК Республіки Білорусь) [9].

2. Відповідність засаді змагальності перенесення до вищого суду правового спору між членами суддівської колегії

У сучасній юридичній літературі й нині трапляються пропозиції допустити перегляд вироків (постанов та ухвал суду), що вступили в законну силу за наявності у справі окремої думки [10, с. 81]. Адепти такого підходу стверджують, що суд (зокрема й вищий) не має бути пасивним арбітром. Навпаки, він має виступати як активний учасник процесу та має бути зацікавленим в усуненні будь-яких порушень закону, будь-яких сумнівів у законності та справедливості рішень, винесених нижчими судами, забезпечуючи право на судовий захист (зокрема й від помилкових рішень нижчих судів). Такі прибічники зазначають, що якщо окрема думка члена суддівської колегії буде розглядатися законодавцем як привід для перевірки рішення вищим судом, то це здатне стати дієвою гарантією законності, обґрунтованості та справедливості кожного рішення та дотримання прав й законних інтересів учасників судового розгляду. За протилежної ситуації окрема

думка є пустою формальністю, що не має якого-небудь правового значення [1, с. 48–50; 11, с. 23–27; 12].

Однак наділення члена суду правом заявляти клопотання про перегляд рішень суду, що вступили в законну силу (безвідносно до підстав – чи за наявності у справі окремої думки чи у разі виявлення істотних порушень закону) надасть діяльності суду ініціативність, активність, яка «пасує» стороні правового спору, але не притаманна органу правосуддя та явно суперечитиме принципу змагальності.

За відсутності ініціативи з боку учасників кримінального провадження, спрямованої на перегляд рішення суду, вищий суд був би змушений перевіряти викладені в окремій думці аргументи. Тоді окрема думка фактично набула б значення скарги на судові рішення, а скаржником (теж фактично) виступав би член суддівської колегії, не згідний із позицією решти суду.

Ім правильно заперечують І. С. Дікарьов та В. Н. Бібіло, зауважуючи, що запропонована цими вченими процедура (перенесення до вищої інстанції правової суперечки одного члена суддівської колегії з рештою його членів), є звісно ж, дуже оригінальною правовою конструкцією, проте із принципом змагальності вона не узгоджується [13, с. 317; 14, с. 57].

Також варто заперечити й проти рекомендацій дослідників надати окремій думці члена суддівської колегії значення «приводу» для автоматичного перегляду справи судом вищої інстанції [1, с. 49–50].

Варто зазначити, що свого часу подібний ревізійний порядок засвідчив свою неефективність (порівняно із сучасними процедурами оскарження). Окрім того, якщо перегляд рішень суду буде поставлено в залежність від наявності у справі окремої думки судді/присяжного, то потрібно зважати, що викладення окремої думки – це, все ж таки, право члена суддівської колегії. А відтак (якщо окрема думка виступатиме приводом до перегляду рішення вищим судом), перегляд такого рішення суду буде залежати від того, чи скористається професійний суддя/присяжний належним йому правом, чи ні.

Якщо ж член суддівської колегії, що має відмінну позицію від решти складу суду, цю позицію письмово не оформив, то, вочевидь, довелось б якимось чином фіксувати у матеріалах справи результати голосування. Свого часу Е. Ф. Куцова (аналізуючи радянське кримінальне судочинство) пропонувала закріпити у КПК вимогу складення протоколу наради суддів із вказівкою кількості голосів,

поданих при вирішенні кожного із питань, що підлягають голосуванню при постановленні вироку. Це б, на її думку, сприяло посиленню уваги суддів до дотримання кримінально-процесуальних норм [15, с. 44]. Аргументи цього автора в юридичній літературі не були визнані переконливими у зв'язку із побоюваннями, що наявність протоколу голосування усуне окрему думку судді [16, с. 120].

Варто зважати, що у КПК України не передбачено ведення протоколу голосування членів суддівської колегії під час наради. Що ж стосується певних робочих протоколів, пов'язаних із обговоренням питань ухвалення судових рішень, то вони не мають юридичної сили як доказ того, що окрема думка була підготовлена до підпису судового рішення та його проголошення.

Переконані, що така правова регламентація цього питання звела б нанівець одну із найважливіших гарантій незалежного судівництва – таємницю наради членів суддівської колегії. Подібний (та критикований нами підхід) явно та грубо суперечить традиції вітчизняного кримінального процесу, який надає саме право викладу окремої думки.

Певно, окрема думка члена суддівської колегії мала б бути проаналізована вищим судом при оцінці правосудності рішень, прийнятих у кримінальному провадженні. Наявність у справі окремої думки не є автоматичним свідченням незаконності винесеного судового рішення. Припустити порушення закону, в принципі, можна. Але лише цього недостатньо для перегляду судового рішення, яке вступило

у законну силу (позаяк суперечило б засаді правової визначеності).

Висновки

1. Піддано критиці пропозицію, згідно з якою будь-яке рішення у кримінальному провадженні, по якому винесена окрема думка члена суддівської колегії, має бути перевірена вищим судом незалежно від позиції сторін, які брали участь у справі. Стверджується, що перенесення до вищої інстанції правової суперечки одного члена суддівської колегії з рештою його членів, хоч і є дуже своєрідною та оригінальною правовою конструкцією, проте явно суперечитиме принципу змагальності. Водночас такі заперечення стосуються як рекомендацій дослідників надати окремій думці члена суддівської колегії значення «приводу» для автоматичного перегляду справи судом вищої інстанції, так і пропозицій щодо наділення автора окремої думки правом заявляти клопотання про перегляд рішень суду, що вступили в законну силу.

2. Визнано необґрунтованою та непереконливою рекомендацію закріпити у КПК вимогу складення протоколу наради членів суддівської колегії із вказівкою кількості голосів, поданих при вирішенні кожного із питань, що підлягають голосуванню при ухваленні рішення. Стверджується, що реалізація такої пропозиції на законодавчому рівні зведе нанівець одну із найважливіших гарантій незалежного судівництва – таємницю наради членів суддівської колегії.

Список використаних джерел

1. Быков В. М., Манова Н. С. Особое мнение судьи: закон новый, а проблемы старые. *Российская юстиция*. 2014. № 1. С. 48–50.
2. Фадеева Е. И. Особое мнение судьи по приговору. *Российский судья*. 2010. № 9. С. 17–19.
3. Выдря М. М. Участники судебного разбирательства и гарантии их прав: учеб. пособие. Краснодар: Кубанский государственный университет, 1979. 101 с.
4. Зусь Л., Резниченко И. Особое мнение судьи. *Советская юстиция*. 1989. № 11. С. 29–30.
5. Рахунов Р. Д. Пересмотр постановлений и определений в президиумах судов. М.: Госюриздат, 1956. 129 с.
6. Шинд В. И. Рассмотрение уголовных дел президиумами судов. М.: Госюриздат, 1960. 190 с.
7. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Узбекистан: Закон Республики Узбекистан от 22.09.1994 г. URL: <http://lex.uz/docs/111463#249938>.
8. Уголовно-процессуальный кодекс Туркменистана: Закон Туркменистана от 18 апреля 2009 г. URL: https://www.unodc.org/res/cld/document/tkm/turkmenistan-code-of-criminal-procedure_html/Turkmenistan_Code_of_Criminal_Procedure.pdf.
9. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Беларусь: Закон Республики Беларусь от 16 июля 1999 г. URL: <http://etalonline.by/document/?regnum=НК9900295>.
10. Мерзлякова М. В., Прошляков А. Д. Пересмотр вступивших в законную силу приговоров, определений и постановлений в порядке надзора. М.: Юрлитинформ, 2011. 176 с.
11. Алябышева М. Е. Особое мнение об особом мнении. *Российский судья*. 2015. № 10. С. 23–27.
12. Быков В. М., Манова Н. С. Об праве судьи на особое мнение: продолжение темы. URL: <http://xn----7sbbaj7auwnffhk.xn--p1ai/article/21052>.

13. Бибило В. Н. Информационное значение особого мнения судьи по уголовному делу. *Право и демократия. Сборник научных трудов. Выпуск 27.* Минск: Изд-во БГУ, 2016. С. 309–319.
14. Дикарев И. С. Особое мнение судьи: вопрос о правовых последствиях. *Российская юстиция.* 2014. № 10. С. 56–59.
15. Куцова Э. Ф. О праве обвиняемого на защиту и его обеспечении по праву ВНР. *Вестник Московского университета.* Сер. 11. Право. 1983. № 3. С. 39–47.
16. Бибило В. Н. Конституционные принципы правосудия и их реализация в стадии исполнения приговора. Минск: Университетское, 1986. 160 с.

References

1. Bykov, V. M., & Manova, N. S. (2014). Osoboye mneniye sud'i: zakon novyy, a problemy staryye [Judge's dissenting opinion: the law is new and the problems are old]. *Rossiyskaya yustitsiya (Russian Justice)*, 1, 48–50 [in Russ.].
2. Fadeeva, E. I. (2010). Osoboye mneniye sud'i po prigovoru [Dissenting opinion of the judge]. *Rossiyskiy sud'ya (Russian judge)*, 9, 17–19 [in Russ.].
3. Vydrya, M. M. (1979). Uchastniki sudebnogo razbiratel'stva i garantii ikh prav [Participants in the trial and guarantees of their rights] [in Russ.].
4. Zus', L., & Reznichenko, I. (1989). Osoboye mneniye sud'i [Separate opinion of the judge]. *Sovetskaya yustitsiya (Soviet justice)*, 11, 29–30 [in Russ.].
5. Rakhunov, R. D. (1956). Peresmotr postanovleniy i opredeleniy v prezidiumakh sudov [Revision of decisions and rulings in the presidiums of the courts] [in Rus.].
6. Shind, V. I. (1960). Rassmotreniye ugovolnykh del prezidiumami sudov [The consideration of criminal cases by the presidiums of the courts] [in Russ.].
7. Ugolovno-protsessual'nyy kodeks Respubliki Uzbekistan: Zakon Respubliki Uzbekistan ot 22.09.1994 g. [Code of Criminal Procedure of the Republic of Uzbekistan: Law of the Republic of Uzbekistan of 09.22.1994]. Retrieved from <http://lex.uz/docs/111463#249938> [in Russ.].
8. Ugolovno-protsessual'nyy kodeks Turkmenistana: Zakon Turkmenistana ot 18 aprelya 2009 g. [Code of Criminal Procedure of Turkmenistan: Law of Turkmenistan of 18.04.2009]. Retrieved from https://www.unodc.org/res/cld/document/tkm/turkmenistan-code-of-criminal-procedure_html/Turkmenistan_Code_of_Criminal_Procedure.pdf [in Russ.].
9. Ugolovno-protsessual'nyy kodeks Respubliki Belarus': Zakon Respubliki Belarus' ot 16 iyulya 1999 g. [Code of Criminal Procedure of the Republic of Belarus: Law of the Republic of Belarus of 16.07.1999]. Retrieved from <http://etalonline.by/document/?regnum=HK9900295> [in Russ.].
10. Merzlyakova, M. V., & Proshlyakov, A. D. (1976). Peresmotr vstupivshikh v zakonnyu silu prigovorov, opredeleniy i postanovleniy v poryadke nadzora [Review of final verdicts, rulings, and supervisory rulings] [in Russ.].
11. Alyabysheva, M. Ye. (2015). Osoboye mneniye ob osobom mnenii [Dissenting Opinion]. *Rossiyskiy sud'ya (Russian judge)*, 10, 23–27 [in Russ.].
12. Bykov, V. M. & Manova, N. S. Ob prave sud'i na osoboye mneniye: prodolzheniye temy [On the judge's right to a dissenting opinion: continued]. Retrieved from <http://xn----7sbbaj7auwnffhk.xn--p1ai/article/21052> [in Russ.].
13. Bibilo, V. N. (2016). Informatsionnoye znacheniye osobogo mneniya sud'i po ugovolnomu delu [Informational value of dissenting opinion of a judge in a criminal case]. *Pravo i demokratiya. sbornik nauchnykh trudov (Law and democracy. Collection of scientific papers)*, 27, 309–313 [in Russ.].
14. Dikarev, I. S. (2014). Osoboye mneniye sud'i: vopros o pravovykh posledstviyakh [Separate opinion of a judge: issue of legal consequences]. *Rossiyskaya yustitsiya [Russian justice]*, 10, 56–59 [in Russ.].
15. Kutsova, E. F. (1983). O prave obvinyayemogo na zashchitu i yego obespechenii po pravu VNR [About the defendant's right to defense and his provision under the law of Hungary]. *Vestnik Moskovskogo universiteta (Bulletin of Moscow University)*, 3, 39–47 [in Rus.].
16. Bibilo, V. N. (1986). Konstitutsionnyye printsipy pravosudiya i ikh realizatsiya v stadii ispolneniya prigovora [Constitutional principles of justice and their implementation in the execution stage] [in Russ.].

Стаття: надійшла до редакції 20.11.2019
прийнята до друку 20.12.2019

The article: is received 20.11.2019
is accepted 20.12.2019

UDC (УДК) 343.9:[343.37+343.55](477) «193»
JEL Classification: K40

Греченко Володимир Анатолійович,

доктор історичних наук, професор,
заслужений працівник освіти України,
завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
факультету № 6 (права та масових комунікацій)
Харківського національного університету внутрішніх справ
e-mail: grechenko18@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-6046-0178

Брусакова Оксана Валеріївна,

кандидат філософських наук,
декан факультету № 6 (права та масових комунікацій)
Харківського національного університету внутрішніх справ
e-mail: advokat.brusakova@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-6522-8020

ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ МІЛІЦІЇ УСРР У 1932 р.

Анотація. Розглянуто основні зміни в організації та певні аспекти діяльності міліції Української СРР у 1932 р. Описано, як продовжився процес централізації управління міліцією, відбулося уточнення функцій її республіканських та обласних органів. Розкрито деякі напрями протидії злочинності у 1932 р., зокрема, роль оперативного сектору у цій роботі. Показано нові напрями адміністративної діяльності міліції – щодо охорони пам'яток культури та боротьби з зебрацтвом. Висвітлено вплив Голодомору на діяльність міліції.

Ключові поняття: Україна, 1932 рік, НКВС, міліція, протидія злочинності.

Grechenko Volodymyr,

Doctor of History, Professor,
Honored Worker of Education of Ukraine,
Head of the Department of Social and Humanitarian Disciplines
of Faculty № 6 (Law and Mass Communications)
of Kharkiv National University of Internal Affairs
e-mail: grechenko18@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-6046-0178

Brusakova Oksana,

Candidate of Philosophy,
Dean of Faculty № 6 (Law and Mass Communication)
of Kharkiv National University of Internal Affairs
e-mail: advokat.brusakova@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-6522-8020

ORGANIZATION AND ACTIVITIES OF THE USSR POLICE IN 1932

Abstract. The history of militia of Ukraine is difficult, multidimensional and contradictory. Without regard to socio-economic difficulties and negative influence of the soviet totalitarian regime, the organs of internal affairs throughout the years continued to execute the basic function, which is crime counteraction. This activity was purposeful enough and small on the whole positive value, although there were substantial defects and errors. This experience was taken into account during the next periods, it still has some value today, such as, scientific and practical. Based on what has been said, the authors analyse basic aspects of organization of militia and its activity in relation to crime counteraction during indicated period. This theme has not been sufficiently explored in historical and legal literature. During 1932 certain changes took place in organization of activity of

militia. Council of People's Commissars of USRR confirmed Charter on Main management of working-peasant militia, concretizing and clarifying the functions of its leading organs, including the level of areas, the process of management centralization. The change of head of militia of republic took place. The new forms of organization of militia in the field of crime counteraction were operative sectors that functioned on the territory of several areas and demonstrated considerable efficiency. The sphere of administrative activity of militia broadened – it spread to the guard of sights of culture. Registration of road accidents has also become the function of the militia. The organs of internal affairs forced to activate the work in the field of fight against begging that was considered as the uninherent to socialism phenomenon, but its increase and corresponding problems were closely constrained with the consequences of «all-embracing collectivization» and famine. Famine had also substantial influence on the decline of efficiency of activity of militia.

Key concepts: Ukraine, 1932, People's Commissariat for Internal Affairs, militia, crime counteraction.

DOI 10.32518/2617-4162-2019-4-45-52

Вступ

Історія міліції України – складна, багатоаспектна та суперечлива. Попри соціально-економічні труднощі та негативний вплив радянського тоталітарного режиму, органи внутрішніх справ у всі роки продовжували виконувати свою основну функцію – протидію злочинності, ця діяльність була достатньо цілеспрямована і мала загалом позитивне значення, хоча були суттєві недоліки та помилки. На цей досвід намагалися зважати й у наступні періоди, він має деяке значення і сьогодні, зокрема наукове та практичне.

Варто констатувати, що ця тема є недостатньо дослідженою історико-правовою наукою в Україні. Це пов'язано, на нашу думку, з деякою демонізацією цього періоду (звичайно, не безпідставною!), адже 1930-ті роки – це і Голодомор, і масові репресії, але діяльність міліції продовжувалася і завдання науки полягає в об'єктивному висвітленні її історії, адже заборонених тем наразі немає. Щодо питання історіографії, то можна зазначити монографію «Підготовка охоронців правопорядку в Харкові: 100 років історії (1917–2017 рр.)» [1], книгу «Міліція України: історичний нарис, портрети, події» [2] та нашу статтю «Злочинність в УСРР та протидія їй у першій половині 1930-х років» [3], дисертацію Д. В. Галкіна «Організаційно-структурна побудова міліції УСРР у 1918–1934 роках (історико-правова характеристика)» [4]. Проте в них йдеться про більш значні періоди історії міліції, а деякі аспекти її організації та діяльності у 1932 р. лише окреслюються.

Зважаючи на вищесказане, автори поставили своїм завданням здійснення аналізу основних аспектів організації міліції та її діяльності щодо протидії злочинності у вказаний період. Уперше в історико-правовій літературі комплексно досліджено характер змін в організації міліції у 1932 р., показано вплив Голодомору на діяльність міліції. Розкрито основні напрями боротьби з криміналітетом у вказаний період. Набули подальшого розвитку положення про адміністративну діяльність органів внутрішніх справ.

1. Основні правові засади організації міліції

Однією з важливих змін в організації міліції в 1932 р. була конкретизація та уточнення завдань та функцій Головного управління робітничо-селянської міліції. 23.04.1932 Рада Народних Комісарів УСРР затвердила Статут про Головне управління робітничо-селянської міліції. Це було зроблено відповідно до ст. 8 постанови РНК Союзу РСР від 25.05.1931, яка затвердила «Положення про робітничо-селянську міліцію» [5, ст. 247]. У постанові вказувалося, що «Головне управління робітничо-селянської міліції керує діяльністю органів міліції у справі охорони революційного ладу і громадської безпеки, а також у справі охорони особистої безпеки громадян, їх прав і майна. У сфері організації міліції на Головне управління робітничо-селянської міліції покладається:

- 1) організувати у випадках, указаних в законі, органи міліції і керувати їх діяльністю через Головне управління робітничо-селянської міліції АМССР, обласні управління робітничо-селянської міліції, а в Донбасі – безпосередньо через районні і міські управління робітничо-селянської міліції;
- 2) встановлювати дислокацію органів міліції;
- 3) встановлювати і регулювати порядок проходження служби працівниками міліції;
- 4) організувати політичний апарат в органах міліції і керувати його діяльністю;
- 5) керувати Головним управлінням робітничо-селянської міліції АМССР, обласними управліннями робітничо-селянської міліції, а рівно районними і міськими управліннями міліції на території Донбасу у справі міліційної, стройової і бойової підготовки органів міліції і проводити заходи по забезпеченню міліції потрібним технічним устаткуванням;
- 6) керувати формуванням відомчої міліції і укладати генеральні договори з державними установами, підприємствами і громадськими організаціями загальносоюзного і республіканського значення на організацію охорони підприємств, споруд й іншого майна цих органів;
- 7) організувати і керувати, погоджуючи

з відповідними громадськими організаціями, роботою по залученню широких мас трудящих у безпосереднє виконання окремих функцій, покладених на органи міліції, організувати для цього добровільні товариства сприяння міліції і керувати їх діяльністю; 8) розробляти і здійснювати заходи, спрямовані на поліпшення матеріально-побутового становища працівників міліції» [6, ст. 80].

Цей документ засвідчив логічне завершення процесу централізації управління міліції в загальносоюзному масштабі і настання нового етапу в правовому регулюванні її організації та діяльності. Постановою встановлювалися єдині для всієї міліції СРСР організаційні форми, а також права та обов'язки. Місцевими органами міліції стали управління міліції: обласні, районні та міські. Функції місцевих органів міліції було конкретизовано в постанові РНК УСРР «Устава про обласні управи робітничо-селянської міліції» від 20.11.1932. У ній вказано, що «обласна управа РС міліції підлягає безпосередньо Головній управі РС міліції при РНК УСРР, чинить під її керівництвом та повністю відповідає перед нею за стан та роботу органів міліції області. Одночасно обласна управа РС міліції в своїй роботі керується вказівками облвиконкому, при якому вона є. На обласну управу РС міліції покладається також безпосередньо обслуговувати місто, що є центром області, де не утворено самостійної міської управи РС міліції» [7, арт. 213].

У цей же час відбулася зміна начальника Головного управління робітничо-селянської міліції. За поданням ДПУ Політбюро ЦК КП(б)У 23.04.1932 звільнило О. О. Ємельянова з цієї посади, який обіймав її за сумісництвом (одночасно був начальником Управління прикордонної охорони ДПУ УСРР) і призначило на неї П. В. Семенова [8, арк. 16]. Останній був кадровим чекістом, не мав ніякого досвіду міліцейської роботи, але був «своєю», перевіреною людиною і тому, на односторонню думку членів Політбюро, він міг обіймати цю посаду.

Водночас, у цей час, значну увагу продовжували приділяти ідейно-політичній роботі в міліції. 29.05.1932 ДПУ СРСР затвердило «Положення про політрука в робітничо-селянській міліції», згідно з яким в усіх стройових підрозділах РСМ, взводах і командах із кількістю особового складу понад 30 осіб призначалися політруки, які мали б здійснювати керівництво проведенням політосвітроботи серед особового складу взводу (команди) [9, с. 176–177]. Це мало на меті зміцнення політичного виховання у низовій ланці міліції і завершення побудови політвиховної піраміди в міліції – від центрального апарату до взводів.

2. Протидія злочинності

Варто зазначити, що економічна криза і голод початку 1930-х років супроводжувалися зростанням злочинності в СРСР. Апогей припав на 1929–1933 роки. Основну кількість злочинів представляли грошова розтрата, великі розкрадання товарів, дрібні крадіжки «соціалістичної власності». На початку 1930-х рр. вони склали дві третини усіх зареєстрованих злочинів. Основний збиток державі наносили не банди, що здійснювали розбої і нальоти на потяги, склади, магазини, а «злочини грошей і товарів» – велике розкрадання грошей і товарів, яке здійснювалося адміністрацією підприємств, і дрібні крадіжки рядових працівників. Зважаючи на порожні полиці магазинів будь-яка дрібниця мала цінність, «несуни» ставали бичем соціалістичної економіки. Несли з роботи те, що робили, або те, що лежало без нагляду [10, с. 25].

07.08.1932 радянський уряд оприлюднив новий надзвичайний закон – постанову ЦВК і РНК СРСР, що проголосила розкрадання державної і суспільної власності (включно з власністю колгоспів), злочином, гідним страти, а за наявності пом'якшувальних обставин – десятирічного строку позбавлення волі. Новий закон проголосив, що суспільна власність є «основною радянського ладу, священною і недоторканою». Особи, які зазіхали на цю власність, мали розглядатися як «вороги народу» [11, с. 22]. Закон від 07.08. відіграв провідну роль у судовій практиці (закон «сім-вісім» або «закон про п'ять колосків») [12, с. 89].

У зв'язку з ліквідацією в республіці округів, ще у 1931 р. в Харківській міліції було створено оперативний сектор, який обслуговував нинішню територію Харківської, Полтавської та Сумської областей. При секторі діяла оперативна група по боротьбі з бандитизмом і злочинністю. До неї увійшли досвідчені оперативні працівники О. І. Костенко, І. Г. Кривокин, О. І. Нікольський, П. Т. Себка та інші на чолі з М. М. Журбою. Співробітники групи часто перебували у відрядженнях, організували і контролювали оперативну роботу міліції на місцях, включалися в заходи з ліквідації бандитизму і грабіжницьких зграй [13, с. 47]. За спогадами П. Т. Себка, влітку 1932 р., його разом з 6-ма іншими співробітниками карного розшуку відрядили в Полтаву і поставили завдання ліквідувати небезпечну банду грабіжників, які здійснювали розбійницькі напади на кооперації та колгоспників. Ця банда, яку очолював закоренілий кримінальник Півень, лютувала в радіусі 30–40 км від залізничної станції Абазівка. Вночі бандити вибивали вікна, вривалися у будинки, зв'язували господарів, заби-

рали майно, хліб і ховалися. П. Т. Себко вдалося затримати одного з бандитів, перевербувати його. Через декілька днів цей новий інформатор повідомив, що частина банди разом із Півнем перебуває у Кобищанах (нині у складі Полтави). Була створена оперативна група, яка застала 6 бандитів зненацька і захопила їх без жодного пострілу. За декілька днів сам ватажок банди «розколовся» і повідомив, де перебувають інші 17 бандитів, які і були заарештовані. Банді Півня настав кінець [14, с. 68–69].

Варто зазначити, що в той час діяльність міліції періодично обговорювалася на зборах трудових колективів підприємств та установ, де прості громадяни висловлювали свої зауваження, критику та пропозиції щодо поліпшення роботи міліції. Газета «На варті» ((Дніпропетровськ), аналізуючи подібні виступи робітників міста, писала: «Виступи робітників... свідчать, що в галузі охорони промисловості є чимало серйозних хиб, а саме: спання на постах, самовільні залишення постів, не досить тверда система перевірки й контролю в галузі несення постової служби. Унаслідок цього на підприємствах не припиняються випадки крадіжок матеріалів. Наприклад, на елеваторі Союзхліба щодня трапляються крадіжки збіжжя й борошна, але ні з боку міліції, ні з боку опервідділку не вживається досить рішучих заходів. З боку деяких робітників міліції маємо формальне ставлення до цих крадіжок: мовляв, по крадіжках до 50 крб. міліція справи до свого ведення не приймає. Ця короткозорість спричиняється до того, що крадіжки хліба утворюються майже на очах постових міліціонерів, при чому покрадений хліб згодом можна побачити на «Озерку» (ринку у Дніпропетровську. – *авт.*), де «реалізується» за спекулятивними цінами. Отже, тут є в наявності, по-перше – розкрадання хліба, по-друге – спекуляція хлібом, чого деякі робітники міліції недооцінюють. Треба оголосити рішучу боротьбу всім порушенням постової служби та особливо на промислових підприємствах, щоб за будь-яку ціну добитися рішучого зламу в частині постанови охорони соціалістичної промисловості» [15].

Водночас, як зазначала інша газета – «Харківський пролетар» у числі за 10.11.1932, «у оперативній роботі міліції є і нові досягнення. Про це свідчать такі показники: розкриття грабежів складає 81%, розбоїв – 92%, крадіжок – 69%. Велика робота проводиться по боротьбі з крадіжками на основних підприємствах Харкова – ХТЗ, ХЕМЗ, велозаводі. Тут розкриття крадіжок складає 89%. На базарах розкриття крадіжок у колгоспників складає 82%; посилена боротьба із спекуляцією на колгоспних базарах [16].

3. Адміністративна діяльність міліції

Певна увага в цей час приділялася посиленню охорони пам'яток культури. В Обіжнику Головної управи РС міліції УСРР про охорону пам'яток культури від 10.02.1932 зазначалося, що стан роботи міліції в галузі охорони пам'яток революційної боротьби, культури та природи є на дуже низькому рівні, працівники міліції не вживають майже ніяких заходів до осіб, які псують та руйнують пам'ятки революційної боротьби, культури та природи.

Все це призводить до того, що за останній час спостерігається низка неприпустимих нищень пам'яток культури та природи, як з боку урядових органів, так і громадських організацій та приватних осіб. У зв'язку з цим Головна Управа РС міліції УСРР пропонувала: «1) взяти на облік за вказівками органів НК Освіти усі пам'ятники революційної боротьби, культури, техніки, природи, природних багатств, які є на терені регіону або міста, ув'язавши цю роботу з місцевими парторганізаціями, органами НК Освіти по охороні пам'ятників природи і культури та інспектурами народної освіти; 2) забезпечити охорону зазначених об'єктів силами міліції...; 3) в сільських місцевостях, де встановити догляд за пам'ятниками культури та природи силами однієї міліції неможливо, проробити питання про доручення цієї роботи сільським виконавцям, місцевим комісіям охорони пам'яток при сільських та селищних радах, що утворюються за інструкцією НКО, а де таких не має – покласти на культурно соціальну акцію та нагляд на членів сільських рад. Разом з рай- та міськструктурами наросвіти проробити та видати обов'язкові постанови відповідних райвиконкомів та міськрад про охорону пам'ятників природи, природних багатств, пам'яток революційної боротьби, культури, техніки за реєстрами пам'яток або вказівками органів НКО по охороні пам'яток, відзначаючи перед широкими колами міста або села значення останніх для пролетарської культури» [17, арк. 28].

Варто сказати, це був не зовсім традиційний напрям діяльності міліції, а ініціатором розгортання цієї роботи був народний комісаріат освіти на чолі з Миколою Скрипником.

У цей період міліція здійснювала також спільну роботу з наркоматом соціального забезпечення, зокрема щодо боротьби з жебрацтвом та безпритульністю. Того ж 10.02.1932 Головна управа РС міліції УСРР видала новий Обіжник про заходи протидії вказаним явищам. У ньому пропонувалося надавати максимальну допомогу органам Наркомсоцбезпеку та Наркомосвіти щодо ліквідації жебрацтва та безпритульності, «як антисоціального явища, що не

виникає з політико-економічних умов Радянської держави. У всіх випадках, коли переведення заходів боротьби з відповідними органами і організаціями зустріне протидію з боку жebraків та безпритульних, органам РС міліції безпосередньо здійснювати боротьбу, усуваючи всі гальма у цій роботі. Загострити увагу на питанні використання класових ворожих елементів окремих жebraків і безпритульних, оскільки часто-густо класовий ворог використовує явище жebraцтва з політичною метою підтримуючи ці явища, прагне нав'язувати малоосвітнім класам населення, погляди на жebraцтво, як на форму релігійного сподвижництва і таким чином використовують жebraків як провідників антигромадянської агітації і різних ворожих чуток. З цього приводу посилити освідоммережу для виявлення жebraків, які мають стосунки з куркульським елементом, духівництвом, стежачи за всіма діями останніх. Роботу цю запропонувати в тісному контакті з органами ДПУ» [17, арк. 27–27 зв.]. Зростання жebraцтва було пов'язане з колективізацією, значною міграцією населення та Голодомором, що приховувалося владою.

Протидіючи злочинності, міліція намагалася опиратися на допомогу громадськості, зокрема на товариства сприяння міліції. Такі товариства в містах України почали створюватися ще у 1928 р. Результати їх діяльності висвітлювалися у пресі і урочисто відзначалася кожна роковина їх створення. Так, 11.06.1932 газета «На варті» подала замітку про 4-ті роковини утворення добровільної робітничої організації дружини сприяння міліції Макіївщини. «З перших днів своєї роботи, – писалося у газеті, – організація дружин розвернула величезну боротьбу з пияцтвом, хуліганством, а також виявила чужий елемент, розкривала крадіжки, допомагала міліції в доставці конвоїв тощо. Разом з повсякденною роботою по зміцненню революційної законності – проводила і масову роботу серед робітників ударників та втягувала їх до лав дружин. У сучасний момент, робочі організації сприяння міліції нараховують у своїх лавах 329 осіб, з них 23 кращих ударників» [18].

10.09.1932 Рада Народних Комісарів УСРР прийняла рішення про перетворення товариств сприяння міліції у *бригади* сприяння при органах робітничо-селянської міліції. Ці бригади сприяння мали створюватися при відповідних управліннях міліції як добровільні організації робітників і трудящих, щоб сприяти і надавати активну громадську допомогу роботі робітничо-селянської міліції [19, ст. 155]. Це означало не просто перейменування цих організацій – йшлося про їх безпо-

середнє підпорядкування міліції, роботу під її прямим керівництвом, тобто більшу формалізацію їх діяльності й централізацію.

Розвиток транспорту та збільшення його кількості на вулицях міст призвів до збільшення кількості аварій та дорожньо-транспортних пригод. Тому 08.10.1932 РНК УСРР ухвалила постанову про розширення функцій міліції щодо реєстрації автомобільних аварій. Відтепер облік аварій та пригод на місцевому транспорті покладалася на органи міліції. Державні й громадські установи, підприємства, організації та приватні особи, що мали транспортні засоби, зобов'язувалися повідомляти місцеві органи міліції про всі випадки аварій та пригод, що трапляються з їхнім транспортом. Заклади органів охорони здоров'я та окремі лікарні були зобов'язані повідомляти місцеві органи міліції про всіх осіб, що зверталися до них за меддопомогою проти пошкоджень та поранень, заподіяних місцевим транспортом [20, арт. 174]. Так створювалися передумови для створення спеціальної служби міліції щодо регулювання дорожнього руху.

4. Голодомор 1932 і міліція

Голодомор в Україні, що розпочався у 1932 р., зачепив життя багатьох прошарків населення республіки, зокрема і працівників міліції. Досить виразно про це свідчить доповідна записка начальника Головміліції УСРР до ЦК КП(б)У, датована червнем 1932 р. У ній відзначалося, що за останній час в командно-моральному стані міліції проявляються різкі симптоми погіршення становища внаслідок дуже поганого продовольчого постачання працівників міліції, особливо в сільських районах. Продовольча норма не виконується навіть по хлібу, а також спостерігаються випадки і абсолютного неотримання працівниками міліції ніяких продуктів. Так, наприклад, в Іванівському районі Київської області працівники міліції упродовж 3-х місяців не отримували ніяких продуктів. У Конотопському районі працівники міліції отримували тільки хліб за нормою 300 грамів на працівника і 100 грамів на утримання. Відмічені випадки жebraкування дітей міліціонерів, наприклад, у Васильківському районі Дніпропетровської області діти міліціонера Іванченка випрошували подачки у громадян, що приносили передачі заарештованим, а діти міліціонера Кубського ходили по базару і просили хліб. Зареєстровано характерних негативних настроїв: а) настрої на ґрунті продовольства і зарплати: червень – 86, липень – 80, серпень – 15; б) настрої проти служби в міліції і демобілізації: червень – 79, липень – 84, серпень – 153. Як повсюдне явище зазначається тенденція

до відходу з міліції, що зумовлює колосальне зростання дезертирства (липень – 39, серпень – 86), здійснення проступків з метою добитися звільнення з міліції, а також прями загрози кинути зброю. Наприклад, у 36 взводі відомчої міліції Вінницької області 19 міліціонерів (усі безпартійні, колишні колгоспники) на ґрунті неотримання продуктів упродовж 3-х місяців заявили політрукові: «Якщо не покращите становище, то кинемо рушницю». На ґрунті голодування реєструються явища зв'язку міліціонерів із заарештованими, порушення правил караульної служби. Наприклад, у червні міліціонер Васильківської райміліції Київської області Козер (робітник, член КП(б)У), чергуючи біля камери заарештованих, 2 рази передавав заарештованим в камеру горілку за шматок хліба. Відмічений випадок замаху на самогубство, внаслідок голодування сім'ї, інспектора Печенівської райміліції Харківської області Балабая. Все це призводить до некомплекту особового складу і неможливості поповнення лав міліції. Зважаючи на всі ці чинники, Головне Управління міліції УРСР просило ЦК КП(б)У вжити належні заходи щодо поліпшення продовольчого постачання міліції [21, арк. 38–39]. Отже, як видно з цього документу, голодомор суттєво вплинув на життя та роботу багатьох працівни-

ків міліції у різних областях України і це зумовило зниження активності та результатів діяльності міліції.

Висновки

Так, упродовж 1932 р. відбулися певні зміни в організації діяльності міліції. Були уточнені функції її керівних органів, зокрема і на рівні областей, продовжився процес централізації управління. Відбулася зміна очільника міліції республіки. Функціонували і нові форми організації міліції у сфері протидії злочинності – оперативні сектори, що діяли на території декількох областей і демонстрували досить значну ефективність. Зросла сфера адміністративної діяльності міліції – вона поширилася і на охорону пам'яток культури. На міліцію також були покладені обов'язки реєстрації дорожньо-транспортних пригод. Органи внутрішніх справ були змушені активізувати свою роботу у сфері боротьби з жебрацтвом, яке розцінювалося як неприйнятне соціалізму явище, але його зростання і відповідні проблеми були тісно пов'язані з наслідками «всеосяжної колективізації» та Голодомором. Голодомор мав також значний вплив і на зниження ефективності діяльності міліції.

Список використаних джерел

1. Сокурено В. В., Бандурка О. М., Греченко В. А. Підготовка охоронців правопорядку в Харкові: 100 років історії (1917–2017 рр.): До 100-річчя подій Української революції. Харків: Золота миля, 2017. 496 с.
2. Міліція України: історичний нарис, портрети, події: наук.-попул. вид. / Ю. О. Смирнов, П. П. Михайленко, О. Д. Святоцький, М. І. Ануфрієв; за заг. ред. Ю. О. Смирнова. К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2002. 798 с.
3. Греченко В. А., Ключко А. М. Злочинність в УСРР та протидія їй у першій половині 1930-х років. *Право і Безпека*. 2017. № 4 (67). С. 88–94.
4. Галкін Д. В. Організаційно-структурна побудова міліції УСРР у 1918–1934 роках (історико-правова характеристика): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. Харків: Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2011. 21 с.
5. Положение о рабоче-крестьянской милиции Союза: постановление СНК СССР от 27 мая 1931 г. *Собрание законов и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Союза Советских Социалистических Республик (СЗ СССР)*. 1931. № 33. Ст. 247.
6. Положение о Главном управлении рабоче-крестьянской милиции при СНК УССР: постановление СНК УССР от 23 апреля 1932 г. *Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства УССР (СЗ УССР)*. 1932. № 9. Ст. 80.
7. Устава про обласні управи робітничо-селянської міліції: постанова РНК УСРР 20 листопада 1932 р. *ЗЗ УСРР*. 1932. № 33. Арт. 213.
8. Центральний державний архів громадських об'єднань України. (ЦДАГО України). Ф. 1. Оп. 6. Спр. 236. Арк. 16.
9. Положення про політрука в робітничо-селянській міліції 29 травня 1932 р. Міністерство внутрішніх справ України: події, керівники, документи та матеріали (1917–2017 рр.): наук. вид. у 6 т. Т. 4: Народний комісаріат внутрішніх справ України: реорганізації, зміна статусу, правових основ, основні напрями діяльності (грудень 1930 – 21 червня 1941 р.) / М. Г. Вербенський, О. Н. Ярмиш, Т. О. Проценко та ін.; за заг. ред. А. Б. Авакова. К., 2015. 938 с.
10. Бандурка О. М., Греченко В. А. Деякі аспекти економічної злочинності в УСРР у першій половині 1930-х років. *Форум права*: електрон. наук. фахове вид. 2017. № 5. С. 22–30.

11. Шляпочников А. Закон 7 августа об охране общественной собственности. *Советское государство*. 1933. № 5. С. 21–31.
12. Греченко В. А., Ключко А. М. Злочинність в УСРР та протидія їй у першій половині 1930-х років. *Право і Безпека*. 2017. № 4 (67). С. 88–94.
13. Михайлюк Н. Т. (начальник УВД Харьковского облисполкома, генерал-майор милиции). Рожденная революцией: очерк истории милиции Харьковщины (1917–1982 гг.): рукопись. 164 с.
14. Курило С. Г. Жизни своей не щадя: из истории милиции Харьковщины. Х.: Прапор, 1987. 295 с.
15. Зміцнення охорони соціалістичної промисловості. *На варті*. Дніпропетровськ. 1932. 5 лютого.
16. 15 років робітничо-селянській міліції. *Харківський пролетар*. 1932. 10 листопада.
17. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України). Ф. 1. Оп. 7. Спр. 157. Арк. 28.
18. Разом з міліцією. *На варті*. 1932. 11 червня.
19. О преобразовании обществ содействия милиции: постановление СНК УССР 10 сентября 1932 г. *СЗ УССР*. 1932. № 25. Ст. 155.
20. Про централізацію в органах робітничо-селянської міліції обліку аварій та пригод на місцевому транспорті: постанова РНК УСРР 8 жовтня 1932 р. 33 УСРР. 1932. № 28. Арт. 174.
21. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 6390. Арк. 38–39.

References

1. Sokurenko, V. V., Bandurka, O. M., & Hrechenko, V. A. (2017). *Pidhotovka okhorontsiv pravoporyadku v Kharkovi: 100 rokiv istoriyi (1917–2017 rr.): Do 100-richchya podiy Ukrayinskoyi revolyutsiyi*. [Training of Law Enforcement Guards in Kharkiv: 100 Years of History (1917–2017): To the 100th anniversary of the events of the Ukrainian Revolution]. Kharkiv: Zolota mylya. 496 [in Ukr.].
2. *Militsiya Ukrainy: istorychnyy narys, portrety, podiyi: nauk.-popul. vyd. (2002) / za zah. red. Yu. O. Smyrnova; kol. avt. Yu. O. Smyrnov, P. P. Mykhaylenko, O. D. Svyatotsky, M. I. Anufriyev*. [Militia of Ukraine: historical essay, portraits, events: sciences-popul. view]. K.: Vydavnychyy dim «In Yure». 798 [in Ukr.].
3. Hrechenko, V. A., & Klochko, A. M. (2017). *Zlochynnist v USRR ta protydiya yiy u pershiy polovyni 1930-kh rokiv*. [Crime in the Ukrainian SSR and counteraction to it in the first half of the 1930s.] *Pravo i Bezpeka (Law and Security)*, 4 (67), 88–94 [in Ukr.].
4. Halkin, D. V. (2011). *Orhanizatsiyno-strukturna pobudova militsiyi USRR u 1918–1934 rokakh (istoryko-pravova kharakterystyka): avtoref. dys. kand. yuryd. nauk* [Organizational and structural construction of the USSR militia in 1918–1934 (historical and legal characteristics): author. diss. cand. judicial sciences]. Khark. nats. un-t vnutr. sprav. Kharkiv, 21 [in Ukr.].
5. *Polozheniye o raboche-krest'yanskoy militsii Soyuza: postanovleniye SNK SSSR ot 27 maya 1931 g. (1931)*. [Regulations on the workers' and peasants' militia of the Union: Decree of the Council of People's Commissars of the USSR of May 27, 1931]. *Sobraniye zakonov i rasporyazheniy raboche-krest'yanskogo pravitel'stva Soyuz Sovetskikh Sotsialisticheskikh Respublik (SZ SSSR)*, 33, St. 247 [in Russ.].
6. *Polozheniye o Glavnom upravlenii raboche-krest'yanskoy militsii pri SNK USSR: postanovleniye SNK USSR ot 23 aprelya 1932 g. (1932)*. [Regulation on the Main Directorate of the Workers' and Peasants' Police under the SNK of the Ukrainian SSR: Decree of the Council of People's Commissars of the Ukrainian SSR of April 23, 1932]. *Sobraniye uzakonenyi i rasporyazheniy raboche-krest'yanskogo pravitel'stva USSR (SZ USSR)*, 9, St. 80 [in Russ.].
7. *Ustava pro oblasni upravly rabitnycho-selyanskoyi militsiyi: postanova RNK USSR 20 lystopada 1932 r. (1932)*. [Of the Charter on Regional Governance of Robotics and Villages: Resolutions of the RNA of the USSR 20 November 1932 p.], 33, Art. 213 [in Russ.].
8. *Tsentrallyy derzhavnyy arkhiv hromadskykh obyednan Ukrainy*. [The Central State Archive of Public Associations of Ukraine]. TSDAHO Ukrainy. F. 1. Op. 6. Spr. 236. Ark. 16. [in Ukr.].
9. *Ministerstvo vnutrishnikh sprav Ukrainy: podiyi, kerivnyky, dokumenty ta materialy (1917–2017 rr.) (2015)*. [Ministry of Internal Affairs of Ukraine: events, leaders, documents and materials (1917–2017 years)] *Nauk. vyd. u 6 t. T. 4*. Kyiv, 938 [in Ukr.].
10. Bandurka, O. M., & Hrechenko, V. A. (2017). *Deyaki aspekty ekonomichnoyi zlochynnosti v USRR u pershiy polovyni 1930-kh rokiv*. [Some aspects of economic crime in the Ukrainian SSR in the first half of the 1930th years]. *Forum prava: elektron. nauk. fakhove vyd. (Law Forum: An Electronic Scientific Professional Edition)*, 5, 22–30 [in Ukr.].
11. *Shlyapochnikov, A. (1933). Zakon 7 avgusta ob okhrane obshchestvennoy sobstvennosti*. [Law of 7th August on the protection of public property]. *Sovetskoye gosudarstvo (The Soviet state)*, 5, 21–31 [in Russ.].

12. Hrechenko, V. A., & Klochko, A. M. (2017). Zlochynnist v USRR ta protydiya yiy u pershiy polovyni 1930-kh rokiv. [Crime in the Ukrainian SSR and counteraction to it in the first half of the 1930]. *Pravo i Bezpeka (Law and Security)*, 4 (67), 88–94 [in Ukr.].
13. Mikhaylyuk, N. T. (1983). Rozhdennaya revolyutsiyey: ocherk istorii militsii Kharkovshchiny (1917–1982 gg.). [Born of the revolution: a sketch of the history of the police of the Kharkiv region (1917–1982)]. Rukopis'. 164 [in Russ.].
14. Kurilo, S. G. (1987). Zhizni svoey ne shchadya: Iz istorii militsii Kharkovshchiny. [His life sparing: From the history of the police of Kharkov]. KH.: Prapor. 295 [in Russ.].
15. Zmitsnennya okhorony sotsialistichnoyi promyslovosti. (1932). [Strengthening the protection of the socialist industry]. *Na varti (On guard)*, 5 lyutoho [in Ukr.].
16. 15 roktiv robitnycho-selyanskiy militsiyi. (1932). [15 years of the workers and peasant militia]. *Kharkivskyy proletar (Kharkov proletarian)*, 10 lystopada [in Ukr.].
17. Tsentralnyy derzhavnyy arkhiv vyshchychk orhaniv vlady i upravlinnya Ukrayiny [Central State Archives of Higher Authorities and Governance of Ukraine]. TSDAVO Ukrayiny. F. 1. Op. 7. Spr. 157. Ark. 28 [in Ukr.].
18. Razom z militsiyeyu. (1932). [Together with the militia]. *Na varti (On guard)*, 11 chervnya [in Ukr.].
19. O preobrazovanii obshchestv sodeystviya militsii: postanovleniye SNK USSR 10 sentyabrya 1932 g. (1932). [On the transformation of militia. assistance societies: Decree of the Council of People's Commissars of the Ukrainian SSR on September 10, 1932]. *SZ USSR*, 25, St. 155 [in Russ.].
20. Pro tsentralizatsiyu v orhanakh robitnycho-selyanskoyi militsiyi obliku avariyy ta pryhod na mistsevomu transporti: postanova RNK USRR 8 zhovtnya 1932 r. (1932). [On the centralization of accidents on local transport in the organs of the workers' and peasant militia: a resolution of the CHC of the USSR on October 8, 1932]. *SZ USRR*, 28, Art. 174 [in Ukr.].
21. Tsentralnyy derzhavnyy arkhiv hromadskykh obyednan Ukrayiny. [The Central State Archive of Public Associations of Ukraine]. TSDAHO Ukrayiny. F. 1. Op. 20. Spr. 6390. Ark. 38–39 [in Ukr.].

Стаття: надійшла до редакції 18.11.2019

прийнята до друку 23.12.2019

The article: is received 18.11.2019

is accepted 23.12.2019

UDC (УДК) 347.672(438)/1918-1939

Онишко Оксана Богданівна,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права,
конституційного та міжнародного права
Львівського державного університету внутрішніх
e-mail: caramelka2013cary@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-5165-1810

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН СПАДКУВАННЯ НА ТЕРИТОРІЯХ ЗАХІДНИХ ВОЄВОДСТВ ПОЛЬЩІ (1918–1939 рр.)

Анотація. Розглядається правове регулювання спадкових відносин на територіях західних воєводств Польщі у міжвоєнний період. Визначаються характерні риси предмету спадщини, підстави набуття спадщини, умови позбавлення спадщини та наслідки відмови від спадщини. Особливістю регулювання спадкових відносин було призначення куратора чи опікуна над спадковим майном до того часу як спадкоємець увійде в права власника. Важливим елементом для регулювання спадкових відносин було й визначення в законі переліку зобов'язань спадкодавця, які в подальшому переходили на спадкоємця (наприклад, зобов'язання по утриманню неповнолітніх, виділення зі спадкового майна коштів на поховання тощо).

Ключові поняття: спадкові відносини, спадкодавець, спадкоємець, відкриття спадщини, заповіт, відмова від спадщини, договір спадкування.

Onyshko Oksana,

candidate of Juridical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department
of the Theory and History of State and Law,
Constitutional and International law
Lviv State University of Internal Affairs
e-mail: caramelka2013Cary@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-5165-1810

THE LEGAL REGULATION OF INHERITANCE RELATIONS IN THE WESTERN PROVINCES OF POLAND (1918–1939)

Abstract. The legal regulation of the inheritance relations in the Western provinces of Poland in the interwar period is considered in the article. The main features of the subject of inheritance, the grounds for its acquiring, the conditions of deprivation of inheritance are determined. The peculiarity of regulation of the inheritance relations was the appointment of a curator or a guardian of heritable property by the time an heir gains the owner's rights. An important element for regulating of heritable relations was determination in law the list of the heritor's obligations, which, in future, were taken by the heir (for example, obligation according to the juvenile maintenance, selection money for burial from the inherited property).

An important fact for protection of members of heritable relations was the activity of Probate Court in the ex-Germany lands. This court resolved the problem of the heirs' in law searching and gave a certificate for hereditary property. After the unification of the judiciary in Poland, Probate Courts stopped their functioning, and all heritable problems were considered by local courts as Grodskiy local courts.

The heir had the right to accept the gross estate or refuse from it in the whole, but not in the separate parts. Exceptions were the ways of heritage received by law, testament, or inheritance contract. If there is concluded a few testaments or a few inheritance contracts between the same grantor and heir that included the one group of relationships.

Key concepts: inheritance relations, grantor, heir, heritage opening, testament, refusal from heritage, inheritance contract.

Вступ

Актуальність теми зумовлюється потребою захисту та вдосконалення механізму врегулювання спадкових відносин в Україні, використовуючи історичний досвід їх функціонування в іншій державі. Чинний Цивільний кодекс України не визначає багатьох умов та не вирішує низку проблем, які виникають у процесі реалізації спадкових відносин. Використання історико-правового досвіду є вкрай необхідним та дає змогу не лише розширити історико-правові знання у цій сфері, а й вдосконалити систему спадкових правовідносин в Україні.

Проблемами правових форм реалізації спадкових відносин займалися, здебільшого, польські науковці, такі як: Ф. Золл, Я. Гвядоморський, Л. Оберленд, С. Косинський, а також сучасні польські історики права, а саме: І. Левандовська-Малець, А. Лібескінд, Д. Мейер, М. Мохилюк, В. Урущак, Р. Ястшембський. В контексті дослідження еволюції цивільних правовідносин можна виокремити таких українських науковців, як: А. Довгерта, В. Кульчицького, О. Липитчук, Б. Тищика, С. Фурсу, Є. Харитонову.

Так, в українській історико-правовій науці невелика кількість праць присвячена цивільним правовідносинам, а щодо спадкування на території Польщі у міжвоєнний період – і зовсім відсутня.

Мета статті – проаналізувати особливості спадкування на західних землях у складі Польщі (1918–1939 рр.), основні права та обов'язки спадкодавця та спадкоємців, виокремити основні риси спадкування за заповітом та за законом, визначити роль суду у реалізації права на спадщину.

1. Чинне законодавство

Спадкові відносини на територіях західних воєводств Польщі, що охоплювали: Познаньське, Поморське і Сілезьке воєводства, які до утворення II Речі Посполитої знаходилися під пануванням Пруссії, здійснювалося за нормами Німецького цивільного кодексу 1897 р. та польських законів, прийнятих після 1918 р. Окремі види зобов'язань щодо спадкування, зокрема укладення договору спадкування, права та обов'язки сторін за таким договором регулювалися у тогочасній Польщі ще й нормами Зобов'язального кодексу 1933 р., який вступив у силу у 1934 році. Зважаючи на розмаїття законодавства, наявний у міжвоєнний період партикуляризм щодо чинності різних нормативно-правових актів у сфері спадкових відносин унеможлилював ефективну їх реалізацію не лише на територіях західних воєводств, а й у Польщі загалом.

2. Види та предмет спадкування

У всіх чинних на території Польщі нормативно-правових актах існувало два види спадкування: за законом і за заповітом. Німецький цивільний кодекс визначав, що спадкування за законом наставало у випадках: 1) відсутності заповіту; 2) смерті спадкоємця до відкриття спадщини; 3) визнання судом спадкоємця негідним спадщини; 4) відмова від спадщини; 5) відсутність дозволу місцевої влади на отримання спадщини [1, с. 2169–2172].

Спадкування за законом здійснювалися за класичною схемою: спадкоємцями першої черги були діти спадкодавця, друга черга у спадкуванні належала батькам спадкодавця. Якщо один із батьків помер, то його частка належала його нащадкам. У разі відсутності нащадків, частина спадку переходила до другого з подружжя. Спадкоємцями третьої черги були дідуся та бабусі спадкодавця та їх нащадки. Надалі спадкоємцями були прадіди та прабабусі та їх нащадки, водночас померлі родичі та їх нащадки спадкоємцями вже не були. Якщо жодного із прадідусів та прабабусь живих не залишилося, то спадкоємцем був їхній нащадок, який був із спадкодавцем у найбільш тісних взаємовідносинах.

За відсутності заповіту після відкриття спадщини всі права на спадкове майно переходили до його родичів. Спадкування за заповітом базувалося на відносинах спорідненості, шлюбу і, зрештою, громадянської приналежності. Смерть спадкодавця або визнання його померлим і було моментом відкриття спадщини. Спадкодавець міг виключити спадкоємця по закону із заповіту шляхом визначення іншого спадкоємця, або розподілу спадщини між тими спадкоємцями, що залишилися.

Предметом спадкування було майно чи майнові права спадкодавця. Як правило, до предмету спадщини належала власність та права спадкодавця у господарській сфері. Однак були й винятки, коли немайнові права втрачалися зі смертю спадкодавця [2, с. 214–216]. Так, одні права припинялися зі смертю спадкодавця (наприклад, членство у спілці, якщо інше не було вказано у статуті цієї спілки), а інші – переходили до спадкоємців (наприклад, відшкодування моральної шкоди за смерть спадкодавця, розірвання заручин тощо).

Спадкові відносини сторін, здебільшого, залежали від їх волевиявлення. Успадкувати можна було права на володіння власністю, майнові патенти, зразки і товарні знаки, авторське право. Не були предметом спадщини права, які спадкоємець внаслідок смерті спадкодавця набував від третіх осіб (наприклад, рента вдови,

страховка, відшкодування внаслідок убивства спадкодавця). Якщо вартість спадкового майна перевищувала 5 000 злотих, то спадкоємець має отримати дозвіл місцевої влади для отримання спадщини [1, с. 2153].

Спадкоємцем могла бути особа, яка існувала у момент відкриття спадщини. Виняток становили ненароджені, але зачаті діти, а також якщо спадкодавець заснував товариство, а його державна реєрація відбулася після смерті спадкодавця [3, с. 15–18]. Набуття спадщини відбувалося автоматично зі смертю спадкодавця, якщо останній після відкриття спадщини не відмовився від неї. Так, поняття «нічийної спадщини» (лат. – *hereditas iacens*) у німецькій правовій доктрині не існувало. Якщо розмір спадщини перевищував 5 000 злотих, юридична особа, як спадкоємець, мала отримати дозвіл місцевої влади на отримання спадщини [4, с. 60].

3. Позбавлення та відмова від спадщини

Спадкоємець міг бути позбавлений спадщини у випадку вчинення ним дій, які суперечили «добрим звичаям», а саме: визнаний винним у смерті спадкодавця, або позбавив останнього дієздатності; умисно спричинив неправомірне волевиявлення спадкодавця на власну користь протиправним шляхом; правомірне розпорядження останньої волі спадкодавця було спадкоємцем приховане, підроблене чи перероблене (ст.ст. 187, 189 Німецького цивільного кодексу) [5, с. 150–160]. Цікавим фактом законодавець визначав, що останні дві умови перетворювалися на нікчемні у випадку, коли спадкодавець пробачав негідні дії спадкоємця.

Спадкоємець міг бути позбавлений спадщини, якщо було виявлено, що він здійснив певні порушення відносно спадкодавця, які суперечили «добрим звичаям». Так, негідними спадщини вважалися особи, які: 1) були винні у смерті спадкодавця, замаху на його життя, що призвело до недієздатності станного; 2) умисно перешкоджали спадкодавцю у написанні чи припиненні дії розпорядження останньої волі; 3) шляхом підступу чи погрозами спонукали спадкодавця до написання заповіту; 4) підробили, переробили, пошкодили чи приховали заповіт спадкодавця (ст.ст. 187, 189, 225, 248, 255 Кримінального кодексу Польщі) [6, с. 1166–1167, 1169, 1171].

Не позбавлялися спадщини особи, якщо підступ, погрози щодо спадкодавця чи підробка заповіту не мали юридичних наслідків і спадкодавець пробачив винного.

На території західних воєводств Польщі існувало і таке поняття як відмова від спадщини. Так, спадкоємець мав право відмо-

витися від спадщини протягом шести тижнів після оголошення розпорядження останньої волі спадкодавця. Однак, існували винятки щодо спадкодавців та спадкоємців, які проживали поза межами держави і з моменту, коли спадкоємець довідався про визнання його у такому правовому статусі. У такому випадку термін міг бути продовжений до шести місяців. Право відмови від спадщини було предметом спадкування і нащадки спадкоємця не могли оскаржувати рішення свого родича про відмову від спадщини [7, с. 325–329].

Відмова від спадщини оформлялася нотаріально і надсилалася до відповідного місцевого спадкового суду. Здійснення відмови від спадщини допускалася і через представника, чий повноваження теж оформлялися нотаріальним актом. Позбавлені дієздатності особи мали право відмовитися від спадщини лише через своїх законних представників і за наявності рішення суду опіки.

Спадкоємець мав право прийняти або відмовитися від спадщини загалом, а не в окремих її частинах. Виняток становили самі особи набуття спадщини: за законом, за заповітом, та за договором спадкування. Якщо було укладено декілька заповітів або декілька договорів спадкування між одними й тими ж спадкоємцем і спадкодавцем, то це входило в одну групу правовідносин [5, с. 148]. Так, спадкоємець мав право прийняти договір спадкування і відмовитися від заповіту. Натомість, якщо декілька частин спадщини містилися в одному заповіті, то спадкоємець або приймав його або відмовлявся.

4. Прийняття спадщини

Прийняття спадщини не вимагало особливої форми і складення жодних додаткових актів, а могло здійснювати навіть шляхом вчинення конклюдентних дій.

На строк, який передбачався для прийняття спадщини, спадкодавець встановлював куратора спадкового майна, який називався тимчасовим спадкоємцем. Якщо тимчасовий спадкоємець приймав спадщину, а надалі відмовився від неї, то його дії характеризувалися як правочини без уповноважень. Усі його подальші дії щодо розпорядження спадковим майном не мали законної сили. Однак, задля охорони інтересів спадкового майна та третіх осіб, існували винятки щодо окремих правочинів. Так, наприклад виплату спадкових претензій (боргів), мав здійснити тимчасовий спадкоємець, навіть у випадку його відмови від спадщини.

Поки спадкоємець не прийняв спадщину, право опіки над спадковим майном належало

Гродському місцевому суду*, який і встановлював розміри спадкового майна та його вартість. Так, суд міг винести рішення про опечатання спадкового майна, покладення грошового еквіваленту спадщини на депозит, забезпечити умови зберігання у банку коштовностей та цінних паперів, складення опису предметів спадщини, а також встановлення куратора спадщини.

Куратор здійснював правочини відповідно до норм Зобов'язального кодексу Польщі, а саме розділу VIII «Представництво». У заповіті спадкодавець міг сам визначити куратора спадщини до того часу, доки спадкоємці не отримають права на спадщину [9, с. 1455]. Відносини куратора по відношенню до спадщини припинялися згідно з рішенням суду. Якщо спадкоємцем була зачата, але ненароджена дитина, Спадковий суд встановлював куратора для ненародженого спадкоємця, і не обов'язково щоб функції куратора спадщини і куратора ненародженого спадкоємця виконувала одна особа.

У випадку відсутності заповіту чи спадкового договору, спадкування здійснювалося за законом, і якщо протягом шести тижнів не зголосився спадкоємець чи суд не знайшов такого, то спадщина переходила до Скарбу Держви. Спадкодавець міг відмовити задоволення спадкових претензій кредиторів, якщо з моменту прийняття спадщини не пройшло трьох місяців.

5. Наслідки прийняття спадщини

Прерогативою для спадкоємців було те, що із прийняттям спадщини вони не набували боргових зобов'язань спадкодавця, а лише зобов'язань, які стосувалися спадкового майна (спадкові зобов'язання).

До спадкових зобов'язань належали: зобов'язання, які не були погашені упродовж життя спадкодавця; зобов'язання спадкодавця, які виникли у зв'язку із відкриттям

спадщини, а саме: записи, надання уповноважень для вчинення правочинів, правові розпорядження, чинні протягом 30 днів після оглошення спадщини (наприклад, розпорядження для подружжя, який залишився після смерті іншого, про надання дозволу для проживання в помешканні родичів спадкодавця), обов'язок надання утримання матері ще ненародженого спадкоємця, кошти на поховання, кошти на оголошення спадкодавця померлим; зобов'язання, які виникли із урегулювання справ щодо особи, яка розпоряджається спадщиною (куратор спадку, виконавець заповіту, розпорядник спадковим майном, обраний на конкурсній основі, тимчасовий спадкоємець або попередній спадкоємець); зобов'язання, пов'язані із особистими та майновими правами, які належать до спадщини (наприклад, обов'язок виплати матеріальної шкоди, завданої тваринами, податковими виплатами тощо); кошти, витрачені на відкриття спадщини, опечатання чи зняття з депозиту спадкового майна [10, с. 4–10].

У Німецькому цивільному кодексі існувало таке поняття як спорядження опису спадкового майна. Такий опис міг здійснюватися за ініціативи спадкоємця або на вимогу Спадкового суду, який своїм рішенням встановлював термін виконання – від одного до трьох місяців, з дня отримання спадкоємцем рішення суду. Термін міг бути продовжений, або після закінчення попереднього терміну – встановлений новий. Суб'єктом спорядження опису спадкового майна міг бути сам спадкодавець або суд [11, с. 67–69]. В обох випадках суб'єкти визначали нотаріусів для вчинення вищевказаних нотаріальних дій. Зміст опису спадкового майна складав перелік усіх особистих і майнових прав та зобов'язань, які належали до спадку в момент його відкриття з оцінкою їх вартості.

Кожен із спадкових кредиторів мав право вимагати від спадкоємця скласти присягу у суді щодо включення до опису спадкового майна усього наявного майна. У випадку небажання такої присяги скласти чи повторна неявка до суду для складення такої присяги, тоді спадкоємець потрапляв у необмежену боргову кабалу по відношенню до спадкового кредитора, який вимагав складення присяги [12, с. 44–46].

Основними засобами обмеження відповідальності спадкодавця за спадкові зобов'язання були розпорядження спадковим майном та оголошення конкурсу на розпорядження спадщини. Вказівки щодо призначення особи розпорядником спадщиною міг залишити спадкодавець, якщо він не потрапив у боргову кабалу до своїх кредиторів. Визначення розпорядника спадщини можна було

* До 1929 р. в Польщі не було єдиної організації системи правосуддя. В окремих місцевостях діяли суди, які керувалися різними законодавчими нормами відповідно до чинних нормативно-правових актів. У 1919 р. в силу уніфікації судової системи було створено Верховний суд, а у 1 січня 1929 р. – і суди загальної юрисдикції. То були так звані Гродські суди, як суди I інстанції, які вирішували дрібні справи, Окружні суди (як суди I інстанції вирішували справи, які становили більш резонансне значення для суспільства) і Апеляційні судим (розглядали апеляційні скарги як суди II інстанції). Також в Гродських судах були створені окремі відділи, які розглядали справи неповнолітніх [8, с. 488–489, 496–501].

домагатися лише протягом двох років після відкриття спадщини. Розпорядника встановлював спадковий суд, рішення якого оголошувалося публічно. До визначення розпорядника за цілісність спадкового майна відповідальність ніс спадкоємець [13, с. 290–296]. Після призначення розпорядника спадщиною спадкоємець не мав жодних прав на керування спадковим майном чи окремими його частинами, і всі розпорядження видані ним вважалися нікчемними. Припинення розпорядження спадщиною відбувалося тоді, коли усі претензії кредиторів були задоволені. Після цього усе спадкове майно, яке після цього залишилося видавалося спадкоємцю.

Відкриття торгів щодо продажу спадкового майна здійснювалося у випадку, коли його маса не була достатньою для задоволення вимог кредиторів. Банкрутство спадщини могло бути оголошене навіть у випадку, коли спадкоємець мав можливість його викупити [14].

Спадщина, яка переходила до декількох спадкоємців, становила спільну сумісну власність. Кожен співвласник мав право розпоряджатися своєю частиною спадкового майна, зокрема продавати чи надавати в оренду, однак здійснювати це лише у формі нотаріального акту. У випадку продажу інші співвласники були наділені першочерговим правом купівлі.

Кожен спадкоємець міг вимагати виділення його частки майна із цілої спадщини, якщо інше не було заборонене законом чи розпорядженням останньої волі спадкодавця. Так, право на виділення частини спадщини могло бути перенесене в часі у зв'язку із настанням певних обставин (наприклад, народження іншого спадкоємця).

Спадкодавець не міг змусити спадкоємців чекати поділу спадщини більш ніж 30 років. Така норма припиняла свою дію і у зв'язку із смертю одного із співвласників спадкового майна. Поділ спадщини був також можливий і внаслідок укладення договору між спадкоємцями. Укладенню такої угоди передувала виплата боргів спадкодавця і навіть у випадку недосягнення згоди між спадкоємцями про поділ спадщини, таке рішення приймалося у судовому порядку за позовом одного зі спадкоємців [15, с. 112–115].

Після отримання спадщини Спадковий суд надавав спадкоємцеві свідоцтво державного

зразка на право володіння спадковим майном, у якому було вміщено такі елементи: прізвище спадкодавця, обсяг спадкового майна чи його частини, обмеження прав спадкоємця щодо спадщини, якщо це було пов'язано із встановленням наступного спадкоємця чи виконавцем заповіту. Таке свідоцтво видавалося на вимогу: спадкоємця, спадкового кредитора, виконавця заповіту, розпорядника спадковим майном чи розпорядника майном, який визначився внаслідок оголошення конкурсу.

Громадяни Польщі в порядку набуття спадщини мали право отримання у спадок прикордонні території, якщо спадкування здійснювалося за законом. У випадку спадкування за заповітом протягом 12 місяців після відкриття спадщини, потрібно було отримати на це дозвіл місцевої влади. Після спливу вищевказаного строку чи у випадку відмови місцевої влади у наданні дозволу на набуття спадщини за заповітом, спадкове майно прикордонних територій підлягало продажу уповноваженій до набуття нерухомої власності особі протягом наступних 12 місяців. Невиконання вищевказаного припису мало наслідок – примусового продажу нерухомості, відповідно до положень чинного законодавства міжвоєнної Польщі [16, с. 84]

Висновки

Зважаючи на вищевикладене, варто підсумувати, що спадкові відносини у західних воєводствах Польщі у міжвоєнний період характеризувалися деталізацією правових випадків за настання тих чи інших обставин під час: набуття та відмови від спадщини, наявності декількох спадкоємців, виплати боргових зобов'язань спадкодавця, визначення розпорядника спадщиною чи виконавця заповіту, складення опису спадкового майна чи інших спадкових наслідків. Багато норм Німецького цивільного кодексу стосувалися задоволення прав та законних інтересів спадкових кредиторів. Важливим критерієм захисту прав учасників спадкових відносин було і функціонування на колишніх німецьких територіях Спадкового суду, який вирішував питання і щодо пошуку спадкоємців, і видавав свідоцтво на володіння спадковим майном. Надалі після уніфікації судової системи у Другій Речі Посполитій Спадкові суди перестали функціонувати і усі питання, що стосувалися спадкових відносин вирішували суди загальної юрисдикції – Гродські місцеві суди.

Список використаних джерел

1. Encyklopedia podręczna prawa prywatnego polskiego / pod redakcją F. Zolla i J. Wasilkowskiego. Tom drugi. Kontrakt dziedziczenia – Księgi gruntowe. Warszawa: Nakładem Instytutu wydawniczego «Biblioteka polska», 1936. 1915–2568 s.

2. Zajączkowski Tadeusz. Ustawodawstwo w sprawach stanu cywilnego obowiązującego na ziemiach zachodnich Rzeczypospolitej Polskiej. Poznań: Wydawnictwo Krajowe w Poznaniu, 1931. 245 s.
3. Dorozala Tadeusz. Dziedziczenie według kodeksu cywilnego *Notariat-Hipoteka*, 1937. № 6. S. 15–18.
4. Stelmachowski Br., dr. Zarys procedury cywilnej obowiązującej na ziemiach b. zaboru pruskiego i na Górnym Śląsku. T. 2. Ogólna część procedury cywilnej. Poznań: Fiszer i Majewski, 1926. 126 s.
5. Meyer Paul. Das Erbrecht des Bürgerlichen Gezetzbuchs für das Deutsche Reich. Marburg. Lieferung, 1904. 328 s.
6. Kodeks karny. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 lipca 1932 r. Dz. U. 1932 nr 60 poz. 571. URL: <http://isap.sejm.gov.pl>
7. Kodeks cywilny obowiązujący na ziemiach zachodnich Rzeczypospolitej Polskiej (Przekład urzędowy). Wydawnictwo Ministerstwa Sprawiedliwości. Zbiór ustaw ziem zachodnich. T. X. Warszawa–Poznań, 1923. 504 s.
8. Bardach Juliusz, Leśnodorski Bogusław, Pietrzak Michał. Historia ustroju i prawa polskiego. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 2009. 654 s.
9. Kodeks zobowiązań. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 października 1933 r. Dz. U. 1933 nr 29 poz. 249. URL: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp>
10. Goldberger Stanisław. Tłumaczenie oświadczeń woli według kodeksu zobowiązań. Warszawa. *Palestra*, 1937. S. 4–10.
11. Podłowski Franciszek. Podręcznik dla urzędników stanu cywilnego bylej dzielnicy pruskiej. Opracował naczelny sekretarz wydziału powiatowego w Toruniu. Toruń: Układ, 1934. 152 s.
12. Ohanowicz Alfred. Zarys prawa cywilnego bylej dzielnicy pruskiej. Poznań: Fiszer i Majewski, 1922. Cz. 2: Zobowiązania. 126 s.
13. Mariański Antoni. Ustawy cywilne obowiązujące na Ziemiach Zachodnich. Kodeks cywilny niemiecki. Kodeks zobowiązań. Ustawy związkowe. Kraków: Księgarnia Powszechna, 1937. S. VIII, 775.
14. Prawo upadłościowe. Ustawa Rzeczypospolitej z dnia 27 października 1934 r. URL: <http://isap.sejm.gov.pl/>
15. Zoll Fryderyk, Ohanowicz Alfred. Prawo cywilne dzielnic Polskich (w zarysie). Cz. III. Prawo cywilne b. dzielnicy pruskiej. Zeszyt obejmujący prawo spadkowe. Ponań: Fiszer i Majawski, 1924. 168 s.
16. Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 22 stycznia 1937 r. wydane w porozumieniu z Ministrami: Skarbu, Sprawiedliwości, Komunikacji oraz Rolnictwa i Reform Rolnych w sprawie wykonania rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej o granicach Państwa. URL: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/doc>

Reserenses

1. Encyklopedia podręczna prawa prywatnego polskiego (1936). [Handheld encyclopedia of Polish private law]. Under the direction of F. Zoll and J. Wasilkowski. Volume two Inheritance contract. Land books. Warsaw: Publishing house of the Publishing Institute «Library of Poland» [in Pol.].
2. Zajączkowski, T. (1931). Ustawodawstwo w sprawach stanu cywilnego obowiązującego na ziemiach zachodnich Rzeczypospolitej Polskiej [Legislation in cases of marital status in force in the Western territories of the Republic of Poland]. Poznań: National Publishing House in Poznań [in Pol.].
3. Dorozala, T. (1937). Dziedziczenie według kodeksu cywilnego [Inheritance according to the Civil Code] *Notary-Mortgage*, 6, [in Pol.].
4. Stelmachowski, Br., dr. (1926). Zarys procedury cywilnej obowiązującej na ziemiach b. zaboru pruskiego i na Górnym Śląsku [Basys of the civil procedure in force in the territories of the former Prussian areas and Mountain Silesia] T. 2. General part of the civil procedure. Poznań: Fiszer and Majawski [in Pol.].
5. Meyer, P. (1904). Das Erbrecht des Bürgerlichen Gezetzbuchs für das Deutsche Reich [The Inheritance of the Bursar Gezetzbuchs for the German Reich] Marburg. Delivery [in Gem.].
6. Kodeks karny. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej [The Criminal Code. Regulation of the President of the Republic of Poland] from 11 July 1932 r. Dz. U. 1932 nr 60 poz. 571. Retrieved from <http://isap.sejm.gov.pl> [in Pol.].
7. Kodeks cywilny obowiązujący na ziemiach zachodnich Rzeczypospolitej Polskiej (Przekład urzędowy) (1923). [Civil Code in force in the Western parts of Poland (Official translation)]. Ministry of Justice publishing house. Law collection of Western lands. T. X. Warsaw-Poznań [in Pol.].
8. Bardach, J., Leśnodorski, B., & Pietrzak, M. (2009). Historia ustroju i prawa polskiego [History of the political system and Polish law.]. Warsaw: Polish Scientific Publisher. [in Pol.].
9. Kodeks zobowiązań. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej [Obligations Code]. Regulation of the President of the Republic of Poland from 27 October 1933 r. Dz. U. 1933 nr 29 poz. 249. Retrieved from <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp> [in Pol.].

10. Goldberger, S. (1937). Tłumaczenie oświadczeń woli według kodeksu zobowiązań [Translation of declarations of intent in accordance with the Obligations Code]. Warsaw: *Palestra* [in Pol.].
11. Podlowski, F. (1934). Podręcznik dla urzędników stanu cywilnego bylej dzielnicy pruskiej [Handbook for civil status officials of the former Prussian district]. Prepared by the secretary of the powiat department in Toruń. Torun: Arrangement. [in Pol.].
12. Ohanowicz, A. (1922). Zarys prawa cywilnego bylej dzielnicy pruskiej [Civil law in the ex-Prussian region]. Poznań: Fiszer and Majewski. Part 2: Commitments [in Pol.].
13. Mariański, A. (1937). Ustawy cywilne obowiązujące na Ziemiach Zachodnich. Kodeks cywilny niemiecki. Kodeks zobowiązań. Ustawy związkowe [Civil laws in force in the Western Regions. German Civil Code. Obligations Code. Trade Union Acts.] Krakow: Universal Bookstore [in Pol.].
14. Prawo upadłościowe [Defaulter law] Act of Poland Republic from 27 october 1934 r. Retrieved from <http://isap.sejm.gov.pl/> [in Pol.].
15. Zoll, F., & Ohanowicz, A. (1934). Prawo cywilne dzielnic Polskich (w zarysie). [Civil law of Polish regions (in outline).] Part III. Civil law of the ex-Prussian regions. A notebook covering the inheritance law. Poznań: Fiszer and Majawski [in Pol.].
16. Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 22 stycznia 1937 r. wydane w porozumieniu z Ministrami: Skarbu, Sprawiedliwości, Komunikacji oraz Rolnictwa i Reform Rolnych w sprawie wykonania rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej o granicach Państwa. (1937). [Regulation of the Minister of the Interior of January 22, 1937 issued in consultation with the Ministers of the Treasury, Justice, Communication and Agriculture and Agricultural Reforms regarding the implementation of the Regulation of the President of the Republic of Poland on State borders]. Retrieved from <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/Doc> [in Pol.].

Стаття: надійшла до редакції 23.11.2019

прийнята до друку 23.12.2019

The article: is received 23.11.2019

is accepted 23.12.2019

Розділ 2

Проблеми правоохоронної діяльності

Chapter 2

Issues of law enforcement activities

UDC (УДК) 342.7: 351.74

Бондар Валерія Валерівна,
кандидат юридичних наук,
завідувач кафедри адміністративного права
та адміністративного процесу
Херсонського факультету
Одеського державного університету внутрішніх справ
e-mail: valeriai777@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-3988-1568

Татарин Назарій Миколайович,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики
Львівського державного університету внутрішніх справ
e-mail: shef4uk89@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-3888-2104

ЗАКОННІСТЬ ДІЇ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ ПІД ЧАС АДМІНІСТРАТИВНИХ ЗАТРИМАНЬ

Анотація. Сучасне суспільство докорінно відрізняється від попередніх епох, оскільки основною цінністю визнає саме людину. В умовах сьогодення, коли відбувається реформування усіх без винятку правоохоронних органів на засадах, загальновизнаних у країнах-учасниках ЄС, ефективне адміністративно-правове регулювання та чіткі, законні дії поліцейських є запорукою формування демократичної України. Зважаючи на те, що процедура адміністративного затримання тісно пов'язана з обмеженням права особи на свободу, дії поліцейських мають ґрунтуватися на неухильному дотриманні правових норм, якими регламентовано застосування цього заходу примусу.

Застосування адміністративного затримання часто пов'язане з необхідністю застосування спеціальних засобів, що вимагає від поліцейських високого рівня правової та тактико-спеціальної підготовки для дотримання по-перше, прав та свобод людини, а по-друге заходів особистої безпеки.

На жаль, нині періодично зустрічаються випадки порушення права на свободу з боку поліцейських під час адміністративного затримання та застосування спеціальних засобів.

Ключові поняття: адміністративна діяльність, адміністративного затримання адміністративно-правове забезпечення, правоохоронні органи, Національна поліція України.

Bondar Valeriia,
Candidate of Law, Head of the Department
of Administrative Law and Administrative Procedure
Kherson Faculty of Odesa State University of Internal Affairs
e-mail: valeriai777@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-3988-1568

Tataryn Nazarii,
Candidate of Law, Associate Professor
of the Department of Criminal Procedure and Criminalistics
Lviv State University of Internal Affairs
e-mail: shef4uk89@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-3888-2104

THE LEGALITY OF THE POLICE ACTIONS DURING ADMINISTRATIVE DETENTION

Abstract. Modern society is fundamentally different from previous epochs, because it recognizes the fundamental value of man. In the current context of reforming of all law enforcement agencies on the basis generally recognized principles of the EU Member States, effective administrative and legal regulation and

precise, lawful actions of police officers are the pledge to the formation of democratic Ukraine. Although administrative detention is closely linked to the restriction of a person's right to liberty, police actions must be based on strict compliance with the legal rules regulating the use of this compulsory measure.

The application of administrative detention is often connected with the need for the use of special means, which requires police to have a high level of legal and tactical training in order to observe, first, human rights and freedoms, and second, personal security measures.

Unfortunately, today there are occasional violations of the right to liberty by police officers during administrative detention and the use of special means.

Key concepts: administrative activity, administrative detention, administrative and legal provision, law enforcement agencies, National Police of Ukraine.

DOI 10.32518/2617-4162-2019-4-61-66

Вступ

У зв'язку з неперервним реформуванням і правоохоронних органів, і інших сфер суспільного життя, проблематику змін, яка відбувається в законодавчій базі України та безпосередній діяльності поліцейських ми розглянемо на прикладі дій під час процедури адміністративного затримання.

Схожу проблематику досліджували В. Авер'янов, І. Арістова, О. Бандурка, В. Бевзенко, О. Безпалова, Ю. Битяк, І. Бородин, В. Галунько, В. Гарашук, Ю. Гаруст, І. Голосніченко, С. Гончарук, І. Гриценко, Т. Гуржій, С. Гусаров, В. Гуславський, В. Демченко, О. Джафарова, Є. Додін, М. Дорогих, А. Єлістратов, В. Заросило, А. Іванищук, Р. Калюжний, В. Ковальська, А. Комзюк, С. Ківалов, В. Коваленко, Л. Коваль, В. Ковальська, С. Константинов, В. Колпаков, О. Кузьменко, В. Курило, М. Лошицький, А. Манжула, В. Манохін, Є. Сердюк, В. Петков, В. Плішкін, Ю. Римаренко, В. Шкарупа та ін.

Метою роботи є акцентувати на дотриманні законодавства України під час адміністративного затримання, для подальшого використання в безпосередній діяльності поліцейськими.

Невирішеною проблемою залишається те, що зважаючи на всі новації та попередній позитивний та негативний досвід підвищення рівня професійної кваліфікації поліцейських, він все ж таки залишається на не дуже задовільному рівні.

1. Основні нормативно-правові акти України, які регламентують дії поліцейських під час адміністративного затримання

Адміністративне затримання тісно пов'язане з обмеженням права особи на свободу, тому вимагає від поліцейських неухильного дотримання правових норм, якими регламентовано застосування цього заходу примусу.

Застосування адміністративного затримання часто пов'язане з необхідністю застосування спеціальних засобів, що вимагає від поліцейських належного рівня правової та так-

тико-спеціальної підготовки для дотримання по-перше, прав та свобод людини, а по-друге заходів особистої безпеки.

На жаль, нині періодично зустрічаються випадки порушення права на свободу з боку поліцейських під час адміністративного затримання та застосування спеціальних засобів [9]. І це більшою мірою залежить не від їх моральних якостей, а від недосконалого знання законодавчої бази України. Знання поліцейський має отримувати не лише під час навчання, а і про самоосвіту не можна забувати.

Станом на 2019 рік основними нормативно-правовими актами, якими керуються поліцейські під час адміністративного затримання є:

– Конституція України (яка гарантує, що кожному заарештованому чи затриманому має бути невідкладно повідомлено про мотиви арешту чи затримання, роз'яснено його права та надано можливість з моменту затримання захищати себе особисто та користуватися правовою допомогою захисника» (ч. 4 ст. 29)) [1];

– Закон України «Про Національну поліцію» [2];

– Кодекс України про адміністративні правопорушення [3];

– Закон України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» [4];

– Інструкція з оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення в органах внутрішніх справ України (затверджена наказом Міністерства внутрішніх справ України від 4.10.2013 № 950) [5];

– Порядок інформування центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги про випадки затримання осіб (затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 28.12.2011 № 1363) [6].

Також хочемо зазначити, що керівні принципи застосування поліцією заходів примусу, а також процедурні аспекти та обмеження щодо інтенсивності застосування спеціальних засобів поліцейськими визначено у низці міжнародних документів, зокрема:

– Резолюції 34/169 Генеральної асамблеї ООН «Кодекс поведінки посадових осіб по підтримці правопорядку» [7];

– Резолюції Парламентської Асамблеї Ради Європи № 690 (1979 р.) «Декларація про поліцію» [8].

Проаналізувавши нормативно-правову базу, ми з'ясували, що відповідно до міжнародних стандартів та практики Європейського суду з прав людини була сформульована ст. 29 Закону України «Про Національну поліцію» [2].

Сама процедура адміністративного затримання провадиться Національною поліцією України у разі вчинення адміністративних правопорушень (проступків), перелік яких визначено в ст. 262 КУпАП.

Крім того, в цьому переліку фігурує «образа» поліцейських, сутність якої не визначено в жодному нормативно-правовому акті та відповідно відсутня відповідальність за таке діяння, хоча відповідні проекти були розроблені. Такі недоліки законодавства можуть призвести до непорозумінь під час застосування адміністративного затримання поліцейськими та потребують негайного усунення.

Також, існують й інші проблемні питання застосування поліцейськими адміністративного затримання. Так, не завжди виконуються вимоги ст. 261 КУпАП [3], відповідно до якої про кожний випадок адміністративного затримання осіб поліцейські інформують центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги, крім випадків, якщо особа захищає себе особисто чи запросила захисника. Така ситуація пов'язана з різними причинами, починаючи з відсутності відповідних знань щодо наявності такої вимоги, процедури та номерів, за якими варто повідомляти та закінчуючи відсутністю належного процесуального оформлення факту адміністративного затримання, тобто нескладання протоколу про адміністративне затримання.

2. Процедура та строки адміністративного затримання

Варто згадати про ще одне проблемне питання – це строки адміністративного затримання, визначені в ст. 263 КУпАП [3], а саме: адміністративне затримання особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, може тривати не більш як три години, крім випадків порушення порядку обігу наркотичних засобів та прикордонного режиму – до трьох діб із повідомленням про це письмово прокурора протягом двадцяти чотирьох годин із моменту затримання.

Три години – це замалий строк, зважаючи на те, що його перебіг починається з моменту фактичного обмеження свободи затриманої особи.

Як зазначалось вище, під час адміністративного затримання може виникнути необхідність застосування поліцейських засобів примусу, зокрема спеціальних засобів.

Водночас, важливо, що будь-який поліцейський захід примусу, зокрема і застосування спеціальних засобів, вживається лише для виконання повноважень поліції, і має бути припинений, якщо:

- 1) досягнуто мету його застосування;
- 2) очевидно, що мету заходу неможливо досягнути;
- 3) немає необхідності надалі застосувати цей захід.

Так, у Законі України «Про Національну поліцію» визначено, що поліцейський зобов'язаний негайно зупинити застосування певного виду заходу примусу в момент досягнення очікуваного результату [2].

Порядок застосування поліцейських заходів примусу визначений в ст. 43 Закону України «Про Національну поліцію» [2]. Поліцейський зобов'язаний заздалегідь попередити особу про застосування спеціальних засобів і надати їй достатньо часу для виконання законної вимоги поліцейського, крім випадку, коли зволікання може спричинити посягання на життя і здоров'я особи чи та/або поліцейського або інші тяжкі наслідки, або в ситуації, що склалася, таке попередження є невиправданим або неможливим.

Виникає питання щодо критеріїв «достатності часу», які є наразі невизначені та відповідно мають елемент суб'єктивної оцінки, тобто є оціночним поняттям, застосування якого у законодавстві, на наш погляд, є неприпустимим, оскільки може призвести до свавільного порушення прав та свобод людини.

Попередження може бути зроблено голосом, а за значної відстані або звернення до великої групи людей – через гучномовні установки, підсилювачі звуку [1].

Знову ж таки, критерії «значної відстані» невизначені на нормативному рівні, що варто вважати певною правовою прогалиною. Вид та інтенсивність застосування заходів примусу визначаються з урахуванням конкретної ситуації, характеру правопорушення та індивідуальних особливостей особи, яка вчинила правопорушення [2].

Таке формулювання порядку застосування поліцейських заходів примусу в законодавстві з одного боку зрозуміле, оскільки не можливо передбачити в законодавчому акті всі можливі ситуації, а з іншого – потребує деталізації на рівні підзаконних нормативно-правових актів та якісного відпрацювання навиків застосування заходів примусу під час підготовки поліцейських.

Водночас бажано, щоб таке відпрацювання відбувалось під час комплексних практичних занять, із залученням фахівців як з питань правового забезпечення застосування спеціальних засобів під час адміністративного затримання, так і фахівців із тактико-спеціальної підготовки.

Також поліцейські мають завжди пам'ятати про обов'язок надавати невідкладну медичну допомогу особам, які постраждали в результаті застосування заходів примусу [2].

Хочемо звернути увагу на те, що порядок застосування поліцейських заходів примусу охоплює визначення переліку осіб, до яких застосування спеціальних засобів заборонено, крім випадків учинення ними збройного чи групового нападу, учинення збройного опору поліцейському, що загрожує життю і здоров'ю інших осіб або поліцейських, якщо відбити такий напад або опір іншими способами і засобами неможливо. До цього переліку належать:

- жінки з явними ознаками вагітності;
- малолітні особи;
- особи з явними ознаками обмежених

можливостей або старості [2].

Варто зазначити, що не завжди в практичних умовах можливо чітко визначити явні ознаки вагітності, старості, наявності інвалідності, а тим більше вік особи. Візуально відрізнити 13-річну особу, яка належить до малолітніх (до 14 років) та 15-річну особу, яка вже такою не є, досить складно. Через це, в практичній діяльності, можуть виникати небажанні наслідки, і для осіб яких затримують, і для представників Національної поліції.

Також не можна не звернути увагу на некоректну назву «особи з явними ознаками обмежених можливостей», яка суперечить Закону України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» від 21.03.1991 [4], який оперує поняттям «особа з інвалідністю» замість усіх попередньо вживаних, на кшталт «інвалід», «особа з обмеженими можливостями» тощо.

Для виконання своїх повноважень поліцейські можуть використовувати виключно зазначені в ст. 42 Закону України «Про Національну поліцію» спеціальні засоби:

- 1) гумові та пластикові кийки;
- 2) електрошокові пристрої контактної та контактано-дистанційної дії;
- 3) засоби обмеження рухомості (кайданки, сітки для зв'язування тощо);
- 4) засоби, споряджені речовинами сльозогінної та дратівної дії;
- 5) засоби примусової зупинки транспорту;
- 6) спеціальні маркувальні та фарбувальні засоби;

7) службові собаки та службові коні;

8) пристрої, гранати та боєприпаси світлозвуквої дії;

9) засоби акустичного та мікрохвильового впливу;

10) пристрої, гранати, боєприпаси та малогабаритні підривні пристрої для руйнування перешкод і примусового відчинення приміщень;

11) пристрої для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами несмертельної дії;

12) засоби, споряджені безпечними димотворюючими препаратами;

13) водомети, бронемашини та інші спеціальні транспортні засоби [2].

Важливо, що про застосування до особи спеціального засобу поліцейський зобов'язаний у письмовій формі повідомити свого керівника. У випадку заподіяння поліцейським особі поранення або каліцтва внаслідок застосування до неї спеціального засобу, керівник такого поліцейського зобов'язаний негайно повідомити про це відповідного прокурора [2].

Але в законодавстві не зазначено конкретного часового терміну виконання цієї вимоги, адже часто вживаний термін «негайно» є оцінним, хоча і має тлумачення у судових рішеннях як «момент, коли з'явилась реальна можливість виконання певного зобов'язання». Загальні правила застосування кожного із спеціальних засобів визначені в ст. 43 Закону України «Про Національну поліцію» [2].

Варто зазначити, що найчастіше із всього переліку спеціальних засобів у практичній діяльності під час адміністративного затримання використовуються кайданки та інші засоби обмеження рухомості, а також гумові та пластикові кийки. Звертає на себе увагу відсутність конкретного переліку засобів обмеження рухомості.

Зокрема, в п. 3 ч. 4 ст. 42 Закону України «Про Національну поліцію» зазначається, що до засобів обмеження рухомості належать кайданки, сітки для зв'язування тощо [2], тобто перелік не є вичерпним. Це призводить до використання поліцейськими в якості таких будь-яких підручних засобів, на кшталт ременя, стяжок та ін. Така ситуація потребує глибокого аналізу, дослідження закордонного досвіду з цього питання, міжнародних та європейських стандартів.

У ч. 8 ст. 45 Закону України «Про Національну поліцію» зазначається, що правила зберігання, носіння та застосування спеціальних засобів, що є на озброєнні поліції, визначаються нормативними актами Міністерства

внутрішніх справ України [2], однак наразі не існує жодного відомчого акту, який би деталізував положення Закону України «Про Національну поліцію» щодо порядку та правил застосування спеціальних засобів.

Ми маємо постійно вдосконалювати законодавчу базу та саме відношення до підготовки майбутніх поліцейських, оскільки наша країна вже вибрала шлях до євроінтеграції і наше суспільство вже давно намагається з відстаючої держави перетворитися в країну з високим соціальним, економічним та правовим розвитком [10].

Висновок

Отже, як ми бачимо, існує комплекс проблемних питань застосування поліцейськими адміністративного затримання загалом, та спеціальних засобів під час його здійснення, зокрема.

Тому, необхідно об'єднати зусилля науковців та практичних працівників для їх вирішення, а також здійснювати пошук ефективних форм підготовки поліцейських. Варто зважати на закордонний досвід, міжнародні та європейські стандарти в діяльності поліцейських.

Також проблеми законодавчого забезпечення діяльності поліції можна розглядати з погляду наявності власне законодавчої бази діяльності поліції та наявності прогалин і колізій в певних нормативних актах.

Варто зазначити, що найчастіше із всього переліку спеціальних засобів у практичній діяльності під час адміністративного затримання використовуються кайданки та інші засоби обмеження рухомості, а також гумові та пластикові кийки. Звертає на себе увагу відсутність конкретного переліку засобів обмеження рухомості.

Список використаних джерел

1. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 25.09.2019).
2. Про Національну поліцію: Закон України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 25.09.2019).
3. Кодекс України про адміністративні правопорушення URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (дата звернення: 25.09.2019).
4. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні: Закон України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12> (дата звернення: 25.09.2019).
5. Інструкція з оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення в органах внутрішніх справ України: затверджена наказом Міністерства внутрішніх справ України від 4.10.2013 № 950. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/z1496-15> (дата звернення: 25.09.2019).
6. Порядок інформування центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги про випадки затримання осіб: затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 28.12.2011 № 1363. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1363-2011-%D0%BF> (дата звернення: 25.09.2019).
7. Резолюція 34/169 Генеральної асамблеї ООН «Кодекс поведінки посадових осіб по підтримці правопорядку». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_282 (дата звернення: 30.09.2019).
8. Резолюція Парламентської Асамблеї Ради Європи № 690 (1979 р.) «Декларація про поліцію». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_803 (дата звернення: 30.09.2019).
9. Шевченко Н. Л. Актуальність адміністративно-правового механізму в забезпеченні прав і свобод людини в діяльності правоохоронних органів України. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2017. Вип. 2. Т. 3. С. 188–192.
10. Бондар В. В. Щодо проблем адміністративно-правового регулювання діяльності національної поліції України. *Журнал Східноєвропейського права*. 2017. № 38. С. 12–17.

References

1. Konstytutsiya Ukrayiny [The Constitution of Ukraine]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (accessed on: 09/25/2019) [in Ukr.].
2. Pro Natsional'nu politsiyu: Zakon Ukrayiny [On the National Police: The Law of Ukraine]. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (accessed on: 09/25/2019) [in Ukr.].
3. Kodeks Ukrayiny pro administratyvni pravoporushennya [Code of Ukraine on Administrative Offenses]. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (accessed on: 09/25/2019) [in Ukr.].
4. Pro osnovy sotsial'noyi zakhyshchenosti osib z invalidnistyu v Ukrayini: Zakon Ukrayiny [On the basics of social protection of persons with disabilities in Ukraine: Law of Ukraine]. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12> (accessed on: 09/25/2019) [in Ukr.].
5. Instruktsiya z oformlennya materialiv pro administratyvni pravoporushennya v orhanakh vnutrishnikh sprav Ukrayiny: zatverdzhena nakazom Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrayiny vid 4.10.2013 № 950 [Instruction

- on registration of materials on administrative offenses in the bodies of internal affairs of Ukraine: approved by the order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine No. 950 of 4.10.2013]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/z1496-15> (accessed on: 09/25/2019) [in Ukr.].
6. Poryadok informuvannya tsestriv z nadannya bezoplatnoyi vtorynnoyi pravovoi dopomohy pro vypadky zatrymannya osib: zatverdzenyy postanovoyu Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 28.12.2011 № 1363 [Procedure for informing centers for providing secondary legal aid about cases of detention of persons: approved by the Cabinet of Ministers of Ukraine Decree No. 13663 of 28.12.2011]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1363-2011-%D0%BF> (accessed on: 09/25/2019) [in Ukr.].
 7. Rezolyutsiya 34/169 Heneral'noyi asambleyi OON «Kodeks povedinky posadovykh osib po pidtrymtsi pravoporyadku» [United Nations General Assembly Resolutions 34/169 on the Code of Conduct for Law Enforcement Officials]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_282 (accessed 30/09/2019).
 8. Rezolyutsiya Parlament-s'koyi Asambleyi Rady Yevropy № 690 (1979 r.) «Deklaratsiya pro politsiyu» [Council of Europe Parliamentary Assembly Resolution No. 690 (1979) on the Declaration of Police]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_803 (accessed 30/09/2019).
 9. Shevchenko, N. L. (2017). Aktual'nist' administratyvno-pravovogo mexanizmu v zabezpechenni prav i svobod lyudyny v diyal'nosti pravooxoronnix organiv Ukrayiny [The relevance of the administrative and legal mechanism in ensuring human rights and freedoms in the activities of law enforcement agencies of Ukraine] *Naukovyj visnyk Xersons'kogo derzhavnogo universytetu (Scientific Bulletin of Kherson State University)*, 2, 3, 188–1923 [in Ukr.].
 10. Bondar, V. V. (2017). Shhodo problem administratyvno-pravovogo reguluvannya diyal'nosti nacional'noyi policiyi Ukrayiny [Concerning problems of administrative and legal regulation of activity of national police of Ukraine] *Zhurnal Sxidnoyevropejs'kogo prava (Journal of Eastern European Law)*, 38, 12–17 [in Ukr.].

*Стаття: надійшла до редакції 19.11.2019
прийнята до друку 20.12.2019*

*The article: is received 19.11.2019
is accepted 20.12.2019*

UDC (УДК) 342.9:351.811.123
JEL Classification: K 10; K 23

Бондаренко Вікторія Анатоліївна,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри іноземних мов та культури фахового мовлення
Львівського державного університету внутрішніх справ
e-mail: qwsrty0304@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-2326-4394

ПРИНЦИПИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ЗДІЙСНЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРОВАДЖЕННЯ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ

Анотація. Розглянуто принципи організації та здійснення адміністративного провадження у справах про адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху в сучасному адміністративно-процесуальному праві. Йдеться про загальні та специфічні принципи адміністративного процесу, специфічні принципи провадження у справах про адміністративні правопорушення як складової адміністративно-юрисдикційного процесу. Охарактеризовано такі принципи: диференціації форм провадження у справах про адміністративні правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху; економічності та оперативності провадження; компетентності особи, яка здійснює провадження у справах про адміністративні правопорушення; стадійності; поєднання колегіального та одноособового розгляду справи про адміністративні правопорушення; процесуальної активності; обмежених адміністративно-юрисдикційних процесуальних можливостей. Розроблено пропозиції щодо удосконалення правового регулювання провадження в справах про адміністративні правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху.

Ключові поняття: принципи адміністративно-процесуального права, провадження у справах про адміністративні порушення, безпека дорожнього руху.

Bondarenko Viktoriia,

Candidate of Law,
Associate Professor of the Department of Foreign Languages
and the Culture of Professional Communication,
Lviv State University of Internal Affairs
e-mail: qwsrty0304@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-2326-4394

PRINCIPLES OF ORGANIZATION AND IMPLEMENTATION OF ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS IN THE FIELD OF PROVIDING ROAD SAFETY

Abstract. The article deals with the principles of organization and implementation of administrative proceedings in cases concerning administrative offences in the field of traffic safety under modern administrative procedural law. These are general and specific principles of the administrative procedure, specific principles of proceedings in administrative offences as a part of the administrative and jurisdictional procedure. Administrative proceedings in cases concerning administrative offences in the field of traffic safety are based on general procedural principles, which reveal the basic principles of any type of legal procedure: legality, transparency, material truth, equality of parties, national language, continuity, immediacy, protection of interests of the individual and the state. Specific principles of the administrative procedure include the principles of ensuring the right to defense, the efficiency of the administrative procedure, the interest of citizens in the implementation of administrative and procedural forms, independence in making procedural decisions, responsibility of bodies and officials for the procedural decision. The principles of differentiation of forms of proceedings in cases concerning administrative offences in the field of traffic safety, cost-effectiveness and efficiency of the proceedings, competence of the person conducting the proceedings in administrative offences, staging, combination of collegial and individual

administrative proceedings, procedural activity, and limited administrative and procedural capacity are characterized. Proposals to improve the legal regulation of administrative offences in the field of road safety are suggested.

Key concepts: principles of administrative procedural law, proceedings in cases concerning administrative offences, traffic safety.

DOI 10.32518/2617-4162-2019-4-67-73

Вступ

У теорії права загально визнано положення про те, що принципи права – це основні ідеї, керівні положення, які визначають зміст та напрями правового регулювання. В адміністративно-правовій науці принципи адміністративного процесу розуміють як вихідні установки, за допомогою яких визначаються особливості, специфіку, призначення адміністративно-процесуальної діяльності, яка має знайти закріплення в нормах права, бо тільки у цьому разі принцип набуває правового характеру. З цим твердженням цілком можна погодитися, зазначивши, що правовий характер і вираження принципів у праві є ключовими в розумінні їх сутності та змісту. На сьогодні в теоретичних і галузевих юридичних науках немає єдності думок щодо проблеми місця принципів права в механізмі правового регулювання суспільних відносин.

Теоретичним підґрунтям дослідження слугували наукові праці, у яких вивчались проблеми адміністративного провадження у сфері безпеки дорожнього руху: В. Авер'янова, О. Андрійко, О. Бандурки, Ю. Битяка, Л. Білої, А. Васильєва, М. Вербенського, І. Голосніченка, Т. Гуржія, Р. Калюжного, М. Коваліва, Т. Коломоєць, В. Колпакова, А. Комзюка, О. Кузьменко, Є. Курінного, В. Курила, О. Міленіна, Д. Лук'янця, Н. Нижник, В. Ортинського, О. Остапенка, С. Петкова, А. Собакаря, М. Тищенко та інших. Праці цих авторів, безперечно, мають теоретичне та практичне значення, але збільшення парку транспортних засобів потребує узагальнення теоретичних досліджень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху.

Мета статті – проаналізувати принципи організації та здійснення адміністративного провадження у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху.

1. Загальні принципи адміністративно-процесуального провадження

Принципи права варто оцінювати, з одного боку, як сформовані теоретичні основи правового регулювання суспільних відносин, з іншого – як закріплені в нормах права або очевидні із сукупності існуючих нормативних приписів

основні, базові та фундаментальні положення, що розкривають закономірності правового регулювання суспільних відносин. Перший з наведених аспектів розуміння принципу права має значення для всієї правової системи суспільства, для права як соціально-юридичного явища, другий – відображає нормативно-правову природу права і утворює зміст його елементів (інститутів, підгалузей і галузей права).

Одне з найбільш фундаментальних досліджень питань принципів адміністративного процесу та провадження у справах про адміністративні правопорушення зробив Д. Лук'янець у роботі «Розвиток інституту адміністративної відповідальності: концептуальні засади та проблеми правореалізації», де вказувалося, що основні засади адміністративного процесу утворюють систему, яка складається з принципів, властивих всій системі права, основних принципів, характерних для певної системи адміністративного процесу, і допоміжних принципів; водночас акцентувалося, що допоміжними принципами є правила, що визначають порядок здійснення конкретних видів юридичних проваджень [1, с. 17–20].

Цей підхід очевидний, оскільки провадження у справах про адміністративні правопорушення не може існувати окремо від права загалом і адміністративно-процесуального права зокрема. Принципи права є одночасно основними засадами провадження у справах про адміністративні правопорушення. Зокрема, глава 18 КУпАП містить вказівку лише на два принципи провадження у справах про адміністративні правопорушення: принцип рівності громадян (ст. 248 КУпАП) та принцип відкритості розгляду справи про адміністративне правопорушення (ст. 249 КУпАП) [2].

Закріплені в главі 1 КУпАП принципи адміністративної відповідальності є основоположними засадами провадження у справах про адміністративні правопорушення: принцип рівності перед законом, принцип презумпції невинуватості і принцип законності. Інших видів принципів провадження у справах про адміністративні правопорушення в чинному адміністративному законодавстві не виявлено.

О. Зайчук визнає, що всебічне дослідження будь-яких юридичних конструкцій,

зокрема і принципів права, необхідно здійснювати комплексно, у їх єдності та цілісності [3, с. 23]. На системність принципів права вказували й інші дослідники. Варто погодитися з думкою про те, що принципи провадження у справах про адміністративні правопорушення мають «пронизувати» всю нормативно-правову «канву» цього провадження, виступаючи засобом інтегрування адміністративно-процесуального нормативно-правового матеріалу в єдине ціле, формуючи інтегративні (нові) властивості, характерні певному виду адміністративно-юрисдикційного провадження.

При обґрунтуванні системи принципів провадження у справах про адміністративні правопорушення варто зважати на чинники, що мають істотне значення для характеристики основних засад цього виду провадження, зокрема, необхідно: ґрунтуватися на нормативно-правових джерелах об'єктивізації принципів провадження у справах про адміністративні правопорушення; враховувати єдині засади процесуальної діяльності в сфері кримінального та цивільного процесів; зважати на організаційний, інституційний і функціональний аспекти провадження у справах про адміністративні правопорушення; відображати специфіку цілей, завдань розглянутого провадження, його адміністративно-примусову правову природу; зважати на особливості стадій цього провадження; диференціювати адміністративно-процесуальні форми провадження у справах про адміністративні правопорушення.

Аналіз перерахованих позицій щодо системи принципів адміністративного процесу та провадження у справах про адміністративні правопорушення дає змогу визначити такі закономірності та наукові підходи.

По-перше, більшість авторів одностайні у визначенні системи принципів адміністративного процесу, виокремлюючи принципи законності, швидкості процесу (економічності і ефективності процесу), гласності, матеріальної істини, рівності сторін, національної мови, забезпечення права на захист, які є загальнопроцесуальними принципами (за винятком, мабуть, принципу швидкості процесу (економічності і ефективності процесу)). Зважаючи на існування єдиних процесуальних засад здійснення діяльності, конституційні вимоги забезпечення та захисту прав і свобод особи, необхідно визнати, що ці принципи повною мірою можуть бути визнані принципами провадження у справах про адміністративні правопорушення.

По-друге, проблема системи принципів провадження у справах про адміністративні правопорушення полягає, на нашу думку, в

тому, що більшість авторів змішують в єдину систему загальнопроцесуальні, адміністративно-процесуальні та спеціальні принципи розглянутого адміністративно-юрисдикційного провадження. З урахуванням організаційного, інституційного і функціонального аспектів провадження у справах про адміністративні правопорушення доречно будувати зазначену систему принципів, зокрема, на підставі стадій і диференціації форм спеціальних принципів розглянутого виду провадження.

По-третє, висловлюються пропозиції про включення в систему принципів провадження у справах про адміністративні правопорушень окремих основних засад, що не знаходять визнання в працях більшості вчених: наприклад, принципів правової охорони інтересів держави, безпосередності; змагальності; диспозитивності, безперервності, поєднання колегіального та одноособового розгляду справи; зацікавленості громадян. Деякі автори виокремлюють лише нормативно закріплені в КУпАП принципи розглянутого адміністративно-юрисдикційного провадження.

2. Система принципів провадження у справах про адміністративні правопорушення

Аналіз досліджень, присвячених принципам адміністративного процесу та принципам провадження у справах про адміністративні правопорушення, дає змогу сформулювати авторське бачення системи принципів провадження у справах про адміністративні правопорушення. Це провадження ґрунтується на загальнопроцесуальних принципах, які розкривають основні засади будь-якого виду юридичного процесу. До них належать принципи законності, гласності, матеріальної істини, рівності сторін, національної мови, безперервності, безпосередності, охорони інтересів особи і держави.

Наведена система принципів одночасно характерна для адміністративного процесу, зокрема і провадженню у справах про адміністративні правопорушення.

М. Джафарова зазначає, що розглядаючи принципи адміністративного процесуального права, доцільно поділяти їх на такі, що безпосередньо віддзеркалюють специфіку й зміст цієї галузі права, визначають його особливості, мету, завдання та призначення, а також окремо – адміністративно-процесуальні принципи, тобто закріплені адміністративно-процесуальним законодавством основоположні приписи, які протягом тривалого часу не зазнають суттєвих змін, визначають характер і зміст діяльності всіх суб'єктів адміністративно-процесуальних правовідносин [4, с. 57].

До специфічних принципів адміністративного процесу, на наш погляд, необхідно віднести принципи забезпечення права на захист, ефективності адміністративного процесу, зацікавленості громадян у здійсненні адміністративно-процесуальних форм, самостійності в прийнятті процесуального рішення, відповідальності органів і посадових осіб за прийняте процесуальне рішення.

До специфічних принципів провадження у справах про адміністративні правопорушення належить принцип диференціації форм провадження у справах про адміністративні правопорушення, що знаходить нормативне вираження в цілому комплексі правових приписів, що закріплюють форми здійснення спрощеного та звичайного провадження у справах про адміністративні правопорушення. Ці нормативні положення свідчать про те, що залежно від характеру і особливостей вчиненого адміністративного правопорушення, інших обставин, закріплених в законі, форми процесуального провадження щодо притягнення особи до адміністративної відповідальності можуть бути різними.

Принцип диференціації форм провадження у справах про адміністративні правопорушення взаємопов'язаний з іншими принципами цього провадження (зокрема, принципами економічності й оперативності). Принцип економічності провадження (економії процесуальних засобів), що є продовженням попереднього принципу, знаходить нормативне вираження в положеннях ст. 245 КУпАП, яка одним із завдань провадження у справах про адміністративні правопорушення вказує на своєчасне вирішення справи про адміністративне правопорушення.

Принцип оперативності провадження знаходить вираження не тільки в обмеженості провадження у справі про адміністративне правопорушення процесуальними строками, а й в обов'язі процесуальних дій і процесуальних документів, які мають бути здійснені під час провадження. У цьому сенсі провадження, що розглядається, є не тільки економічним, але й оперативним в порівнянні з провадженнями щодо залучення до кримінальної або цивільно-правової відповідальності.

Принцип компетентності особи, яка здійснює провадження у справах про адміністративні правопорушення, має значення в двох аспектах. По-перше, він ґрунтується на положеннях чинного адміністративно-процесуального законодавства, що передбачає можливість порушення справи про адміністративне правопорушення та її розгляд тільки компетентною, відповідно до закону посадовою особою

органу виконавчої влади або іншою особою, наділеною законом повноваженнями на розгляд справи про адміністративне правопорушення. По-друге, компетентність означає, що провадження у справі про адміністративне правопорушення мають здійснювати особи, які володіють спеціальними знаннями у галузі юриспруденції та інших сферах спеціальної діяльності.

Принцип стадійності провадження у справах про адміністративні правопорушення свідчить про те, що оскільки провадження у справах про адміністративні правопорушення є юрисдикційним видом адміністративно-процесуальної діяльності, ця процесуальна діяльність може здійснюватися в певній послідовності, визначеній адміністративно-процесуальним законом, тобто складається з адміністративно-процесуальних стадій. Залежно від форми провадження ці стадії можуть бути різними за змістом і термінами здійснення.

Принцип поєднання колегіального та одноособового розгляду справи про адміністративні правопорушення ґрунтується на положеннях чинного адміністративно-процесуального законодавства, що визначає підвідомчість розгляду справ про адміністративні правопорушення. За загальним правилом, справа про адміністративне правопорушення розглядається одноособово посадовою особою органу виконавчої влади або іншою особою, наділеною повноваженнями на розгляд зазначеної справи. У випадках, визначених адміністративно-процесуальним законодавством, справи про адміністративні правопорушення можуть розглядатися спеціально створеними колегіальними адміністративно-юрисдикційними органами.

Принцип процесуальної активності адміністративно-юрисдикційного органу має специфічний зміст, який полягає в тому, що більшість справ про адміністративні правопорушення порушується з ініціативи органів виконавчої влади (їх посадових осіб), які здійснюють функції державного контролю (нагляду) в різних сферах управлінської діяльності. Контрольна державна діяльність є функцією управління, її стадією і формою [5, с. 97]. Матеріали державного контролю (нагляду) можуть скласти основу провадження та сформувати доказову базу у справі про адміністративне правопорушення.

Процесуальна активність адміністративно-юрисдикційного органу полягає в тому, що особа, яка порушує та розглядає справи про адміністративні правопорушення, має оперативно, в обмежені терміни, здійснити встановлені законом процесуальні дії в межах стадій

провадження у справах про адміністративні правопорушення та прийняти законне і обґрунтоване рішення.

Принцип обмежених адміністративно-юрисдикційних процесуальних можливостей у справах про адміністративні правопорушення виражається в юрисдикційній природі цього провадження; обмеженості тих процесуальних дій, які можуть бути проведені під час провадження; винятковості тих процесуальних документів, що складаються при здійсненні зазначеного провадження; конкретної законодавчої та підзаконної визначеності кола суб'єктів, які розглядають справи про адміністративні правопорушення. Цей принцип тісно переплітається з принципами економії процесуальних засобів і процесуальної активності адміністративно-юрисдикційного органу, одночасно будучи логічним їхнім розвитком.

Принцип процесуального керівництва органу адміністративної юрисдикції передбачає, що орган, який здійснює провадження у справі про адміністративне правопорушення, діє як орган виконавчої влади. Більшість справ про адміністративні правопорушення порушується та розглядається посадовими особами органів виконавчої влади та, як наслідок, під безпосереднім керівництвом керівників зазначених органів. Процесуальне керівництво юрисдикційного органу, на нашу думку, набуває формального та матеріального характеру. Формальне керівництво завжди належить органу адміністративної юрисдикції, який контролює розвиток процесу відповідно до вимог закону.

Матеріальне керівництво юрисдикційного органу полягає у тому, що орган, незалежно від сторін, за власною ініціативою може вжити заходів щодо збирання доказів для встановлення істини у справі з метою винесення законного, обґрунтованого та справедливого рішення. Процесуальне керівництво полягає в тому, що адміністративно-юрисдикційний орган виконавчої влади визначає коло посадових осіб, яким наділяються право порушувати справи про адміністративні правопорушення, розробляти рекомендації і узагальнювати практику провадження у зазначеній категорії правопорушень, призначену для застосування посадовими особами підпорядкованих органів.

Крім специфічних принципів провадження у справах про адміністративні правопорушення, які базуються на певних загальних засадах, фундаментальних основах, що мають нормативне вираження в чинному адміністративному законодавстві, обґрунтовуються окремі форми зазначеного виду провадження.

Принцип відносних витрат часу передбачає, що процесуальні строки провадження

мають важливе значення для забезпечення законності, прав і свобод осіб, які залучаються до адміністративної відповідальності, повноти та своєчасності розгляду справи про адміністративне правопорушення, вирішення інших завдань провадження у справах про адміністративні правопорушення, передбачених законом (ст. 245 КУпАП).

Зміст адміністративної відповідальності за вчинення правопорушень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху охоплює: юридичний склад правопорушення (об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт, суб'єктивна сторона); кваліфікацію фактично вчиненого діяння за відповідною адміністративно-правовою нормою; призначення виду адміністративного покарання, передбаченого санкцією адміністративно-правової норми [6, с. 46].

Аналіз ст. 277 КУпАП дає змогу виокремити цілу низку вказівок на терміни розгляду справи про адміністративне правопорушення, максимальний термін – п'ятнадцять днів.

Рішення про порушення справи про адміністративне правопорушення та проведення адміністративного розслідування приймається посадовою особою, уповноваженою відповідно до ст. 245 КУпАП складати протокол про адміністративне правопорушення.

У наш час проваждєстосовна практика керується таким порядком визначення строків адміністративного розслідування за ст. 124 КУпАП – один місяць, що передбачає п. 7 розділу VIII «Особливості оформлення матеріалів про адміністративне правопорушення, відповідальність за яке передбачена ст. 124 КУпАП» Інструкції з оформлення поліцейськими матеріалів про адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані не в автоматичному режимі [7].

Наведена норма має невизначений характер: незважаючи на законодавче закріплення підстав і тривалості продовження у справі про дорожньо-транспортну пригоду. На практиці наголошується на необхідності проведення додаткової перевірки фактів зважаючи на складність адміністративної справи.

Так, можна зробити висновок про необхідність більш виразно законодавчо сформулювати підстави визначення строку адміністративного провадження у справі за ст. 124 КУпАП. З метою забезпечення захисту прав учасників провадження у справі про адміністративне правопорушення за ст. 124 КУпАП доцільно ввести поняття «адміністративне розслідування», встановивши відповідні терміни та порядок проведення. Варто зазначити, що у методичних матеріалах з первинної підготовки поліцейських патрульної служби «Адміністра-

тивна відповідальність та провадження у справах про адміністративні правопорушення», затверджених МВС України, зазначений термін широко вживається [8].

Іншим проблемним питанням, що стосуються процесуальних строків провадження у справі про адміністративне правопорушення, є визначення терміну закінчення адміністративного провадження. У зв'язку з цим доцільно доповнити ст. 256 КУпАП частиною 5, яку варто викласти в такій редакції: «За наявності підстав вважати, що під час адміністративного провадження досліджені всі обставини, що підлягають з'ясуванню у справі про адміністративне правопорушення, передбачені ст. 245 КУпАП, особа, яка провадить адміністративне провадження, визнає його закінченим. Закінчення адміністративного провадження оформляється у формі протоколу про адміністративне правопорушення або постанови про закриття справи про адміністративне правопорушення».

Наведені положення наочно показують зміст принципу відносних витрат часу при провадженні та проблеми процесуального регулювання термінів цього провадження.

Висновки

Адміністративне провадження у справах про адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху ґрунтується на загальнопроцесуальних принципах, які роз-

кривають основні засади будь-якого виду юридичного процесу: законності, гласності, матеріальної істини, рівності сторін, національної мови, безперервності, безпосередності, охорони інтересів особистості і держави. До специфічних принципів адміністративного процесу належать принципи забезпечення права на захист, ефективності адміністративного процесу, зацікавленості громадян у здійсненні адміністративно-процесуальних форм, самостійності в прийнятті процесуального рішення, відповідальності органів і посадових осіб за прийняте процесуальне рішення.

До специфічних принципів провадження у справах про адміністративні правопорушення належать принципи диференціації форм провадження у справах про адміністративні правопорушення, економічності провадження (економії процесуальних засобів), оперативності провадження у справі про адміністративне правопорушення, компетентності особи, яка здійснює провадження у справах про адміністративні правопорушення, стадійності провадження у справах про адміністративні правопорушення, поєднання колегіального та одноосібного розгляду справи про адміністративні правопорушення, процесуальної активності адміністративно-юрисдикційного органу, обмежених адміністративно-юрисдикційних процесуальних можливостей, процесуального керівництва органу адміністративної юрисдикції.

Список використаних джерел

1. Лук'янець Д. М. Розвиток інституту адміністративної відповідальності: концептуальні засади та проблеми правореалізації: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук. спец.: 12.00.07. Київ, 2007. 43 с.
2. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12.1984 р. № 8073-X. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1984. додаток до № 51. Ст. 1122.
3. Зайчук О. В. Принципи права в контексті розвитку загальної теорії держави і права. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 22–28.
4. Джафарова М. В. Принципи адміністративного процесуального права у новітніх умовах сьогодення: науково-правовий аспект. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія Юридичні науки. 2019. Вип. 1. С. 54–57.
5. Ковалів М. В., Єсімов С. С., Лозинський Ю. Р. Правове регулювання правоохоронної діяльності: навч. посібник. Львів: ЛьвДУВС, 2018. 323 с.
6. Бортник Н., Єсімов С. Зміст адміністративної відповідальності за вчинення правопорушень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Юридичні науки. 2016. № 855. С. 38–47.
7. Про затвердження Інструкції з оформлення поліцейськими матеріалів про адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані не в автоматичному режимі: наказ МВС України від 07.11.2015 р. № 1395. URL: <https://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1408-15>
8. Адміністративна відповідальність та провадження у справах про адміністративні правопорушення. Матеріали для первинної підготовки поліцейській патрульної поліції. К.: МВС України, 2015. 136 с.

References

1. Lukianets, D. M. (2007). Rozvytok instytutu administratyvnoi vidpovidalnosti: kontseptualni zasady ta problemy pravorealizatsii [Development of the Institution of Administrative Responsibility: Conceptual Foundations and Problems of Right Implementation]. Extended abstract of Doctor's thesis. Kyiv, 43 p. [in Ukr.].
2. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia: Zakon Ukrainy vid 07.12.1984 r. № 8073-Kh [Code of Ukraine on Administrative Offenses: Law of Ukraine No. 8073-X of December 07, 1984]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainiskoi RSR (Bulletin of the Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR)*, Annex to No. 51, Art. 1122 [in Ukr.].
3. Zaichuk, O. V. (2012). Pryntsypy prava v konteksti rozvytku zahalnoi teorii derzhavy i prava [Principles of law in the context of the development of general theory of state and law]. *Almanakh prava (Almanac of Law)*, 3, 22–28 [in Ukr.].
4. Dzhafarova, M. V. (2019). Pryntsypy administratyvnoho protsesualnogo prava u novitnikh umovakh sohodennia: naukovopravovyi aspekt [Principles of administrative procedural law under modern conditions: scientific and legal aspect]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriya Yurydychni nauky (Scientific Bulletin of Kherson State University. Legal Sciences Series)*, 1, 54–57 [in Ukr.].
5. Kovaliv, M. V., Yesimov, S. S., & Lozynskiy, Yu. R. (2018). Pravove rehuliuвання pravookhoronnoi diialnosti: navchalnyi posibnyk [Legal regulation of law-enforcement activity: textbook]. Lviv: Lviv State University of Internal Affairs, 323 p. [in Ukr.].
6. Bortnyk, N., & Yesimov, S. (2016). Zmist administratyvnoi vidpovidalnosti za vchynennia pravoporushen u sferi zabezpechennia bezpeky dorozhnoho rukhu [The content of administrative responsibility for committing offenses in the field of traffic safety]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnikha». Yurydychni nauky (Bulletin of Lviv Polytechnic National University. Juridical Sciences)*, 855, 38–47 [in Ukr.].
7. Pro zatverdzhennia Instruksii z oformlennia politseiskymy materialiv pro administratyvni pravoporushennia u sferi zabezpechennia bezpeky dorozhnoho rukhu, zafiksovani ne v avtomatychnomu rezhymi : nakaz MVS Ukrainy vid 07.11.2015 r. № 1395 [On approval of the Instruction on registration of police materials on administrative offenses in the field of traffic safety, fixed not in automatic mode: Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine No. 1395 of November 07, 2015]. Retrieved from <https://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1408-15> [in Ukr.].
8. Administratyvna vidpovidalnist ta provadzhennia u spravakh pro administratyvni pravoporushennia. Materialy dlia pervynnoi pidhotovky politseiskyi patrolnoi politsii [Administrative responsibility and proceedings in cases of administrative offenses. Materials for the initial training of police patrol officers]. (2015). Kyiv: Ministry of Internal Affairs of Ukraine, 136 p. [in Ukr.].

Стаття: надійшла до редакції 14.11.2019
прийнята до друку 20.12.2019

The article: is received 14.11.2019
is accepted 20.12.2019

UDC (УДК) 343.98
JEL Classification: K40 K41

Дуфенюк Оксана Михайлівна,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики
Львівського державного університету внутрішніх справ
e-mail: oxpostfb@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-6529-4036

СУБ'ЄКТИВІЗМ ЕКСПЕРТА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Анотація. Висвітлено поняття суб'єктивізму експерта, залученого для проведення судової експертизи у кримінальному провадженні; розглянуто вплив суб'єктивізму на хід та результати розслідування. Авторка звертає увагу на закордонний досвід критичної оцінки висновків експерта. Показовими у цьому контексті є справа Б. Мейфілда та експериментальні дослідження польських колег. Особливої уваги заслуговують запропоновані шляхи мінімізації суб'єктивізму у діяльності експерта.

Ключові поняття: судовий експерт, судова експертиза, кримінальне провадження, висновок експерта, суб'єктивізм.

Dufeniuk Oksana,

PhD in Law, Associate Professor
Associate Professor of the Department
of Criminal Procedure and Criminalistics
Lviv State University of Internal Affairs
e-mail: oxpostfb@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-6529-4036

EXPERT'S SUBJECTIVISM IN CRIMINAL PROCEEDINGS

Abstract. The forensic expert applies special technique, methodology and knowledge during the process of preparing an opinion in criminal proceedings. These tools are not available to the investigator, prosecutor, juror, judge. As a result, law enforcement agencies often estimate the expert's conclusion as the main source of evidence. But there are many operations in expert activity when technology is not decisive. The subjective expert's assessment of the objects of the research sometimes becomes the most valuable thing in this process.

Subjectivism can be the cause of alternative views on the same problem. It can also complicate the adoption of proper procedural decisions. Although it is impossible to avoid expert's subjectivity at all, it is advisable to discuss the mechanism of the reducing its impact.

The purpose of the article is to study subjectivity in forensic expert's work, to describe its impact on criminal proceedings in Ukrainian and foreign judicial practice, and to determine the prospects for overcoming it.

It is proposed to consider under the concept of «expert's subjectivism» the expert's assessment of objects, facts, phenomena on the basis of expert's own knowledge, life experience, professional experience, personal thoughts, qualifications. An expert's subjectivism may influence the choice of objects for research; choice of research methodology; choice of technical tools; interpretation of obtained results of research; description of the course and results of the study; formulating answers to questions. The case of B. Mayfield is indicative in this context.

The expert's opinion is an important and indispensable source of evidence in criminal proceedings. It is possible to reduce subjectivism by introducing innovative technologies into expert work, developing unified standards and research methods for each field of forensic examination, motivating experts to verify their qualifications through the self-control tests.

Key concepts: forensic expert, forensic examination, criminal proceedings, expert opinion, subjectivism.

Вступ

Експерт, залучений для потреб кримінального провадження, має бути неупереджений, об'єктивний, кваліфікований, має вміння застосовувати новітні технології у галузі *forensic science* і, бажано, формулювати категоричні, чіткі та вичерпні відповіді на поставлені питання. Це в ідеалі, в теорії. На практиці, експертом є, передусім, людина, яка має екзистенційною властивістю сумніви, помилкові рішення, оцінювання всього крізь призму особистого досвіду, знань, кваліфікації, а навіть психологічних особливостей. В одній і тій же справі один експерт може виявитися більш рішучим і категоричним, тоді як інший – матиме сумніви і далі шукатиме спосіб їх обґрунтувати чи спростувати; один експерт може застосувати одну методику дослідження і отримати одні результати з певною похибкою, тоді як інший може застосувати альтернативну методику і отримати дані, які суттєво відрізняються.

Суб'єктивізм експерта, який є носієм спеціальних знань, що «недоступні» пересічному слідчому, прокуророві, слідчому судді, присяжному, судді, може стати на заваді прийняття правильних процесуальних рішень у справі, оскільки, як снігова лавина, може сформувати неправильну оцінку доказової інформації ініціаторами експертизи. У міжнародній практиці були приклади, коли небезпека «сліпої віри» у висновок експерта завершувалась судовими помилками. І хоча зовсім уникнути суб'єктивізму ані в судово-експертній, ані в інших сферах діяльності людини неможливо, а формулювання тільки ймовірних висновків у світлі засади *in dubio pro reo* не відповідатиме потребам практики, доцільно вести дискусію про механізми, покликані мінімізувати вплив суб'єктивного чинника на об'єктивні результати експертних досліджень.

Процесуальні та криміналістичні питання залучення експерта у кримінальному провадженні розглядали Ю. Аленін, В. Абрамова, О. Жеребко, А. Іщенко, О. Калужна, Н. Клименко, В. Т. Маляренко, І. Пиріг, О. Моїсєєв, І. Когутич, А. Кофанов, Б. Романюк, М. Салтєвський, М. Сегай, М. Скригонюк, Ю. Форіс, Ю. Черноус, В. Шепітько, М. Щербаковський.

Упродовж останніх 15 років було захищено низку дисертацій, тематика яких стосувалася судово-експертної діяльності. Зокрема, авторами цих монографічних досліджень є С. Лапта «Правові та наукові основи використання судових експертиз при розслідуванні злочинів» (2006), В. Юрчишин «Висновок експерта як джерело доказів у кримінальному процесі України» (2006), В. Шерстюк Організаційно-правові та морально-психологічні

засади судово-експертної діяльності (2007), В. Курдюков «Теоретичні засади та критерії обов'язкового призначення судових експертів у кримінальному процесі України» (2009), Г. Лузанова «Юридико-психологічні засади призначення та проведення судово-психологічних експертиз у кримінальному провадженні» (2015), В. Рубцов «Кримінально-правова оцінка порушень, допущених у ході експертної діяльності» (2016), Е. Сімакова-Єфремян «Теоретико-правові та методологічні засади комплексних судово-експертних досліджень» (2017); А. Дудич «Експерт як учасник кримінального провадження» (2017) та ін.

Безумовно, названі науковці зробили суттєвий внесок у розвиток української судової експертології, та попри це, більшість вчених у своїх дослідженнях роблять акцент на проблемах процесуального статусу експерта; правового регулювання його участі у кримінальному процесі; змісті, формі, класифікації та значенні висновків експерта; взаємодія експертів з органами досудового розслідування. Водночас поза увагою залишається вкрай важливе питання – як суб'єктивізм, який притаманний кожній сфері людської діяльності, може впливати на зміст експертних висновків, а в підсумку, на прийняття процесуальних рішень у кримінальному провадженні.

Метою статті є дослідження суб'єктивізму в експертній діяльності, його впливу на хід кримінального провадження в українській та зарубіжній судово-слідчій практиці, а також визначення перспектив його подолання. Для досягнення мети необхідна реалізація наступних завдань: окреслити значення висновку експерта як джерела доказу для кримінального провадження; визначити сутність поняття «суб'єктивізм в експертній діяльності» та його вплив на формулювання висновків; визначити перспектив мінімізації суб'єктивізму в експертній діяльності.

1. Значення висновку експерта як джерела доказів у кримінальному провадженні

Українське кримінальне процесуальне законодавство містить норму-дефініцію, яка чітко визначає сутність висновку експерта. Висновок експерта – це докладний опис проведених експертом досліджень та зроблені за їх результатами висновки, обґрунтовані відповіді на запитання, поставлені особою, яка залучила експерта, або слідчим суддею чи судом, що доручив проведення експертизи (ст. 101 КПК України). Висновок експерта не має вийнятового значення для органів досудового слідства, прокурора та суду і обов'язково на загальних засадах має піддаватися ретельній оцінці, як і

інші джерела доказів, за наступними критеріями: належність (ст. 85 КПК України); допустимість (ст.ст. 86–90 КПК України); достовірність; достатність та взаємозв'язок для прийняття відповідного процесуального рішення (у сукупності з іншими зібраними доказами). Таким є підхід законодавця, що цілком відповідає європейським стандартам. На думку О. Гричини, додатково варто розглядати повноту, ясність, обґрунтованість, автентичність, відповідність висновку експерта іншим доказам [1, с. 142–144]. Утім судово-слідча практика дещо інша, адже досить часто вбачає саме у висновку експерта «вирішальне слово» на користь або некористь підозрюваного (обвинуваченого/підсудного).

Візьмемо до прикладу випадки заподіяння тяжких тілесних ушкоджень (ст. 121 КК України), незаконного поводження зі зброєю (ст. 263 КК України), незаконного зберігання наркотичних засобів без мети збуту (ст. 309 КК України), підроблення документів (ст. 358 КК України), незаконного виготовлення спиртних напоїв (ст. 204 КК України) та ін. В усіх кримінальних провадженнях, розпочатих за вказаними статтями, обов'язковим елементом криміналістичної методики розслідування є судова експертиза, без висновку якої неможливо зробити остаточну кваліфікацію кримінального правопорушення, повідомити про підозру і, безумовно, винести кінцеве процесуальне рішення. Дані, отримані з використанням спеціальних лабораторних методик, технічних засобів та експертних технологій дослідження, неможливо отримати в жодній іншій спосіб або замінити показаннями осіб чи протоколами інших слідчих (розшукових) дій. Це, своєю чергою, часто призводить до безумовного прийняття висновку експерта як авторитетного джерела доказової інформації.

Зрештою такий підхід є характерним не тільки для української судово-слідчої практики. У системі польського кримінального судочинства висновок експерта, за словами М. Цалкевіч (Calkiewicz, 2008), також часто трактується як «коронний доказ» (*dowód koronny*), що означає, що у разі певних сумнівів щодо справи або вини обвинуваченого суд чи прокурори перекладають тягар відповідальності за прийняте процесуальне рішення на експерта [2, с. 26]. Водночас слушно зазначає Й. Стоєр-Полянська (Stojet-Polańska, 2016), наука має використовуватись для потреб кримінального процесу в такому обсязі, в якому це можливо, однак надмірна абсолютизація наукових доказів може мати негативний вплив на реалізацію засади вільної оцінки доказів [3, с. 60–61]. Запобігти цьому має прийнята в доктрині аксіома, що

докази, які містяться у висновку експерта, не вважаються надзвичайним джерелом знань процесуального органу, виключеним із-під його контролю [4, с. 166].

Доказове значення висновку експерта відображає: по-перше, його місце в системі інших доказів, які є у кримінальному провадженні; по-друге, рівень аргументованості результатів експертних досліджень; по-третє, забезпечення можливості його логічного сприйняття та розуміння слідчим, прокурором, слідчим суддею, іншими учасниками кримінального процесу. Доказове значення висновку експерта, на думку вчених, також полягає у тому, що він перешкоджає уповноваженій особі ухвалювати необґрунтоване процесуальне рішення у кримінальному провадженні, а також унеможлиблює відхилення результатів експертизи без достатніх на це підстав. Тож у тексті висновку експерт має надати аргументовану оцінку результатів проведених досліджень, обґрунтувати висновки, сформулювати інтегровану картину опису перебігу та результатів дослідження [5]. Відомості, які містяться у висновку, як зазначає М. Щербаковський, можуть бути використані не тільки у кримінально-процесуальному (джерело доказів), а й у кримінально-правовому (джерело відомостей про об'єктивні й суб'єктивні ознаки злочину), криміналістичному (засіб перевірки версій, моделювання та реконструкцій, подолання протидії розслідуванню, планування розслідування тощо) та кримінологічному (основа профілактичної роботи експерта) аспектах [6, с. 24–30].

2. Суб'єктивізм в експертній діяльності: що це таке і що з ним робити?

Під поняттям «суб'єктивізм» у контексті дослідження пропонується вважати оцінку експертом об'єктів, фактів, явищ на основі власних знань, життєвого досвіду, професійного досвіду, особистих переконань, кваліфікації. Суб'єктивізм є невід'ємним елементом будь-якої сфери людської діяльності. І слідчий, і прокурор, і суддя також попри необхідність збереження об'єктивності, приймають суб'єктивні рішення в силу природи формування «внутрішнього переконання». Однак не завжди суб'єктивізм веде до помилок. Результатом суб'єктивізму є певна думка (переконання), яке може бути помилковим, а може і не бути. Для прикладу, в ідентифікаційних дослідженнях, де існує брак достатньої кількості вагомих ідентифікаційних ознак, може виникнути конкуренція альтернативних думок двох експертів, при якій один вважатиме, що з великою ймовірністю тотожність встановлена, а інший – матиме сумніви

і вирішить навпаки. І не тільки тому, що можливо має менше знань чи досвіду, але й тому, що має свій суб'єктивний погляд на трактування результатів дослідження. Жодного з цих експертів звинуватити у несумлінності, упередженості неможливо, адже наука не запропонувала інноваційних технологій для усіх галузей експертних досліджень, які б без участі експертів здійснили аналіз і на основі статистичних даних автоматично видали результат. Показовим є приклад, приведений практиками, про те, що інструментальні методи у почеркознавчих дослідженнях підписів не застосовують, а тому розгін і розстановку графічних знаків експерти визначають за середніми показниками, «на око» [7, с. 105]. Навіть у такій точній галузі як ДНК-дослідження, де більшість процесів автоматизовані і ґрунтуються на статистичній обробці даних, висновок експерта надається з певним, нехай і невеликим, але відсотком сумніву.

Суб'єктивізм експерта в судово-експертній діяльності може виявлятися у наступних напрямках:

- підбір об'єктів для дослідження (один експерт все досліджує, зважаючи на те, що йому надали, в той час як інший клопотав би про надання додаткових об'єктів, зразків, даних);
- вибір методики дослідження;
- вибір технічних засобів;
- інтерпретація отриманих результатів порівняльних, експериментальних та інших досліджень;
- опис ходу та результатів дослідження;
- формулювання відповідей на питання ініціатора судової експертизи.

Ахіллесовою п'ятою є питання критеріїв, якими має керуватися експерт під час оцінки об'єктів дослідження, визначенні ідентифікаційних ознак, ступеня їх збігу. Одні вчені вважають, що в основі таких оцінок мають бути якісні параметри, інші науковці зазначають про необхідність зміни парадигми криміналістики та перехід до кількісних параметрів. Водночас кількісні дослідження (фізико-хімічні, генетичні, трасологічні, дактилоскопічні тощо) вважаються більш об'єктивними, оскільки в основі висновків є заміри і статистичний аналіз. Натомість якісні дослідження суб'єктивні [8, с. 26–43; 4, с. 227].

Слушно констатує А. Козічак (Koziczak, 2015), кожна експертиза є настільки ж добра, наскільки добрий експерт, який її виконує [9, с. 149]. Суб'єктивізм тісно пов'язаний з особистими та професійно важливими якостями експерта. Так, до прикладу, практики акцентують, що мікроморфологічне дослідження волосся «... потребує як систематизованих знань, так і зорових навичок у поєднанні з

добросовісністю, посидючістю, увагою і терпінням. Без цих професійних якостей розраховувати на успішне проведення експертизи волосся не варто» [10, с. 115].

Міжнародну спільноту турбують і випадки застосування псевдонаукових методів дослідження (в англійській літературі має назву – *junk science*), що на суб'єктивну думку окремого експерта дає змогу отримати достовірні результати, хоча насправді є далеким від реальних обґрунтованих результатів. Йдеться про ніким не апробовані, вигадані методики. Наприклад, в одній зі справ експерт обґрунтував свою позицію, опираючись на дані досліджень трьох науковців, проте пошуки наукових статей, патентів чи інших матеріалів, підтверджуючих обговорення в науці цієї методика та її визнання науковою спільнотою, виявлено не було. Як потім з'ясувалось, експерт вигадав ці прізвища та назву методики просто, щоб посилити авторитетність свого висновку. Саме тому у багатьох країнах європейського континенту, в США впроваджено стандарт Дауберта для оцінки на скільки авторитетною методикою послуговувався експерт [11].

Безумовно, найбільшу небезпеку для кримінального провадження несе той суб'єктивізм, який детермінує появу помилок у висновках, а потім і в кваліфікації дій правопорушника, застосуванні заходів забезпечення, прийнятті кінцевого процесуального рішення судом. У цьому контексті показовим прикладом є справа Б. Мейфілда (B. Mayfield).

3. Наслідки суб'єктивізму експерта на прикладі справи Б. Мейфілда

У березні 2004 р. за три дні до парламентських виборів Мадрид сколихнула серія вибухів на залізничному вокзалі. Під час огляду місця події було виявлено сумку, в якій ймовірно, на думку фахівців, містились детонатори. З цієї сумки вдалося вилучити більш-менш чіткий відбиток пальця руки з дуговим візерунком, який міг належати підозрюваному. Мадридська поліція тісно співпрацювала з Інтерполом та ФБР. Експерти американського відомства, застосовуючи комп'ютеризовану канадську методику ACE-V (*Analysis, Comparison, Evaluation and Verification*), встановили збіг 7 точок. Далі перший експерт розпочав перевірку з допомогою системи AFIS (*Automated Fingerprint Identification System*), в результаті якої було підтверджено збіг аж 15 ознак. Експерти, які мали б верифікувати (перевірити) висновок першого експерта, повірили авторитетній думці свого колеги з багатолітнім досвідом роботи і підтвердили висновок, що відбиток належить Б. Мейфілду, внаслідок

чого останній був заарештований у зв'язку з підозрою у вчиненні терористичних актів. Відбитки Б. Мейфілда містилися в базі даних у зв'язку з його попередньою службою в армії, а до того ж він був раніше затриманий у 1984 р.

Однак іспанці продовжили дослідження і виявили розбіжності, про які повідомили фахівців із ФБР. Реакція була негативна. Обурені експерти «ми ж бо з ФБР!» навіть збільшили зображення сліду, щоб продемонструвати збіги ознак другого та третього рівнів і з впевненістю категорично констатували збіг у системі та тотожність виявленого сліду та зразка відбитка пальців Б. Мейфілда [12, s. 336]. На сто відсотків вони були впевнені у результаті, і на сто відсотків – були далекі від істини. Завершилась справа тим, що мадридські спеціальні служби довели, що відбиток залишений вихідцем із Алжиру О. Даудом (Daoud), який був терористом. Б. Мейфілда звільнили з-під арешту і він зміг відсудити 2 млн. доларів США як відшкодування за неправомірний тимчасовий арешт [12, s. 336; 13].

Закономірно, що після цієї гучної справи було створено спеціальний комітет для з'ясування причин такої ситуації. Три експерти ФБР були усунені від виконання обов'язків, а їхні висновки, видані за останні два роки, підлягали перевірці. У підсумку з'ясовано, що помилка була суб'єктивного характеру, а не методологічного чи будь-якого іншого. У 2006 р. оприлюднено звіт ФБР щодо справи Б. Мейфілда [14]. Суб'єктивізм полягав тому, що не були враховані відмінні ознаки, а тільки збіги (які дійсно мали місце). До того ж версію спеціальних служб підтверджувала і контекстуальна інформація, оскільки Б. Мейфілд сповідує іслам, а ще захищав в одному із процесів підозрюваних у тероризмі осіб. Для правоохоронців складалася повна суб'єктивна картина, яка й зумовила нехтування засадою «розумного сумніву» [4, с. 228].

Дослідження фактору суб'єктивізму та частоти його впливу на висновки експертів в Україні не проводились. Натомість цікавим є описаний В. Квятковською-Дарул та Ю. Вуйцікевичем (Kwiatkowska-Darul & Wójcikiewicz, 2008) досвід польських колег, які провели експеримент серед шести експертів у галузі дактилоскопії. Умови експерименту були такі:

на першому етапі було взято по вісім висновків дактилоскопічних експертиз експертів (до слова, усі експерти мали стаж понад 5 років експертної діяльності), 4 з яких встановлювали тотожність, а 4 – виключали тотожність об'єктів;

на другому етапі було змінено контекстуальну інформацію (хто, коли, за яких обста-

вин і що вилучив) і надано кожному експерту його ж комплект (тобто той, по якому він вже раніше давав висновок) з восьми матеріалів для дактилоскопічного дослідження;

на третьому етапі відбувся аналіз отриманих результатів, під час якого виявилось, що тільки двоє із шести експертів, незалежно від контекстуальної інформації дали аналогічні до попередніх висновки. Усі інші хоча б раз змінили свої висновки, а один з експертів аж тричі (!) змінив своє рішення [12].

Це означає, що існує достатньо висока потенційна загроза хибних висновків експертів з причин суб'єктивної природи експертної діяльності, які ані під час досудового розслідування, ані під час судового розгляду не виявляються.

4. Перспективи нівелювання суб'єктивізму в експертній діяльності

Подолати суб'єктивізм в експертній діяльності цілком неможливо. Можна вести мову тільки про його зменшення. Варто шукати шляхи мінімізації участі людини в дослідницьких процесах, адже тоді можна сподіватися на зменшення хибних висновків. Допомогти в реалізації цього завдання може, передусім, інноваційний розвиток *forensic science*, широке впровадження новітніх технологій, здатних самостійно аналізувати інформацію (дослідницький матеріал) і на основі статистичної, математичної чи іншої обробки даних генерувати з великою точністю та достовірністю результат. Водночас вдосконалення потребує алгоритмізація діяльності експерта. Так, після справи Б. Мейфілда розпочався процес розробки рекомендацій, що дали б змогу усунути суб'єктивізм у подальших ідентифікаційних дослідженнях у галузі дактилоскопії, а саме:

– впроваджено додаткові вимоги до документації ACE-V;

– впроваджено «сліпу верифікацію», коли результат першого дослідження залишається невідомим для експерта-верифікатора;

– експерт-верифікатор зобов'язаний шукати не тільки збіги, а й розбіжності ознак;

– упроваджено додаткову верифікацію у пріоритетних справах;

– урегульовано правила розділення справ, яке, відповідно до нового порядку дослідження, мають робити звичайні експерти, а не керівники, оскільки стаж роботи не завжди впливає на вироблення умінь [12, s. 336–338].

Ще одним дієвим способом мінімізації суб'єктивізму є впровадження єдиних стандартів роботи експерта, методик проведення та інтерпретації результатів досліджень. Для

кожної галузі наукового знання, що застосовується у кримінальному провадженні має бути розроблено в деталях алгоритм дій, яким має керуватися експерт. Такий підхід дасть змогу уникнути довільного трактування результатів. Прикладом прогалин у цій сфері може слугувати нарікання експертів-практиків про те, що одним з найпоширеніших запитань під час проведення експертизи продуктів пострілу, є таке: «Чи проводилися постріли після останнього чищення зброї?», проте загальної думки щодо критеріїв, якими потрібно керуватися для відповіді на це запитання, в експертів до цього часу немає [15, с. 127].

Над визначенням єдиних критеріїв, стандартів, технічних умов експертної діяльності працюють національні інституції та створюються з цією метою міжнародні організації. Зокрема, таку мету ставить перед собою Європейська мережа інститутів судових експертиз (*European Network of Forensic Sciens*), яка офіційно налічує біля 70 установ-членів науково-дослідних установ із 36 країн. Діяльність цієї організації спрямована на планування стратегічного розвитку та підвищення якості судово-експертної науки та практики в Європі, визначення пріоритетних напрямів наукових досліджень, поширення добрих практик судових експертиз, забезпечення комунікації між експертними установами з метою вироблення міжнародних стандартів та уніфікації процедур експертних досліджень [16]. Сьогодні глобальною тенденцією є прагнення уніфікувати підходи до судово-експертної діяльності з метою створення єдиного європейського простору, на території якого усі країни-члени взаємно визнаватимуть у кримінальному процесі повноваження експертів та висновки експертиз як джерела доказів незалежно від країни, в якій експерт здобув кваліфікацію та постійно працює.

Позитивний ефект має стимулювання виконання експертами тестів самоконтролю. Йдеться про можливість замовлення у спеціалізованих лабораторіях спеціальних наборів для дослідження, виконання експертиз та відправки відповідей на електронну пошту установи. Установа повідомляє про наявність чи

відсутність помилок і це дає змогу експерту самостійно верифікувати чи правильно він застосовує методику, чи правильно обирає засоби і матеріали, чи правильно інтепрететує результати. Великою перевагою таких тестів є відсутність негативних наслідків для експерта у формі дисциплінарних стягнень чи інших заходів. Недоліком тестування є вартість комплексу завдань і витрати часу на їх дослідження. Втім прагнення підвищити кваліфікацію, бажання бути якомога ближчим до об'єктивної істини стимулює європейських експертів до активного використання такого інструменту самовдосконалення.

Висновки

Отже, проведене дослідження дає змогу визначити наступні головні тези:

по-перше, висновок експерта дійсно є важливим і незамінним джерелом доказів у кримінальному провадженні, на підставі якого у сукупності з іншими доказами приймаються рішення про кваліфікацію кримінальних правопорушень, застосування заходів забезпечення, притягнення до відповідальності винуватих осіб;

по-друге, суб'єктивізм є елементом будь-якої діяльності людини, зокрема і судово-експертної, що передбачає оцінку експертом об'єктів, фактів, явищ на основі власних знань, життєвого досвіду, професійного досвіду, особистих переконань, кваліфікації;

по-третє, мінімізувати суб'єктивізм можна впроваджуючи новітні технології, високочутливі аналітичні засоби у судово-експертну діяльність, що дають змогу отримати більш точні та достовірні результати, розробляючи уніфіковані стандарти та методики роботи експертів у кожній галузі зокрема, мотивуючи експертів верифікувати свою кваліфікацію за допомогою тестів самоконтролю.

Кожний висновок експерта варто піддавати розумному сумніву та критичній оцінці, незалежно від галузі та методики дослідження, авторитету експерта, категоричності відповідей та їх релевантності в стосунку до всіх інших зібраних доказів.

Список використаних джерел

1. Гричина О. В. Судова експертиза в системі процесуальних дій як одне з джерел судових доказів в кримінальному, цивільному та господарському процесах. *Теория и практика судебной экспертизы*. 2015. Вип. 60. С. 135–145.
2. Całkiewicz M. Wykorzystanie opinii biegłego w polskim procesie karnym. *Problemy kryminalistyki*. 2008. № 259. S. 26–37.
3. Stojer-Polańska J. Kryminalistyka w mediach. Wpływ seriali kryminalnych na postępowanie karne. Poznań: Silva Rerum, 2016. 345 s.

4. Дуфенюк О. М. Експертиза у кримінальному провадженні за законодавством України та Польщі: порівняльне дослідження. Львів: ЛьвДУВС, 2018. 272 с.
5. Моїсєєв О. М. Аргументаційні властивості висновку експерта і шляхи підвищення його доказового значення. URL: <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/2707/%CE>.
6. Щербаківський М. Г. Напрями використання судових експертиз у кримінальному процесі. *Криміналістика і судова експертиза*. 2016. Вип. 61. С. 32–40.
7. Купельська Г. І., Кравець В. Л. Загальні ознаки та доцільність їх конкретизації на стадії роздільного дослідження почеркознавчої експертизи підписів. *Криміналістичний вісник*. 2016. № 2 (26). С. 102–106.
8. Moszczyński J. Przejście od badań jakościowych do ilościowych – nowy paradygmat kryminalistyki czy tylko akademicka dyskusja. *Paradygmaty kryminalistyki* / J. Wójcikiewicz, V. Kwiatkowska-Wójcikiewicz (red.). Kraków: Wydawnictwo UJ, 2016. S. 26–43.
9. Koziczak A. Pomiar jako podstawa identyfikacji kryminalistycznej. *Współczesna kryminalistyka. Wyzwania i zagrożenia* / V. Kwiatkowskiej-Wójcikiewicz, M. Zubańskiej (red.). Szcztyno: Wydawnictwo Wyższa szkoła policji w Szczytnie, 2015. S. 143–149.
10. До питання дослідження регіонального волосся людини в судовій практиці: довідкова інформація для інтерпретації / О. Ю. Канюка, Н. В. Морозкіна, О. Б. Юськів, О. І. Цебржинський. *Криміналістичний вісник*. 2016. № 2 (26), С. 107–116.
11. Fisher B. A. J. A new challenge for expert witnesses relying on subjective information. *Forensic Sci Res*. 2017. 2(3) P. 113–114. doi: 10.1080/20961790.2017.1342587. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC6197117/>.
12. Kwiatkowska-Darul V., Wójcikiewicz J. Czy «niewinny nie musi się bać?» Rozważania na kanwie sprawy Brandona Mayfielda. *Kryminalistyka i nauki penalne wobec przestępczości: księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi M. Owocowi*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2008. S. 333–342.
13. Brandon Mayfield. URL: <https://www.nytimes.com/topic/person/brandon-mayfield>.
14. A Review of the FBI's Handling of the Brandon Mayfield Case. URL: <https://oig.justice.gov/special/s0601/exec.pdf>.
15. Єштокін В. І., Ліночев Г. В. До питання виявлення слідів пострілу після останнього чищення зброї. *Криміналістичний вісник*. 2016. № 2 (26). С. 126–130.
16. European Network of Forensic Sciens. URL: <http://enfsi.eu>.

References

1. Hrychyna, O. V. (2015). Sudova ekspertyza v systemi protsesual'nykh diy yak odne z dzherel sudovykh dokaziv v kryminal'nomu, tsyvil'nomu ta hospodars'komu protsesakh [Forensic examination of the system of measure, as a source of forensic evidence in criminal, civil and commercial litigation]. *Teoryya y praktyka sudebnoy ekspertyzy (The theory and practice of forensic examination)*, 60, 135–145 [in Ukr.].
2. Calkiewicz, M. (2008). Wykorzystanie opinii biegłego w polskim procesie karnym [The use of expert opinion in the Polish criminal trial]. *Problemy kryminalistyki (Problems of forensic science)*, 259, 26–37 [in Pol.].
3. Stojer-Polańska, J. (2016). Kryminalistyka w mediach. Wpływ seriali kryminalnych na postępowanie karne [Forensics in the media. Impact of crime film series on criminal proceedings]. Poznań: Silva Rerum. 345 s. [in Pol.].
4. Dufeniuk, O. M. (2018). Ekspertyza u kryminal'nomu provadzhenni za zakonodavstvom Ukrayiny ta Pol'shchi: porivnyal'ne doslidzhennya [Examination in criminal proceedings under the legislation of Ukraine and Poland: a comparative study]. L'viv: L'vDUVS, 272 s. [in Ukr.].
5. Moyisyeyev, O. M. Arhumentatsiyni vlastyivosti vysnovku eksperta i shlyakhy pidvyshchennya yoho dokazovoho znachennya [Argumentative properties of the expert's opinion and ways of increasing its probative value]. Retrieved from <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/2707/%CE>. [in Ukr.].
6. Shcherbakov's'kyu, M. H. (2016). Napryamy vykorystannya sudovykh ekspertyz u kryminal'nomu protsesi [Areas of using of the expert's examination in criminal proceedings]. *Kryminalistyka i sudova ekspertyza (Forensic science and forensic examination)*, 61, 32–40 [in Ukr.].
7. Kupel's'ka, H. I., & Kravets', V. L. (2016). Zahal'ni oznaky ta dotsil'nist' yikh konkretyzatsiyi na stadiyi rozdil'noho doslidzhennya pocherkoznavchoyi ekspertyzy pidpysiv [General features and expediency of their specification at the stage of separate investigation of handwriting examination of signatures]. *Kryminalistychnyy visnyk (Forensic Bulletin)*, 2 (26), 102–106 [in Ukr.].
8. Moszczyński, J. (2016). Przejście od badań jakościowych do ilościowych – nowy paradygmat kryminalistyki czy tylko akademicka dyskusja [The transition from qualitative to quantitative research – a new crime paradigm or just academic discussion]. *Paradygmaty kryminalistyki* / J. Wójcikiewicz, V. Kwiatkowska-Wójcikiewicz (red.). Kraków: Wydawnictwo UJ. 26-43 [in Pol.].

9. Koziczak, A. (2015). Pomiar jako podstawa identyfikacji kryminalistycznej [Measurement as the basis for forensic identification]. *Współczesna kryminalistyka. Wyzwania i zagrożenia* / V. Kwiatkowskiej-Wójcikiewicz, M. Zubańskiej (red.). Szczytno: Wydawnictwo Wyższa szkoła policji w Szczytnie. 143–149 [in Pol.].
10. Do pytan'nyia doslidzhenn'ya rehional'noho voloss'ya lyudyny v sudoviyi praktytsi: dovidkova informatsiia dlya interpretatsi'i (2016). [On the question of regional human hair research in court practice: background information for interpretation] / O. Yu. Kanyuka, N. V. Morozkina, O. B. Yus'kiv, O. I. Tsebrzhyns'kyi. *Kryminalistychnyy visnyk (Forensic Bulletin)*, 2 (26), 107–116 [in Ukr.].
11. Fisher, B. A. J. (2017). A new challenge for expert witnesses relying on subjective information. *Forensic Sci Res*, 2 (3) 113–114. DOI: 10.1080/20961790.2017.1342587.
12. Kwiatkowska-Darul, V., & Wójcikiewicz, J. (2008). Czy «niewinny nie musi się bać?» Rozważania na kanwie sprawy Brandona Mayfielda [Does «innocent have to be afraid?» Reflections on Brandon Mayfield's case]. *Kryminalistyka i nauki penalne wobec przestępczości: księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi M. Owocowi*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie. 333–342 [in Pol.].
13. Brandon, Mayfield. Retrieved from <https://www.nytimes.com/topic/person/brandon-mayfield>.
14. A Review of the FBI's Handling of the Brandon Mayfield Case. Retrieved from <https://oig.justice.gov/special/s0601/exec.pdf>.
15. Yeshtokin, V. I., & Linyuchev, H. V. (2016). Do pytan'nyia vyyavlenn'ya slidiv postrilu pislya ostann'oho chyshchenn'ya zbroyi [To the question of detecting the marks of a shot after the last cleaning of the weapon]. *Kryminalistychnyy visnyk (Forensic Bulletin)*, 2 (26), 126–130 [in Ukr.].
16. European Network of Forensic Sciencs. Retrieved from <http://enfsci.eu>.

Стаття: надійшла до редакції 24.11.2019
прийнята до друку 24.12.2019

The article: is received 24.11.2019
is accepted 24.12.2019

UDC (УДК) 342.95
JEL Classification: K10; K23

Ковалів Мирослав Володимирович,

кандидат юридичних наук, професор,
завідувач кафедри адміністративно-правових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ
e-mail: mkovaliv@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-9730-8401

Кузьо Любов Іванівна,

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов та культури фахового мовлення
Львівського державного університету внутрішніх справ
e-mail: Kuzo_Lyubov@i.ua
ORCID ID: 0000-0003-1554-3262

ОСОБЛИВОСТІ СУДОВИХ РІШЕНЬ В АДМІНІСТРАТИВНИХ СПРАВАХ

Анотація. Розкрито особливості судових рішень в адміністративних справах. Проаналізовано судові рішення, яке спрямоване на захист прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин від порушень із боку органів державної влади, інших суб'єктів у процесі реалізації ними владних управлінських функцій. Розглянуто принципи здійснення судочинства адміністративними судами. Обґрунтовано законність судових рішень в адміністративному процесі.

Ключові поняття. Судові рішення, адміністративні суди, адміністративний процес, правосуддя, спір.

Kovaliv Myroslav,

Candidate of Law, Professor,
Head of the Department
of Administrative-Legal Disciplines
of Lviv State University of Internal Affairs
e-mail: mkovaliv@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9730-8401>

Kuzo Liubov,

Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of foreign languages
and the culture of professional communication
of Lviv State University of Internal Affairs
e-mail: Kuzo_Lyubov@i.ua
ORCID ID: 0000-0003-1554-3262

SPECIAL FEATURES OF COURT DECISIONS IN ADMINISTRATIVE CASES

Abstract. Special features of court decisions in administrative cases are disclosed in the article. The court decision which is aimed at protecting rights, freedoms and interests of individuals, rights and interests of legal entities in the sphere of public and legal relations from violations by state authorities and other entities during the exercise of their managerial administrative functions is analyzed. The principles of judicial administration by administrative courts are considered. The legitimacy of court decisions in the administrative process is substantiated.

Key concepts: court decision, administrative court, administrative process, justice, dispute.

Introduction

Hearing and resolution of specific administrative cases in an administrative court is completed by the adoption of procedural documents – court decisions.

A court decision is an act of exercise of state power, made on behalf of the state. When administering justice, the court exercises state power in specific forms. And if the law is the general will of the state, then the court decision is the will of its body. A court decision enforces the will of the state in respect of such facts and relationships by applying the rules of law to them, recognizing the existence or absence of legal relations, changing or terminating them.

Characteristic features of court decisions in administrative cases were the questions under research of such scientists as: V. B. Averyanov, O. F. Andriyko, O. M. Bandurka, Yu. P. Bytyak, I. P. Holosnichenko, S. S. Yesimov, R. A. Kalyuzhnyi, V. K. Kolpakov, A. T. Komziuk, O. V. Kuzmenko, O. I. Ostapenko, Yu. S. Shemshuchenko and many others.

The purpose of the article is to reveal the special features of court decisions in administrative cases.

1. The concept and the legal nature of court decisions in the administrative process

The result of the administration of justice, that is, the consequence of the circumstances established in the case, is an act, adopted in accordance with the rules of substantive and procedural law – a judicial decision.

Judicial decision is the most important act of justice designed to ensure the protection of human rights and freedoms guaranteed by the Constitution of Ukraine, the rule of law and the implementation of the principle of rule of law proclaimed by the Constitution. It is a legal (enforceable) personalized act adopted by a court on the basis of a normative and legal act, which is one-off and is required to be performed [1, p. 412].

Consequently, judicial decision resolves the dispute over the law; this is a ruling of a court of first instance that resolves a substantive dispute and thereby responds to an appeal to a court for the protection of a subjective right or the interest protected by the law; a court ruling answering the claims and defining the rights and obligations of the parties arising from the disputed legal relationship; this is a ruling of the court of first instance, which manifests the court's own will regarding the stated claims and objections concerning the protection of the rights and interests of the parties; this is a court order that resolves essentially substantive dispute that is the subject of the process, with a view to the final establishment and protection

of the rights and interests of the subjects of this dispute, in full accordance with the true circumstances of the case and the laws [1, p. 413].

The term judicial decision is used to refer to the outcome of a decision of civil, administrative or economic dispute. It should be noted that such a name is common to all court acts, regardless of whether they are adopted in civil, administrative or commercial proceedings. The essence of the judicial decision is seen in the protection of the rights of the parties by confirming the presence or absence of legal relations, mutual rights and obligations of the parties, and in the coercion of relevant conduct, specified in the decision.

The essence of the judicial decision lies in the fact that it is an act of justice that protects the rights of the parties, the rule of law in the state by resolving legal disputes between the parties on the merits.

Thus, the court decision is considered by M. Y. Shtefan as an act of justice in a case, which is based on the facts established in court and the application of the rules of substantive and procedural law [2, p. 401].

In the modern writings, the question of the essence of the judgment and its definition is also left unaddressed, and there is no single approach to the interpretation of this institution. At the same time, the positions of some authors differ with some originality. Thus, a court decision is a law enforcement act, made in the name of Ukraine, drawn up in the form of a procedural document, which powerfully confirms the presence or absence of a controversial legal relationship, as a result of which it becomes indisputable on the basis of the facts of the case established in court. M. M. Yasyuk asserts that the court decision is an individual procedural legal document, which is adopted by a court on behalf of the state, based on the rules of civil procedural law, the content of which is aimed at protecting the rights, freedoms and interests of both individuals and legal entities [3, p. 60]. The list of approaches could be continued, but the above allows stating that practically all scientists now still consider the court decision as one of the types of court decisions and as the most important document of the court, but the only approach to understanding the essence of this act has not been elaborated.

According to Ya. P. Synytska's point of view, a court decision in administrative proceedings is a procedural document based on the facts established in court and the application of the rules of law, which resolves essentially an administrative case concerning the protection of the rights, freedoms and interests of individuals, rights and interests of legal persons in the field of public and legal relations from violations on the part of pub-

lic authorities, local self-government bodies, their officials, other entities in the exercise of their managerial administrative functions based on the legislation including fulfillment of delegated powers that come into force in accordance with law and are required to be performed [4, p. 681].

I. O. Rozum states that a court decision in the cases of administrative jurisdiction is an act of justice, approved by the name of the state in the appropriate procedural form on the basis of a complete, objective, comprehensive and impartial analysis of all the factual circumstances of the administrative case in accordance with the rules of substantive and procedural law and strict compliance with the constitutional norms and the principles of administrative justice by which the administrative court resolves the parties' dispute on the merits; suspends or closes the records on the case, leaves the claim without consideration or decides on other procedural actions or motions, which becomes valid and is subject to mandatory enforcement throughout the territory of Ukraine in accordance with the procedure established by administrative procedural norms [5, p. 57].

Taking into account the opinions of A. T. Komziuk, V. M. Bevzenko and R. S. Melnyk, judicial decisions in the administrative process must meet such requirements as: certainty, non-alternativeness and accessibility. Certainty of judicial decisions, in the opinion of the scientists, means that its resolution does not allow the conditions enforcement of which is related to the implementation of the decision of the administrative court; the enforcement of a court decision should not depend on the occurrence or non-occurrence of certain conditions. Decisions in a categorical form must specify the actions that are the responsibility of the parties to the disputed relationship. Non-alternativeness as a requirement for a court decision does not allow the choice of different ways to enforce such a decision. Free access to court decisions, including administrative courts, is a legislative guarantee of the lawfulness and transparency of the activities of these judicial bodies, the objective and fair administration of justice in administrative cases [6, p. 367–368].

A court decision of the administrative case can be considered in two aspects: as a procedural document and as an act of the judicial authority. As an act of the judicial authority, a court decision is characterized by three-component structure consisting of subject matter, grounds and content.

A court decision as a document, which is an external form of the expression of an act of the judicial authority, consists of four elements: introductory, descriptive, motivating and resolutive parts.

2. Principles of judicial administration by administrative courts

The activity of the judicial authority, as well as other state structures, is based on certain principles which are considered as the grounded, initial position of any scientific theory, ideological direction, etc. The feature that underlies the creation or implementation of something, the way of creating or implementing something; conviction, rule, norm that guides anyone in life, behavior, a canon. In turn, legal principles are understood as the basics, the most general guidelines of law, which have a legally binding obligation. Such fundamentals are inherent both in law as a whole (legal system) and in particular legal branches, sub-branches and even institutions [7, p. 77].

A subset of legal principles is the principles of justice, which define the basic rules for the consideration and resolution of litigation and have an external expression in the rules of procedure codes. V. Horodovenko states that principles of justice (regardless of the branch) are provided by legislation, related to the purpose and task of the legal principle, reflecting the specifics of its stages, institutions, peculiarities of the court and all other participants in the process [8, p. 125]. It should be noted that a number of principles for the formation and functioning of courts are contained in the Constitution of Ukraine. In particular Art. 124 of the Basic Law stipulates «Principle of the administration of justice in Ukraine is exclusively enforced by the courts»; Art. 125 – «Principles of territoriality and specifics of the construction of the system of courts of general jurisdiction»; Article 126 – «Principles of independence and integrity of judges»; Art. 127 – «Principles of non-partisanship of professional judges»; Article 130 – «Principles of securing financing and creating the proper conditions for the functioning of the courts and the activities of judges». In addition, Article 129 of the Constitution of Ukraine defines the basic principles of justice, which include: legality; equality of all parties to the lawsuit before the law and the court; ensuring the provenance of guilt; the parties' competitiveness and freedom to present their evidence to the court and to prove their conviction before the court; support of the public prosecution in court by the prosecutor; providing the accused with the right to defense; publicity of the trial and its full fixation by technical means; providing appeal and cassation appeal against the court decision, except in cases established by law; the abidingness of court decisions, which, together with the preceding ones (provided for in Art. 124–127, 130), are the basic principles of justice in Ukraine [9].

Administrative justice, recognizing its task in protecting the rights and freedoms of the individual and the citizen, the legitimate interests of

legal persons in the field of public and legal relations, perceives both the guarantee of the implementation of the tasks of justice and the observance of the procedural form of this protection in the principles. At the same time, the main function of the rules and principles of administrative procedural law is to promote the legally correct exercise of the rights and freedoms of citizens and the performance of duties by all parties to the process.

The principles of administrative justice are considered by scientists as the principles, fundamental ideas, which reflect qualitative features, certain specific properties, enshrined in the rules of law, reflecting the structure of administrative justice, the state and prospects of its development, aimed at protecting the rights, freedoms and interests of individuals, rights and interests of legal entities in the field of public legal relations against violations by public authorities, local self-government bodies, their officials and other institutions in carrying out their duties on the basis of legislation, including the delegated powers.

Legislator enshrined ten principles of administrative justice in Art. 2 of the Code of Administrative Procedure of Ukraine: rule of law; equality of all parties to the lawsuit before the law and the court; publicity and openness of the trial and its full fixation by technical means; competitiveness of the parties, dispositiveness and official clarification of all circumstances in the case; binding decision; securing the right of appeal review; securing the right to appeal against a court decision in cases determined by law; the reasonableness of the terms of trial; inadmissibility of abuse of procedural rights; reimbursement of legal expenses of individuals and legal entities in favor of which the court decision was taken [10].

3. The legal power of court decisions in the administrative process

Analyzing the rules of the current legislation and summarizing the positions of scientists, we can conclude that after the court decision gains strength in an administrative case, legal consequences take effect in the form of its invariability, binding, inevitability, inability to appeal to the court with the similar appeal and accuracy.

In fact, a court decision in an administrative case is taken by a court and is drawn up in the form of a procedural document. This document contains the court's findings as to the circumstances in which the parties substantiate their claims and objections.

A court decision may not be modified or overturned by any public authority, local government or their officials. The court decision is reviewed only by a higher court which can change or annul such decision. The exclusive right to verify the legal-

ity and validity of court decisions is vested in the relevant court in accordance with procedural law. Appeal of judgments, activities of courts and judges on hearing and resolution of a case outside the provided by the procedural law order in the case is not allowed, and courts must refuse to accept claims and statements in such a case. Bodies that decide on disciplinary responsibility and liability for breach of oath by a judge are not empowered by law to assess the legality of the judgment.

One of the basic constitutional principles of the judiciary in Ukraine is the bindingness of court decisions (Article 129 of the Constitution of Ukraine). This provision is also provided in Art. 14 of the Code of Administrative Justice as one of the main principles of administration of justice in administrative courts. The Constitutional Court of Ukraine, in its decision dated June 30, 2009, No. 16-рп/2009, emphasized that the enforcement by all legal entities of legal provisions outlined in the court decisions affirms the authority of the state as legal. Court rulings and decisions in administrative cases are binding and enforceable throughout Ukraine. Binding character is often referred to as the main peculiarity of a judgment that has entered into force. Many scientists believe that binding constitutes the very concept of the validity of a judgment.

Legal validity is an organic combination of the peculiarities of a judgment that determine its stability and functioning. In other words, the validity of a judgment is characterized by moments of static and dynamic order. Impartiality, exclusivity and preconditioning have one unifying feature – they reflect the stability of the judgment and contain the requirements of certain conduct in relation to this act by specific entities.

Being united, they provide the necessary stability of the judgment as a law enforcement act and represent a static element of validity. However, the features that ensure the stability of the court decision cannot enforce the state-governmental order contained in the court decision. The power of coercive influence gives the decision such an element of validity as the obligation. This peculiarity provides the dynamism of the court decision and the ability to influence, first of all, the obliged entities, and secondly, the other persons, who have to take into account the facts and legal relations established by the court, as well as to take all measures for the enforcement of the court decision. Obligation is a dynamic element of the validity of a judicial decision. Examples of constructive interaction between the judiciary and society in the European Union indicate the need to include dialogue mechanisms in the political and communication process in Ukraine. With the implementation of conventional models of information and communication interaction of the judiciary and society

it is possible to achieve a significant reduction of conflict and socio-political tensions [11, p. 181].

Conclusions

Having analyzed the norms of the current legislation and summarizing the positions of scientists, it

is concluded that after court decision gains strength in an administrative case, legal consequences take effect in the form of its invariability, binding, inevitability, inability to appeal to the court with the similar appeal and accuracy.

Список використаних джерел

1. Ковалів М. В., Гаврильців М. Т., Бліхар М. М. Конституційне право України: навч. посібник. Львів: ЛьвДУВС, 2014. 460 с.
2. Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України: навч. посібник. Київ, 2005. 687 с.
3. Ясинок М. М. Судове рішення в позовному та окремому провадженні цивільного процесуального права (теоретичний аспект). *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2008. № 5. С. 56–62.
4. Синицька Я. П. Юридична природа судового рішення в адміністративному судочинстві. *Форум права*. 2011. № 4. С. 681–685.
5. Розум І. О. Судове рішення у справах адміністративної юрисдикції: спектральний аналіз дискусійних теоретичних аспектів сутності та правової природи. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2017. № 3. С. 54–60.
6. Комзюк А. Т., Бевзенко В. М., Мельник Р. С. Адміністративний процес України: навч. посібник. К.: Прецедент, 2007. 531 с.
7. Свида О. Г. Адміністративні суди в Україні : становлення та перспективи розвитку: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. Одеса, 2008. 232 с.
8. Городовенко В. Принцип незалежності суддів і підкорення їх лише закону як один з основних принципів судочинства в Україні. *Право України*. 2002. № 4. С. 124–127.
9. Конституція України: Прийнята Верховною Радою України 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
10. Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року № 2747-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35–37. Ст. 446.
11. Єсімов С. С. Правове регулювання застосування інформаційних технологій для формування довіри до органів державної влади. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія юридична. 2015. Вип. 1. С. 173–184.

References

1. Kovaliv, M. V., Havryltsiv, M., T., & Blikhar, M. M. (2014). *Konstytutsiine pravo Ukrainy: navchalnyi posibnyk* [Constitutional Law of Ukraine: the textbook]. Lviv: LvDUVS. 460 s. [in Ukr.].
2. Shtefan, M. Y. (2005). *Tsyvilne protsesualne pravo Ukrainy: navchalnyi posibnyk* [Civil Procedural Law of Ukraine: the textbook]. Kyiv. 687 s. [in Ukr.].
3. Yasynok, M. M. (2008). *Sudove rishennia v pozovnomu ta okremomu provadzhenni tsyvilnoho protsesualnoho prava (teoretychnyi aspekt)* [Judicial decision in claim and separate proceedings of civil and procedural law (theoretical aspect)]. *Biuletyn Ministerstva yustytzii Ukrainy*, 5, 56–62 [in Ukr.].
4. Snytska, Ya. P. (2011). *Yurydychna pryroda sudovoho rishennia v administratyvnomu sudochynstvi* [The legal nature of the judicial decision in administrative proceedings]. *Forum prava*, 4, 681–685 [in Ukr.].
5. Rozum, I. O. (2017). *Sudove rishennia u spravakh administratyvnoi yurysdyktsii: spektralnyi analiz diskusiiynykh teoretychnykh aspektiv sutnosti ta pravovoi pryrody* [Judicial decision of cases in administrative jurisdiction: a spectral analysis of discussive theoretical aspects of essence and legal nature]. *Yurydychnyi visnyk. Povitriane i kosmichne pravo*, 3, 54–60 [in Ukr.].
6. Komziuk, A. T., Bevzenko, V. M., & Melnyk R. S. *Administratyvnyi protses Ukrainy: navch.posib* (2007). [Administrative process of Ukraine: the textbook]. Kyiv: Precedent, 531 s. [in Ukr.].
7. Svyda, O. H. (2008). *Administratyvni sudy v Ukraini: stanovlennia ta perspektyvy rozvytku* [Administrative Courts in Ukraine: Formation and Prospects for Development]: dys. kand. yuryd. nauk: 12.00.10. Odesa, 232 s. [in Ukr.].
8. Horodovenko, V. (2002). *Pryntsyp nezalezhnosti suddiv i pidkorennia yikh lyshe zakonu yak odyz z osnovnykh pryntsypiv sudochynstva v Ukraini* [The principle of the independence of judges and their subordination exclusively to the law as one of the main principles of justice in Ukraine]. *Pravo Ukrainy*, 4, 124–127 [in Ukr.].
9. *Konstytutsiia Ukrainy: Pryniata Verkhovnoiu Radou Ukrainy 28 chervnia 1996 r (1996)*. [Constitution of Ukraine: Adopted by the Verkhovna Rada of Ukraine on June 28, 1996]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 30, St. 141 [in Ukr.].

10. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy vid 6 lypnia 2005 roku № 2747-IV (2005). [Code of Administrative Jurisdiction of Ukraine of July 6, 2005 No. 2747-IV]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 35, 35–36, 37. St. 446 [in Ukr.].
11. Yesimov, S. S. (2015). Pravove rehuliuвання zastosuvannya informatsiinykh tekhnolohii dlia formuvannya doviry do orhaniv derzhavnoi vlady [Legal regulation of the application of information technologies for creating trust to public authorities]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Seriia yurydychna, 1*, 173–184 [in Ukr.].

Стаття: надійшла до редакції 21.11.2019

прийнята до друку 23.12.2019

The article: is received 21.11.2019

is accepted 23.12.2019

UDK (УДК) 343.121
JEL Classification: K 40

Кунтій Андрій Ігорович,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики
Львівського державного університету внутрішніх справ
e-mail: kynt@ukr.net
ORCID ID: 0000-0001-5076-8358

ОСОБЛИВОСТІ ДОПИТУ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ НЕЗАКОННИМ РОЗПОВСЮДЖЕННЯМ МЕДІЙНОГО КОНТЕНТУ В МЕРЕЖАХ ПРОВАЙДЕРІВ ПРОГРАМНОЇ ПОСЛУГИ

Анотація. Розкрито особливості допиту під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним розповсюдженням медійного контенту в мережах провайдерів, які надають програмні послуги. Під час дослідження встановлено особливості допиту потерпілих, підозрюваних та свідків незаконного поширення медійного контенту в мережах провайдерів, що здійснюють надання програмних послуг. Сформульовано коло обставин, що варто з'ясувати слідчому під час допиту зазначених категорій осіб.

Ключові поняття: тактика; розслідування; допит; розповсюдження; медіа; контент; програмні послуги.

Kuntii Andrii,

PhD in Law,
Associate Professor of the
Department of Criminal Procedure and Forensics
Lviv State University of Internal Affairs
e-mail: kynt@ukr.net
ORCID ID: 0000-0001-5076-8358

SPECIFICS OF INTERROGATION IN THE INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENSES RELATED TO THE ILLEGAL DISTRIBUTION OF MEDIA CONTENT IN THE NETWORKS OF SOFTWARE SERVICES PROVIDERS

Abstract. The specifics of interrogation during the pre-trial investigation of criminal offenses related to the illegal distribution of media content in the networks of software services providers are considered. The methodological basis of the article is such methods of scientific knowledge, as dialectical, system-structural, formal-logical, sociological and statistical. In the course of study it was found that the most common types of infringement are the illegal reproduction and copying of music, art, literature or computer programs without the prior consent of the author or a copyright holder, that is infringement of copyright and related rights, and a criminal offense under the Article 176 of the Criminal Code of Ukraine. It is concluded that the cases of illegal broadcasting of television channels, which are forbidden or carried out on a contractual basis, have been prevalent in Ukraine lately. It is proved that interrogation is the most spread investigative action, due to which the information about crimes connected with the illegal distribution of media content, as well as the criminal activity of individuals is gathered. It becomes possible due to the high informative capacity of the interrogation and the reliability, simplicity and speed of obtaining the result. The study identified features of interrogation of victims, suspects and witnesses of illegal distribution of media content in the networks of software services providers. The circumstances are set out to be investigated by the investigator during the interrogation of the categories of persons mentioned.

Key concepts: specifics, investigation, interrogation, distribution, media, content, software services.

Вступ

Сучасний медіапростір характеризується стрімким розвитком, появою нових способів поширення інформації та необмеженим доступом до неї, що, зі свого боку, не могло не позначитись на сфері регулювання цього простору. Технологічний прогрес, що відбувається сьогодні має чимало позитиву, проте, на жаль, віртуальний простір став ще одним способом вчинення кримінальних правопорушень, серед яких особливе місце належить незаконному розповсюдженню медійного контенту. Саме незаконне розповсюдження медійного контенту є способом вчинення, що посягають на різні об'єкти, які є під кримінально-правовою охороною. Найпоширенішими видами таких порушень є: незаконне відтворення і копіювання музичних, художніх, літературних творів чи комп'ютерних програм без попереднього надання на це згоди автором чи правовласником, тобто порушення авторських та суміжних прав (ст. 176 КК України), особливості розслідування яких, в частині слідчих (розшукових) дій, потребують вдосконалення.

Питанням, пов'язаним із методикою розслідування злочинів, зокрема тих, що пов'язані з порушенням авторського та суміжних прав, займалися: Т. В. Авер'янова, В. П. Бахін, Р. С. Белкін, П. Д. Біленчук, В. Б. Вехов, А. Ю. Головін, В. О. Голубєв, В. Г. Гончаренко, В. А. Журавель, А. В. Іщенко, Н. І. Клименко, І. М. Лузгін, Г. А. Матусовський, Б. В. Романюк, М. В. Салтевський, В. В. Тіщенко, В. Ю. Шепітько та ін. Проте їхні дослідження здебільшого носять або загальний характер або зводяться до аналізу методики розслідування окремих видів кримінальних правопорушень.

Завданням, яке ми ставимо перед написанням наукової статті, є встановлення особливостей допиту потерпілих, підозрюваних та свідків під час розслідування незаконного розповсюдження медійного контенту в мережах провайдерів програмної послуги та обставин, що необхідно встановити під час їх допиту.

1. Незаконне розповсюдження медійного контенту: поняття та статистика вчинення

Незаконне розповсюдження медійного контенту є способом вчинення кримінальних правопорушень, що посягають на різні об'єкти, які є під кримінально-правовою охороною. Найпоширенішими видами порушень з боку провайдерів, що здійснюють надання програмної послуги є: незаконне відтворення і копіювання музичних, художніх, літературних творів чи комп'ютерних програм без попереднього надання на це згоди автором чи правовласником. Це виражає порушення матеріальних прав авторів. Останнім часом в Україні переважають

випадки незаконної трансляції телевізійних каналів, доступ до яких заборонений або здійснюється на договірних основах.

Як приклад із судової практики у кримінальних провадженнях про незаконне розповсюдження медійного контенту в мережах провайдерів програмної послуги, можна навести вирок Перемишлянського районного суду Львівської області від 20.01.2017. Зазначений судовим рішенням засуджено начальника дільниці кабельного телебачення ПП Галакт, який порушуючи суміжні права ТзОВ Телерадіокомпанія Україна, достовірно знаючи, що для розповсюдження сигналу телевізійних програм під логотипом Футбол 1 та Футбол 2 за допомогою технічних засобів, шляхом трансляції для приймання їх споживачами, правовласником інтелектуальної власності є ТзОВ Телерадіокомпанія Україна, необхідна ліцензія і що ПП Галакт такої ліцензії немає. Всупереч вимогам Закону України «Про авторське право і суміжні права», у період з січня 2015 року по 7 квітня 2015 року, шляхом підключення супутникових ресиверів в яких активував декодуючі картки оператора телебачення XTRA TV до телевізійних RF-модуляторів, які знаходились на ПП Галакт та за допомогою яких транслювались телеканали серед абонентів вказаної телекомпанії, здійснював діяльність, пов'язану із незаконним використанням програм мовлення телевізійних каналів під логотипом Футбол 1 та Футбол 2, суміжні права на які належать ТзОВ Телерадіокомпанія Україна, шляхом їх розповсюдження у телекомунікаційній мережі серед абонентів ПП Галакт в м. Перемишляни Львівської області, чим порушив суміжні права ТзОВ Телерадіокомпанія Україна та завдав їй матеріальної шкоди на загальну суму 19039,45 грн., що у 20 і більше разів перевищує неоподаткований мінімум доходів громадян та є значним розміром.

Вироком суду цього громадянина було визнано винним у вчиненні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 176 КК України та призначено йому покарання у виді штрафу у розмірі п'ятсот неоподаткованих мінімумів доходів громадян, що становить 8500 (вісім тисяч п'ятсот) гривень [1].

Як свідчить статистика, що відображена у даних Генпрокуратури України: у 2015 році було зареєстровано 250 фактів порушення авторських та суміжних прав; у 2016 році – 157; у 2017 році – 95; у 2018 році – 126; протягом січня-серпня 2019 року – 118 [2]. Дані статистики переконливо свідчать про збільшення цієї категорії злочинів, що підкреслює актуальність нашого дослідження.

2. Теоретичні підходи до поняття допиту

Допит у кримінальному процесі та криміналістиці – це слідча (розшукова) дія, змістом якої є отримання та фіксація уповноваженою особою у закріпленій кримінальним процесуальним законом формі показань, свідчень, які містять відомості, що мають значення в кримінальному провадженні. У судовій психології допит – це процес специфічного спілкування слідчого або судді з допитуваною особою [3, с. 288].

Допит посідає одну з ключових позицій у пізнанні об'єктивної істини, метою встановлення якої є діяльність судочинства. Допит передбачає спілкування у процесуальному режимі з численними категоріями осіб у ролі свідків, потерпілих, обвинувачених, експертів [4, с. 3].

Допит є найбільш розповсюдженою слідчою (розшуковою) дією, за допомогою якої відбувається збирання інформації про злочини, пов'язані з незаконним розповсюдженням медійного контенту, а також про злочинну діяльність окремих осіб. Це зумовлено високими інформативними можливостями допиту й надійністю, простотою і швидкістю отримання результату.

Законодавчо передбачено, що допит не може тривати безперервно понад дві години, а загалом – понад вісім годин на день. Перед допитом установлюють особу, роз'яснюють її права, а також порядок проведення допиту. Під час допиту може бути застосовано фотозйомку, аудіо- та/або відеозапис (ст. 224 КПК України).

Найбільш поширеною класифікацією допиту у літературі є класифікація за процесуальним статусом (свідка чи потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого тощо).

3. Класифікація підозрюваних та особливості їхнього допиту

Аналізуючи наукову літературу та зазначене судові рішення, вважаємо, що підозрюваних у вчиненні злочинів, пов'язаних із незаконним розповсюдженням медійного контенту в мережах провайдерів програмної послуги, умовно можна поділити на дві великі групи:

1) особи, які організували і здійснювали незаконне розповсюдженням медійного контенту в мережах провайдерів програмної послуги;

2) особи, які раніше мали договірні відносини з правовласниками на поширення медійного контенту, але з певної причини порушили права останніх.

Під час допиту осіб, які належать до першої групи, з'ясовують такі питання:

1) де і ким працює особа;

2) що входить до її функціональних обов'язків;

3) кому належить ідея незаконного розповсюдження медійного контенту;

4) чи виник умисел у підозрюваного самостійно або під впливом будь-якої іншої особи, чи обговорював він план дій з розповсюдження, з ким саме, чи змінювався спочатку орієнтовний план і, якщо так, то в чому були зміни, хто був організатором їх внесення;

5) хто, крім підозрюваного, брав участь в організації незаконного розповсюдження медійного контенту;

6) у чому полягала його роль підозрюваного в цьому і роль його пособників, як розподілялися їхні обов'язки;

7) як здійснювалося розповсюдженням медійного контенту в мережах провайдерів програмної послуги, які засоби для цього застосовувалися;

8) кому передавалася (або планувалося передача) медійного контенту і з якою метою;

9) яку мали мету під час вчинення злочину, яка матеріальна вигода за це була отримана;

10) чи знищувалися сліди незаконним розповсюдженням медійного контенту в мережах провайдерів програмної послуги, якщо так, то у який спосіб;

11) які технічні засоби були використані для незаконного розповсюдження медійного контенту, з яких компонентів вони склалися, де, коли і у кого ці компоненти були придбані, який принцип їхньої дії, яка швидкість передачі інформації;

12) чи здійснювалася під час розповсюдження хоч якогось захисту від можливого внесення в комп'ютерну програму шкідливих програм;

13) хто і за яких обставин постачав зразки медійної продукції, які використовуються для подальшого незаконного розповсюдження;

14) яка велася документація під час незаконного розповсюдження медійного контенту, де вона знаходиться, які умовні позначення є на документах;

15) хто був отримувачем незаконно розповсюдженого медійного контенту;

16) чи знали особи, які отримували медійний контент, про те, що він є незаконним;

17) як здійснювалося розповсюдження медійного контенту;

18) чи існували у підозрюваного будь-які договірні відносини з правовласниками розповсюдженого ним медійного контенту;

19) як розподілялися доходи від злочинної діяльності;

20) у який спосіб знаходили клієнтів на медійний контент, чи проводилися якісь рекламні заходи, якщо так, то які (наприклад, на яких сайтах опублікована інформація про медійний контент);

21) чи були скарги з боку отримувачів контенту на якість продукції, що ними отримувалася;

Особам, які раніше мали договірні відносини з правовласниками, але з певної причини порушили права останніх, крім вищевказаних, можна поставити такі питання:

1) у яких стосунках вони перебувають з правовласником;

2) укладався чи між ними якийсь договір, в чому його суть і де він знаходиться;

3) чи виконані обопільні умови цього договору;

4) за яких обставин був створений об'єкт авторського права, як він був зареєстрований;

5) чи звертався до цієї фірми правовласник з будь-якими претензіями і намагалися її представники врегулювати відносини з ним;

6) який прибуток ця особа отримала від незаконного розповсюдження медійного контенту і де знаходиться документація, пов'язана з таким використанням (накладні, відомості та інших);

Необхідно зауважити, що під час первинного допиту підозрюваний може спробувати пояснити факт незаконного розповсюдження медійного контенту в мережах провайдерів програмної послуги некримінальними причинами (випадковістю, збігом визначених обставин, стороннім впливом та ін.). Може зазначити про це, як про факт, що вчинився за відсутності злочинного умислу.

Для викриття таких осіб позитивні результати дає правильна реалізація інформації про злочинну діяльність цієї особи, отриманої під час проведення інших слідчих (розшукових) дій, зокрема пред'явлення речей та документів, що належать підозрюваному та використовувалися для незаконного розповсюдження медійного контенту в мережах провайдерів програмної послуги. Вміле використання зазначених прийомів допиту впливає на допитуваного і дає змогу одержати правдиві показання під час допиту.

4. Допит представника потерпілого

Під час допиту представників потерпілої сторони варто з'ясувати:

1) ким він являється, яким родом діяльності займається та з якого часу, якими документами підтверджується його діяльність;

2) право на який саме медійний контент володіє представник потерпілого;

3) чи мав право на розповсюдження медійного контенту підозрюваний та чи були порушені правила розповсюдження такого з його боку;

4) який саме медійний контент розповсюджувався з боку підозрюваного, його значення та зміст;

5) які розміри збитків, спричинених незаконним розповсюдженням медійного контенту в мережах провайдерів програмної послуги.

5. Обставини, що мають бути з'ясовані під час допиту свідка

Ухвалюючи рішення про допит конкретної особи як свідка, слідчий має заздалегідь прогнозувати, яку інформацію (насамперед технічного характеру) він може одержати від допитуваного. Зважаючи на це, і необхідно підготувати комплекс питань. Під час розслідування злочинів досліджуваної категорії свідками можуть бути: особи, які отримували або яким відомий факт незаконного розповсюдження медійного контенту в мережах провайдерів програмної послуги; оператори ЕОМ; програмісти; співробітник, що відповідає за інформаційну безпеку, чи адміністратори комп'ютерної мережі; співробітники, що займаються технічним обслуговуванням обчислювальної техніки; керівники теле-, радіоцентру.

Під час допиту свідків перелік питань, що з'ясовуються, буде варіюватися залежно від конкретної особи та способу вчинення злочину.

У разі, коли допитується свідок, якому відомий факт незаконного розповсюдження медійного контенту в мережах провайдерів програмної послуги, то в нього необхідно з'ясувати: що конкретно йому відомо щодо події, яка відбулася; чи часто трапляються подібні прояви в цій установі (підприємстві, організації, фірмі, компанії; де під час здійснення зазначених випадків перебував свідок; який саме медіаконтент розповсюджувався; чи мав він доступ до нього, якщо так, то як часто; чи відома йому особа підозрюваного, та в яких відносинах він із ним перебуває; чи здогадується він, яку має мету підозрюваний; чи міг підозрюваний для вчинення злочину використовувати своє службове становище; чи відомі особи, що мають доступ до інформації (скопійованої, знищеної, заблокованої, модифікованої) підозрюваним; чи відомі особи, здатні надати безпосередню допомогу підозрюваному і в акті незаконного розповсюдження медійного контенту в мережах провайдерів програмної послуги, і в реалізації подальших планів, а також обізнані про діяльність підозрюваного; кому можуть

бути вигідні дії підозрюваного; який характер змін інформації, що виникли після дій підозрюваного; хто конкретно постраждав від дій підозрюваного; хто є власником (чи законним користувачем) інформації (скопійованої, знищеної, заблокованої, модифікованої) підозрюваним; чи можливе вчинення подібних дій внаслідок необережного поводження людини або випадково; чи здогадується він як підозрюваний міг використовувати інформацію, отриману ним у результаті неправомірного доступу до неї; чи розповідав підозрюваний, скільки разів і за яких обставин він учиняв подібні дії; чи відомо, де можуть зберігатися зроблені підозрюваним копії інформації тощо.

У процесі допитів програмістів з'ясується: перелік використовуваного програмного забезпечення в установі, щодо якої було вчинено злочин, його класифікація (ліцензійне чи власного виробництва); паролі захисту програм, окремих пристроїв комп'ютера, частота їхніх змін; технічні характеристики комп'ютерної мережі (у разі її наявності), хто є адміністратором мережі; порядок придбання та супроводу програмного забезпечення; існування ідентифікаційних програм, наявність у робочих програмах спеціальних файлів протоколів, що реєструють входження у комп'ютер користувачів, який їхній зміст тощо.

Свідкам, які могли знати про обставини незаконного розповсюдження медійного контенту, можуть бути поставлені наступні питання:

1) чи було їм відомо про незаконне розповсюдження медійного контенту і яку роль вони виконували при цьому, якими були їхні обов'язки і чи робили якісь заходи для припинення такої діяльності;

2) хто був їхнім керівником, чиї вказівки вони виконували;

3) як будувалася діяльність їх підприємства, яка його структура, технічне оснащення, хто і які обов'язки виконував;

4) звідки надходив медійний контент;

5) кому, куди і в яких обсягах, у який спосіб розповсюджувався медійний контент;

6) чи проводились на їхньому підприємстві перевірки контролюючих органів і який їхній результат;

7) чи вівся на підприємстві бухгалтерський облік, зокрема і неофіційний, і де знаходиться документація;

8) як розподілялися доходи підприємства, хто керував цим процесом.

Свідкам, що отримували незаконний медійний контент, які брали участь у проведенні перевірок чи процесуальних дій, можуть бути поставлені наступні питання:

1) чи відомо їм про факт незаконного розповсюдження медійного контенту;

2) чи повідомляв розповсюджувач про те, що контент є незаконно розповсюдженим та як здійснювалося його розповсюдження;

3) які обставини проведення процесуальних дій;

4) скільки часу відбувалася діяльність з розповсюдження медійного контенту;

7) хто є керівником організації, що займалася розповсюдженням медійного контенту;

8) чи здійснювалися будь-які перевірки діяльності організації, що займалася розповсюдженням медійного контенту і яким був їхній результат.

Висновки

Підсумовуючи викладене варто зазначити, що особливості проведення слідчих (розшукових) дій під час досудового розслідування незаконного розповсюдження медійного контенту в мережах провайдерів програмної послуги є важливим елементом методики розслідування цього виду кримінального правопорушення, а дослідження та вдосконалення тактики проведення допиту свідків є невід'ємною її частиною. Так, ми встановили особливості допиту представників потерпілого, підозрюваного та свідків під час розслідування незаконного поширення медійного контенту в мережах провайдерів програмної послуги, а також встановили коло обставин, що з'ясовують під час їх допиту.

Список використаних джерел

1. Вирок Перемишлянського районного суду Львівської області від 20.01.2017 року. URL: <http://www.geustr.court.gov.ua> (дата доступу: 20.09.2019)
2. Єдині звіти про кримінальні правопорушення за 2015 – серпень 2019 року. URL: <http://www.gp.gov.ua> (дата доступу: 20.09.2019)
3. Бондаренко В. В. Особливості допиту підозрюваних у вчиненні злочинів, пов'язаних із знищенням, підробкою або заміною номерів вузлів та агрегатів транспортного засобу. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2016. № 1. С. 288–296.
4. Коновалова В. Е. Допрос: тактика и психология: учеб. пособие. Харьков, 1999. 156 с.

References

1. Vyroky Peremyslyianskoho raionnoho sudu Lvivskoi oblasti vid 20.01.2017 roku [Verdict of the Peremyslyany District Court of Lviv region dated 20.01.2017]. Retrieved from <http://www.reyestr.court.gov.ua> (data dostupu: 20.09.2019) [in Ukr.].
2. Iedyni zvity pro kryminalni pravoporushennia za 2015 – serpen 2019 roku. [Uniform reports on criminal offenses for 2015 – August 2019]. Retrieved from <http://www.gp.gov.ua> (data dostupu: 20.09.2019) [in Ukr.].
3. Bondarenko, V. V. (2016). Osoblyvosti dopytu pidozriuvanykh u vchynenni zlochyniv, poviazanykh iz znyshchenniam, pidrobkoiu abo zaminoiu nomeriv vuzliv ta ahrehativ transportnoho zasobu. [Features of interrogation of suspects of crimes related to the destruction, tampering or replacement of vehicle numbers and units]. *Visnyk Chernivetskoho fakultetu Natsionalnoho universytetu «Odeska yurydychna akademiia» (Bulletin of the Chernivtsi Faculty of the National University «Odessa Law Academy»)*, 1, 288–296 [in Ukr.].
4. Konovalova, V. E. (1999). Dopros: taktyka y psykholohiya: ucheb. posobyе. [Interrogation: tactics and psychology: textbook]. Kharkov. 156 [in Russ.].

Стаття: надійшла до редакції 28.11.2019

прийнята до друку 24.12.2019

The article: is received 28.11.2019

is accepted 24.12.2019

UDC (УДК) 343.139.1

Навроцька Віра Вячеславівна,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ
e-mail: superviranavr@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-3407-7984

ОКРЕМА ДУМКА ЯК ОДНА З ГАРАНТІЙ НЕЗАЛЕЖНОСТІ ЧЛЕНІВ СУДДІВСЬКОЇ КОЛЕГІЇ ТА ЇХ РІВНОСТІ ПРИ УХВАЛЕННІ РІШЕНЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Анотація. Розглянуто правову природу окремої думки судді/присяжного у кримінальному провадженні, її суть та значення. Виявлено проблеми діючого законодавчого регулювання інституту окремої думки судді/присяжного в кримінальному судочинстві та запропоновано шляхи їх вирішення. Розкрито роль цього інституту в процесі демократизації суспільства, виокремлено його основні функції. Основну увагу автора зосереджено на викладі підстав винесення окремої думки судді / присяжного, її змісту та правових наслідків.

Ключові поняття: окрема думка члена суддівської колегії, кримінальне провадження, нарада суддів, рішення суду.

Navrotska Vira,

Candidate of Legal Sciences (PhD (Law)),
Associate Professor of the
Department of criminal-law disciplines
Lviv State University of Internal Affairs
e-mail: superviranavr@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-3407-7984

DISSENTING OPINION AS ONE OF GUARANTEES OF INDEPENDENCE OF MEMBERS OF JUDICIAL ASSEMBLY AND THEIR EQUALITY IN MAKING DECISION IN UNDER CRIMINAL PROCEEDINGS

Abstract. The article deals with the legal nature of the judge's / juror's dissenting opinion in criminal case, its essence and value. The problems of the operating statutory regulation of the institution of the judge's / juror's dissenting opinion in the criminal proceeding and the ways of their decision are offered. The role of this institution in the process of democratization of society is revealed and its basic functions are distinguished.

The main author's attention is centered on the grounds of making the judge's / juror's dissenting opinion, its concept and legal consequences. It is established that dissenting opinion of a member of judicial assembly is a problem institution of the Ukrainian criminal proceedings. A dissenting opinion in the criminal proceeding is a right of a professional judge or juror not to agree with the position of the majority, offering other solution of an examined situation. The possibility of acquaintance of participants of the judicial trial with a dissenting opinion corresponds the democratic requirements of modern justice.

There is a groundlessness of the same requirements for a structure of an dissenting opinion and for the court decision. A dissenting opinion can be informal. The opinion of a judicial assembly member should include the expounded essence of divergences and the variant of the correct decision of the question. It is proved that the participants of criminal proceeding have the right to an acquaintance with a dissenting opinion. It is established that the dissenting opinion is the judicial guarantee of independence of judicial assembly members.

If the dissenting opinion does not reflect represented opinions of other members of the judicial assembly, the secret of deliberative room is not broken.

Key concepts: judge's / juror's dissenting opinion of a judicial assembly member, criminal proceeding, conference of judges, judgement.

Вступ

Проблеми поняття, суті, підстав винесення окремої думки члена суддівської колегії та її процесуальних наслідків у сучасній вітчизняній юридичній науці є малодослідженими. Існує декілька чинників, які зумовили низький ступінь вивченості цього питання: 1) це, передусім, вузька сфера, де може проявлятися окрема думка судді/присяжного під час розгляду справ у суді першої інстанції (позаяк більшість таких проваджень розглядається суддею одноособово – ч. 1 ст. 31 КПК України; водночас, наявність окремої думки можлива лише за умови колегіального винесення судового рішення); 2) інститут окремої думки члена суддівської колегії дуже поверхово регламентовано у КПК України (ч. 3 ст. 375, ч. 4 ст. 391 цього Кодексу); 3) і, нарешті, останньою із причин є те, що наявність окремої думки не тягне за собою істотних процесуальних наслідків.

Ступінь наукової розробки проблеми є недостатнім. Вітчизняний законодавець дуже скупо регламентував інститут окремої думки. Він недостатньо дав роз'яснення, що, своєю чергою, може потягнути за собою довільне тлумачення, за якого неможливе одностайне застосування кримінально-процесуальних норм.

Зокрема, у КПК України залишено поза увагою такі важливі питання: а) яким є правове значення окремої думки члена суддівської колегії з огляду на юридичну силу цього документа? б) чи необхідна конкретна процесуальна форма викладу окремої думки, особливий порядок її написання, бланк документа, обов'язкова інформація, що має міститися у тексті окремої думки? в) чи є окрема думка члена суддівської колегії підставою для оскарження судового рішення у вищих інстанціях у разі незгоди зацікавленого учасника кримінального провадження із таким рішенням? г) чи з усіх питань, обговорюваних при ухваленні судового рішення, член суддівської колегії вправі письмово викласти свою окрему думку? д) члени суддівської колегії суду якого рівня вправі викласти окрему думку? Відсутність однозначних відповідей на ці (та на деякі інші) питання зумовлена, передусім, слабкою правовою «проробленістю», недостатнім правовим регулюванням.

Окремі аспекти інституту окремої думки члена суддівської колегії аналізували, зокрема, В. М. Биков, В. Н. Бібіло, Н. В. Вітрук, О. Ю. Гай, С. Б. Гариш, І. С. Дікар'єв, А. П. Кононов, О. А. Крапівкіна, Н. С. Манова, В. В. Навроцька, І. Д. Перлов, О. І. Фадєєв, І. С. Фролов, А. В. Щасний. Однак після прийняття КПК 2012 р. ця проблема не була належно досліджена, в юридичній літературі не зверталася увага на низку право-

вих прогалин та неузгодженостей між окремими нормами аналізованого інституту чинного КПК.

Водночас, останнім часом спостерігається поживлення інтересу до проблем значимості окремої думки члена суддівської колегії.

Питання про статус окремої думки є актуальним з огляду на: 1) загальний напрямок зміцнення правової держави у сфері захисту (зокрема й судового) прав й законних інтересів юридичних та фізичних осіб; 2) те, що цей інститут однією із гарантій незалежності членів суддівської колегії та їх рівності при ухваленні рішень у кримінальному судочинстві; 3) те, що виклад окремої думки може забезпечити члена суддівської колегії від притягнення його до кримінальної відповідальності за винесення завідомо неправосудного акту за ст. 375 КК України.

Метою цієї статті є акцентування уваги на невіршених та дискусійних питаннях правового регулювання інституту окремої думки члена суддівської колегії задля усунення цих недоліків у подальшому.

1. Поняття окремої думки судді/присяжного

Окрема думка члена суддівської колегії – це офіційно виражена позиція такого члена, що не співпадає із поглядами більшості щодо висновків рішення чи їх обґрунтування, це право професійного судді чи присяжного, запропонувати інше, альтернативне вирішення розглядуваної ситуації [24].

«Офіційне» визначення цього поняття подано у Порядку ведення Єдиного державного реєстру судових рішень (затвердженого рішенням Вищої ради правосуддя від 19.04.2018 №1200/0/15-18) [20]. У п. 15 зазначеного Порядку вказано, що окрема думка – це сформований *суддею* письмовий документ, який є формою визначення власної позиції *судді* у разі незгоди з прийнятим (наданим) рішенням (висновком) або викладенням обставин, що доповнюють мотивувальну частину рішення (висновку). Окрема думка відображає правову позицію *судді* у конкретній справі, яка розглядалася судом та спрямована на заперечення, уточнення або обґрунтування висновків у рішенні суду.

Незважаючи на те, що у наведеному вище нормативному акті йдеться лише про суддю як про особу, яка має право на виклад своєї відмінної позиції у вигляді окремої думки, проте видається, що законодавець при цьому виходив із більш широкого тлумачення зазначеного поняття. Такий висновок варто зробити на підставі аналізу положення п. 23 ч. 1 ст. 3 КПК України, де під поняттям «суддя» мають на

увазі не лише суддів, які згідно з Конституцією України здійснюють правосуддя на постійній основі, але й також присяжних.

Також постає питання: члени суддівської колегії суду якого рівня вправі викладати окрему думку? І логіка, і практика підказує, що «дисиденти» можливі під час розгляду справи в складі суду будь-якої інстанції (зокрема, апеляційної та касаційної), а також під час перегляду судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами. Ст. 375 КПК України «Ухвалення судового рішення і окрема думка судді» міститься у розділі IV КПК України «Судове провадження в суді першої інстанції». Однак незважаючи на це, відповідна норма може бути застосована за аналогією і під час перегляду справи вищими судами.

2. Переваги та недоліки інституту окремої думки

Інститут окремої думки зародився у практиці судочинства Великобританії, де колегіальний судовий орган взагалі не виносив спільного рішення, а кожен із суддів викладав своє власне рішення. У подальшому цей інститут отримав законодавче закріплення у багатьох демократичних державах (зокрема, у США, Німеччині, Канаді). В одних країнах окрема думка публікується разом з рішенням суду (у США), в інших – включається до тексту мотивувальної частини рішення (у Німеччині) [8].

Для англо-американських юристів інститут окремої думки (зокрема й у сфері кримінального судочинства) є типовим атрибутом судового процесу. Окремі думки, як вказують на те іноземні дослідники, є продуктом незалежного та глибокого мислення, вони становлять інтерес для законодавця своїми конструкціями та увагою до нюансів справи, слугують свідченням складності розглядуваних правових питань, вимагають виваженого підходу, природнім чином перетворюють суд в орган, де ведуться правові суперечки, а юридична думка отримує розвиток. При перегляді рішення окремі думки допомагають суду посилатися на відповідну індивідуальну позицію – у цьому полягає їх зовнішній ефект. Внутрішній же ефект зводиться до того, що вони, у кінцевому рахунку, мобілізують творчий потенціал членів суддівської колегії, сприяють підвищенню якості рішень суду [10, с. 270].

Можливість викладу членом суддівської колегії власної, відмінної від решти позиції, має (окрім уже наведених) ще одну безсумнівну перевагу – можливість уникнення таким «дисидентом» притягнення його до кримінальної відповідальності за винесення завідомо неправосудного акту.

Кримінально-правова оцінка діянь, вчинених у складі колегіальних органів, іноді зумовлює складнощі. С. Б. Гавриш зазначає, що відповідальності за незаконні акти колегіальних органів має підлягати службова особа, яка їх підписала або затвердила своїм наказом. Інших службових осіб, які належать до складу колегіального органу, брали участь у прийнятті незаконного рішення, спрямованого на заподіяння шкоди, можна розглядати як співучасників – якщо ті усвідомлювали факт прийняття незаконного рішення і можливість заподіяння внаслідок цього значної шкоди. Якщо рішення колегіального органу оформлено протокольно, і його підписали присутні службові особи, то усі вони, із урахуванням суб'єктивної сторони їх поведінки, мають розглядатися як співвиконавці вчиненого злочину [6, с. 466].

Щойно наведене твердження є занадто категоричним. Іноді трапляються ситуації, за яких члени колегіальних органів змушені підкорятися відповідним рішенням, хоча самі були проти їх прийняття. Так, не підписання рішення будь-ким із членів суддівської колегії (зокрема й тими, хто усвідомлював його неправосудність) означає, що такого рішення юридично взагалі не існує [7, с. 84].

Згідно ч. 2 ст. 375 КПК України 2012 р. у разі ухвалення судового рішення усі без винятку члени суддівської колегії (незалежно від займаної ними позиції у справі) зобов'язані підписати його, якщо за це проголосувала більшість складу суду. Цей обов'язок покладається й на суддю/присяжного, який у письмовій формі виклав окрему думку (відмінну від міркувань своїх колег). У цьому випадку виникає питання про його відповідальність за винесення завідомо для нього неправосудного рішення. Видається, що у діях такого члена суддівської колегії відсутня вина, у зв'язку з чим вони не можуть бути визнані злочинними. У цьому випадку підписання судового акту – обов'язкова процесуальна вимога до оформлення рішення суду, а не до його суті. Своє істинне ставлення до нього член суддівської колегії може відобразити в окремій думці, яка долучається до матеріалів провадження.

Ще стосовно Статуту кримінального судочинства зауважувалося, що «закон допускає подачу письмових окремих думок не як критику одним суддею рішення чи вироку, постановленого більшістю суддів, всупереч його міркуванням, а тільки з метою огороження судді від моральної та юридичної відповідальності за невільну участь у постановленні завідомо неправильної для нього резолюції, яку він все-таки зобов'язаний підписати» [5, с. 11].

Справедливим є твердження про те, що окрема думка є процесуальною гарантією неза-

лежності членів суддівської колегії один від одного [1, с. 17]. Можливість викладу відмінної позиції забезпечує внутрішню незалежність члена суддівської колегії, захищає від негативного тиску колективу.

Окремі думки як сукупність правових поглядів члена (членів) суддівської колегії, поза сумнівом, впливають на формування правової ідеології та на розвиток правової культури в державі, можуть мати і моральне, і доктринальне значення. В окремій думці член суддівської колегії не тільки виражає свою незгоду із рішенням більшості, але й наводить аргументи на захист своєї позиції [9, с. 43–44].

Наявність окремих думок є ознакою неупередженості суду й підтвердженням того, що судді/присяжні намагалися обговорити різні аспекти справи та альтернативні варіанти рішень. Авторитет судового рішення має ґрунтуватися на належній аргументації, на логічності такого рішення, а не на «єдності силоміць». Наявність таких відмінних позицій змушує суд наводити додаткові аргументи на користь колективного рішення, а, відтак – підвищити його якість та належну обґрунтованість.

Водночас існують країни демократичні, із добре розвинутою судовою системою, де такий інститут взагалі відсутній, де законодавець демонструє до нього вороже ставлення як до вкрай небажаного явища, а європейські правники вважають окремі думки аномалією судової системи (приміром, в Італії, Бельгії, Франції), фактично змушуючи суддів «співати в унісон». Головною причиною відсутності інституту окремої думки є, вочевидь, побоювання підризу значимості судового рішення, того, що наявність відмінних позицій не сприятиме зміцненню авторитету суду як колегіального органу. Адже демонстрація альтернативного варіанту рішення та протилежної аргументації в окремій думці може викликати небажання підпорядковуватися «хибному», «неправильному» рішенням у сторони, яка прогнала процес, спробу будь-що його оскаржити.

Окрім того, законодавча заборона у деяких державах оприлюднювати фактично наявні окремі думки впливає із принципу таємниці наради суддів.

До того ж, така заборона спрямована на захист члена суддівської колегії від переслідування за висловлення позиції по справі, від протиправного зовнішнього впливу. Адже якщо рішення суду є колективним, то не можливо достовірно встановити персональну позицію кожного із його членів під час голосування. А, відтак, значно зменшується небезпека того, що його за це будуть переслідувати.

У будь-якому разі, безсумнівним є те, що якщо судова система є демократичною, то вона, своєю чергою, є толерантною до окремих думок та відкритою для публічного обговорення й критики на свою адресу.

Передбачивши у ч. 3 ст. 375 та у ч. 4 ст. 391 КПК України право на виклад членом суддівської колегії окремої думки, український законодавець надав суддям / присяжним певну гарантію їх самостійності, відповідальності та незалежності – саме того, на чому й ґрунтується правосуддя.

3. Обов'язок членів суддівської колегії засвідчити постановлене рішення та їх право на виклад окремої думки

У ч. 2 ст. 358 КПК Республіки Білорусь міститься положення, згідно з яким суддя, який залишився при окремій думці, не підписує вирок, про що напроти його прізвища робиться помітка «окрема думка». Проте більш логічним видається підхід вітчизняного законодавця, згідно з яким прийняте рішення має бути підписане усім складом суду. Адже у протилежному випадку може скластися враження про поверхове обговорення (у нарадчій кімнаті чи поза нею) питань постановлення рішення або ж про те, що головуючий позбавив суддю можливості більш активно брати участь у прийнятті кінцевого рішення.

Інколи стверджується, що суд не має права вийти із нарадчої кімнати для проголошення вироку, доти, доки суддя, який залишився у меншості, не напише свою окрему думку. Щодо цього твердження є низка зауважень: Передусім, професійні судді/присяжні вправі викласти окрему думку не лише тоді, коли певне рішення прийнято у нарадчій кімнаті, але й поза нею так само. Окрім того, виклад відмінної від решти позиції можливий як під час винесення вироку, так й інших рішень суду. До того ж, автори відповідного висловлювання не дають рекомендацій до дій у разі виникнення ситуації, за якої переконання не досягло своєї мети і суддю/присяжного, що не погоджується із міркуванням своїх колег, не вдалося вмовити письмово викласти власну позицію по справі. Що ж тоді: змусити його до цього чи не випускати із нарадчої кімнати (звісно, за умови, що рішення прийнято у нарадчій кімнаті) взагалі?!

Не потрібно забувати, що викладення у письмовій формі окремої думки – це саме *право*, а не обов'язок судді/присяжного. Відповідно до ч. 3 ст. 375 КПК України 2012 «кожен суддя з колегії суддів має *право* (курсив мій. – В. Н.) викласти окрему окрему думку...». Схоже положення міститься й у § 15

Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи від 17.11.2010 р. державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки, де зазначено, що судові рішення мають бути обґрунтовані та оголошені публічно, однак судді *не зобов'язані роз'яснювати*, якими переконаннями вони керувалися під час прийняття таких рішень [22].

4. Низка питань, щодо яких член суддівської колегії вправі викласти окрему думку

Потребує з'ясування й те, чи з усіх питань, обговорюваних при ухваленні судового рішення, член суддівської колегії вправі письмово викласти свою окрему думку?

Законодавець деяких держав надає право викладати окрему думку лише при постановленні вироку (ч. 5 ст. 301 КПК Російської Федерації; ч. 1 ст. 472 КПК Республіки Узбекистан). В юридичній літературі висловлена точка зору (правда, без будь-якого обґрунтування наведеної вище позиції. – *В. Н.*), відповідно до якої окрема думка члена суддівської колегії – це письмово виражена думка члена такої колегії, що не співпадає з позицією більшості членів цієї колегії з *питань кваліфікації* суспільно небезпечного діяння та *призначення заходів кримінальної відповідальності* [2, с. 312]. Водночас автор щойно наведеного твердження вказує на те, що стосовно так званих *другорядних* питань щодо суті вироку (до прикладу, питань щодо розподілу процесуальних витрат, визначення долі речових доказів та майна, на яке накладено арешт, витребування судового збору тощо) винесення окремої думки не можливе [2, с. 313].

Варто зазначити, що вітчизняний законодавець не обмежує професійного суддю чи присяжного колом питань, при обговоренні яких під час ухвалення рішення, той вправі викласти власну, відмінну від решти, позицію. А раз так, то вважаю, що стосовно будь-якого із них член суддівської колегії може письмово викласти свою окрему думку. Принаймні, такий висновок можна зробити шляхом тлумачення положень ч. 3 ст. 375 та ч. 4 ст. 391 КПК України, де жодних спеціальних обумовлень чи винятків із цього приводу немає.

Судова практика теж йде тим шляхом, що окрема думка може бути викладеною щодо будь-яких питань, вирішуваних судом. Зокрема, члени суддівської колегії викладають свою позицію як стосовно так званих «кінцевих (остаточних)» рішень по справі (до прикладу, стосовно кваліфікації дій особи та призначення покарання), так і відносно «проміжних» судових актів (наприклад, щодо обов'язковості участі захисника, щодо відведення присяжних/

професійних суддів від участі у кримінальному провадженні, щодо застосування заходів забезпечення кримінального провадження, щодо повернення обвинувального акту прокурору тощо).

5. Вимоги до оформлення окремої думки члена суддівської колегії

Невирішеним (і на законодавчому рівні, і в теорії) залишається питання про те, чи необхідна обов'язкова інформація, що має міститися у тексті окремої думки, конкретна процесуальна форма її викладу, особливий порядок її написання?

Окрема думка – лише сигнал про те, що при ухваленні судового рішення не було досягнуто одногосся. З огляду на це навряд чи обґрунтованим є пред'явлення до її структури таких самих вимог, як і до судового рішення. Окрема думка судді/присяжного – звичайно ж, судовий акт [4, с. 6–11]. Але вона не має самостійного значення у визначенні прав та обов'язків учасників кримінального процесу і не тягне щодо них яких-небудь наслідків. Її не можна прирівняти до індивідуальних ухвал судді. Її правова природа інша, аніж судових актів, у яких сформульовані рішення, що підлягають обов'язковому виконанню. Адже вона не відповідає вимогам виключності, обов'язковості, незмінності, преюдиційності. Саме тому законодавець у КПК України і не встановлює вимог до структури окремої думки.

Окрема думка може викладатися у довільній формі. Головне, аби з неї можна було зрозуміти:

1) *хто є її «творцем»*

(З огляду на це вважаю абсолютно неприйнятною ситуацію, за якою вдаються до спроб «зашифрувати» авторство окремої думки. Так, до прикладу, в окремій думці щодо ухвали колегії суддів судової палати з розгляду кримінальних справ Апеляційного суду Луганської області від 09.08.2018, вказано, що вона винесена Особою 4 [17]. Тяжко сказати, чим зумовлений такий підхід, але він, поза всяким сумнівом, хибний. Припускаю, що причиною цього є намагання убезпечити члена суддівської колегії від протиправних посягань з боку незадоволених таким його підходом до вирішення справи учасників кримінального процесу чи інших осіб. Якщо це так, то з цього приводу є хороша народна мудрість: «Вовка боїться – в ліс не ходити». Тобто, якщо член суддівської колегії боїться незаконного впливу щодо себе за висловлення позиції по справі, то, мабуть, йому варто займатися не судівництвом, а будь-якою іншою діяльністю, де таких ризиків менше або ж вони відсутні взагалі);

2) з яким саме рішенням суддівської колегії не погоджується «дисидент»

(Доводиться констатувати, що на практиці окремі судді вдаються до хитрощів та намагаються настільки завуальовано сформулювати свою відмінну від решти колег позицію, аби складалося враження, згідно з яким така окрема думка викладена не щодо рішення суддівської колегії, а стосовно мотивів та аргументів, зазначених у клопотаннях, скаргах чи зверненнях приватних учасників процесу, з приводу яких і приймається таке рішення [15]. Вочевидь, треба привчати та призвичаювати і професійних суддів, і присяжних до думки про те, що мати відмінні від більшості міркування (особливо, якщо така думка належним чином обгрунтована) – це аж ніяк не відступництво, не ренетатство. Навпаки, це абсолютно нормально! Необхідно подолати страх судді висловлювати незгоду із позицією більшості, не боятися тиску суддівського співтовариства. Це можна зробити, зокрема, й передбачивши застосування заходів заохочення стосовно того члена суддівської колегії, чия окрема думка при розгляді справи у вищих інстанціях виявилася правильною (на відміну від підсумкового рішення його колег);

3) щоб у ній була викладена *суть розбіжностей та варіант правильного*, на думку члена суддівської колегії, *вирішення питання*;

4) в окремій думці, як видається, мають бути зазначені й *аргументи та міркування* «інакомислячого», керуючись якими він не погоджується із рішенням загалом.

(Про обов'язкове належне обгрунтування такої відмінної позиції йдеться, зокрема, у ч. 7 ст. 339 КПК Республіки Молдова. Це як на мене, цілком справедливо та виправдано! Аналіз же окремих думок вітчизняних суддів свідчить про те, що, на жаль, іноді їх автори лінуються та не переважтажують себе наведенням бодай якихось доводів чи мотивів незгоди із рішенням більшості [13];

5) окрім того, в окремій думці має бути зазначено *дату її викладу*, яка має збігатися із датою ухвалення колегіального судового рішення.

Виняток може становити ситуація, передбачена у ч. 2 ст. 376 КПК України. Там йдеться про те, що якщо складання судового рішення у формі ухвали вимагає значного часу, суд може обмежитися складанням та оголошенням його резолютивної частини; водночас повний текст ухвали має бути складений не пізніше 5 діб з дня оголошення резолютивної частини. За подібних обставин (та в такі ж самі строки) допустимим вважаю також складання спочатку скороченого, а в подальшому – і повного, остаточного тексту

окремої думки. До прикладу, первісний варіант окремої думки судді Вінницького міського суду Вінницької області Романюка Л. Ф. (стосовно ухвали цього суду про зміну запобіжного заходу з тримання під вартою на домашній арешт) було складено 04.05.2018, повний же її текст викладено через три дні – 08.05.2018 [14].

Варто зазначити, що у КПК України відсутній припис про необхідність зазначення в окремій думці дати її викладу. На практиці іноді окремі думки викладалися та, відповідно, оприлюднювалися (в Єдиному державному реєстрі судових рішень) пізніше, аніж саме рішення. Наприклад, окрема думка судді Апеляційного суду Житомирської області Ю. В Широкопояс на вирок Малинського районного суду Житомирської області від 05.07.2018, була викладена аж через півроку після цього – 06.11.2018 [12]. А судді Івано-Франківського апеляційного суду О. П. Васильєвій після винесення вироку Коломийським міськрайонним судом Івано-Франківської області від 07.12.2018 для того, аби «опам'яталася» та зрозуміти, що вона все-таки не згідна із рішенням суддівської колегії потрібно було вдвічі більше часу: лише через 1 рік та 2,5 місяці (аж 25.02.2019) вона нарешті виклала окрему думку! [16].

Свого часу деякі дослідники пропонували, аби в тексті рішення суду було зазначено про наявність окремої думки. Це, як вони стверджували, могло запобігати ситуаціям, коли член суддівської колегії викладав окрему думку із запізненням, побачивши негативну реакцію суспільства на ухвалені рішення чи коли над ним уже висить «дамоклів меч» кримінальної відповідальності за постановлення завідомо неправосудного рішення [8].

Така ситуація змінилася після 01.10.2018, тобто після набрання чинності Порядком ведення Єдиного державного реєстру судових рішень (затверджених рішення Вищої ради правосуддя від 19.04.2018 № 1200/0/15-18) [20]. У зазначеному порядку вказано, що електронний примірник судового рішення або окремої думки виготовляється судом в Автоматизованій системі документообігу суду (далі – АСДС) у день ухвалення судового рішення або виготовлення його повного тексту в паперовій формі, підписується електронним цифровим підписом (далі – ЕЦП) судді, який ухвалив таке судові рішення, а у разі колегіального розгляду – ЕЦП усіх суддів, що належать до складу колегії, та зберігається у стані, що унеможливує його подальше коригування. Дата та час підписання ЕЦП, а також дата і час надсилання до Реєстру електронного примірника судового рішення або окремої думки судді автоматично зберігається в АСДС і не підлягає коригуванню.

Отож, окремі думки «постфактум» уже будуть неможливі. Такий підхід законодавця до вирішення розглядуваної ситуації варто тільки вітати!

Також варто зазначити, що за наявності декількох членів суддівської колегії, які не поділяють позицію більшості, цілком допустимим є як висловлення кожним із них персональної (одноособової) незгоди, так і виклад спільної (колективної, колегіальної) окремої думки [19].

А от що вважаю абсолютно неприйнятним (і цілком поділяю з цього приводу позицію інших дослідників [24]), так це такий спосіб викладу окремої думки, за якої професійний суддя/присяжний, порушуючи таємницю наради суддів, розкриває позицію решти членів суддівської колегії під час прийняття відповідного рішення. Такі ситуації на практиці, теж, на жаль, трапляються [18].

Видається виправданим та логічним підхід законодавця однієї із сусідніх держав (ч. 5 ст. 301 КПК РФ), згідно з яким «Суддя, що залишився при окремій думці під час постановлення вироку, не вправі вказувати в ньому відомості про міркування, що висловлювалися під час обговорення та прийняття судового рішення, про позицію окремих суддів, що входили до складу суду чи іншим способом розкривати таємницю наради суддів».

З огляду на це раджу доповнити ст. 375 КПК України ч. 4 наступного змісту:

«Жоден із членів суддівської колегії, що залишився при окремій думці, не вправі вказувати у ній відомості про міркування, що висловлювалися під час обговорення та прийняття судового рішення, про позицію решти членів, котрі входили до складу суду чи будь-яким іншим способом розкривати таємницю наради суддів».

6. Можливість зацікавлених осіб ознайомитися із окремою думкою

Наявність окремої думки члена суддівської колегії у кримінальному провадженні викликає інтерес до його змісту. З приводу того, хто вправі знайомитися з окремою думкою, в юридичній літературі відсутня єдність підходів.

Так, одні науковці стверджують, що ознайомлюються з нею лише судді суду вищого рівня під час провадження в суді апеляційної і касаційної інстанції; що ніхто з учасників судового розгляду і присутніх не має знати, хто ж із суддів залишився при окремій думці (бо у протилежному випадку буде порушена таємниця нарадчої кімнати та результати голосування при ухваленні рішення) [2, с. 314; 3, с. 21]. Такий доктринальний підхід (відповідно до якого учасників процесу про наявність окремої

думки не повідомляють, у залі судового засідання вона не озвучується та не долучається до матеріалів провадження) відображено у процесуальних кодексах окремих держав (ч. 2 ст. 54 КПК Республіки Казахстан, ч. 4 ст. 416 КПК Туркменістану).

Водночас інша група вчених переконана, що правом на ознайомлення з матеріалами кримінального провадження, а, отже, із окремою думкою, оскільки вона після приєднання до матеріалів цього провадження є його невід'ємною частиною, наділені учасники кримінального провадження. У разі заявлення учасником кримінального провадження клопотання про ознайомлення з окремою думкою, головуючий має забезпечити йому таку можливість [21, с. 49].

Видається, що саме друга із наведених думок ґрунтується на законі, позаяк ч. 3 ст. 375 КПК України 2012 р. жодним чином не обмежує учасників кримінального провадження у реалізації права на відповідне ознайомлення.

Більш радикальної позиції притримується К. І. Фадеєва, яка вважає, що «окрема думка судді має бути оголошена в залі судового засідання, оскільки особи, які вислуховують вирок [певно, це стосується не лише вироків, а й інших рішень суду – В. Н.], мають знати зміст рішення, прийнятого судом, а окрема думка судді є частиною вироку» [23, с. 19].

Міркування авторів, що пропонують посилити процесуальні можливості окремої думки члена суддівської колегії, отримала свій розвиток у КПК РФ, який містить положення про те, що під час проголошення вироку головуючий оголошує про наявність окремої думки судді і роз'яснює учасникам судового розгляду право протягом 3-х діб заявити клопотання про ознайомлення з окремою думкою судді і строк такого ознайомлення. Заявити клопотання вправі: засуджений, виправданий (їх захисники, законні представники), прокурор, потерпілий (його представники), а у випадку, коли окрема думка судді пов'язана із вирішенням цивільного позову – цивільний позивач, цивільний відповідач, їх представники (ст. 310 КПК РФ). Подібна норма міститься й у ч. 3 ст. 340 КПК Республіки Молдова, де сказано, що якщо при прийнятті рішення була висловлена окрема думка, присутні при її проголошенні мають бути проінформовані про це.

Видається, що наведений вище підхід законодавця сусідніх держав загалом заслуговує на схвалення.

Розрахунок на те, що про окрему думку зацікавлені особи все ж мають можливість дізнатися самостійно, реалізуючи право на ознайомлення із матеріалами провадження – є

хитрунством. Хоча, зрештою, припускаю, що це може бути й законодавчим недоглядом. У будь-якому разі, потрібно зважати на те, що особам, які беруть участь у кримінальному провадженні на непрофесійній основі, процедурні норми невідомі. Вони не мають здогадуватися чи припускати наявність у них будь-якого права (зокрема й права ознайомлюватися із змістом окремої думки), а мають чітко про це знати. Такий законодавчий підхід та отака критикована мною правова регламентація аналізованого питання не мають має нічого спільного із принципами (засадами) законності та верховенства права.

З огляду на це пропоную викласти ч. 1 ст. 376 КПК України у наступній редакції:

«Судове рішення проголошується прилюдно негайно після його проголошення. Головуючий у судовому засіданні роз'яснює зміст рішення, порядок та строк його оскарження. За наявності у справі окремої думки, головуєчий повідомляє про її наявність, не розкриваючи її змісту».

Висновки

Вищенаведене дає підстави для таких тверджень:

1) право члена суддівської колегії на вираження окремої думки справедливо та традиційно розглядається як одна з гарантій їх незалежності та рівності при постановленні судових рішень;

2) за своєю суттю окрема думка у кримінальному провадженні становить собою незгоду члена суддівської колегії із позицією більшості по рішенню загалом чи щодо окремих питань, що вирішуються у рішенні;

3) складення окремої думки у вітчизняному кримінальному судочинстві завжди було правом члена суддівської колегії та не звільняло його від обов'язку підписати рішення, постановлене рештою членів суддівської колегії;

4) незважаючи на те, що ст. 375 КПК України «Ухвалення судового рішення і окрема думка судді» міститься у розділі IV КПК України «Судове провадження в суді першої інстан-

ції», відповідна норма може бути застосована за аналогією і під час перегляду справи вищими судами;

5) члени суддівської колегії вправі викладати свою позицію як стосовно так званих «кінцевих» (остаточних) рішень по справі, так і відносно «проміжних» судових актів;

6) підхід, відповідно до якого викладення членом суддівської колегії окремої думки із запізненням (після появи негативної суспільної реакції на ухвалене рішення чи у зв'язку із загрозою настання кримінальної відповідальності за постановлення завідомо неправосудного акту) стає неможливим, є абсолютно логічним та виправданим кроком законодавця;

7) необґрунтованим є пред'явлення до структури окремої думки тих же вимог, що й до судового рішення. Окрема думка може викладатися у довільній формі. Головне, аби у ній була викладена суть розбіжностей і варіант правильного, на думку члена суддівської колегії, вирішення питання;

8) існує потреба доповнити ст. 375 КПК України ч. 4, згідно з якою член суддівської колегії, що залишився при окремій думці під час винесення рішення, не вправі вказувати у ньому відомості про міркування, що висловлювалися при обговоренні та прийнятті цього рішення, про позицію своїх колег чи будь-яким іншим способом розкривати таємницю наради суддів;

9) надання можливості учасникам судового розгляду (та іншим зацікавленим особам) знати про факт наявності у справі окремої думки відповідає демократичним вимогам сучасного правосуддя; з огляду на це запропоновано нову редакцію ч. 1 ст. 376 КПК України;

10) з метою подолання страху професійного судді/присяжного через тиск суддівського співтовариства у зв'язку із висловленням незгоди із позицією більшості, варто передбачити застосування заходів заохочення стосовно того члена суддівської колегії, чия окрема думка при розгляді справи у вищих інстанціях виявилася правильною (на відміну від підсумкового рішення його колег).

Список використаних джерел

1. Аскеров С. С. Принцип незалежності і недоторканності суддів у кримінальному процесі України та Азербайджану: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.09. К., 2009. 19 с.
2. Бибило В. Н. Информационное значение особого мнения судьи по уголовному делу. *Право и демократия*. Сборник научных трудов. Вып. 27. Минск: Изд-во БГУ, 2016. С. 309–319.
3. Бибило В. Н. Конституционные принципы правосудия и их реализация в стадии исполнения приговора. Минск: Университетское, 1986. 160 с.
4. Бибило В. Н. Судебный акт как юридический термин. *Вестник Гродненского государственного университета имени Янки Купалы*. Сер. 4. Правознауства. 2013. № 4. С. 6–11.
5. Волжин В. Особое мнение при постановлении приговоров и независимость судей. *Журнал гражданского и уголовного права*. 1882. Кн. 8. С. 8–16.

6. Гавриш С. Б. Кримінально-правова охорона довкілля в Україні. Проблеми теорії, застосування і розвитку кримінального законодавства. К., 2002. 634 с.
7. Гай О. Ю. Законная сила приговора в уголовном процессе: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Саратов: Саратовский юридический институт, 1999. 179 с.
8. Кібенко О. Окрема думка судді Верховного Суду – диверсія чи героїчний вчинок? URL: <http://jur-gazeta.com/publications/practice/inshe/okrema-dumka-suddi-verhovnogo-sudu--diversiya-chi-geroyichniy-vchinok.html>.
9. Кононов А. П. Право на особое мнение. *Закон*. 2006. Ноябрь. С. 43–46.
10. Крапивкина О. А. Природа института особого мнения в различных правовых системах. *Вестник Иркутского государственного технического университета*. Социально-экономические и общественные науки. 2015. № 2 (97). С. 269–273.
11. Мартынич Е. Г. Особое мнение судьи по уголовному делу. Кишнев: Штиинца, 1981. 130 с.
12. Окрема думка судді апеляційного суду Житомирської області Широкопояс Ю. В. від 06 листопада 2018 р. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/77652928>.
13. Окрема думка судді Апеляційного суду Закарпатської області судді Мишинчука Н. С. від 18 вересня 2018 р. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/76621957>.
14. Окрема думка судді Вінницького міського суду Вінницької області Романюка Л. Ф. від 04.05.2018 року. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/73956838>.
15. Окрема думка судді Житомирського апеляційного суду Слісарчука Я. А. від 06 лютого 2019 р. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/79772670>.
16. Окрема думка судді Івано-Франківського апеляційного суду Васильєвої О. П. від 25 лютого 2019 р. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/80073150>.
17. Окрема думка судді судової палати з розгляду кримінальних справ Апеляційного суду Луганської області ОСОБА 4 від 09.08.2018 р. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/75811375>.
18. Окрема думка судді Татарбунарського районний суду Одеської області Тимошенко С. В. від 10 червня 2019 р. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/82359953>.
19. Окрема думка суддів Глибочького районного суду Чернівецької області Цуренка В. А. та Маковійчук Ю. В. від 09 листопада 2015 р. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/53304955>.
20. Про затвердження порядку ведення Єдиного державного реєстру судових рішень: рішення Вищої ради правосуддя від 19.04.2018 № 1200/0/15-18. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1200910-18>
21. Прокопьева С. И. Гносеологические, процессуальные и социально-психологические проблемы постановления приговора. Калининград: Изд-во КГУ, 1981. 58 с.
22. Рекомендація СМ Рес (2010) 12 Комітету міністрів Ради Європи від 17 листопада 2010 р. державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_a38.
23. Фадеева Е. И. Особое мнение судьи по приговору. *Российский судья*. 2010. № 9. С. 17–19.
24. Фролов И. С. Особое мнение судьи как одна из гарантий независимости судей и их равенства при постановлении приговора: проблемы и перспективы. URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/osoboe-mnenie-sudi-kak-odna-iz-garantiy-nezavisimosti-sudey-i-ih-ravenstva-pri-postanovlenii-prigovora-problemy-i-perspektivy>.

References

1. Askerov, S. S. (2009). Pryntsyp nezalezhnosti i nedotorkannosti suddiv u kryminal'nomu protsesi Ukrayiny ta Azerbaydzhanu [The principle of independence and integrity of judges in the criminal process of Ukraine and Azerbaijan]. Abstract dis. kand. legal sciences: 12.00.09 [in Ukr.].
2. Bibilo, V. N. (2016). Informatsionnoye znacheniye osobogo mneniya sud'i po ugovnomu delu [The informational significance of the special opinion of a judge in a criminal case]. *Pravo i demokratiya*. Sbornik nauchnykh trudov (*Law and democracy*. Collection of scientific works), 27, 309–319 [in Russ.].
3. Bibilo, V. N. (1986). Konstitutsionnyye printsipy pravosudiya i ikh realizatsiya v stadii ispolneniya prigovora [Constitutional principles of justice and their implementation at the stage of execution of the sentence] [in Russ.].
4. Bibilo, V. N. (2013). Sudebnyy akt kak yuridicheskiy termin [Judicial act as a legal term]. *Viestnik Hrodnienskaha dziarjaunaha univiersyteta imia Janky Kupaly. Ser.4. Pravaznaustva (Journal of Grodno State University named after Yanka Kupala. Series. 4. Jurisprudence)*, 4, 6–11 [in Russ.].
5. Volzhin, V. (1882). Osoboye mneniye pri postanovlenii prigovorov i nezavisimost' sudey [Special opinion in sentencing and independence of judges]. *Zhurnal grazhdanskogo i ugovnogo prava (Journal of Civil and Criminal Law)*, 8, 8–16 [in Russ.].
6. Gavrish, S. B. (2002). Kryminal'no-pravova okhorona dovkilliya v Ukrayini. Problemy teorii, zastosuvannya i rozvytku kryminal'noho zakonodavstva [Legal protection of the environment in Ukraine. Problems of theory, application and development of criminal law] [in Ukr.].
7. Guy, O. Yu. (1999). Zakonnaya sila prigovora v ugovnom protsesse [The legal force of the sentence in the criminal process]. Dis. ... kand. legal sciences: 12.00.09 [in Russ.].

8. Kibenko, O. Okrema dumka suddi Verkhovnoho Sudu – dyversiya chy heroyichnyy vchynok? [A dissenting opinion of a Supreme Court judge – sabotage or heroic deed?]. Retrieved from <http://yur-gazeta.com/publications/practice/insh/okrema-dumka-suddi-verhovnogo-sudu--diversiya-chi-geroyichniy-vchinok.html> [in Ukr.].
9. Kononov, A. P. (2006) Pravo na osoboye mneniye [Right to dissent]. *Zakon (Law)*, 11, 43–46 [in Russ.].
10. Krapivkina, O. A. (2015) Priroda instituta osobogo mneniya v razlichnykh pravovykh sistemakh [The nature of the institute of dissent in various legal systems]. *Vestnik Irkutskogo gosudarstvennogo tekhnicheskogo universiteta. Sotsial'no-ekonomicheskiye i obshchestvennyye nauki (Gazette of the Irkutsk State Technical University. Socio-economic and social sciences)*, 2 (97), 269–273 [in Russ.].
11. Martynchik, E. G. (1981). Osoboye mneniye sudii po ugovnomu delu [Separate opinion of the judge in a criminal case] [in Russ.].
12. Okrema dumka suddi apelyatsiynoho sudu Zhytomyr'skoyi oblasti Shyrokopoyas Yu.V. vid 06 lystopada 2018 r. [Separate Opinion of Judge of the Court of Appeal of Zhytomyr Region Shirokopoyas Yu. V. dated November 06, 2018]. Retrieved from <http://reyestr.court.gov.ua/Review/77652928> [in Ukr.].
13. Okrema dumka suddi Apelyatsiynoho sudu Zakarpats'koyi oblasti suddi Myshynchuka N. S. vid 18 veresnya 2018 r. [Separate Opinion of Judge of the Court of Appeal of Transcarpathian Region Judge Myshynchuk N.S. dated September 18, 2018]. Retrieved from <http://reyestr.court.gov.ua/Review/76621957>. [in Ukr.].
14. Okrema dumka suddi Vinnyts'koho mis'koho sudu Vinnyts'koyi oblasti Romanyuka L. F. vid 04.05.2018 r. [Separate Opinion of Judge Vinnytsia City Court of Vinnytsia Region Romanyuk L. F. from 04/05/2018]. Retrieved from <http://reyestr.court.gov.ua/Review/73956838>. [in Ukr.].
15. Okrema dumka suddi Zhytomyr'skoho apelyatsiynoho sudu Slisarchuka Ya. A. vid 06 lyutoho 2019 r. [Separate Opinion of Judge Zhytomyr Court of Appeal Slisarchuk Ya. A. dated February 06, 2019]. Retrieved from <http://reyestr.court.gov.ua/Review/79772670> [in Ukr.].
16. Okrema dumka suddi Ivano-Frankiv'skoho apelyatsiynoho sudu Vasyl'yevoyi O. P. vid 25 lyutoho 2019 r. [Separate Opinion of the Judge of Ivano-Frankivsk Court of Appeal Vasilyeva O. P. dated February 25, 2019]. Retrieved from <http://reyestr.court.gov.ua/Review/80073150>. [in Ukr.].
17. Okrema dumka suddi sudovoyi palaty z rozhlyadu kryminal'nykh sprav Apelyatsiynoho sudu Luhans'koyi oblasti OSOBA 4 vid 09.08.2018 r. [Separate Opinion of the Judge of the Trial Chamber on Criminal Cases of the Court of Appeal of Lugansk Region PERSON 4 of 09.08.2018]. Retrieved from <http://reyestr.court.gov.ua/Review/75811375>. [in Ukr.].
18. Okrema dumka suddi Tatarbunars'koho rayonnyy sudu Odes'koyi oblasti Tymoshenko S. V. vid 10 chervnya 2019 r. [Separate Opinion of Judge of Tatarbunarsky District Court of Odessa Region Tymoshenko S. V. dated June 10, 2019 Okrema dumka suddi Tatarbunars'koho rayonnyy sudu Odes'koyi oblasti Tymoshenko S. V. vid 10 chervnya 2019 r.]. Retrieved from <http://reyestr.court.gov.ua/Review/82359953> [in Ukr.].
19. Okrema dumka suddiv Hlybots'koho rayonnoho sudu Chernivets'koyi oblasti Tsurenka V. A. ta Makoviy-chuk Yu. V. vid 09 lystopada 2015 r. [Separate Opinion of Judges of the Hlybtsky District Court of Chernivtsi Region Tsurenka V. A. and Makoviychuk Yu. V. dated November 09, 2015]. Retrieved from <http://reyestr.court.gov.ua/Review/53304955>. [in Ukr.].
20. Pro zatverdzhennya poryadku vedennya Yedynoho derzhavnogo reyestru sudovykh rishen': rishennya Vyshchoyi rady pravosud'dya vid 19.04.2018 r. № 1200/0/15-18 [On approval of the procedure for maintaining the Unified State Register of Judgments: the decision of the High Council of Justice of 19.04. 2018 № 1200/0/15-18]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1200910-18>. [in Ukr.].
21. Prokopyeva S. I. (1981). Gnoseologicheskiye, protsessual'nyye i sotsial'no-psikhologicheskiye problemy postanovleniya prigovora [Epistemological, procedural and socio-psychological problems of sentencing]. [in Russ.].
22. Rekomendatsiya CM Rec (2010) 12 Komitetu ministriv Rady Yevropy vid 17 lystopada 2010 r. derzhavam-chlenam shchodo suddiv: nezalezhnist', efektyvnist' ta obov'yazky [Recommendation CM Rec (2010) 12 of the Committee of Ministers of the Council of Europe of 17 November 2010 to the Member States on judges: independence, efficiency and duties]. Retrieved from http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_a38 [in Ukr.].
23. Fadeeva, E. I. (2010). Osoboye mneniye sud'i po prigovoru [Dissenting opinion of the judge]. *Rossiyskiy sud'ya (Russian judge)*, 9, 17–19 [in Russ.].
24. Frolov, I. S. Osoboye mneniye sud'i kak odna iz garantiy nezavisimosti sudey i ikh ravenstva pri postanovlenii prigovora: problemy i perspektivy [The dissenting opinion of the judge as one of the guarantees of the independence of judges and their equality in sentencing: problems and prospects]. Retrieved from <https://cyberleninka.ru/article/v/osoboe-mnenie-sudi-kak-odna-iz-garantiy-nezavisimosti-sudey-i-ih-ravenstva-pri-postanovlenii-prigovora-problemy-i-perspektivy> [in Russ.].

Стаття: надійшла до редакції 12.11.2019
прийнята до друку 10.12.2019

The article: is received 12.11.2019
is accepted 10.12.2019

Розділ 3

Соціально-психологічні студії

Chapter 3

Social and psychological studies

UDC (УДК) 614.8.015

Ковальчук Зоряна Ярославівна,

доктор психологічних наук, професор,
заступник декана факультету № 7
Львівського державного університету внутрішніх справ
e-mail: zoriana01051974@i.ua
ORCID ID: 0000-0002-2355-2129

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ СУТНОСТІ ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ВІЙНИ

Анотація. Розкрито сутність інформаційно-психологічної війни, проаналізовано наукові джерела з цієї тематики. Автор характеризує методи психологічного впливу, описує наслідки, до яких він призводить. Так, основними методами психологічного впливу є психологічними та військовими засобами, а також можуть використовуватися системи торгівельних та економічних санкцій, спрямованих на підрив економіки потенційного ворога. Зазначено, що психологічний вплив безпосередньо впливає на психічне здоров'я нації, відображаючись на самоідентифікації особистості, її самоусвідомленні та базових цінностях людини. Автор обґрунтовує нагальну потребу у підсиленні засобів боротьби та цілеспрямованої роботи на утримання загального морально-ідеологічного державницького вектору.

Ключові поняття: інформаційно-психологічна війна, психологічний вплив, методи впливу, технології впливу.

Kovalchuk Zoriana,

Dr. in Psychology, Associate Professor,
deputy dean of faculty number 7
Lviv State University Internal Affairs
e-mail: zoriana01051974@i.ua
ORCID ID: 0000-0002-2355-2129

THEORETICAL-METHODOLOGICAL ANALYSIS OF THE ESSENCE INFORMATION-PSYCHOLOGICAL WAR

Abstract. The essence of the informational and psychological war is revealed in the article and the scientific sources on the subject are analyzed. The author defines the methods of psychological influence, describes its consequences. Thus, the main methods of psychological influence include psychological and military means, but systems of trade and economic sanctions aimed at undermining the economy of a potential enemy can be used as well. It is noted that psychological impact directly affects the mental health of the nation.

At the social level, the phenomenon of «psychological warfare» characterizes political activity of politicians, political groups, parties and movements; election technologies used by candidates and various posts, advertising of commercial goods and services, the struggle of competing individuals or groups for the primacy in industry or science, etc., negotiations between competing organizations, political, economic or cultural confrontation between conflicting ethnic groups.

Psychological warfare is carried out via informational and psychological influence – that includes purposeful, systematic, time-coordinated strikes throughout the social and informational space – in the area of formal and informal communication, the target of which is: a) self-identification of a person, his social and role identification, which determine general intention of the individual and society as a whole; b) self-awareness as an understanding of the personality of his own identity and the identity of the community in a society, which are reflected in the cultural traditions, beliefs, mentality and are indicated in the language; c) basic values of the person, which make the background of his estimates and judgments.

In the article, the author describes one of the devastating technologies of the «Overton's Window», which aims to legalize any idea aimed at the gradual destruction of humanity.

The author substantiates the urgent need to strengthen the means of struggle and purposeful work to maintain common moral and ideological statesmanship vector.

Key concepts: informational and psychological war, psychological influence, methods of influence, technologies of influence.

Вступ

Психологічну війну люди ведуть віддавна, проте ніде і ніколи на цьому не акцентують. Усі супроводжуючі цей процес документи зберігаються за сімома замками. За довгі тисячоліття фахівці з цієї проблематики акумулювали з досвіду ефективні методи впливу на людські емоції та свідомість.

Інформаційні технології, що набирають обертів у своєму розвитку, призводять до нових джерел небезпеки. Станом на сьогодні жодне суспільство не здатне захистити себе лише військово-технічними засобами. Створення безпеки в країні стає з кожним разом більш складним завданням із додатковими структурними складовими, серед яких військові, економічні, політичні, інформаційні та інші заходи. Проте успіху зазнають ті країни, які до комплексу усіх заходів протидії включають психологічну війну.

У звичайному трактуванні цього терміну зміст війни достатньо вивчений. Проте особливості психологічної війни достеменно можуть зрозуміти лише фахівці в цьому напрямку. Адже одна з головних ідей і цілей звичайної війни якраз і полягає в тому, щоб змінити психологію противника. Бо примусити його здатися на користь переможця чи прийняти запропонований план врегулювання проблеми можливо лише за умови формування переконання беззмістовності подальшого супротиву, нівелювання віри в успіх, тобто зміна психології мислення.

Сьогодні уся світова громадськість спостерігає за подіями на Сході України. Широкомасштабна діяльність Росії в інформаційному просторі має на меті підірвати оборонної, соціальної, політичної, економічної сфер нашої держави, а також безпосередню обробку населення з метою дестабілізації в суспільстві, поширення неправдивої однобокої інформації, що стає причиною міжнародної ворожнечі, ненависті, насильства та дискримінації. Саме завдяки успішності обраної з самого початку стратегії ведення психологічної війни, Крим, значна частина Луганської та Донецької областей є окупованими та знаходяться під контролем країни-агресора.

Поза тим, щодо тих територій в Росії є реальні плани повернення їх в бік російської політики. Адже жодна з дій ворожого командування не є випадковими, а добре зрежисованою виставою, спрямованою на те, щоб тримати у постійній напрузі світове співтовариство, вміло керуючи його свідомістю, емоціями в інтересах реалізації імперських планів. Варто зазначити, що в цій психологічній війні на території України адресатом масового впливу є

не лише мешканці нашої держави, а й громадяни Росії та всього світу. Саме тому ця тема є надзвичайно актуальною сьогодні, що потребує більш детального заглиблення, вивчення та популяризації з метою усвідомлення фактів маніпуляцій та зведення їх до мінімуму.

Метою цієї статті є розкрити сутність поняття «психологічної війни» як засобу маніпуляції людською свідомістю в теоретико-методологічному аспекті.

Науковим вивченням проблематики інформаційно-психологічних війн та результатами впливу на масову свідомість досліджували Я. Варивода, І. Воробйова, Б. Грушин, Д. Думанський, С. Кара-Мунза, В. Лисенко, Д. Ольшанський, Г. Почепцов, П. Шевчук та ін.

Концептуальною, теоретичною та технологічною стороною окресленої проблеми займалися такі науковці як А. Лук'янець, М. Попов, В. Фомін. Щодо маніпулювання емоціями та свідомістю людини в межах інформаційних війн є наукові доробки вчених І. Паніна та С. Расторгуєва. Маніпуляції людиною розглядали у своїх працях В. Заріцької, О. Лалак, В. Остроухова та інші.

Саме поняття «психологічної війни» охоплює два значення.

Перше. На думку фахівців щодо цього виду наукової проблеми, це поняття відображає досвід діяльності спеціальних органів однієї держави, що чинить психологічний вплив на громадян населення і (або) на військовослужбовців іншої держави заради досягнення власних політичних, а також військових цілей [6].

Фахівцями у цій темі вважаються спеціалісти, що мають відповідні наукові знання, спеціальну підготовку та практичний досвід цілеспрямованого психологічного впливу на людей.

Звичайно, психологічна війна проти інших держав відбувається за одностайної згоди президента, керівництва державою та ради національної безпеки. У країнах з не надто сильною виконавчою владою та подекуди нівелюванню діючого законодавства такий вид війни можливий засобами масової інформації, що контролюються тими чи іншими політичними партіями чи угрупованнями, чи фінансово-промисловими групами, транснаціональними зокрема.

Друге. У повсякденному розумінні термін «психологічної війни» означає стихійне, некваліфіковане використання засобів спілкування та механізмів соціально-психологічної дії одними людьми проти інших людей задля підкорення їх собі чи створення позитивних умов для власного існування та діяльності [6].

І скільки часу існує сама людина – стільки ж спостерігається в такому вигляді війна. Проте раніше люди мали змогу впливати один на одного лише засобами безпосереднього особистісного спілкування та взаємодії через інтонації, слова, міміку та жести. Станом на сьогодні засоби впливу стали більш вишуканими та більш дієвими завдяки тисячолітньому досвіду в практиці, створенню спеціальних технологій спілкування, взаємодії та управління свідомістю людей.

На побутовому рівні феномен «психологічної війни» характеризує політичну діяльність окремих політичних діячів, угруповань, партій та рухів; передвиборчі технології, що використовують кандидати та різноманітні пости, рекламну діяльність комерційних товарів та послуг, боротьбу конкуруючих осіб чи груп за першість у виробництві чи науці тощо, переговори між конкуруючими організаціями, політичне, економічне чи культурне протистояння поміж собою етносів, що конфліктують.

Розуміючи усю силу такого психологічного впливу в високорозвинутих країнах об'єднуються і засоби, і сили психологічного впливу, які призначені для досягнення цілей політичних, військових, економічних, ідеологічних та ін. Згідно з традиціями та звичаями цей процес набуває різноманітних форм у кожній країні зокрема. Деякі держави формують відповідні політичні та громадські структури й підрозділи, які займаються веденням психологічних війн, з відповідним кадровим потенціалом, який добре навчений та готовий до будь-яких дій у кожну хвилину та будь-якому місці. Вони можуть бути у складі військово-збройних сил чи інших силових підрозділів чи спецслужб. За потреби такі підрозділи використовувались і проти громадян власної держави з ідеологічною метою. Пам'ятаємо СРСР, США, ФРН, КНР та інші держави, де вправно оброблялася свідомість власних громадян, формувалися ідеологічні цінності.

Вчений Г. Почепцов дає таке тлумачення психологічної війни: «...Всеосяжна та цілісна стратегія бойових дій, обумовлена зростаючою значимістю й цінністю інформації з питань командування, управління, політики, економіки й громадського життя. Основними завданнями інформаційної (інформаційно-психологічної) війни на тактичному рівні є одержання певної матеріальної переваги, яку, відповідно, втрачає інший учасник протистояння. Означені втрати є різновидом воєнних втрат. Інформаційна війна провадиться шляхом використання відкритих та прихованих інформаційних впливів (таємних операцій)...» [9].

1. Теоретико-методологічна основа складових феномену інформаційно-психологічної війни

На думку А. Дубини, інформаційно-психологічний вплив – це цілеспрямовані, системні, за часом узгоджені удари на всьому суспільно-інформаційному просторі – у зоні формальної та неформальної комунікації, мішенню якої є:

- а) самоідентифікація особистості, її соціальна й рольова ідентифікація, що задають загальну інтенцію окремої особистості й суспільства загалом;
- б) самоусвідомлення як розуміння особистістю власної самотності, так і самотності спільноти в соціумі, які відображені в культурних традиціях, віруваннях, менталітеті, зазначені в мові;
- в) базові цінності людини, що лежать в основі її оцінок і суджень [3].

Аналізуючи праці В.Петрика можна стверджувати, що інформаційно-психологічний вплив, що вчиняється на свідомість людини, може не усвідомлюватись самою людиною, що може призвести до двох видів змін.

Перші – зміни психіки, психічного здоров'я особистості. У цьому випадку проблематичним стає стверджувати про межі норми та патології, позаяк матиме місце втрата адекватності відображення світу та ставлення до нього у свідомості людини. У випадку спрощення відображення світу, перехід від вищих потреб до нижчих можна стверджувати про деградацію особистості [8].

Зміни другого порядку відбуваються у цінностях, життєвих позиціях, орієнтирах, світогляді людини. Можливі прояви девіацій чи антисоціальної поведінки, що може викликати небезпеку для суспільства та держави загалом [8].

Отже, психологічна війна – це сукупність різноманітних форм, методів та засобів впливу на людей з метою зміни у визначеному напрямку їх психологічних характеристик (погляди, думки, цінності, мотиви, настрої, настанови, стереотипи поведінки тощо), а також групових норм, масових настроїв, суспільної свідомості загалом.

2. Методологія та технології інформаційно-психологічної війни.

Методи впливу можуть бути різними.

1. Власне психологічними засобами. Наприклад, у передвійськовий час керівництво держави намагається сформувати у свого народу патріотичні погляди та переконання, у той же час ворог намагається вкинути протилежну за вектором ідею чи настрої, вигідну лише йому. Бачимо, як це відбувалося в Укра-

їні з ворожою ідеєю «Руського миру», на яку «кльонули» мешканці східних областей України. Саме тому ворогу так легко було прийти на ці землі з вдаваною ідеєю спасіння «земляків», яких ніби обмежують у своїх правах у власній державі. І згодом будь-які заходи націоналістичного спрямування у державницькій політиці такими людьми сприймаються болюче, рівень морально-психологічного стану населення знижується, на фоні боротьби мотивів у свідомості людей з легкістю розгортається військовий конфлікт.

2. Психологічний вплив може здійснюватися військовими засобами. Тобто, з метою психологічного тиску Росія проводить військові навчання надто близько до кордону з Україною, військові літаки неодноразово порушують повітряний простір нашої держави та ін. Ця демонстрація військової сили є ніщо інше, як психологічний вплив шляхом військового демаршу.

3. Для психологічного впливу може використовуватись система торговельних та фінансових санкцій, яка скерована на підрич потенційного противника. Такі санкції тягнуть за собою зниження рівня життя населення країни-агресора, деякі побутові складнощі, масове незадоволення громадян керівництвом державою та існуючим станом.

4. Психологічний вплив може здійснюватися суто політичними засобами. Тобто можливе посилення фінансового впливу у політичні сили та партії, що в опозиції до влади, завдяки чому стає можливим створювати заворушення, виводити на вулиці «невдоволених», які часом і не знають, за що стоять, проводити націоналістичні демонстративні марші тощо. Так посилюється протистояння політичних сил, розхитуються настрої та переконання простих людей, збільшується недовіра до влади. А де панує розбрат – там консолидувати громадян стає складним завданням.

Американські політологи запевняють, що люди, які піддаються інформаційно-психологічній агресії усвідомлюють її надто пізно. Тому важливо, яка сторона конфлікту першою почала цю атаку, позаяк минає достатньо часу, щоб інформація уже глибоко проникла у масову свідомість. Так йде ненасильницька зміна загального ідеологічного державницького вектору через маніпуляції та психологічного примусу з боку агресора, приймаються політичні та економічні рішення, що не відповідають державним інтересам, стають очевидними відкриті соціальні протистояння, що згодом переростають у локальні конфлікти.

Вітчизняний дослідник А. Біденко зазначає, що маніпуляція – це не насильство, а метод представницької демократії (тиран наказує,

а не маніпулює). Ідея маніпуляції якраз і полягає в тому, щоб фактичне нав'язування думки виглядало зовні як власне бажання людей [2].

Маніпуляції діють на особистість людини приховано, непомітно. Тому варто вимикати джерело інформації, коли стає помітною дія її на підсвідомість, оминаючи свідоме. Маніпуляції є частиною психологічних війн, частиною технологій влади, коли йдеться про програмування думок та уявлень громадян, їх настроїв та психоемоційного стану. У разі, коли особа під впливом отриманих сигналів зовні починає перебудовувати свої переконання, думки, настрої тощо та починає діяти за іншою програмою, маніпулювання відбулося. У такі моменти людина не чує голосу розуму, вона ніби свідомо прагне бути обдуреною.

Так здійснюються атаки на духовні цінності та загальну культуру населення. Прикладом такої маніпуляції є технологія «Вікно Овертона», згубна технологія легалізації чого завгодно, описана у 1990 році та названа на честь Джозефа П. Овертона (1960–2003) (старший віце-президент центру суспільної політики Mackinac Center), який зовсім не був її автором. Він описав, як абсолютно неприйнятні суспільству ідеї були підняті на поверхню суспільного презирства, «відмиті» та законодавчо закріплені. Він пояснює, що будь-яка проблема має своє так зване вікно можливостей, через яке може проникнути у свідомість людей шляхом спершу повного заперечення, тоді будучи обговорюваною в актуальній політиці, далі – широко обговорюваною, і, зрештою, прийнятою та закріпленою у законах. Так впроваджувались та легалізовувались ідеї створення ідеальної людини, відображеної у нацизмі, психологія диктатури, гомосексуалізму та одностатевих шлюбів, прийнятих у деяких країнах Європи, сім'я без дитини, а незадовго стане очевидним можлива легалізація педофілії, інцесту, дитячої евтаназії та ін. [11].

Це «фірмова страва» лібералізму – толерантність як заборона на табу, на виправлення та попередження згубних для суспільства відхилень, часто на межі з байдужістю. Що більш толерантне суспільство, то більш «бруднішу» ідею можна проштотувати.

Звичайна маніпуляція перестає працювати, коли виявляється її правдивий зміст. А у цьому випадку дія на підсвідоме проходить через базові потреби людини, які в піраміді Маслоу займають від другого по четвертий рівень (потреба у безпеці, у приналежності та любові, в повазі, пізнавальні потреби) і повною мірою майже ніколи не є забезпеченими. Саме тому вони стають об'єктом маніпуляцій фактично будь-якої людини. Дехто навіть стає фанатиком якоїсь немислимої ідеї. Згадаймо Л. Г. Юнга,

який вважав фанатизм свідченням витіснених сумнівів. Адже людина, яка щиро переконана у своїй правоті, абсолютно спокійна і може обговорювати протилежний погляд без натяку на будь-які сумніви. Коли ж цінності насильно нав'язані – повного переконання не відбувається, сумніви доводиться витіснити шляхом переконання оточуючих.

Основними важелями тиску на людину є толерантність (у розумінні терпимість), евфемізм (рятивний місток, який допомагає встановити внутрішню рівновагу між власними цінностями і абсолютно протилежними, нав'язаними), соціальність людини, ілюзія авторитету, закон. Після досягнення результату велика кількість людей змушена підтримувати ілюзію прийнятих чужих цінностей. Ідея «свободи слова» трансформується на свободу обезличення та перетворення людини на виродка. Дуже просто знімаються різноманітні моральні обмеження, які оберігали цілі держави від безодні самознищення. Зараз дорога туди повністю відкрита [11].

Отож, поширені інформаційні потоки у середовищі держави формують нові переконання, можуть стати стартером до вчинення масових заворушень, мати не лише конструктивну дію, а й часто деструктивну. Повсякчас бачимо психологічні атаки на духовні та культурні цінності населення. Тому саме вміння вести інформаційно-психологічну боротьбу та добра орієнтація в різноманітних техніках впливу стає перевагою в суперечностях між державами, відстоюванні власної позиції та можливості реалізувати правдиві державницькі інтереси. Досягти переваги в інформаційно-психологічній війні можливо лише шляхом впливу на морально-психологічний стан суспільства через використання інформаційної інфраструктури та медійного простору.

Так, основна інформація до широких мас більшою мірою зараз поступає через соціальні мережі та екрани телевізорів. Деякі соціальні мережі, як наприклад, фейсбук, вимагає від тих, хто планує розмістити політичну рекламу чи оголошення заповнити інформацію в розділі «Хто оплатив рекламу». Це дасть змогу зорієнтуватися простим громадянам про походження такої інформації. Зауважимо, що відносна ця соцмережа активно намагається протидіяти фейкам, впровадила фактчекінгову (англ. Fact checking – перевірка фактів)

Список використаних джерел

1. Воробйова І. В. Інформаційно-психологічна зброя як самостійний засіб ведення інформаційно-психологічної війни. *Системи озброєння і військова техніка*. 2010. № 1 (21). С. 141–144.
2. Біденко А. Нейролінгвістичне програмування як засіб політичної реклами. URL: <http://www.spa.ukma.kiev.ua/article.php?story=20040423112342255>

програму, яка спрямована на перевірку фактів щодо їх відповідності наявній ситуації. Окрім того, нещодавно фейсбук проводив пошук експерта з України на посаду менеджера з питань державної політики [12].

Висновки

Отже, опираючись на проаналізовані вище наукові матеріали, бачимо, що інформаційно-психологічна війна торкається і внутрішньої політики держави, і зовнішньої. Причиною небажаного програшу в такій війні можуть стати як запізніле виявлення замаскованих деструктивних впливів, так і невміння протистояти та відсутність відповідних навичок у спростуванні та нейтралізації агресивних інформаційно-психологічних впливів. Саме тому безпека інформаційного простору, зокрема, України, має посилено фінансуватися та бути на порядку денному усіх спецслужб, які цим мають займатись. Інформаційно захищене суспільство має більше шансів на успіх щодо збереження власного вектору на світовій політичній арені.

Позаяк Україна завжди була і залишається своїми людськими, природними та територіальними ресурсами ласим шматком для країн-загарбників, мати добре розвинутий й надійно захищений інформаційний простір є надважливим у вирішенні стратегічних державницьких завдань.

В інформаційно-психологічній війні використовують пропаганду проти ворога, переважно вона застосовується проти конкретної держави, впливає на зміну політики цього суспільства, на хід чи руйнування економіки, провокує активацію дій громадян проти власного уряду. Основна мета – змінити мислення супротивника, яке і сформує необхідну ворогу поведінку людей.

У сучасних реаліях України з упевненістю можемо говорити про не лише військову агресію з боку Російської Федерації, а й про інформаційно-психологічну, яку ми на сьогодні з великою перевагою програємо. Наукові кола та відповідні структури (від міністерств силових структур до освіти та культури) мають консолідуватися щодо посилення уваги до проблем інформаційно-психологічної війни, глибокого опрацювання та популяризації форм та методів психологічного впливу. Адже поінформований – значить озброєний.

3. Дубина А. М. Інформаційно-психологічні війни і їх вплив на масову свідомість. К.: НТУУ «КПІ», 2011. 57 с.
4. Костюченко Ю. Про психологічну війну проти України як компоненту інформаційної війни. URL: http://espresso.tv/blogs/2014/09/10/pro_psykholohichnu_viynu_protu_ukrayiny_yak_komponentu_informatsiynoyi_viyny.
5. Копан О. В., Мельник В. І. Інформаційно-психологічна війна як засіб маніпулювання людською свідомістю. *Інформація і право*. 2016. № 2 (17). С. 92–98.
6. Крысько В. Г. Секреты психологической войны (цели, задачи, методы, формы, опыт). Минск: Из-во «Харвест», 1999. 448 с.
7. Марута Н. О., Маркова М. В. Інформаційно-психологічна війна як новий виклик сучасності: стан проблеми та напрямки її подолання. *Український вісник психоневрології*. 2015. Т. 23, Вип. 3 (84). С. 21–28.
8. Петрик В., Жарков Я., Дзюба М. Небезпеки особистості в інформаційному просторі. *Юридичний журнал*. 2007. № 2. С. 45–46.
9. Почепцов Г. Г., Чукут С. Л. Інформаційна політика: навч. посібник. К.: Знання, 2008. Ч. 2. 663 с.
10. Уханова Н. С., Бойко О. В. Проблеми інформаційного протидіяння і додержання прав людини в контексті розбудови інформаційного суспільства. *Інформація і право*. 2011. № 2 (2). С. 71–77.
11. URL: <https://www.ar25.org/article/vikno-overtona-tehnologiya-znyshchennya-abo-yak-legalizuvaty-shcho-zavgodno.html#simple-table-of-contents-6>
12. URL: https://ms.detector.media/media_law/government/facebook_pochav_pereviriyati_osobu_ukraintsiv_yaki_khochut_zapuskati_politichnu_reklamu/

References

1. Vorobiova, I. V. (2010). Informatsiino-psykholohichna zbroia yak samostiinyi zasib vedennia informatsiino-psykholohichnoi viiny. [Information-psychological weapons as an independent means of conducting information-psychological warfare] *Systemy ozbroiennia i viiskova tekhnika (Weapons systems and military equipment)*, 1 (21), 141–144 [in Ukr.].
2. Bidenko, A. Neiroinhvistychno prohramuvannia yak zasib politychnoi reklamy [Neurolinguistic programming as a means of political advertising]. Retrieved from <http://www.spa.ukma.kiev.ua/article.php?story=20040423112342255> [in Ukr.].
3. Dubyna, A. M. (2011). Informatsiino-psykholohichni viiny i yikh vplyv na masovu svidomist [Information-psychological wars and their influence on mass consciousness]. Kyiv: NTUU «KPI», 57 [in Ukr.].
4. Kostiuchenko, Yu. Pro psykholohichnu viynu proty Ukrainy yak komponentu informatsiinoi viiny [About the psychological war against Ukraine as a component of the information war] Retrieved from http://espresso.tv/blogs/2014/09/10/pro_psykholohichnu_viynu_protu_ukrayiny_yak_komponentu_informatsiynoyi_viyny [in Ukr.].
5. Kopan, O. V., & Melnyk, V. I. (2016). Informatsiino-psykholohichna viina yak zasib manipuliuvannia liudskoioi svidomistiu [Information-psychological warfare as a means of manipulating human consciousness] *Informatsiia i pravo*, 2 (17), 92–98 [in Ukr.].
6. Krysko, V. H. (1999). Sekrety psykholohicheskoi voyny (tsely, zadachy, metody, formy, opyt) [Secrets of psychological warfare (goals, objectives, methods, forms, experience)]. Yz-vo «Kharvest», Mynsk. 448 [in Bilorus].
7. Maruta, N. O., & Markova, M. V. (2015). Informatsiino-psykholohichna viina yak novyi vyklyk suchasnosti: stan problemy ta napriamky yii podolannia [Information-psychological warfare as a new challenge to the present: the state of the problem and directions for overcoming it]. *Ukrainskyi visnyk psykhonevrolohii*, 23, 3 (84), 21–28 [in Ukr.].
8. Petryk, V., Zharkov, Ya., & Dziuba, M. (2007). Nebezpeky osobystosti v informatsiinomu prostori [Dangers of personality in the information space], 2, 45–46 [in Ukr.].
9. Pocheptsov, H. H., & Chukut, S. L. (2008). Informatsiina polityka: navch. posib. [Information Policy: Educ. tool]. K.: Znannia, 2, 663 [in Ukr.].
10. Ukhanova, N. S., & Boiko, O. V. (2011). Problemy informatsiinoho protyborstva i doderzhannia prav liudyny v konteksti rozbudovy informatsiinoho suspilstva [Problems of information confrontation and respect for human rights in the context of building an information society]. *Informatsiia i pravo*, 2 (2), 71–77 [in Ukr.].
11. Retrieved from <https://www.ar25.org/article/vikno-overtona-tehnologiya-znyshchennya-abo-yak-legalizuvaty-shcho-zavgodno.html#simple-table-of-contents-6>
12. Retrieved from https://ms.detector.media/media_law/government/facebook_pochav_pereviriyati_osobu_ukraintsiv_yaki_khochut_zapuskati_politichnu_reklamu/

Стаття: надійшла до редакції 25.11.2019

прийнята до друку 23.12.2019

The article: is received 25.11.2019

is accepted 23.12.2019

UDC (УДК) 159.942.5

Кісіль Зоряна Романівна,
доктор юридичних наук, професор,
академік АНВО України,
Заслужений діяч науки і техніки України,
декан факультету психології
Львівського державного університету внутрішніх справ
e-mail: zoriana-kisil@ukr.net
ORCID ID: 0000-0003-1405-4547

Кісіль Роман-Володимир В'ячеславович,
кандидат юридичних наук
e-mail: roman-kisil@ukr.net
ORCID ID: 0000-0003-2276-5250

ОСОБЛИВОСТІ ФЕНОМЕНУ СИНДРОМУ ЕМОЦІЙНОГО ВИГОРАННЯ У ПРАЦІВНИКІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Анотація. Стаття базується на дослідженні синдрому «емоційного вигорання» у поліцейських (на прикладі працівників Національної поліції України). У роботі подано обґрунтування змісту основних концепцій цього явища в рамках психологічної науки.

Проведено аналіз особливостей діяльності працівників Національної поліції України та її вплив на появу симптомів синдрому «емоційного вигорання». Зазначено, що специфіка діяльності поліцейських вирізняється тим, що в ній присутня велика кількість ситуацій з високою негативно-емоційною насиченістю і когнітивною складністю міжособистісного спілкування, а це вимагає від поліцейського значних зусиль для встановлення довірливих відносин та вміння керувати емоційною напруженістю ділового спілкування з об'єктами професійної комунікації. З'ясовано особливі умови професійної діяльності працівників Національної поліції України, а саме: ризиконебезпечний характер діяльності з непередбачуваними наслідками (поранення, травмування), спілкування з асоціальними елементами, постійне психічне і фізичне перевантаження, – що нерідко зумовлює порушення у психічній діяльності працівників поліції, появу посттравматичних розладів, схильність до девіантної поведінки й професійної деформації, зростання конфліктності, агресивності тощо.

Встановлено, що загальною ознакою і причиною синдрому «емоційного вигорання» працівників Національної поліції України є так званий внутрішній конфлікт між професійними та кваліфікаційними вимогами Міністерства, привабливістю роботи, особистими сподіваннями і реальними можливостями поліцейського. З'ясовано, що синдром «емоційного вигорання» – це: реакція організму та психіки поліцейського на тривалий вплив стресів середньої інтенсивності, що обумовлені його професійною діяльністю; результат некерованого довготривалого стресу; психічний стан, який характеризується виникненням відчуттів емоційної спустошеності та втоми, викликаних професійною діяльністю, і поєднує в собі емоційну виснаженість, деперсоналізацію і редукцію професійних досягнень; різновид та передумова професійної деформації особистості.

Ключові поняття: синдром «емоційного вигорання», професійна діяльність, екстремальні ситуації, аутопсихологічна та професійна компетентність, ефективність професійної діяльності, детермінанти «емоційного вигорання», емоційне виснаження, резистенція, напруження.

Kisil Zoryana,
doctor of Law Sciences, Professor,
Academician of the HEAS of Ukraine,
Dean of Faculty of Psychology
of Lviv State University of Internal Affairs
e-mail: zoriana-kisil@ukr.net
ORCID ID: 0000-0003-1405-4547

Kisil Roman-Volodymyr,

Candidate of Legal sciences

e-mail: roman-kisil@ukr.net

ORCID ID: 0000-0003-2276-5250

PSYCHOLOGICAL FACTORS OF PROFESSIONAL STRESS OF EMPLOYEES OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE

Abstract. The article is dedicated to the problem of the «emotional burnout» syndrome course among the employees of the National Police of Ukraine. An overview of the basic scientific and theoretical foundations of the research, the most important of which is the justification of the content of the basic concepts of this phenomenon within the framework of psychological science, is given.

The analysis of the employees' of the National Police of Ukraine activities peculiarities and their influence on the appearance of the «emotional burnout» syndrome symptoms is provided. It is noted that the specificity of the employees' of the National Police of Ukraine activities differs in that it contains a large number of situations with high emotional saturation and the cognitive complexity of interpersonal communication, and this, in turn, requires a significant contribution from the policemen to establish trusting relationships and the ability to manage the emotional tension of business communication with the objects of their professional activity. It is revealed that special conditions of the employees' of the National Police of Ukraine professional activity, namely: the risk-taking nature of activities with unpredictable consequences (wounds, injuries), communication with asocial elements, permanent mental and physical overload, often lead to mental activity deviation of a policeman, appearance of post-traumatic disorders, propensity to deviant behavior and professional deformation, increased conflicts, aggressiveness, etc.

It has been revealed that the general feature and cause of the «emotional burnout» syndrome of the employees of the National Police of Ukraine is the presence of an internal conflict among the requirements of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, the attractiveness of working there, expectations and real possibilities of a policeman. It has been defined that the syndrome of «emotional burnout» is: the reaction of a policeman's organism and psychological sphere, which arises as a result of prolonged exposure to stresses of medium intensity, caused by his professional activity; the result of an unmanageable long-term stress; a mental state characterized by the emergence of emotional emptiness and fatigue caused by professional activity, and combines emotional emptiness, depersonalization and reduction of professional achievements; a type and precondition of professional deformation of a person.

Key concepts: «emotional burnout» syndrome, professional activity, extreme situations, auto-psychological and professional competence, components of the professional activity effectiveness. determinants of the «emotional burnout», emotional exhaustion, resistibility, tension, employees of the National Police.

DOI 10.32518/2617-4162-2019-4-111-123

Вступ

Професійна діяльність працівників Національної поліції повсякчас супроводжується значною психоемоційною напруженістю, професійним стресом та ризиком, психологічною травмацією. Стресогенний характер діяльності працівників Національної поліції, а також негативні детермінанти професійної діяльності подеколи зумовлюють виникнення негативного феномену – емоційного вигорання, а наслідком їх діяльності в умовах постійного впливу стресових чинників є втрата позитивної професійної мотивації, прояв різноманітних невротичних реакцій, розлади психічного і фізичного здоров'я. Більшість учених-поліцейців схиляються до думки про те, що 70% поліцейських, які під час виконання посадових функцій використовували зброю на влучення, звільняються зі служби протягом п'яти років, оскільки пережили значну психічну травму. Дослідження цієї категорії осіб виявило у них наявність посттравматичних стресових роз-

ладів (60%), кожен третій працівник поліції відчуває понадмежове емоційно-психічне навантаження (36%), функціональні порушення (49,7%) (В. В. Серeda, З. Р. Кісіль, 2016).

Особливі умови професійної діяльності працівників Національної поліції України, а саме: ризиконебезпечний характер діяльності з непередбачуваними наслідками (поранення, травмування), спілкування з асоціальними елементами, постійне психічне і фізичне перевантаження – призводять до інтенсивного та масштабного розвитку емоційного вигорання, а надалі й професійної деформації. Діяльність поліцейських характеризується значною негативною емоційною насиченістю, коли під час виконання професійних обов'язків варто стримувати свої негативні емоції, а емоційне розвантаження здебільшого відкладається на невідзначений проміжок часу. Емоційне вигорання, на думку більшості учених, визначається як «...набутий стереотип емоційного реагування

найімовірніше в межах професійної поведінки. З однієї сторони воно дає змогу людині дозувати і економно використовувати енергетичні ресурси, а з іншої – спроможне негативно впливати на виконання професійної діяльності, стосунки з партнерами по спілкуванню і службі» (С. Д. Максименко, В. С. Медведєв, 2017).

Досліджуючи феномен емоційного вигорання у працівників поліції, вчені-поліцейсти дійшли висновку, що це явище є, так би мовити, «інфекційним», позаяк більшість поліцейських, які схильні до цього синдрому, з часом стають мізантропами, негативістами та зневірюються у можливості власного успіху. Перебуваючи у постійній взаємодії з колегами, які також повсякчас перебувають під дією стрес-факторів, вони можуть перетворити і їх у групу «вигоряючих».

Зрозуміло, що синдром емоційного вигорання виникає внаслідок багаторічного накопичення негативних емоцій, виконання посадових функцій в умовах невизначеності, ризику та стресу, і, як правило, зумовлює психологічне та емоційне виснаження працівника. З огляду на це, вважаємо, що емпіричне дослідження феномену емоційного вигорання працівників Національної поліції України є вкрай актуальним, адже психоемоційне благополуччя правоохоронців є однією з основних детермінантів якості та ефективності їх професійної діяльності.

Незважаючи на значний науковий інтерес до синдрому «емоційного вигорання» працівників правоохоронних органів, зумовлений насамперед прагматичною проблемою поліпшення ефективності діяльності МВС України, йому, на жаль, не приділено належної уваги. Грунтовну науково-теоретичну базу в нашому дослідженні синдрому «емоційного вигорання» становлять положення, наукові ідеї, доктринальні положення, викладені у наукових розвідках і зарубіжних, і вітчизняних учених – Х. Алієва, М. Буриша, А. Видая, М. Гінзбурга, С. Гремлінга, Дж. Грінберга, Г. Діона, Ф. Джонса, М. Дмитрієва, Л. Китаєв-Смика, Н. Левицької, Г. Ложкіна, М. Лейтера, Д. Льюїса, С. Максименко, Л. Малця, Е. Махера, В. Ніконова, Г. Никіфорова, В. Орла, М. Смульсон, В. Снеткова, Т. Форманюка, Х. Фрейденбергера, а також питання методики його діагностики (їх вивчали, зокрема, В. Бойко, Н. Водоп'янова, С. Джексон, К. Маслач, Т. Ронгинська, О. Старченков та ін.).

Так, згадуючи структуру та зміст синдрому «емоційного вигорання», ми орієнтуватимемося на наукові розвідки К. Маслача, С. Джексона, В. Шауфелі, Т. Форманюка, В. Бойко, Л. Карамушки, Н. Назарука. Розглядаючи всі прояви синдрому «професійного вигорання» через призму різноманітних опосе-

редкованих детермінантів, ми узагальнили висновки відомих учених у галузі юридичної психології, серед яких: С. Безносос, А. Буданов, Л. Васильєв, І. Ващенко, А. Дулов, К. Злоказов, Л. Колодкін, В. Коломієць, Х. Лангерок, К. Леонгард, І. Максимов, В. Медведєв, Н. Мітюріна, М. Монахова, С. Раїнкін, О. Ратінов, В. Робозеров, А. Роша, Г. Рябов, Л. Терновський, В. Самарін, А. Свенцицький, Ю. Стригуненко та ін. Що стосується детермінанта виникнення синдрому «емоційного вигорання», то основним емпіричним матеріалом для нас стали праці В. Орла, Т. Зайчикова, К. Малишева, Н. Булатєвіч. У дослідженні питань вироблення алгоритму методів та засобів превенції та корекції наслідків синдрому «емоційного вигорання» ми звертатимемося до наукових розробок І. Остополця, І. Сергєєва, Л. Карамушки, Т. Зайчикової, Н. Назарука. Стосовно особливостей і специфіки дослідження синдрому «професійного вигорання» працівників саме правоохоронних органів братимемо до уваги наукові праці С. Безнососа, С. Борисова, А. Буданова, С. Вишниченко, З. Кісіль, О. Крапівіна, В. Медведєва, А. Молчанова, Б. Новікова, Є. Потапчука, О. Тімченка, О. Хайруліна.

Мета статті – виявити психологічні особливості синдрому емоційного вигорання персоналу Національної поліції України (на прикладі вивчення працівників Національної поліції України).

Завдання:

1) охарактеризувати детермінанти синдрому «емоційного вигорання» у працівників Національної поліції України;

2) уточнити зміст поняття синдрому «емоційного вигорання» з урахуванням професійної сфери діяльності працівників Національної поліції України;

3) провести діагностування рівня сформованості синдрому «емоційного вигорання» у працівників Національної поліції України;

4) виявити вплив синдрому «емоційного вигорання» на результати професійної діяльності працівників Національної поліції України.

1. Методи та методики досліджень

Для виконання поставлених завдань дослідження ми застосували цілий комплекс методів і прийомів пізнання, що зумовлені властивостями синдрому «емоційного вигорання» та специфікою професійного поліцейського середовища. Зважаючи на те, що синдром «емоційного вигорання» працівників Національної поліції України проявляється як складний і поліфункціональний феномен, то достовірність його дослідження прямопропорційно залежить саме від

методів, які використовуватимуться. З метою отримання найбільш об'єктивних результатів застосовано системний підхід, що полягає у між-дисциплінарній реалізації загальнонаукових, спеціально-наукових та конкретно-наукових методів пізнання. Так, комплексне застосування механізму теорії нормативного опису діяльності працівників Національної поліції України, основоположних доктринальних положень психологічної теорії особистості, теоретичних засад юридичної деонтології допоможе комплексно з'ясувати сутність синдрому «емоційного вигорання», його динаміку, детермінанти виникнення та основні прояви.

Застосування методології структурного функціоналізму дало змогу виокремити правоохоронну сферу як складову соціокультурного простору і на основі аналізу її функцій у цій системі розглянути середовище діяльності поліцейського як феномен, що має системну будову, а в дослідженні синдрому «емоційного вигорання» це дало можливість виявити не лише структуру його внутрішнього механізму та дію окремих його детермінант, а й їх взаємозв'язок на різних рівнях. Застосування цього підходу сприяло дослідженню субстанційно-змістової та організаційної «багатошаровості» синдрому «емоційного вигорання», ґрунтовного діалектичного взаємозв'язку його детермінант у структурі складного цілісного організму.

Активно застосовувався також синергетичний метод, оскільки цей підхід передбачає усвідомлення досліджуваного феномену, що має нелінійний, причинно-наслідковий характер, з урахуванням логіки ефекту випадкової флуктуації. Поліцейський як соціальний суб'єкт (з усією сукупністю прав, обов'язків, професійних установок і водночас особистих інтересів і психічних властивостей) є нелінійною відкритою системою, що постійно взаємодіє з оточенням, приймаючи від останнього інформацію, опрацьовуючи її та диктуючи йому результати такого опрацювання зі сподіванням на те, що це оточення зрозуміє і виконає його веління.

2. Загальна характеристика експерименту

Конкретно-науковими методами, які необхідні у вивченні синдрому «емоційного вигорання» працівників Національної поліції України, ми визнали такі: 1) «діагностика рівня емоційного вигорання» (В. Бойко); 2) «визначення психічного вигорання» (О. Рукавішнікова); 3) методика К. Маслача та С. Джексона; 4) методика синдрому «вигорання» у професіях системи «людина – людина» (Г. Нікіфорова); 5) методика «оцінки власного потенціалу «вигорання» (Дж. Гібсона); 6) методика «дослідження синдрому «вигорання» (Дж. Грінберга); 7) багатофакторний

особистісний опитувальник Р. Кеттелла (№ 105), (16PF – опитувальник). Перелічені методи передусім спрямовані на з'ясування детермінант і стадій синдрому «емоційного вигорання» поліцейського; дослідження синдрому «емоційного вигорання» у професіях системи «людина – людина»; дослідження основних проявів емоційного вигорання поліцейського на міжособистісному, особистісному та мотиваційному рівнях.

Окрім названих методик, застосовувалися емпіричні способи збору інформації, зокрема спостереження та діагностика, що, своєю чергою, послуговуються засобами опитування, анкетування, тестування.

У емпіричному дослідженні взяли участь працівники поліції охорони (35 осіб), спеціальної поліції (29 осіб), патрульної поліції (38 осіб) та кримінальної поліції (43 особи), з них 17 – осіб жіночої статі, 128 – осіб чоловічої статі. Віковий ценз досліджуваних від 20 до 30 років, вислуга років на момент дослідження становила: до трьох років – 59 осіб, від 4 до 5 років – 86 осіб.

3. Теоретична база дослідження

Синдром «емоційного вигорання» не варто вважати явищем сьогодення, позаяк цей феномен існував завжди у різноманітних формах, детермінуючись різними умовами. Вперше термін «burnout» («емоційне вигорання») у 1974 році застосував для опису психологічного стану виснаження, власної непотрібності людей у професіях системи «людина – людина» американський психіатр Х. Фрейденбергер.

Попри давність безупинних намагань дослідити синдром «емоційного вигорання» як складного психологічного явища, в науковій літературі зустрічаються концептуальні різночитання самого поняття, цей феномен досі залишається предметом наукового та практичного зацікавлення. Нині більшість науковців вважають емоційне вигорання «... результатом впливу комплексу стресогенних чинників» (В. Орел, 2001; М. Скугаревська, 2002; В. Бойко 1996). В. Бойко розглядає емоційне вигорання як «... напрацьований механізм психологічного захисту у формі повного або часткового виключення емоцій (зниження їх енергетики), що є реакцією людини на певні психотравмуючі впливи, себто мовиться про набутий стереотип емоційної, найчастіше емоційної поведінки» (В. Бойко, 1999). С. Максименко, Л. Карамушка, Т. Зайчикова вважають, що «... безперервне або прогресуюче порушення рівноваги в умовах напруженої діяльності неминуче призводить до професійного вигорання як наслідку дії некерованого стресу» (С. Максименко, Л. Карамушка, Т. Зайчикова, 2004).

Так, на думку, К. Маслача, Х. Фрейденбергера, Л. Карамушки «емоційне вигорання» тлумачиться як «...стан фізичного, психічного й емоційного виснаження, зумовлено довготривалим перебуванням в емоційно перевантажених ситуаціях спілкування» (К. Маслач, Х. Фрейденбергер, 2005; Л. Карамушка, 2005). М. Саланова, В. Шауфелі та інші вважають, що «емоційне вигорання» – це «...двовимірна модель, що складається, по-перше, з емоційного виснаження та, по-друге, з деперсоналізації, тобто погіршення ставлення до інших, а іноді й до себе (М. Саланова, В. Шауфелі, 2003). В. Бойко, С. Джексон, К. Маслач, Т. Форманюк та інші зазначають, що цей феномен варто розглядати як «...трёхкомпонентну систему, яка складається з емоційного виснаження, деперсоналізації та редукції власних особистісних досягнень» (Т. Форманюк, 1994; Р. Бюрке, 1997; К. Маслач, 2003; В. Бойко, 2004; D. Kurtz, 2008; В. Винник, 2010; К. Петерсон та М. Селігман, 2014). Н. Водоп'янова акцентує, що це «...професійна деструкція особистості, яка виявляється у вигляді стійких психічних переживань, а також у змінах якості, структури і змісту професійної діяльності...» (Н. Е. Водоп'янова, 2008).

Низка інших учених у своїх наукових розвідках довели, що «...у випадку недостатності показників професійної надійності суб'єкта професійної діяльності, неповноти його психічної регуляції, перевищення впливів стрес-факторів порогу його стресостійкості, тривалості такого впливу якісні характеристики особистості професійної надійності та працездатності можуть погіршуватися і трансформуються до рівня особистісних деформацій, зокрема – професійного вигорання» (М. Leiter, W. Schaufeli, 1993; С. Maslach 1997; С. Безносков, 2004; Е. Зеєр, 2005).

Професійна діяльність працівників поліції повсякчас супроводжується екстремальними та ризиконебезпечними ситуаціями. Наукові розвідки зарубіжних авторів дають підстави стверджувати про те, що вкрай складні умови діяльності працівників поліції подеколи призводять до порушень у психічній діяльності, появи посттравматичних стресових розладів, подеколи невиннованої агресивності, схильності до протиправної поведінки, проявів професійної деформації. Зважаючи на деструктивний вплив емоційного вигорання на особистість та професійну діяльність працівників Національної поліції України ми проаналізували наукові доробки зарубіжних науковців та практиків у частині виокремлення екстремальних та стресових ситуацій, які виникають під час виконання професійних завдань поліцейськими Великобританії, США, Цивільної поліції ООН, Німеччини.

Г. Гудьонсон, Р. Адлам наводять таблицю із 45 стрес-факторів, які виникають у професійній діяльності поліцейських Великобританії. Так, на їх думку, до домінуючих стресових ситуацій належать: захоплення терористами заручників; звільнення заручників; протистояння озброєному злочинцеві; небезпечна конфронтація з об'єктами професійної діяльності; припинення масових заворушень; невпевненість у підтримці напарника; вчинення дій, які знаходяться поза межами правового поля тощо (Г. Гудьонсон, Р. Адлам, 2015).

Дж. С'юіл навів таблицю стресового потенціалу (144 ситуації), в яких може опинитися працівник поліції США. Так, на думку поліцейських США до найбільш екстремальних ситуацій належать: загибель партнера під час виконання професійних завдань; суїцид колеги по службі; застосування зброї на враження; вбивство, вчинене поліцейським; отримання каліцтва чи поранення під час несення служби тощо (Дж. С'юіл, 2014).

О. Телічкін виокремлює 50 ситуацій, які є більш за все стресогенними під час несення служби у складі Цивільної поліції ООН. Так, з 15 ситуацій, відзначених автором, сім належать – до проблеми безпеки; п'ять – до проблем взаємовідносин із колегами по службі; три – до інтимно-особистісної сфери. Найчастіше серед персоналу Цивільної поліції ООН виникають наступні ситуації стресогенного характеру, а саме: захоплення заручників терористами; загибель, поранення чи каліцтво колеги по підрозділу; ситуації невизначеного характеру; вчинення колегою асоціальних вчинків; напад місцевих жителів на працівника підрозділу та ін. (О. Телічкін, 2004).

Г. Літвінова, досліджуючи соціально-психологічний супровід поліцейських Баварії, виокремила найбільш стресогенні ситуації, з якими найчастіше зіштовхуються правоохоронці, а саме: смерть колеги; отримання поранення чи каліцтва під час виконання професійних завдань; звільнення заручників; протидія злочинцям; здійснення професійної діяльності за умови невизначеності та ризику для життя; суїцид колеги по службі; підтримання правопорядку під час масових заворушень; застосування заходів фізичного примусу, спецзасобів чи зброї на враження тощо. (Г. Літвінова, 2010).

4. Результати експериментального дослідження

За результатами проведеного нами анкетування виокремлено найбільш типові екстремальні та стресові ситуації з якими досить часто зіштовхуються працівники Національної поліції України. Працівники кримінальної

поліції найчастіше зіштовхуються з наступними стресогенними ситуаціями, а саме: комунікація з представниками кримінальної субкультури; необхідність опрацювання значної низки справ; конфліктне, а подеколи й агресивне спілкування з рецидивістами; конфліктне спілкування з об'єктами професійної діяльності; хронічна втома та виснаженість; неможливість приділяти увагу сім'ї. Працівники патрульної поліції найчастіше зіштовхуються з наступними стресогенними ситуаціями як: довготривале спілкування з асоціальними елементами та неадекватними людьми; комунікація з агресивними громадянами під час проведення масових заходів; застосування заходів фізичного примусу, спецзасобів та зброї на враження; потреба самостійно приймати рішення за відсутності інформації та часу; низький рівень згуртованості у групі. Для працівників поліції охорони, спеціальної поліції та поліції особливого призначення притаманні наступні ситуації стресогенного характеру, а саме: загибель колег по службі; отримання каліцтва чи поранення; застосування заходів фізичного примусу, спецзасобів, зброї на враження; затримання злочинців; довготривале спілкування з неадекватними громадянами; опрацювання водночас значного обсягу інформації; хронічна втома та виснаженість; спілкування із засудженими чи рецидивістами; подеколи конфліктне спілкування з безпосередніми керівниками та об'єктами професійної діяльності; низький рівень згуртованості у групі; спостереження за людськими втратами; відсутність часу для прийняття рішення. Так, за результатами анкетування діяльності працівників Національної поліції України за рівнем екстремальності слід побудувати у наступній послідовності: поліція охорони, спеціальна поліція та поліція особливого призначення – 9 балів; патрульна поліція – 8 балів; кримінальна поліція – 7–8 балів.

Отже, зважаючи на завдання дослідження, аналіз наукових розвідок сформулюємо попередні узагальнення: по-перше, зміст та умови здійснення професійної діяльності працівників поліції, особливості покладених на них завдань визначають характер функціонального стану організму правоохоронця і, як наслідок, ефективність професійної діяльності; по-друге, значний рівень стрес-факторів, їх надмірний вплив та тривалість можуть спричинити емоційне вигорання, зокрема й професійні деформації; по-третє, емоційне вигорання, перш за все є процесом динамічним, який виникає внаслідок тривалих стресів в умовах нестачі контролю та керування поліцейським власним функціональним станом; по-четверте, виникнення та розвиток у праців-

ника поліції емоційного вигорання зумовлено комплексом взаємопов'язаних детермінант, а саме: професійних, організаційних та особистісних, які безпосередньо пов'язані зі специфікою правоохоронної діяльності.

Проаналізувавши різноманітні підходи, поняття «емоційного вигорання працівника Національної поліції України» доцільно розглядати як відтворення перенесеного працівником поліції стану фізичного або психоемоційного виснаження, обумовленого довготривалою включеністю у психологічну травму середнього ступеня інтенсивності. З огляду на це ми здійснювали дослідження з урахуванням стадій сформованості та прояву синдрому «емоційного вигорання працівника поліції» через з'ясування детермінант його виникнення.

Для визначення основних детермінант виникнення синдрому «емоційного вигорання» працівників Національної поліції України було застосовано валідну методіку В. Бойко. Так, досліджуваним респондентам запропоновано відповісти на 84 запитання, що розкривають особливості одного із трьох компонентів синдрому «емоційного вигорання», а саме:

1) напруження – проявляється у постійному відчутті хронічної втоми, емоційного виснаження, невдоволення виконуваною професійною діяльністю, динамічний розвиток стану тривожності та депресії;

2) резистенція – характеризується понадмежовим емоційним виснаженням, проявляється у неадекватному певній ситуації емоційному реагуванні, емоційно-моральній дезорієнтації, а подеколи і редукції (спрощенню) професійних обов'язків;

3) виснаження – характеризується станом психічного, емоційного виснаження (спустошення), нівелюванням особистих досягнень у професійній діяльності, динамічному розвитку психосоматичних та психовегетативних захворювань.

У результаті аналізу відповідей респондентів отримано наступні результати.

Так, фаза резистенції характеризується достатнім рівнем сформованості (стадія формування – 51,4%, сформована стадія – 14,2%, несформована стадія – 34,4%), що супроводжує своєрідний психологічний опір і блокування спогадів зі свідомої пам'яті, а більш як половину наших опитуваних демонструє як осіб, які перебувають на стадії власне формування резистентності.

У 11,4% респондентів виявлено високий показник розвитку першого компонента – «напруження», внутрішнє емоційне відчуття дискомфорту. Водночас більшість із опитаних є на стадії несформованої тривожності (62,9%) (очевидно, з

огляду на незначну тривалість служби у поліції). А 25,7% респондентів – на стадії формування.

У 5,7% респондентів встановлено високий рівень третього компонента «виснаження». І в цьому разі ще більше опитаних виявилися на несформованій стадії професійної втоми (71,5%), що, можливо, спричинене їх фізіологічною молодістю, віком. Водночас 22,8% респондентів є на стадії формування.

Аналіз отриманих результатів дає підстави стверджувати, що розвиток синдрому «емоційного вигорання» у працівників поліції проявляється через домінування другого компонента – «резистентції»: у 67% респондентів синдром «емоційного вигорання» не сформований, у 24% – на стадії формування; а у 9% поліцейських – вже сформований. Тож майже десята частина молодих і потенційних професіоналів-поліцейських не змогли виробити стійкість своєї психіки до впливу оточення, здатність чинити опір негативним чинникам, сформуванню своєї соціальної опірності.

Для діагностики прояву синдрому «вигорання» на трьох основних рівнях (міжособистісному, особистісному, мотиваційному) використано методику «визначення психічного «вигорання» (О. Рукавішнікова). Ця методика містить 72 положення щодо відчуттів, пов'язаних із роботою, які відповідають трьом шкалам: 1) психоемоційного виснаження, 2) особистісного віддалення, 3) професійної мотивації. Результати дослідження за методикою О. Рукавішнікова засвідчили, що у 62% респондентів домінуючою є третя компонента – «професійна мотивація», це свідчить про те, що розвиток психічного вигорання є на рівні, трохи вищому від середнього.

З метою дослідження тенденцій негативного ставлення до себе як професіонала, нівелювання професійних досягнень та власної гідності поліцейськими була застосована методика «синдром вигорання в системі професій «людина – людина», що передбачає надання відповідей на 22 запитання, які, своєю чергою, систематизовані за трьома субшкалами: 1) емоційне виснаження; 2) деперсоналізація; 3) редукція особистих досягнень. Опитування продемонструвало, що у 56% досліджуваних респондентів домінує третя компонента – «редукція особистих досягнень»; у 30% переважає друга компонента – «деперсоналізація»; 14% підтвердили наявність першої компоненти – «емоційного виснаження». Отримані результати дослідження свідчать про наявність у респондентів тенденції до негативного самоцінювання власних можливостей та нівелювання отриманих у професійній діяльності результатів, деформації стосунків як із колегами по службі,

так і з об'єктами професійної діяльності, що зводиться навіть до відвертих проявів цинізму.

Після статистичної обробки результатів кореляційного аналізу за критерієм Пірсона поміж емоційним вигорання за методикою В. Бойка та індивідуально-особистісними властивостями за Р. Кеттелом ми встановили певні закономірні зв'язки, а саме:

1) обернено пропорційний зв'язок між фазою напруження та сміливістю ($r = -0,419$ при $p < 0,05$), що дає підстави стверджувати про прагнення поліцейських «перебувати у тіні», про їх напруження та невпевненість у своїх діях під час ризиконебезпечних ситуацій;

2) обернено пропорційний зв'язок між фазою резистентції та самоконтролем ($r = -0,352$, при $p < 0,05$) і сміливістю ($r = -0,470$ при $p < 0,01$), а це свідчить про те, що поліцейські у стані резистентції подеколи не контролюють свої дії, порушують дисципліну, допускають прояви свавілля, легко піддаються паніці, їм притаманні ознаки внутрішнього конфлікту;

3) прямо пропорційний зв'язок між фазою резистентції та внутрішнім напруженням ($r = 0,334$ при $p < 0,05$), що демонструє прояви ознак схвильованості, напруженості та подеколи навіть дратівливості у тих поліцейських, які є емоційно виснаженими;

4) обернено пропорційний зв'язок між фазою виснаження та сміливістю ($r = -0,418$, при $p < 0,05$) і відкритістю ($r = -0,400$ при $p < 0,05$), це підтверджує припущення про те, що респондентам, які переживають стан емоційного виснаження, властиві прояви нерішучості, замкнутості, відсутності гнучкості у спілкуванні з різними категоріями громадян.

У процесі кореляційного аналізу, застосованого до отриманої інформації за методикою А. Рукавішнікова та багатомірним особистісним опитувальником Р. Кеттелла, встановлено:

1) обернено пропорційний зв'язок між шкалою «особистісне віддалення» та сміливістю ($r = -0,374$ при $p < 0,05$), це свідчить про те, що досліджувані нами респонденти до певної міри є соціально дезадаптовані, їм притаманні високий рівень дратівливості та відсутність витримки у спілкуванні;

2) прямий пропорційний зв'язок між шкалою «редукція особистих досягнень» та емоційною стабільністю ($r = -0,445$ при $p < 0,01$), самоконтролем ($r = -0,397$ при $p < 0,05$) і сміливістю ($r = -0,380$ при $p < 0,05$), що є яскравим свідченням того, що поліцейські подеколи відчувають професійну некомпетентність, їм притаманна схильність до нестабільності настрою та майже повна відсутність контролю за своїм психоемоційним станом.

Результати кореляційного аналізу свідчать про те, що працівники поліції, які проживають синдром «емоційного вигорання», демонструють такі індивідуальні та особистісні риси, як: постійна внутрішня напруженість, страх у прийнятті самостійних рішень, низький рівень самоконтролю та емоційна нестійкість.

Між групами досліджуваних респондентів здійснено також порівняльний аналіз за Т-критерієм Стюдента, основним критерієм якого є вислуга років (див. табл. 1). Тут видно, що з роками (а отже, з отриманим досвідом або з адаптацією чи при звичанням) усі показники емоційного вигорання дещо зменшуються, демонструючи зниження рівня напруженості, резистентності та виснаження.

Таблиця 1
Середнє значення та стандартне відхилення фаз емоційного вигорання за В. Бойко

Стаж	Напруження		Резистентність		Виснаження	
	середнє значення	відхилення	середнє значення	відхилення	середнє значення	відхилення
група № 1 (вислуга років до 3 років)	34,2	±22,4	48,3	±17,6	31,4	±18,0
група № 2 (вислуга років від 4 до 5 років)	24,9	±21,6	43,6	±16,2	24,6	±12,0

У процесі порівняльного аналізу за методикою «Діагностики рівня емоційного вигорання» (В. Бойко) виявлено, що у двох групах досліджуваних респондентів фаза виснаження не є сформованою, хоча у групі № 1 спостерігається тенденція до її формування. Друга компонента – «фаза резистентності» – у двох групах перебуває на стадії формування. До того ж, усі три фази більш яскраво виражені у групі № 1. На нашу думку, це зумовлено тим, що дана категорія респондентів перебуває на стадії адаптації до нових умов професійної діяльності правоохоронців, і вони ще не відчувають (а отже, і не усвідомлюють) зміни у їх психологічному та емоційному станах.

Для виявлення взаємозв'язку між окремими характеристиками та ознаками емоційного вигорання застосовано факторний аналіз. Відповідно до прояву цих ознак виокремлено типи емоційного вигорання у працівників Національної поліції. Ми виявили три фактори, кумулятивна сукупність яких становить понад 63% (див. табл. 2–4).

Таблиця 2
Фактор 1 «Тривожно-виснажений тип»

Фактор 1							
Тривожно-виснажений тип							
Шкала	Тривога і депресія	Незадоволеність собою	Емоційна відстороненість	Переживання психотравмуючих обставин	Загнаність в клітку	Розширення сфери економії емоцій	Редукція професійних обов'язків
Отриманий показник	0,822	0,797	0,765	0,721	0,656	0,652	0,587
Вага	5,2712						
% дисперсії	43,921						
Кумулятивний %	43,921						

За результатами дослідження можна зауважити, що цьому типові поліцейських притаманна яскраво виражена тривожно-депресивна симптоматика, викликана ризиконебезпечним та стресовим характером їх професійної діяльності. Робота у середовищі впливу стрес-факторів викликає у них відчуття постійної напруги, невдоволеності своїми діями та професійними знаннями, а подеколи навіть усвідомлення помилковості обраної сфери діяльності. Стан невдоволення спричиняє у них значний рівень напруги, що призводить до послаблення загального тону, пониження рівня психоемоційного стану.

Таблиця 3
Інтерпретація фактору 2 «Морально-дезорієнтований тип»

Фактор 2				
Морально-дезорієнтований тип				
Шкала	Емоційно-моральна дезорієнтація	Розширення сфери економії емоцій	Напруження	Загнаність в клітку
Отриманий показник	0,777	-0,534	0,325	-0,300
Вага	1,189			
% дисперсії	9,910			
Кумулятивний %	53,832			

Фактор 2 – «морально-дезорієнтований тип» – демонструє 10-відсотковий показник дисперсії, що свідчить про наявність у поліцейських ознак дезорієнтації особистості та моральних дефектів. Так, емоційно-моральний дефект у цієї категорії працівників полягає у тому, що їм вкрай складно комунікувати з об'єктами професійної діяльності, оскільки вони з недовірою чи застереженням ставляться до моральних чеснот іншої особистості. Моральна дезорієнтація у цієї категорії респондентів спричинена наступними детермінантами: відсутністю вміння відрізнити хороше від поганого, розпізнавати користь і шкоду у діях громадян. Поєднання морального дефекту та моральної дезорієнтації власне і спричиняє формування синдрому «емоційного вигорання», яке, зі свого боку, проявляється у байдужості до долі об'єктів професійної діяльності та апатію до виконання своїх безпосередніх професійних обов'язків. Тому під час професійної діяльності вони відчувають певну емоційну виснаженість і постійну втому.

Таблиця 4

Фактор 3 «Емоційно-вибірковий тип»

Фактор 3		
Емоційно-вибірковий тип		
Шкала	Неадекватне вибіркове емоційне реагування	Резистенція
Отриманий показник	0,784	0,519
Вага	1,087	
% дисперсії	9,056	
Кумулятивний %	62,888	

Третій фактор – «емоційно-вибірковий тип» – виявив у респондентів 9,1% дисперсії. Цій категорії опитаних притаманні неадекватне заниження прояву емоційних станів і відсутність прагнення встановлювати емоційний контакт з об'єктами професійної діяльності. Пригнічення прояву емоційного ставлення до службових ситуацій зумовлює значне емоційне виснаження, динамічний розвиток психоемоційного захисту, а далі – замкнутість. Формування емоційної закритості призводить до сильної переваги, поліцейський стає байдужим і відстороненим, що з часом може розвинути у цинізм і демонстрацію шаблонності дій.

В умовах, коли емоційне вигорання працівників поліції є доволі поширеним явищем, робота з її превенції та подолання має мати свою стратегію, що передбачає націленість на вирішення поставлених завдань; урахування реально існуючих процесів і протиріч соціального життя, що сприяють існуванню цього явища; визначення основних напрямків попередження та протидії емоційного вигорання

працівників; формулювання цілей, способів і засобів цієї діяльності. Комплексна профілактика емоційного вигорання у працівників Національної поліції України має передбачати низку заходів, покликаних вдосконалити: організацію професійно-психологічної підготовки працівників з метою підвищення мотивації до ефективної службової діяльності; нормативно-правове регулювання професійної діяльності; вжиття заходів організаційно-управлінського характеру.

У наукових розвідках, присвячених проблематиці емоційного вигорання та превенції її розвитку, наголос робиться саме на реалізації попереджувальних та превентивних заходах. Так, I. Freudenberger, O. Skovholt зазначають, що чим далі розвивається емоційне вигорання, тим більшу частину особистості та її життя воно вражає (I. Freudenberger, 1980; O. Skovholt 2001). Дослідження, проведене J. Coster, R. Norcross, B. Farber умотивовує потребу попередження емоційного вигорання, позаяк є кращим засобом протидії йому, аніж лікування (J. Coster, R. Norcross, B. Farber 1998). Висновок результатів дослідження J. Coster, R. Norcross, B. Farber підтверджується результатами наукових розвідок учених стосовно спроможності остаточно ліквідувати синдром емоційного вигорання у працівників, хоча W. Paine, B. Farber, Л. Китаєв-Смик зазначають, що вилікувати емоційне вигорання загалом неможливо (W. Paine, 1982; B. Farber, 1983; Л. Китаєв-Смик, 2007). Н. Покровський, вивчаючи закордонний досвід психологічної підтримки працівників поліції зазначає, що «... екстремальний характер діяльності поліцейських служб із неминучістю породжує значну кількість психотравматичних реакцій у співробітників поліції. Тому пропонується три базових компоненти програми посттравматичної підтримки: превенція, до якої здебільшого належать заходи щодо забезпечення адекватного відбору співробітників, їх просвіту, стресову інюкуляцію, а також професійно-психологічну підготовку, психологічне забезпечення діяльності підрозділів в екстремальних умовах та реабілітація – посткризова інтервенція та корекція наслідків психічної травми» (Н. Покровський, 2014).

У більшості іноземних країн розроблена стратегія психологічного супроводу працівників поліції, яка спрямована на створення оптимальних умов для здійснення поліцейськими оперативно-службових завдань. Так, у Німеччині створено та успішно функціонують Центральні психологічні служби поліції, які здійснюють низку заходів психологічного супроводу діяльності поліцейських, покликаних послабити негатив-

ний вплив професійної діяльності на психіку та здоров'я поліцейських; навчання методів ауто-тренінгу та психологічної релаксації. В Іспанії психологічний супровід поліцейських передбачає проведення психологічних консультацій та надання практичної допомоги поліцейським у разі професійних ускладнень; надання всього спектру психологічних послуг, які пов'язані із стресом; проведення як індивідуальних, так і групових консультацій. Під час психологічного супроводу поліцейських США значна увага приділяється розробленню спеціальних психо-профілактичних та психокорекційних програм. Основними складовими програми психологічного супроводу поліцейських є формування уявлення про феномен емоційного вигорання; навчання навичкам ненасильницького спілкування та фасилітації; розвитку навичок само-регуляції та аутогенного тренування.

У Великобританії під час психологічного супроводу працівників поліції застосовуються окрім психопрофілактичних та психокорекційних заходів широко застосовуються когнітивні технології, спрямовані на раціональну сферу особистості поліцейського та емоційні технології, які спрямовані на витіснення, заміщення й сублімацію негативних емоцій та хворобливих відчуттів.

За результатами емпіричного дослідження (факторного аналізу) виокремлено три типи поліцейських «тривожно-виснажений тип», «морально-дезорієнтований тип» та «емоційно-вибірковий тип». Тривожно-виснажений тип характеризується домінуванням тривожності та репресивності, чинниками якої є стресовий та ризиковий характер професійної діяльності, інколи це може призводити навіть до розчарування професією.

Для морально-дезорієнтованого типу характерна наявність моральних дефектів та певний рівень дезорієнтації особистості, що проявляється у невмінні адекватно оцінювати морально-етичні особливості інших осіб, відповідно це супроводжується байдужістю та апатією до виконання професійних обов'язків. Певна відчуженість у виконання професійних обов'язків породжує втому і виснаження.

Емоційно-вибірковому типу властиве зниження емоційного реагування, а також емоційна відстороненість від професійних значущих ситуацій. Такі працівники характеризуються замкнутістю та активним формуванням системи психологічних захистів. Як результат, такий поліцейський відчуває постійну перевтому, байдужість та відстороненість у виконанні професійних обов'язків.

З метою профілактики емоційного вигорання працівників Національної поліції України

практичними психологами МВС України здійснюється низка заходів, які можна об'єднати у дві великі групи: 1) надання допомоги на організаційному рівні, 2) надання допомоги на особистісному рівні. Так, на організаційному рівні практичними психологами МВС України здійснюється:

1) моніторинг потенціалу колективу правоохоронців задля виявлення осіб, яким притаманні ознаки синдрому «емоційного вигорання»;

2) розробка корекційно-профілактичних програм:

– «Передкризової превенції», яка спрямована на своєчасну та ефективну превенцію можливих несприятливих результатів особистісної чи професійної кризи працівника Національної поліції України;

– «Актуальної профілактики», яка спрямована на своєчасну та ефективну превенцію у працівників Національної поліції України негативних наслідків професійної діяльності.

Надання допомоги працівникам Національної поліції України на особистісному рівні здійснюється шляхом проведення групової та індивідуальної роботи. Групова робота передбачає проведення тренінгу-семінару за трьома напрямками: 1) інформаційно-пізнавальний, який полягає у проведенні міні-лекцій, основним завданням яких є формування та розвиток знань із питань, що розкривають сутність, структуру, рівні та детермінанти синдрому «емоційного вигорання»; 2) діагностичний, який надає змогу правоохоронцям оволодіти сукупністю діагностичних засобів, які дають змогу своєчасно виявити наявність синдрому «емоційного вигорання»; 3) корекційно-розвиваючий, полягає у застосуванні наступних форм роботи, як брейн-стормінг («мозковий штурм»), ділова (рольова) гра, дискусія, метод аналізу і діагностики ситуації; проблемний (проблемно-пошуковий) метод; робота в малих групах; проєктивний метод. Індивідуальна профілактика синдрому «емоційного вигорання» проводиться у два етапи, шляхом аналізу: 1) службової ситуації; 2) власного емоційного та фізичного стану.

Окреслена модель відображає повний комплекс заходів, які спрямовані на профілактику та подолання синдрому «емоційного вигорання» у працівників Національної поліції України. Але, незважаючи на те, що існує система заходів, спрямованих на профілактику та подолання синдрому «емоційного вигорання» серед працівників Національної поліції України виникає потреба у вдосконаленні профілактичної роботи на місцях. Зважаючи на багаторічний досвід роботи і вітчизняних, і зарубіжних учених, які досліджували синдром

«емоційного вигорання», а також назрілі проблеми практики, вважаємо за доцільне розробити єдину систему превентивних заходів подолання синдрому «емоційного вигорання» у працівників Національної поліції України.

Висновки

1. Поняття «емоційного вигорання поліцейського» визначаємо як відтворення перенесеного працівником поліції стану фізичного або психоемоційного виснаження, зумовленого довготривалою включеністю у психологічну травму середнього ступеня інтенсивності.

2. Результати проведеного емпіричного дослідження дають підстави висувати, що серед досліджуваних працівників Національної поліції України синдром «емоційного вигорання» не є поширеним, позаяк у них він не сформований у силу різних об'єктивних (незначна вислуга років) і суб'єктивних причин (вікові фізіологічні властивості). Встановлено, що працівники поліції, які належать до групи № 1 (з вислугою до 3 років), потрапляють у зону ризику виникнення синдрому «емоційного вигорання».

3. Синдром «емоційного вигорання» у поліцейських, як підтверджують респонденти, проявляється через домінування у людини характерної компоненти «резистенція» (як різновиду захисної, хоча іноді навіть неусвідомленої, реакції організму людини, що проявляється у неадекватному, вибірково емоцій-

ному реагуванні та може призвести до емоційної замкнутості, відстороненості, байдужості й цинізму).

4. Кореляційний аналіз результатів емпіричного дослідження продемонстрував наявність статистично значущих зв'язків за шкалами методик, а саме між показниками емоційного вигорання (на різних його фазах) та особистісними параметрами: напруженістю, замкнутістю, самоконтролем, сміливістю та емоційною нестабільністю.

Застосовані методи обробки даних емпіричного дослідження надали цінності нашому науковому дослідженню в контексті виокремлення типів емоційного вигорання відповідно до факторних навантажень, серед яких «триовожно-виснажений тип», «морально-дезорієнтований тип», «емоційно-вибірковий тип». Завдяки цьому маємо змогу охарактеризувати особливості формування емоційного вигорання у працівників Національної поліції відповідно до представленої типу.

5. З огляду на попередні висновки та враховуючи специфіку й стресогенні особливості правоохоронної сфери діяльності, доцільно вже на початкових етапах служби давати поліцейським можливість емоційного відновлення. Інакше емоційне вигорання може перерости у професійну деформацію, і замість якісного та ефективного захисту правопорядку суспільство може отримати поліцейський терор.

Список використаних джерел

1. Серета В. В., Кісіль З. Р. Юридико-психологічні засади запобігання професійній деформації працівників правоохоронних органів: монографія. Львів: ЛьвДУВС, 2016. 848 с.
2. Максименко С. Д., Медведєв В. С. Юридична психологія: особистісно-діяльнісний підхід. К.: Слово, 2017. 405 с.
3. Maslach C., Goldberg J. Prevention of burnout: New perspectives. *Applied and Preventive Psychology*, 1998, V. 7, pp. 63–74.
4. Технології роботи організаційних психологів / за наук. ред. Л. М. Карамушки. К.: Фірма «ІНКОС», 2005. 366 с.
5. Maslach C., Leiter M. P. The truth about burnout: How organization cause personal stress and what do about it. San Francisco, CA: Jossey-Bass, 1997. 197 p.
6. Schaufeli W. B., Salanova M., Gonzalez-Roma V. and Bakker A. B. The measurement of engagement and burnout and A confirmative analytic approach. *Journal of Happiness Studies*, 2003, V. 3, pp. 71–92.
7. Historical and conceptual development of burnout / C. Maslach, W. B. Schaufeli. Professional burnout: Recent developments in the theory and research / Ed. W. B. Schaufeli, C. Maslach, T. Marek. – Washington D.C.: Taylor & Francis, 1993. P. 1–16.
8. Винник В. 100 порад: як отримати задоволення від роботи і уникнути емоційного вигорання. К.: Літера ЛТД, 2010. 174 с.
9. Burke R. J., Greenglass E. A longitudinal study of psychological burnout in teachers *Human Relations*, 2003, V. 48 (2), pp. 187–202.
10. Daniel J., Shabo I. Psychological burnout in professional with permanent communication. *Studia Psychologica*, 1999, V. 35 (4–5), pp. 412–414.
11. Kurtz D. Burnout Among Police Officers: Differences In How Male, Female Police Officers Manage Stress May Accentuate Stress On The Job. *American J. of Criminal Justice*, 2008, V. 2, pp. 17–26.

12. Maslach C. M. Job burnout: new directions in research and intervention. *Current Directions in Psychological Science*, 2003, V. 12, pp. 189–192.
13. Maslach C., Schaufeli W. B., Leiter M. P. Job Burnout. *II Annual Review of Psychology*, 2001, V. 52, pp. 397–422.
14. Seligman M., Csikszentmihalyi M. Positive Psychology: An introduction. *American Psychologist*, 2014, V. 55, pp. 5–14.
15. Водопьянова Н. Е., Старченкова Е. С. Синдром выгорания: диагностика и профилактика. 2-е изд. СПб.: Питер, 2008. 336 с.
16. Форманюк Т. В. Синдром «эмоционального сгорания» как показатель профессиональной дезадаптации учителя. *Вопросы психологии*. 1994. № 6. С. 57–63.
17. Бандурка О. М. Екстремальна юридична психологія в діяльності персоналу органів внутрішніх справ України. Х.: ХНУВС, 2005. 319 с.
18. Бойко В. В. Синдром «эмоционального выгорания» в профессиональном общении. 2-е изд. СПб.: Сударыня, 2001. 434 с.
19. Максименко С. Д., Карамушка Л. М., Зайчикова Т. В. Синдром «професійного вигорання» та професійна кар'єра працівників освітніх організацій: гендерні аспекти. К.: Міленіум, 2004. 264 с.
20. Орел В. Е. Исследование феномена психического выгорания в отечественной и зарубежной психологии. *Проблемы общей и организационной психологии*. Ярославль, 1999. С. 76–97.
21. Тімченко О. В. Синдром посттравматичних, стресових порушень: концептуалізація, діагностика, корекція та прогнозування. Х.: ХНУВС, 2000. 268 с.
22. Литвинова Г. А. Социально-психологическое обеспечение деятельности полиции Баварии (Германия). *Юридическая психология*. 2010. № 3. С. 32–36.
23. Свон Р. Д. Эффективность правоохранительной деятельности и ее кадровое обеспечение в США и России. СПб.: Алетейя, 2000. 296 с.
24. Aldwin C. M. Stress, coping, and development, Second Edition: An Integrative Perspective. New York: Guilford, 2007. 432 p.
25. Hardiness Training for High Risk Undergraduates / Salvatore R. Maddi, Deborah M. Khoshaba, Keith Jensen et al. *NACADA Journal*. 2002. Vol. 22 (1). Pp. 45–55. DOI: <http://dx.doi.org/10.12930/0271-9517-22.1.45>.
26. Shift work and sleep: the Buffalo Police health study / Luenda E. Charles, Cecil M. Burchfiel, Desta Fekedulegn et al. *Policing: An International Journal of Police Strategies & Management*. 2007. Vol. 30, Issue 2. P. 215–227.
27. Skovholt T. M. The resilient practitioner: Burnout prevention and self-care strategies for counselors, therapists, teachers, and health professionals. Boston: Allyn & Bacon, 2001. 286.
28. Freudenberger H. Burnout: The high cost of high achievement. New York: Anchor, Doubleday, 1980. 240.
29. Покровский Н. В. Организация психологической поддержки персонала полиции за рубежом. URL: <https://psyinst.moscow/biblioteka/part=articleid=1734>

References

1. Sereda, V. V., & Kisil, Z. R. (2016). Yurydyko-psykholohichni zasady zapobihannya profesiyniy deformatsii pratsivnykiv pravookhoronnykh orhaniv [Legal-psychological principles of prevention of professional deformation of law enforcement officers: monograph]. Lviv: Lviv State University of Internal Affairs, 848 [in Ukr.].
2. Maksymenko, S. D. & Medviediev, V. S. (2017). Yurydychna psykholohiia: osobystisno-diialnisnyi pidkhid. [Judicial psychology: individual and active approach]. K.: Slovo, 405 [in Ukr.].
3. Maslach, C., & Goldberg, J. (1998). Prevention of burnout: New perspectives. *Applied and Preventive Psychology*, 7, 63–74.
4. Tekhnolohii roboty orhanizatsiinykh psykholohiv (2005). [Technologies of the activities of organizing psychologists] za nauk. red. L. M. Karamushky. K.: Firma «INKOS», 366 [in Ukr.].
5. Maslach, C., Leiter, M. P. (1997). The truth about burnout: How organization cause personal stress and what do about it. San Francisco, CA: Jossey-Bass, 197.
6. Schaufeli, W. B., Salanova, M., Gonzalez-Roma, V., & Bakker, A. B. (2003). The measurement of engagement and burnout and A confirmative analytic approach. *Journal of Happiness Studies*, 3, 71–92.
7. Historical and conceptual development of burnout (1993). / C. Maslach, W. B. Schaufeli. Professional burnout: Recent developments in the theory and research / ed. W. B. Schaufeli, C. Maslach, T. Marek. Washington D.C.: Taylor & Francis, 1–16.
8. Vynnyk, V. (2010). 100 porad: yak otrymaty zadovolennia vid roboty i unyknuty emotsiinoho vyhorannia [100 advice: how to archive satisfaction from work and avoid emotional burnout]. K.: Litera LTD, 174 [in Ukr.].
9. Burke, R. J. & Greengalass, E. (2003). A longitudinal study of psychological burnout in teachers. *Human Relations*, 48 (2), 187–202.

10. Daniel, J., & Shabo, I. (1999). Psychological burnout in professional with permanent communication. *Studia-Physiologica*, 35 (4–5), 412–414.
11. Kurtz, D. (2008). Burnout Among Police Officers: Differences In How Male, Female Police Officers Manage Stress May Accentuate Stress On The Job. *American J. of Criminal Justice*, 2, 17–26.
12. Maslach, C. M. (2003). Job burnout: new directions in research and intervention. *Current Directions in Psychological Science*, 12, 189–192.
13. Maslach, C., Schaufeli, W. B., & Leiter, M. P. (2001). Job Burnout. *II Annual Review of Psychology*, 52, 397–422.
14. Seligman, M., & Csikszentmihalyi, M. (2014). Positive Psychology: An introduction. *American Psychologist*, 55, 5–14.
15. Vodopianova, N. E., & Starchenkova, E. S. (2008). Syndrom vyhoranyia: dyahnostyka y profylaktyka [Syndrome of burnout: diagnostics and prevention]. 2-e yzd. SPb.: Pyter, 336 [in Russ.].
16. Formaniuk, T. V. (1994). Syndrom «emotsyonalnoho shoranyia» kak pokazatel professyonalnoi dezadaptatsyy uchytelia [Syndrome of «emotional burnout» as indicator of professional maladaptation of a teacher]. *Voprosy psikhologii*, 6, 57–63 [in Russ.].
17. Bandurkam, O. M. (2005). Ekstremalna yurydychna psikhohohiia v diialnosti personalu orhaniv vnutrishnikh sprav Ukrainy [Extreme legal psychology in the activity of the law enforcement body's personnel of Ukraine]. Kh.: KhNUVS, 319 [in Ukr.].
18. Boiko, V. V. (2001). Syndrom «emotsyonalnoho vyhoranyia» v professyonalnom obshcheny [Syndrome of «emotional burnout» in professional communication]. 2-e yzd. SPb.: Sudarynia, 434 [in Russ.].
19. Maksymenko, S. D., Karamushka, L. M., & Zaichykova, T. V. (2004). Syndrom «profesiinoho vyhorannia» ta profesiina kariera pratsivnykiv osvitynikh orhanizatsii: henderni aspekty [Syndrome of «professional burnout» and employees' professional career of educational organization: gender aspects]. K.: Milenium, 264 [in Ukr.].
20. Orel, V. E. (1999). Yssledovanye fenomena psykhycheskoho vyhoranyia v otechestvennoi y zarubezhnoi psykholohyy [Research of the phenomenon of mental burnout in domestic and foreign psychology]. *Problemy obshchei y orhanyzatsyonnoi psykholohyy*. Yaroslavl, 76–97 [in Russ.].
21. Timchenko, O. V. (2000). Syndrom posttraumatychnyh stresovykh porushen': kontseptualizatsiya, diahnostyka, korektsiya ta prohnozuvannya [The syndrome of post-traumatic stress disorders: conceptualization, diagnosis, correction and prognosis]. Kharkiv: View of Un-th overseas cases [in Ukr.].
22. Lytvynova, H. A. (2010). Sotsyalno-psykhologhycheskoe obespechenye deiatelnosti polytsyy Bavyary (Hermanyia) [Social and psychological activity providing of Bavarian police (Germany)]. *Yurydycheskaia psykholohyia*, 3, 32–36 [in Russ.].
23. Svon, R. D. (2000). Effektyvnost pravookhranytelnoi deiatelnosti y ee kadrovoe obespechenye v SShA y Rossyy [The effectiveness of law enforcement activity and providing its staff activity in the USA and Russia]. SPb.: Aleteiia, 296 [in Russ.].
24. Aldwin, S. M. (2007). Stress, coping, and development, Second Edition: An Integrative Perspective. New York: Guilford, 432.
25. Hardiness Training for High Risk Undergraduates (2002). / Salvatore R. Maddi, Deborah M. Khoshaba, Keith Jensen et al. *NACADA Journal*, 22 (1), 45–55. DOI: <http://dx.doi.org/10.12930/0271-9517-22.1.45>.
26. Shift work and sleep: the Buffalo Police health study (2007). / Luenda E. Charles, Cecil M. Burchfiel, Desta Fekedulegn et al. *Policing: An International Journal of Police Strategies & Management*, 30, (2), 215–227.
27. Skovholt, T. M. (2001). The resilient practitioner: Burnout prevention and self-care strategies for counselors, therapists, teachers, and health professionals. Boston: Allyn & Bacon, 286.
28. Freudenberg, H. (1980). Burnout: The high cost of high achievement. New York: Anchor, Doubleday, 240.
29. Pokrovskiy, N. V. Orhanyzatsyia psykholohycheskoi podderzhky personala polytsyy za rubezhom [Organization of psychological support of police staff abroad]. Retrieved from <https://psyinst.moscow/biblioteka/part=articleid=1734> [in Russ.].

Стаття: надійшла до редакції 26.11.2019
прийнята до друку 23.12.2019

The article: is received 26.11.2019
is accepted 23.12.2019

Качмар Ніна Валеріївна,

викладач кафедри загальноправових
та соціально-гуманітарних дисциплін
Херсонського факультету
Одеського державного університету внутрішніх справ
e-mail: nina.kachmar@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-9453-8423

Церковник Степан Іванович,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії та історії держави і права,
конституційного та міжнародного права
Львівського державного університету внутрішніх справ
e-mail: stip2016@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-2293-1880

ЗАСТОСУВАННЯ ДИДАКТИЧНОГО СІНКВЕЙНУ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ЮРИДИЧНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

Анотація. Присвячено дослідженню одному з інноваційних методів навчання – дидактичного сінквейну. Під поняттям «дидактичний сінквейн» розуміють невеликий за обсягом вірш, який складається з п'яти рядків, написаних за певними правилами до заданої теми. Написання сінквейну є творчою діяльністю, що вимагає вміння знаходити в інформаційному матеріалі найбільш суттєві елементи, робити висновки і коротко їх формулювати; це спроба висловити у досить короткій формі свої знання, почуття, асоціації та погляди щодо певного питання, події або предмета. При зовнішній простоті форми, сінквейн – швидкий і, водночас, потужний інструмент для рефлексії, синтезу, узагальнення вивченого матеріалу. Мета статті – продемонструвати на конкретних прикладах можливість використання дидактичного сінквейну під час вивчення юридичної англійської на заняттях іноземної мови за професійним спрямуванням у закладах вищої освіти.

Ключові поняття: методика навчання іноземної мови, заклади вищої освіти, поетичний сінквейн, дидактичний сінквейн, юридична англійська.

Kachmar Nina,

Teacher of the Department of General Legal
and Social-Humanitarian Disciplines
Kherson faculty
of Odessa State University of Internal Affairs
e-mail: nina.kachmar@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-9453-8423

Tserkovnyk Stepan,

Candidate of Legal science
Associate Professor of the Department
of Theory and History of State and Law,
Constitutional and International Law
of Lviv State University of Internal Affairs
e-mail: stip2016@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-2293-1880

APPLICATION OF THE DIDACTIC CINQUAIN WHILE STUDYING LEGAL ENGLISH AT HIGHER SCHOOL

Abstract. The article is devoted to the study of one of the innovative teaching methods – didactic cinquain. The term 'didactic cinquain' means a piece of verse that consists of five lines written according to certain rules

to a given topic. Composing a cinquain is a creative activity that requires the ability to find the most important elements in the studied material, draw conclusions and formulate them briefly; it is an attempt to express, in a concise form, their knowledge, feelings, associations and views on a particular issue, event, or subject. With the simplicity of form, cinquain is a fast and, at the same time, a powerful tool for reflection and synthesis of the educational material. The purpose of the article is to demonstrate, on specific examples, the possibility of using a cinquain during the study of legal English in foreign language classes at higher education establishments.

It should be noted that besides making up a new cinquain individually, in pairs or in groups, there are many different ways to apply this method. One of them is to create a short story on a ready-made cinquain. Other techniques are adjusting and improving the existing poem; comparison of several cinquains that have one problem but express different or even opposite opinions, judgments, feelings; analysis of incomplete cinquain in order to determine the missing part (to determine the theme of the poem, based on the known four lines). The examples of the cinquains illustrate the topics «Crimes and Punishment» and «Under Arrest» which are studied in the English Professional Course at higher school. They include the concepts 'crime', 'law enforcers', 'prison' and 'suspects'.

The expediency of using the didactic cinquain method in a foreign language class at a higher school is that it is the creative rethinking of the concepts that are being studied, the creation of a personal picture of the world in a foreign language. It contributes to the appropriation of lexical units and grammatical constructions, and thus to success in the further professional activity.

Key concepts: method of teaching a foreign language, higher education institutions, poetic cinquain, didactic cinquain, legal English.

DOI 10.32518/2617-4162-2019-4-124-129

Вступ

Першочерговим завданням закладів вищої освіти є підготовка фахівців, які були б конкурентоспроможними та успішними у своїй професійній діяльності. Крім набуття ґрунтовних знань та практичних навичок безпосередньо пов'язаних зі спеціальністю, майбутні поліцейські мають оволодіти системою комунікативних якостей, зокрема вмінню спілкуватися іноземною мовою. Для досягнення цієї мети доцільно використовувати інноваційні прийоми та методи, які б сприяли формуванню критичного мислення, уміння аналізувати та узагальнювати здобуту інформацію у творчій, цікавій, ефективній формі. У цьому контексті застосування такого інтерактивного методу, як синквейн, стає особливо актуальним. Проблемі вивчення дидактичного синквейну присвятили свої праці такі педагоги та методисти, як Т. М. Афанасьєва, С. Ю. Ніколаєва, С. В. Гавриш, Н. В. Яценко та ін. Метою цього дослідження є аналіз можливостей практичного застосування методу синквейну під час вивчення юридичної лексики з дисципліни «Іноземна мова за професійним спрямуванням» у вищій школі.

1. Дидактичний синквейн – ефективний метод навчання у вищій школі

Синквейн або **сенкан** (від франц. «*cinquains*», що означає «п'ять») – це вірш, написаний за чітко визначеними правилами. Основоположицею жанру синквейну вважають американську поетесу Аделаїду Крепсі, яка після знайомства з книгою «Сто віршів стародавньої Японії»

відкрила для себе світ японського хайку. Саме ці твори дали їй можливість створити свій поетичний оригінальний стиль – станс, який мав 22 склади і складався приблизно з 5 рядків. Після публікації збірника «Поезія» («*Verse*») станси Аделаїди стали надзвичайно популярними в Америці та у всьому світі [2, с. 34].

У педагогіці синквейни почали використовувати із дидактичною метою, в якості методу розвитку образної мови та критичного мислення, як інструмент для синтезування складної інформації, а також для виявлення і оцінки понятійного і словникового запасу здобувачів вищої освіти. Переважно викладач не ставить завдання навчити мистецтву поезії, не прагне отримати віршовані твори. У цьому полягає принципова відмінність дидактичного синквейну, який використовують педагоги, від поетичного синквейну [1, с. 23].

Традиційний синквейн складається з п'яти рядків і заснований на підрахунку складів у кожному вірші. Дидактичний синквейн, що сформувався у практиці американської школи, ґрунтується на змісті та синтаксичній побудові кожного рядка. Створення синквейну – це спроба висловити у досить короткій формі свої знання, почуття, асоціації та погляди щодо певного питання, події або предмета. Написання синквейну є творчою діяльністю, що вимагає від автора вміння знаходити в інформаційному матеріалі найбільш суттєві елементи, робити висновки і коротко їх формулювати. Здатність резюмувати інформацію, викладати складні ідеї, почуття і уявлення в декількох словах – необхідне вміння. Воно вимагає вдумливої

рефлексії, заснованої на багатому понятійному запасі. При зовнішній простоті форми, сінквейн – швидкий і, водночас, потужний інструмент для рефлексії, синтезу, узагальнення вивченого матеріалу. Він вчить осмислено використовувати поняття і визначати своє ставлення до розглянутої проблеми. Згідно з правилами віршування, традиційний сінквейн складається з п'яти неримованих рядків:

1-й рядок має містити у собі іменник або займенник, тобто задану тему;

2-й рядок охоплює два прикметники або дієприкметники, що описують і характеризують об'єкт обговорення;

3-й рядок складається з трьох дієслів, що стосуються діяльності об'єкта;

4-й рядок є ключовою фразою, висновком до теми (може бути цитата з тексту або прислів'я);

5-й рядок – це слово-резюме (зазвичай іменник, синонім, або слово-асоціація до теми), яке визначає зміст об'єкта [5, с. 41].

Написання сінквейну має на меті:

- розширення обсягу словника;
- формування структури значення слова;
- розвиток лексичної системності та семантичних полів;
- формування парадигматичних і синтагматичних зв'язків слів;
- розвиток словотворення;
- уточнення граматичного значення слова [3].

Особливістю використання дидактичного сінквейну як ефективного методу навчання є перехід від стандартної системи, в якій ті, що навчаються, не виявляють особливої пізнавальної активності, до таких організаційних форм навчання, при яких кожен із здобувачів освіти стає активним учасником освітнього процесу. Навчання будується не на запам'ятовуванні відібраної викладачем інформації, а на самостійному пошуку і розвитку інтересів студентів [4].

Написання сінквейну з погляду педагогіки – це вільна творчість, яка вимагає від здобувача освіти вміння знаходити у навчальному матеріалі найсуттєвіші моменти, підводити підсумки, робити висновки і резюмувати все сказане вище. Усе це має бути коротко сформульовано. Це означає, що автор сінквейну має володіти глибоким знанням теми, мати про неї власну думку і висловити її за певними правилами.

2. Приклади застосування дидактичного сінквейну на заняттях з іноземної мови за професійним спрямуванням

Пропонуємо наступні приклади сінквейнів до тем «Crimes and Punishment» («Злочини та покарання»), «Organized Crime» («Організо-

вана злочинність») та «Transnational Crime» («Транснаціональні злочини»):

1) Crime

Illegal, unlawful

Is committed, is investigated, is punished.

A crime is a breach of law.

Offence.

Злочин

Незаконний, протиправний

Вчиняється, розслідується, карається.

Злочин – це порушення закону.

Правопорушення.

2) Organized crime

Immoral, Unscrupulous

Uses violence, launders money

Мафія.

Організована злочинність

Аморальна, безпринципна,

Вдається до насильства, відмиває гроші

Мафія.

3) Transnational crimes

Widespread, unlawful,

Involve many countries, do people harm

International crimes.

Транснаціональні злочини

Розповсюджені, протизаконні

Залучають багато країн, завдають шкоди людям

Злочини міжнародного характеру.

Варто зазначити, що окрім складання нового сінквейну індивідуально, у парах або у групах, існує багато різних способів застосування цього методу. Це може бути створення короткої розповіді за готовим сінквейном (із використанням слів та фраз, які входять до його складу); коригування та удосконалення існуючого вірша; порівняння декількох сінквейнів, що мають одну проблематику, але виражають різні або навіть протилежні думки, судження, почуття; аналіз неповного сінквейну для визначення відсутньої частини (визначити тему вірша, виходячи з відомих чотирьох рядків).

Приклади таких завдань:

1. Correct and improve the following cinquain devoted to the topic «Law enforcement». Виправте та удоскональте наступний сінквейн до теми «Правоохоронна діяльність»:

Law enforcers

Strong, impartial,

Patrol, defend, prevent laws.

They make our life safe.

A police officer.

Правоохоронці
Сильні, неупереджені,
Патрулюють, захищають, запобігають
злочинам.
Вони роблять наше життя безпечним.
Офіцер поліції.

У цьому сінквейні потрібно виправити такі помилки:

1) у другому рядку замість прикметника «*impartial*» (неупереджений) краще вжити слово «*righteous*» (чесний, справедливий);

2) дієслово «*defend*» (захищати) потрібно замінити на «*guard*» (охороняти, бути на варті);

3) у третьому рядку слід використати словосполучення «*prevent crimes*», оскільки запобігають не законам («*laws*»), а злочинам.

4) в останньому рядку іменник «*police*» вжито в однині, тоді як у темі сінквейну словосполучення «*law enforcers*» мають форму множини, отже, його варто замінити на «*police officers*».

2. Analyze the two following cinquains about prison and explain the difference of perceptions and judgments presented in them. Проаналізуйте два наступні сінквейни про в'язницю, поясніть відмінність уявлень та суджень, представлених у них.

1. Prison
Helpful, necessary,
Holds criminals, prevents crimes, makes the
streets safer.
It protects from offenders.
Jail.

В'язниця
Корисна, необхідна,
Утримує злочинців, запобігає злочинам, робить
вулиці безпечними.
Вона захищає від правопорушників.
Грати.

2. Prison
Dangerous, dreadful,
Restrains, humiliates, terrifies.
It deprives a person from freedom.
Despair.

В'язниця
Небезпечна, жахлива,
Обмежує, принижує, лякає.
Позбавляє людину волі.
Відчай.

Зрозуміло, що у першому прикладі в'язниця розглядається з позиції суспільства, тому вона є позитивним і необхідним елемен-

том життя, а у другому – крізь призму відчуттів особи, яка потрапила за ґрати. Так, сінквейни, складені до однієї теми мають протилежні позиції і описують протилежні почуття (безпека – відчай).

3. Define the topic of the following cinquain and make up a short story based on it. Reflect all notions and connections. Визначте тему сінквейну, складіть стислу розповідь за змістом вірша, відобразивши усі згадані поняття та внутрішні зв'язки.

.....
Dangerous, armed,
Commit crimes, attack, flee.
They are chased by the police.
Become arrestees.

.....
Небезпечні, озброєні
Вчиняють злочини, нападають, утікають.
Їх переслідує поліція.
Заарештовані.

Із контексту сінквейну зрозуміло, що його темою є «*Suspects*»/ «Підозрювані». Пропонуємо такий варіант розповіді, складеної на основі цього вірша: *Criminals are usually armed and dangerous. They commit crimes, attack people and escape from the crime scene. Criminals abscond from the police, but if the police catch them, they become arrestees.*

Варто зазначити, що процедура складання сінквейну дає змогу гармонійно поєднувати елементи всіх трьох основних освітніх систем: інформаційної, діяльнісної та особистісно-орієнтованої [6, с. 827]. Поєднання різних систем і вміння складати сінквейн іноземною мовою свідчить про ступінь володіння здобувачем вищої освіти навчальним матеріалом, а також є показником того, що студент:

– знає зміст та основні поняття до певної теми;

– уміє виокремлювати основні характерні риси об'єкта чи явища;

– вміє застосовувати отримані знання та комунікативні навички для вирішення нових завдань [7, с. 73].

Сінквейн дуже часто використовується педагогами як метод перевірки рівня знань студентів. Але це далеко не єдине застосування цього методу. За допомогою сінквейну можна перевіряти знання на будь-якому етапі навчання: під час вивчення нового матеріалу, виконання тренувальних вправ, систематизації та узагальнення понять до певної теми. Метод сінквейну можна використовувати у навчанні на самому початку заняття, що дасть змогу зро-

зуміти, якою інформацією володіють студенти на цей момент [8, с. 69].

Також метод написання сінквейну доцільно застосовувати під час роботи над навчальним матеріалом, щоб визначити, як студенти засвоїли те, що вже встигли вивчити. Наприкінці заняття або теми можна провести зріз знань, завдяки якому викладач зможе зрозуміти, чи досяг він бажаного результату, а також скорегувати подальшу навчальну діяльність.

Висновки

Отже, дидактичний сінквейн – це ефективний метод опрацювання нового та узагальнення і систематизації вивченого матеріалу з дисципліни. Він полягає у створенні невеликого вірша, який складається з п'яти неримованих рядків:

1-й рядок має містити у собі іменник або займенник, тобто задану тему;

2-й рядок охоплює два прикметники або дієприкметники, що описують і характеризують об'єкт обговорення;

3-й рядок складається з трьох дієслів, що стосуються діяльності об'єкта;

4-й рядок є ключовою фразою, висновком до теми (може бути цитата з тексту або прислів'я);

5-й рядок – це слово-резюме (зазвичай іменник, синонім, або слово-асоціація до теми), яке визначає зміст об'єкта.

Перевагою дидактичного сінквейну є універсальність його використання: 1) він не має вікових обмежень; 2) матеріалом для створення сінквейну є зміст не лише гуманітарних, а й технічних та природничо-наукових дисциплін; 3) цей метод сприяє формуванню критичного, творчого, асоціативного, естетичного

мислення; 4) він має мінімальні часові затрати; 5) метод сінквейну варіативний у постановці завдань (створення нового, або коригування та удосконалення існуючого вірша; складання короткої розповіді за готовим сінквейном, порівняння декількох сінквейнів, що мають одну проблематику, але виражають різні або навіть протилежні думки, судження, почуття; визначення теми вірша за його змістом, обговорення та аналіз творчих робіт, конкурс на кращий сінквейн).

Робота над створенням сінквейну дає змогу індивідуалізувати процес навчання. Крім того, навчання на основі цієї технології сприяє розвитку пізнавальної і самостійної діяльності студентів, формуванню науково-теоретичних знань і творчої діяльності. Вміння складати сінквейн іноземною мовою свідчить про ступінь володіння здобувачем вищої освіти навчальним матеріалом, а також є показником того, що студент:

– знає зміст та основні поняття до певної теми;

– уміє виокремлювати основні характерні риси об'єкта чи явища;

– вміє застосовувати отримані знання та комунікативні навички для вирішення нових завдань.

Доцільність використання методу сінквейну на заняттях з іноземної мови у вищій школі полягає у тому, що саме творче переосмислення понять, які вивчаються, створення особистісної картини світу в іншомовному просторі якнайкраще сприяють привласненню лексичних одиниць та граматичних конструкцій, і так, призводять до успішного застосування набутих комунікативних умінь у подальшій професійній діяльності.

Список використаних джерел

1. Гаврыш С. В. Синквейн. Правила составления синквейна URL: <http://g-sv.uk/content/node/92>.
2. Афанасьева Т. М. Синквейн как форма творческого задания в индивидуальной и групповой работе педагога-психолога. *Психологическое сопровождение образования: теория и практика: сборник статей по материалам VI Международной научно-практической конференции. Йошкар-Ола: ООО ИПФ «СТРИНГ», 2016. С. 523.*
3. Акименко В. М. Новые педагогические технологии: учеб.-метод. пособие. Ростов н/Д., 2008.
4. Забалуева А. И. Формирование учебно-познавательной компетенции студентов вуза: к.п.н. 13.00.08. Ставрополь, 2010.
5. Сенкан URL: <http://uk.wikipedia.org/wiki/Сенкан>.
6. Кендиван О. Д.-С., Куулар Л. Л. Дидактические синквейны как средство активизации познавательной деятельности учащихся. *Фундаментальные исследования*. 2014. № 3–4. С. 827–829.
7. Гутников А. Б. Профессиональные навыки юриста: опыт практического обучения. *Social Education*. 2001. № 61. С. 70–74.
8. Ященко Н. В. Технологии как средство реализации новой образовательной парадигмы. *Компетентностно-деятельностный подход в системе современного образования*. Барнаул, 2010. 125 с.

References

1. Gavrysh, S. V. Sinkvein. Pravila sostavleniia sinkveina Retrieved from <http://g-sv.uk/content/node/92>.
2. Afanasieva, T. (2016). Sinkvein kak forma tvorcheskogo zadaniia v individualnoi i hruppovoi rabote pedagoga-psykhologa [Cinquain as a Form of Creative Assignment in Individual and Group Work of a Teacher-psychologist] *Psikhologicheskoe soprovozhdenie obrazvaniia: teoriia i praktika sbornic stattei po materialam VI Mezhdunarodnoi nauchno-prakticheskoi konferentsii (Psychological support of education: theory and practice: collection of articles based on materials of the VI International Scientific and Practical Conference)*. 523 [in Russ.].
3. Akimenko, V. (2008). Novyye pedagogicheskiye tehnologii: ucheb.-metod. posobiye. [New Pedagogical technologies: teaching aid]. 36 [in Russ.]
4. Zabaluiyeva, A. (2010). Formirovaniie uchebno-poznavatelnoi kompetentsii studentov vuza [Formation of Educational and Cognitive Competence of University Students] Ph.D. 13.00.08 [in Russ.].
5. Senkan. Retrieved from <http://uk.wikipedia.org/wiki/Сенкан> [in Russ.].
6. Kiendivan, O., & Kuular, L. (2014). Didakticheskiye sinkveiny kak sredstvo aktivizatsii poznavatel'noy deyatel'nosti uchashchikhsya [Didactic Cinquains as a Means Of Activizing the Cognitive Activities of Students] *Fundamental'nyye issledovaniya (Basic Research)*, 3–4, 827–829 [in Russ.].
7. Gutnykov, A. (2001). Professionalnye navyki yurista: opyt prakticheskogo obuchenii [Professional Skills of a Lawyer: Practical Training Experience] (*Social Education*), 61, 70–74 [in Russ.].
8. Yashchenko, N. (2010). Tekhnologii kak sredstvo realizatsii novoi obrazovatelnoi paradigmy [Technology as a Means of Implementing a New Educational Paradigm] *Kompetentnostno-deiatel'nostnyi podkhod v sisteme sovremennogo obrazovaniia (Competency-Activity Approach in the System of Modern Education)*. 115–116 [in Russ.].

Стаття: надійшла до редакції 15.11.2019

прийнята до друку 13.12.2019

The article: is received 15.11.2019

is accepted 13.12.2019

UDC (УДК) 331.446.4:622

Візнюк Інесса Миколаївна,
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри психології та соціальної роботи
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського
ORCID ID: 0000-0001-6538-7742
e-mail: innavisnyuk@gmail.com

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ УЧИТЕЛЯ В АСПЕКТІ ФОРМУВАННЯ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ УЧНІВ

Анотація. Подано розгляд явища особистої зрілості вчителя як ключового чинника ефективності педагогічної діяльності. На основі аналізу психолого-педагогічних підходів до інтерпретації сутності особистісного розвитку ми визначаємо такі критерії особистої зрілості вчителя: самовизначення, здатність до самосвідомості, спонтанність, справжність, готовність до емоційно близьких стосунків тощо, а також адекватність самосприйняття та сприйняття оточення, внутрішній контроль, толерантність, гнучкість, толерантне ставлення до суперечностей, розуміння відносності речей, позитивного самоіміджу, схильності до творчості, існування індивідуальної життєвої філософії та професійної позиції.

Гуманізація школи та організація навчально-виховного процесу на засадах особистісного підходу вимагає від вчителя високого рівня особистої зрілості, який може представити себе учням не як безособовий функціонер, виконавець професійних обов'язків, а як оригінальна особистість, яка має власну позицію, яка відкрита у вираженні своїх почуттів, емоцій та поглядів. Навчання таких викладачів вимагає реалізації комплексу педагогічних умов у середовищі закладів вищої освіти, пов'язаних із забезпеченням суб'єктивної позиції студентів, активізацією їх рефлексивних процесів, діалогізацією, проблематизацією та персоналізацією педагогічного спілкування.

Підготовка таких викладачів вимагає реалізації у навчальному просторі вищого навчального закладу комплексу педагогічних умов, пов'язаних із підтримкою предметної позиції студентів, активізацією їх рефлексивних процесів, діалогічного характеру, усобленням та ускладненням педагогічної взаємодії, застосування технології соціально-психологічної підготовки особистісної зрілості.

Ключові поняття: зрілість, особистісна зрілість, критерії особистої зрілості вчителя, розвиток особистої зрілості вчителів.

Viznyuk Inessa,
Candidate of Psychological Sciences,
Associate Professor psychology and social work
of Vinnitsa State Pedagogical Michael Kotsyubynsky University
ORCID ID: 0000-0001-6538-7742
e-mail: innavisnyuk@gmail.com

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL COMPETENCE OF THE TEACHER IN THE ASPECT OF FORMING A HEALTHY WAY OF LIFE OF STUDENTS

Abstract. The article contains a consideration of the phenomenon of the teacher's personal maturity as the key factor of the efficiency of pedagogic activity. Preparation of such teachers demands realization in educational space of a higher educational institution of a complex of the pedagogical conditions connected with maintenance of a subject position of students, activation of their reflective processes, dialogical character, personification and making problematic of pedagogical interaction, application of technologies of socially-psychological training of a personal maturity.

Key concepts: maturity, personal maturity, criteria of the teacher's personal maturity, development of a personal maturity of the teachers.

Introduction. The personality of the teacher was always considered as a decisive factor in the efficiency of upbringing. The outstanding teachers of the past constantly stressed that the success of upbringing depends not only on the subject competence and a teacher's skill in teaching methods but above all on his personal qualities. This dependence becomes even more evident in terms of changing the education system to the personal approach in the context of which the stress is put on the development of the personal characteristics of students: subjectivity, autonomy, reflexivity, creativity, inner freedom, responsibility and so on.

The methodology of the personal approach requires a transition to such a style of educational relationships that ensures the formation of subjectiveness as the pupils' ability to consciously, creatively and independently to determine their own life, to take responsibilities for their actions. The personal development of students, in its turn, is possible only on condition that there is the appropriate level of personal ripeness of the teacher: «for the child's correct personal development, it is necessary that first of all, the teachers themselves possess the adequate personal organization» [1, p. 350].

State of the problem research. It is difficult to imagine, how the teacher can promote harmonization of the personality of students if he himself is not deprived of psychological complexes and internal contradictions. In R. Burns' opinion, teachers with the negative I-concept «experience social and emotional difficulties which cause uneasiness, generate stress and finally should for sure be reflected in their teaching work» [1, p. 302]. N. Osuhova fairly notices that «by means of intimidated and conformed teacher who does not accept himself and others, it is impossible to solve a problem of a school humanization» [9, p. 30]. Psychology and pedagogical researches testify that «together with cognitive development of the teacher the important requirement, which is necessary to consider in the course of vocational training, is his general psychological tone and adequacy of personal regulation» [1, p. 314]. Whatever pedagogical techniques, methods and modes the teacher did not own; he should show to the students, first of all, the sample of psychological health and a personal maturity.

Numerous researches testify the importance of personality maturity of the teacher as preconditions of efficiency of pedagogical activity and in these researches the existence of indissoluble connection between personal characteristics of the tutor and personal formation of students is proved (R. Burns, U. Glasser, I. Dubrovina, A. Markova, L. Mitina, A. Orlov, C. Rogers and others). The

personal maturity of the teacher defines a humanistic orientation of his actions and deeds, ability to creative self-realization and self-development in professional work space. Therefore in the course of vocational training of the future teachers, the character and an orientation of personal development of students has not smaller importance, than the academic achievements. In this connection, the development of a personal maturity of the future teachers should become one of priority tasks of their vocational training.

The analysis of psychological and pedagogical researches testifies that despite interest of scientists to studying of various aspects of the teacher's person, the problem of personal maturity formation as a complex attribute of the teacher meanwhile has not got appropriate interpretation. Much attention is demanded, in particular, by such questions, as criteria and structure of a personal maturity of the teacher, laws of its formation, psychological mechanisms, pedagogical conditions and ways of purposeful influence on personal formation of the future teachers, dynamics of personal development of the teacher in the course of vocational training.

The concept «maturity» is widely enough used recently in psychology, pedagogics and other sciences. In particular, such versions of a maturity, as biological, cognitive, intellectual, academic, emotional, psychological, social, civil, professional, spiritual, etc. are investigated. The term «a personal maturity» is used in papers of L. Antsiferova, Yu. Gil'buh, V. Morgun, N. Tkacheva, V. Petrowskiy, D. Leont'ev, O. Stepa and others.

V. Morgun and N. Tkacheva define the mature person as the conscious and self-regulated individual who has carried out transition from object of education to the subject of education, realizes himself as the integrity which is included in a society system, in an activity system. The mature person during its development more and more independently selects or changes, improves its own leading activity and a social situation of its development and, thanks to it, itself. Hence, the basic criterion of a personal maturity V. Morgun and N. Tkacheva consider independence, ability of the person to self-determination and self-control [6, p. 109].

I. Kon uses concept a social maturity of the person, considering it as a stable condition of the person which is characterized by integrity, predictability, a social orientation of behaviour in all spheres of vital activity, ability to adequate perception of itself and surrounding people. «The mature person is a person who actively owns its environment, owns stable unity of personal traits and value orientations and is capable to perceive correctly people and oneself» [3, p. 177].

L. Bozhovich defines the person as the human who has reached highly enough level of development, when he starts to perceive and understand himself as a single whole, different from other people, that is expressed by concept «I am». According to the researcher, an indicator of development of the person as personality is socially comprehensible and optimum parity for it of such qualities as: responsibility and feeling of internal freedom, feeling of self-respect (self-esteem) and respect for other people, honesty and conscientiousness, readiness and aspiration to socially necessary work, criticality and conviction, presence of stable ideals, kindness and severity, initiative and discipline, desire and ability to understand others, insistence to oneself and to another, will, ability to argue, readiness to operate, boldness, readiness to run risks and care [2, pp. 160–166].

Key indicator of a mental maturity, according to G. Suhobskaya, is reflexivity, ability to a reflexion, as all new growths and specificity of person's displays at adult age are connected with this quality [11, pp. 17–20]. The researcher considers as attributes of a psychological maturity of the person: ability to independent forecasting of one's behaviour in any reality situations on the basis of the generated ability to extract the necessary information and to analyze it for the purpose of the decision of concrete and non-standard life situations; ability to mobilize oneself on performance of own decision contrary to different circumstances and internal socially not motivated unwillingness (I «was tired», I «do not want», «It is difficult», etc.); ability to trace independently a course of performance of own actions and their results (that provides readiness of the person for «normal imaginary bifurcation» on «I am an executor» and «I am a controller»); ability to an estimated reflexion on the basis of the generated consciousness and an objective unbiased estimation of one's opinions, actions, deeds; ability to do conclusions from own behaviour in different situations, raising quality of forecasting, performance of planned and objectivity of estimations; ability to react emotionally adequately to various situations of own behaviour.

Characterizing the mature person, researchers focus attention on such indicator, as autonomy, self-determination. So, for example, D. Leont'ev considers personal potential as an integral characteristic of the mature person, which is shown in the form of self-determination, – ability to operate rather independently both from external, and from internal conditions (biological factors, requirements, character and other mental structures) [4, pp. 5–11]. Self-determination indicator is possibility of the individual as in cognitive, and in the practical level to deviate from a stream of everyday

vital activity, to fall outside the limits of habitual and standard, to overcome the set circumstances and finally to overcome oneself. In such transcendental relation to own life, first of all, the personal maturity is shown.

In human psychology a mature person is mainly considered as a perfect person, characterized by mental health, the fullest development of inclinations, productivity and inclination to creativity. G. Allport used the concept of maturity, describing a mentally healthy person. A mature person, in his opinion, differs by the following main features: wide limits of «Myself», the ability to see yourself from the side; ability to warm, sensitive, social relationships that are expressed in friendly intimacy (the ability to show a deep love for your family and friends, not stained by proprietarily feelings and jealousies) and sympathy (tolerance to differences between themselves and others and a deep respect for people and recognition of their position); self-acceptance, a positive self-image and a composed attitude to their own deficiencies; realistic perception – the ability to see things as they are, without distorting the facts to suit their fantasies and needs, the adequacy of the level of demands; the self-knowledge ability; sense of humor; the ability to proactive conduct – conscious influence on their surroundings in new ways; holistic life philosophy – the system leading values, which give meaning to everything that a man does [7].

A. Maslow considers the personal development of man in connection with the concept of self-actualization, which means the maximum full disclosure of the inherent innate potencies [5]. He pointed to the characteristics that distinguish self-actualized personalities: the highest degree of perception of reality; the developed ability to perceive yourself, others and the world at large as they really are; the increased spontaneity; the developed ability to focus on a problem; a more expressed desire for solitude; autonomy, opposition to any involvement of another culture; perception of freshness and richness of emotional reactions; frequent breaks in peak experiences; identifying itself with the whole human race; capacity for constructive interpersonal relationships; democratic structure of one's character; developed creative abilities.

To describe the phenomenon of personal maturity C. Rogers used the term «fully functioning person» [10]. The main characteristics of a fully functioning individual he considered: openness to experience, lack of fear of your own feelings, whatever they may be – negative or positive; living in the present with full awareness of each moment, the being ready to rebuild their own behavior to the extent that the experience provides new opportunities, flexibility and ability to adapt to changing conditions of life; belief in yourself,

your inner motivation and intuition, ever-growing confidence in their own ability to make decisions.

It should be emphasized that according to most scholars between the chronological age and personal maturity of the individual there is no direct dependence. Responding intellectually and socially to his age, the individual may be characterized by a low level of personal maturity (S. Kovi, G. Allport, E. Fromm, P. Hersey et al.).

The purpose of our article is to substantiate the pedagogical skills of the teacher as a means of forming a healthy life.

Outline of the basic provisions. The majority of researchers, considering a phenomenon of a personal maturity, focuses attention on such characteristics of the person, as self-determination, self-control in a counterbalance of external determination; creativity in a counterbalance to reproduction; individuality, authenticity in a counterbalance to standardization, banality; initiative in a counterbalance to passivity; self-esteem in a counterbalance to a negative self-estimation; a personal openness in a counterbalance to an estrangement and closeness; reflexivity in a counterbalance to an impulsiveness; flexibility, understanding of a relativity of things in a counterbalance to rigidity, dichotomizing («black-and-white») thinking; realness of perception of the reality in a counterbalance to stereotype and bias. It is obvious that the personal maturity has not one-dimensional, but multidimensional structure, i.e. it integrates the complex of interconnected traits. Generalization of various approaches gives the grounds to allocate some bipolar parameters which have great value in a context of pedagogical activity and characterize the level of a personal maturity or, accordingly, immaturity of the teacher.

Proactivity (self-determination, autonomy, initiative) – activity (passiveness, dependence, orientation to authorities). One of the main features is the maturity of the individual autonomy, inner freedom – the ability to distance him/herself from both impact of the environment and the principles on which behavior based up to the present moment. A matured person is able to switch from one to the other activity determinants, to choose between alternatives, to resist the temptations and distractive factors, to change arbitrarily leading principles of behavior. The self-determination ability becomes particularly important in the context of the personality-oriented approach, which requires the teacher to show willingness over situational activity, to resist generally-accepted patterns and pedagogical routine, defend own creative freedom and uniqueness, critical treatment of widely-known truths.

Reflexivity, a reflexive ability to go beyond the accomplished activities – activity absorption, inability to go beyond its boundaries and look at him/herself and own actions from the perspective of an observer. The most important feature of reflection is that it allows the individual to go beyond the accomplished activities and look at him/herself as if from another side, from the position «over» and «behind» to control his/her own activity based on awareness of him/herself and own actions. Through reflection a person becomes an object of control by him/herself. Reflection allows the teacher to be a full author that constructs his/her present day and future, allows to understand and evaluate the difficulties and contradictions of educational process, resolve them independently and constructively according to his/her own orientations on values, to consider the problem as a stimulus for further development, overcoming own limitations. The teacher's awareness of his/her own potential, prospects for personal and professional growth prompts him to constant experimentation, creativity. Hence reflection can be seen as an important means of professional self-development, a condition and factor of the personal development. Self-observations and analysis of the own actions in different situations as if through the eyes of another person helps the teacher to understand the peculiarities of professional and role behavior and thus allows to correct it. Only thanks to reflection the teacher becomes a real participant in the sense that he or she can consciously and deliberately transform him/herself, to question and change those principles, which are based on his/her actions.

Spontaneity, authenticity, no fear of self-disclosure, the ability to emotionally close relationships – being closed, hiding behind various social masks and facades, fear of emotionally close relationships. C. Rogers states that the personal development of pupils is determined by the ability of the teacher to form when communicating with them a special type of interpersonal relationships that he calls «helping ones». One of the conditions of such relationships is the congruence of experiences and behavior of the teacher. This means a sincere, frank, direct and conscious manifestation of own feelings by the teacher, his attitudes towards his pupils. «The facial», alienated, formal communication is the opposition to the congruent, when the teacher hides his true feelings under a role professionally impersonal mask. A. Orlov notes: «If a teacher behaves insincerely, tends to hide behind the guise of various kinds («facades», «stripes») if he shows disrespect or cold ... he adversely affects the personal development of the pupils» [8, p. 182]. The reason for the teacher's avoiding close, open relationships with his pupils may be his low level

of personal maturity, manifested in anxiety, deep concern, doubt about the ability to cause the sympathy and respect. The spontaneous teachers build their communication with pupils on the basis of personal feelings, rather than social-role expectations, openly show their qualities and emotions, come to the students individually pay attention not only and not so much to their competencies and academic achievements, but to the personal traits, extracurricular interests and inclinations.

The realistic perception of themselves and the environment, the ability to see things and other people as they really are – is a distorted perception of reality due to the impact of different kinds of unconscious attitudes, stereotypes and psychological defense mechanisms. Personally mature teachers are distinguished by a more adequate perception of reality; know themselves better and easier perceive themselves as they are. They are characterized by a less dependence on the mechanisms of psychological defense; in particular they are not characterized by the distorted perception of themselves and the pupils, which often reduces the teachers' activity with a less psychological harmonious type. Often teachers with low level of personal maturity perceive themselves limited – only as performers of respective social role. This makes the teacher's activity poorer, dehumanizes his activity, because the personality is always broader and richer than any role. For example, it is important for teachers not only teach but also learn, that is to go beyond their role. Taking into mind only what corresponds to the social role, and discarding the rest, the teacher limits his personality, turning it into a kind of mask, behind which it is impossible to make out a living person. Another, also negative consequence of inadequate self-image psychology explains the known pattern: the more difficult for a person to perceive oneself, the more difficult it to take the others. The teacher is not able to perceive pupils as they are, denying their right to be themselves, which causes communication barriers psychological conflicts and brings to nothing the educational effort.

The internal locus of control, taking responsibility for their actions themselves is the external locus of control, attribution of responsibility to the environment. The results of the research indicate that teachers with an internal locus of control tend to take responsibility for the consequences of their actions, have a higher level of personal maturity than the teachers with an external locus of control that shift responsibility to others: colleagues, pupils or their parents. Teachers from the internal locus of control are characterized by kindness, tolerance, altruism, perseverance, self-criticism, a tendency to critically analyze their own actions.

Tolerance, flexibility, tolerance of contradictions, dissimilarities, understanding of the relativity of things, openness to everything new – intolerance, being categorical, dichotomous («black-and-white») thinking, rejection of alternative views. The personal development of pupils is largely dependent on the ability of teachers tolerantly accept different points of view, to recognize children's' right to their own position. Tolerance is the result of the teacher's conscious choice of this position in the relationships with the pupils, resulting from the understanding, acceptance and respect for plurality and diversity of life, recognizing the inevitability of individual differences, and – preparedness to build their own world so strong and flexible, to be open to interaction with the others. The teacher should have sufficient intellectual flexibility, not to be dogmatic, not state that there is only one way to solve the problem, the one and only correct view. Unfortunately, in daily teaching practice frequently observed manifestations of the teachers' intolerance – from indifference to the child's own opinion to frank and hard impaired and even the humiliation of the pupil for the «wrong views». This behavior shows primarily the low level of personal maturity teacher.

A positive self-concept, self-confidence – a negative self-concept, self-diffidence. R. Burns on the basis of summarizing several researches makes conclusion that authoritarian tendencies in communication is often inherent to diffident teachers with negative self-rating, who feeling their own personal inadequacy, anxiety and insecurity, are identified with authoritarian roles, which are manifested both with the excessive cruelty and authoritativeness and as well the desire to establish himself for any price in the eyes of students. And vice versa, a teacher with a positive self-rating, «feeling confident in the classroom, does not feel the need of psychological defense ... accepts easily some limitations of his opportunities and capabilities of students ... will be able to be friendly and at the same time, in the right case to turn to justified criticism» [Burns 1986, p. 310]. Self-confidence helps the teacher to overcome fear and anxiety, to enjoy the progress and not to despair, facing difficulties to remain emotionally balanced and flexible enough to interact with students for a long time.

Creativity, enthusiasm, inclination for risk, the creative transformation of reality – a reproductive orientation, stereotyping, fear of risk, a tendency of keeping to established standards. Practice shows that those teachers who have an expressed belief, passionate about something (their subject, ideas) deeply and truly believe in something (truth, beauty, goodness, justice, freedom and self-worth

of each person) help to the personal development of students. Typically, children recognize easily the spiritual emptiness, distrust and false in teacher's actions and internally try to suspend from him. Only those teachers who are characterized by bright personality and creativity can be not just sources and transmitters of information, not just good people, but also to be the catalyst for personal growth of students.

The presence of the own life philosophy and personal and professional position – an amorphous idea about their life and professional priorities, passive perception of externally imposed values and principles. Unlike those who passively and uncritically accepts the goals and values which are imposed by the environment, the personality matured teachers have a clear idea of their life, professional aspirations and beliefs, know what they want, and accordingly structure their lives and organize the professional activities. They are characterized by a sense of confidence, stability and optimism for the future. Temporary life and professional difficulties do not reduce their desire to follow the chosen strategy. His goals, values and beliefs as they experience personally meaningful, such as providing a sense of directional and meaningfulness of life, professional activities.

The allocated parameters can be considered as criterion of a personal maturity of the teacher and, at the same time, as reference points of its personal-professional development.

Development of a personal maturity of the future teachers demands reconsideration of traditional problems of their preparation which are usually seen in formation of various aspects of professional competence, perfection of methodical skills, equipment of students by an arsenal of means of pedagogical influence, etc. As A. Orlov fairly marks, it is necessary to refuse such ideas about pedagogical skill as about set of non-personal professional knowledge, skills and habits which are transferred in the course of training and are defined by the experience of pedagogical activity. Pedagogical skill should be considered as a result of personal growth of the teacher in the profession, as consequence of improvement of its complete creative and personal potential inseparably linked with specificity of a personal position in a socially-psychological context of teaching and educational process [8, p. 153]. It is necessary not habitual «improvement of sphere of professional knowledge, skills and habits», but working out of a complex model of pedagogical accompaniment and support of personal formation of the future teachers.

For stimulation of development of a personal maturity of the future teachers it is necessary to create conditions for transformation of

students from objects of pedagogical influence into subjects of personal-professional formation. Pedagogical support of personal development of students assumes creation in a higher educational institution of educational space which stimulates subject forms of students activity in determination, of which the leading part is played by the person itself: initiative, shown in initiation and expansion of this or that activity without external prompting; creative, shown in the decision of tasks for which neither the way of the decision, nor possible results are not known in advance; super-situational, that is an activity exiting for frameworks of a situation which is set by sociocultural norm or answers the previous experience of the individual; the self-management, shown in conscious management by one's possibilities, construction and realization of vital strategy, the organization of one's way of life and professional work, professional self-improvement; reflective – comprehension, critical analysis and correction of one's actions as a subject of activity, definition of own advantages and lacks, prospects of the further personal and professional growth.

The analysis of domestic and foreign psychology and pedagogical concepts of the personally-focused educational interaction gives the grounds to allocate some pedagogical conditions necessary for stimulation of subject activity and, accordingly, of development of a personal maturity of pedagogical high schools students. The first of them consists in transition from monologue to dialogical strategy of pedagogical interaction. At monologue strategy the teacher operates thus as if only he is the full subject and the carrier of the real true. Unlike it, dialogical strategy is based on a recognition of subjective full value and basic equality of co-operating partners and in this sense abstracts from possible differences in the social status of the teacher and students.

Researchers consider as base characteristics of dialogical pedagogical interaction: mutual trust, an openness, goodwill, the common vision of situations by the teacher and students, a mutual orientation on the problems solving, equality of psychological positions, mutual understanding (L. Petrovskaya, A. Spivakovskaya); equality, mutual trust, mutual understanding, mutual sympathy (R. Karneev); orientation to equality in communication, aspiration to mutual understanding, co-creation and mutual development (S. Bratchenko); personal orientation, equality of psychological positions, mutual penetration into the world of feelings and experiences, readiness to accept the partner's point of view, a withdrawal from especially role position (N. Ostroverhova). Despite of certain differences, the majority of researchers recognize the most effective from the point of view of creation of favorable conditions for personal development of pedagogical

process subjects the dialogical, the subject-subject strategy of interaction which assumes: perception of students as partners psychologically equal in rights; certainly positive relation to them and belief in their potential creative possibilities; a personal openness and trust; disposing to mutual understanding and creative cooperation; granting to students of a freedom in choosing, the right to personal-professional self-determination.

Dialogical character of pedagogical interaction is connected, first of all, with transformation of superposition of the teacher and subordinated position of the student in personally equal in rights positions of partners of joint activity. Construction of pedagogical process on dialogue principles as cooperation equal in rights is a necessary condition of realization of the personal approach and, at the same time, the precondition of development of a personal maturity of the future teachers.

Development of a personal maturity of students is possible under condition of personification of relations of pedagogical process subjects. Unpersonified pedagogical interaction is based exclusively on socially-role expectations: the teacher plays a role of the instructor, the teacher, and the student – a role of the subordinate, the pupil. Everything that is beyond these social roles, is forced out from pedagogical process, disappears behind official masks or facades. It interferes the occurrence between teachers and students of mutual trust, psychological contact therefore the developing potential of educational interaction essentially decreases. Development of a personal maturity of the future teachers demands personification of pedagogical relations, refusal of role masks and the facades, adequate inclusion in interaction of those elements of personal experience (feelings, experiences, emotions) which are beyond role expectations. It is important, that in various situations of pedagogical communication the teacher concerned the student not from a position of a formal role of the instructor, but accepted it as the person, not from a position «over», but from a position of the participant of dialogue equal in rights. Under such condition it is established not inter-role, but interpersonal contact, arises dialogue therefore the psychological basis for positive changes in informative, emotional and behavioural spheres of subjects of pedagogical interaction is created.

Development of subjective character of the person occurs during the creative activity directed on decision of tasks for which neither the way of the decision, nor possible results are not known in advance. Hence, an important condition of stimulation of personal development of the future teachers is making the pedagogical process problematic, wide use of problem, creative tasks which demand search activity. Unproblematic pedagogical

interaction is constructed under the reproductive sample: the teacher transfers to students certain norms and the standards of professional work fixed in the form of concepts, principles, methods, modes, technologies, etc. Activity of students is reduced to comprehension and mastering of a material offered to them and the decision of the informative-practical tasks put to them. In unproblematic pedagogical interaction the teacher puts tasks, students carry them out. Problem character of interaction provides change of roles and positions of pedagogical process subjects. The basic function of the teacher should consist not so much in translation of norms and professional standards, but in stimulation of students' aspiration to personal development, the organization of research activity, creation of conditions for independent revealing and the decision of problems which arise in personal-professional formation.

Making pedagogical interaction problematic can promote usage of a method of a problem statement in which the teacher creates professionally focused problem situations which stimulate comprehension by students of personal sense of one or another theoretical-pedagogical positions in a context of the future professional work. The teacher offers the various points of view concerning this or that problem, setting thereby certain space of internal dialogue and professional self-determination of each student. For example, it is possible to acquaint students with two concepts of education (technocratic, «forming» according to which the student is an object of pedagogical influences, and naturalistic, assuming support of development of the potential abilities put by the nature and qualities of the individual) and suggest to define one's own relation to them. Thanks to it process of personal-professional development of the future teachers gets variation character, conditions for a choice by students of an individual approach to the decision of one or another pedagogical problems are created. Any pedagogical problem can be differently apprehended and interpreted by students who analyze and estimate it from the personal positions. It is necessary to underline that in the conditions of the latent dialogue which occurs during lectures, students independently carry out a personal choice and define own relation (meanwhile substantially contemplate) to those or other problem aspects of the future professional work.

The future teachers receive broad opportunities for a substantiation and detailed representation of own point of view during the active form of professional-semantic dialogue, characteristic for practical, out-of-class activities, and also free dialogue with teachers. In this case there is a joint with teacher choice of actual professional-semantic problems, their discussion is organized which

comes to the end with a dialogue reflexion. Such form of dialogical interaction assumes creative participation of the teacher in the process of choice of one or another approaches, interpretations, his sincere enthusiasm for a subject, personal experience of discussed problems, his right to express and defend actively own point of view, to convince students in its justice. The result of collision of various, at times even opposite, positions should become an atmosphere of common creative search of answers to personal and professional problems exciting students. The organization of such dialogue assuming a moral and aesthetic estimation of the various pedagogical facts, phenomena and processes, promotes deeper understanding, emotional experience, reflexion by students of valuable-semantic contradictions and problems of pedagogical activity, and also substantially stimulates their personal-professional development.

Formation of a subject position of students can be promoted by methods of interactive training which model subject and social aspects of the future activity and realize a problematic character principle: the analysis of pedagogical situations, a case-method, business and role-playing games, dramatizations, a method of projects, etc. One of the effective means of development of a future teachers' personal maturity during their vocational training is the group training, theoretical bases of which are intensively developed nowadays. In psychology and pedagogical researches transition from application of traditional means of preparation of the teachers directed on perfection of their methodical skills and subject competence, to use of various socially-psychological, psychotechnical and even psychotherapeutic procedures, which create conditions for the general personal development of students, is planned (F. Vasylyuk, Yu. Gippenreyter, L. Petrovskaya, S. Spivakovskaya, R. Burns, T. Gordon, C. Rogers, T. Yatsenko and others).

The developed programs of socially-psychological training for students of pedagogical high schools have a various orientation: increasing of professional communicative competence, mastering of bases of actor's skill, development of separate communicative qualities (empathy, sensitivity, dialogical character), activating of motivational potential, development of a professional orientation, consciousness, etc.

In process of training work with the future teachers the basic concepts of the human-centered psychotherapeutic approach are made operative (C. Rogers), concerning a pedagogical context. The basic postulate, on which such training is based, consists in that quality of pedagogical process is defined by quality of interpersonal dialogue of the teacher and students which, in turn, depends on level of a personal maturity of the teacher, its rela-

tion to himself. Hence, the primary goal of training – to promote development and harmonization of the teacher's person, and, thanks to it, to increase the efficiency of pedagogical process as a whole.

Group training can be an effective mean of pedagogical support of personal-professional formation of the future teachers, expansion of their personal experience, correction of professional settings, positions, professional identity. Specially organized interpersonal interaction in groups of socially-psychological training gives the chance to students to feel themselves psychologically more protected, self-assured, capable to cooperation, raises their readiness to accept themselves and pupils. All of it considerably facilitates to the future teachers the decision of uneasy problems of dialogue with schoolchildren, does less intense collision with realities of school life. Participation in group training also promotes to correction of inadequate professional stereotypes, formation of students' ability to more objective, unbiased and deep understanding of themselves and surrounding people. Typical effects of socially-psychological training of the future teachers are: a tendency to give to relations with pupils as much attention and value, as to the subject maintenance; the aspiration to accept innovative, creative ideas of pupils instead of to react to them as on threat to own authority; propensity to resolve interpersonal problems together with pupils, instead of traditional disciplinary means; the general harmonization of the person. Training approaches pedagogical dialogue to therapeutic one, promote personal growth of the future teachers, harmonizing system of their intrapersonal relations.

Conclusions. Thus, a major factor of education which finally defines its efficiency, the person of the teacher is. As by means of a curve ruler it is impossible to spend a straight line, so by means of immature, intimidated and conformed teacher who does not accept himself and pupils, it is impossible to bring up the mature person. For a school humanization and the organization of pedagogical process on dialogue principles the teacher is necessary, who is characterized by high level of a personal maturity and can appear before pupils not as the faceless functionary, the executor of a professional role, but as the original person having own position, opened in expression of the feelings, emotions and relations. Preparation of such teachers demands realization in educational space of a higher educational institution of a complex of the pedagogical conditions connected with maintenance of a subject position of students, activation of their reflective processes, dialogical character, personification and making problematic of pedagogical interaction, application of technologies of socially-psychological training of a personal maturity.

Список використаних джерел

1. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание: пер. с англ. Р. Бернс. М.: Progress, 1986. 421 с.
2. Божович Л. Проблемы формирования личности. М.; Воронеж: Московский психолого-социальный институт, МОДЭК. 2001г. 352 с.
3. Кон И. Психология ранней юности. М.: Просвещение, 1989. 255 с.
4. Леонтьев Д. Личностный потенциал: структура и диагностика. М.: Смысл, 2011. 675 с.
5. Маслоу А. Мотивация и личность. Пер. А. М. Татлыбаевой. Евразия, 1999. 478 с.
6. Моргун В., Ткачева Н. Проблема периодизации развития личности в психологии. Изд-во «Институт практической психологии». Воронеж: НПО «МОДЭК». 1996. 512 с.
7. Олпорт Г. Становление личности: избранные труды. М.: Смысл, 2002. С. 167–169.
8. Орлов А. Психология личности и сущности человека: Парадигмы, проекции, практики: учеб. пособие для студ. психол. фак. вузов. М.: Издательский центр «Академия», 2002. 272 с.
9. Осухова Н. Гуманистические ориентации учителя: пересмотр целей и поиск технологии. ВВШ. 1991. № 12. С. 30–36.
10. Роджерс К. Взгляд на психотерапию. Становление человека. М.: Прогресс, 1994. 480 с.
11. Сухобская Г. Понятие «зрелость социально-психологического развития человека» в контексте андрагогики. *Новые знания*. 2002. № 4. С. 17–20.

References

1. Berns, R. (1986). Razvytye Ya-kontseptsyy y vospytanye : per. s anhl [Self-concept development and education]. M.: Progress, 421 [in Russ].
2. Bozhovich, L. (2001). Problemy formirovaniya lychnosty [Problems of personality formation]. Moskva-Voronezh: Moskovskiy psikhologo-sotsyalnyi ynstitut, MODЭК, 352 [in Russ.].
3. Kon, I. (1989) Psikhohohyia rannei yunosty [The Psychology of Early Youth]. Moskva: Prosvyshchenye, 255 [in Russ.].
4. Leontev, D. (2011). Lychnostnyi potentsyal: struktura y dyahnostyka [Personal potential: structure and diagnosis]. Moskva: Smysl, 675 [in Russ.].
5. Maslou, A. (1999). Motyvatsyia y lychnost [Motivation and personality] (Per. A. M. Tatlybaevoi). Evrazyia, 478 [in Eng.].
6. Morhun, V., & Tkacheva N. (1996). Problema peryodyzatsyy razvytyia lychnosty v psikhohohyy [The problem of periodization of personality development in psychology]. Yzd-vo «Ynstitut praktycheskoi psikhohohyy». Voronezh: NPO «MODЭК», 512 [in Russ.].
7. Olport, H. (2002). Stanovlenye lychnosty: yzbrannye trudy [Becoming Personality: Selected Works]. Moskva: Smysl, 167–169 [in Russ.].
8. Orlov, A. (2002). Psikhohohyia lychnosty y sushchnosty cheloveka: Paradyhmy, proektsyy, praktyka: ucheb. posobyie dlia stud. psikhoh. fak. Vuzov [Psychology of the personality and essence of man: Paradigms, projections, practices: textbook. allowance for students. psychol. Fak. universities]. Moskva: Yzdatelskyi tsentr «Akademyia», 272 [in Russ.].
9. Osukhova, N. (1991). Humanysticheskye oryentatsyy uchytelia: peresmotr tselei y poysk tekhnohohyy [Teacher's Humanistic Orientations: Revising Goals and Finding Technology]. VVSh, 12, 30–36 [in Ukr.].
10. Rodzhers, K. (1994). Vzghliad na psikhohohyyiu. Stanovlenye cheloveka [A look at psychotherapy. The formation of man]. Moskva: Prohress, 480 [in Russ.].
11. Sukhobskaya, H. (2002). Poniatye «zrelost sotsyalno-psikhohohyicheskoho razvytyia cheloveka» v kontekste andrahohyyky [The concept of «maturity of the socio-psychological development of man» in the context of andragogy] *Novye znanyia*, 4, 17–20 [in Russ.].

*Стаття: надійшла до редакції 02.09.2019
прийнята до друку 13.12.2019*

*The article: is received 02.09.2019
is accepted 13.12.2019*

Розділ 4

Соціально-економічні студії

Chapter 4

Social and economic studies

UDC (УДК) 347.73:336.1
JEL Classification: K 42; K 23; H 60

Франчук Василь Іванович,

доктор економічних наук, професор,
проректор Львівського державного університету внутрішніх справ
e-mail: franchukvasil@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-5305-3286

Петрик Ігор Ярославович,

завідувач відділення актуалізації навчання
та практичної підготовки
Інституту з підготовки фахівців
для підрозділів Національної поліції
Львівського державного університету внутрішніх справ
e-mail: Igor.tr.mil.iviv@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-0196-5499

БЮРО ФІНАНСОВИХ РОЗСЛІДУВАНЬ ЯК СУБ'ЄКТ ПРОТИДІЇ НЕЦІЛЬОВОМУ ВИКОРИСТАННЮ БЮДЖЕТНИХ КОШТІВ

Анотація. Розглянуто зміст нецільового використання бюджетних коштів та роль у протидії цьому правопорушенню Бюро фінансових розслідувань. Зазначено, що більшість повноважень Бюро фінансових розслідувань (відповідно до законопроекту від 18.09.2019 № 1208-2) спрямовані на виявлення, розслідування та розкриття кримінальних правопорушень. Доцільним є закріплення механізмів запобігання та припинення правопорушень, а також вжиття заходів щодо відшкодування шкоди, заподіяної протиправною діяльністю державному чи місцевому бюджету.

Ключові поняття: Бюро фінансових розслідувань, протидія, нецільове використання бюджетних коштів, завдання.

Franchuk Vasyl,

Doctor of Economics, Professor,
Vice-Rector Lviv State University of Internal Affairs
e-mail: franchukvasil@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-5305-3286

Petryk Ihor,

Head of Update Department training and practical training
Institute for Training Specialists for National Police Units
Lviv State University of Internal Affairs
e-mail: Igor.tr.mil.iviv@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-0196-5499

BUREAU OF FINANCIAL INVESTIGATIONS AS A SUBJECT OF OPPOSITION TO MISUSE OF BUDGET FUNDS

Abstract. *Formulation of the problem.* Despite the declaration and attempts to strengthen the battle against offenses in the public sector, misuse of budget funds remains a fairly common tort. The statistics indicate both the relevance of the scientific study of activities to counteract the misuse of budget funds, and the importance of the effective functioning of the system of law enforcement agencies, the reform of which has been carried out in recent years. Among the objectives of such a reform is the creation of a subject that would be endowed with the functions of counteracting most of the economic tort issues, including counteracting violations of budget legislation. According to the draft Law of Ukraine No. 1208-2 of September 18, 2019 (adopted on first reading), the Bureau of Financial Investigations is proposed to be recognized as such a body.

The purpose of this article is to study the potential of the Bureau of Financial Investigations as a subject to counter the misuse of budget funds.

The main results of the study. The article discusses the content of misuse of budget funds. The author analyzes the powers of the Bureau of Financial Investigations as a subject to counter the misuse of budget funds. Attention is drawn to the tasks and mechanisms of interaction between the Bureau of Financial Investigations and other public administration bodies. It is also noted that after the adoption of the Law of Ukraine «On the Bureau of Financial Investigations» (as of November 15, 2019 the bill was prepared for second reading), the Bureau of Financial Investigations will acquire the status of a subject to counteract the misuse of budget funds, which is confirmed by an analysis of its tasks, powers and interaction mechanisms with other public administration authorities.

Conclusions. Most of the powers of the Financial Investigation Bureau are to identify, investigate and solve criminal offenses. It is advisable to consolidate the mechanisms for preventing and suppressing offenses attributed to the jurisdiction of this entity (including misuse of budget funds), as well as taking measures to compensate for harm caused by illegal activities of the state or local budget.

Key concepts: Bureau of financial investigations, counteraction, misuse of budget funds, tasks.

DOI 10.32518/2617-4162-2019-4-140-145

Вступ

Незважаючи на декларування та спроби посилення боротьби з правопорушеннями у бюджетній сфері, нецільове використання бюджетних коштів залишається достатньо поширеним деліктом. Лише органами Державної аудиторської служби України (далі – Держаудитслужба) протягом січня – вересня 2019 року встановлено на майже 1,1 тис. об'єктів контролю випадки незаконного, нецільового витрачання коштів і матеріальних цінностей, а також їхньої недостачі на загальну суму більш як 1,1 млрд грн (або 78,9% від загальної суми виявлених порушень, що призвели до втрат). З метою вжиття відповідних заходів до порушників фінансової дисципліни органи Держаудитслужби до правоохоронних органів протягом цього періоду передали 604 матеріали ревізій та перевірок. Зі свого боку, правоохоронні органи у січні – вересні 2019 року за матеріалами проведених заходів державного фінансового контролю розпочали 330 досудових розслідувань та 98 досудових розслідувань – за результатами участі у перевірках правоохоронних органів [1]. Ці статистичні дані вказують як на актуальність наукового дослідження діяльності щодо протидії нецільовому використанню бюджетних коштів, так і на важливість ефективного функціонування системи правоохоронних органів, реформа яких здійснюється останніми роками. Серед завдань такої реформи є створення суб'єкта, який був би наділений функціями протидії більшості деліктів економічної спрямованості, зокрема й протидії порушенням бюджетного законодавства. Відповідно до проекту Закону України від 18.09.2019 № 1208-2 [2] (прийнятий у першому читанні) таким органом пропонується визнати Бюро фінансових розслідувань.

Окремі аспекти діяльності органів державної влади щодо забезпечення протидії нецільовому використанню бюджетних коштів досліджувались у роботах О. П. Гетманець, Е. С. Дмитренко, А. М. Касьяненко, О. А. Музики-Стефанчук, Ю. С. Назара, Є. С. Овсяннікова, І. М. Проць, Л. А. Савченко, І. А. Сікорської, В. Д. Чернадчука, Н. Я. Якимчук та інших науковців. Однак, положення законопроектів, що визначають повноваження суб'єктів протидії нецільовому використанню бюджетних коштів, зокрема й Бюро фінансових розслідувань, предметом наукового дослідження не були.

Метою статті є дослідження потенційних повноважень Бюро фінансових розслідувань як суб'єкта протидії нецільовому використанню бюджетних коштів.

1. Протидія нецільовому використанню бюджетних коштів

Відповідно до ст. 119 Бюджетного кодексу України [3] нецільовим використанням бюджетних коштів є їх витрачання на цілі, що не відповідають:

– бюджетним призначенням, встановленим законом про Державний бюджет України (рішенням про місцевий бюджет);

– напрямам використання бюджетних коштів, визначеним у паспорті бюджетної програми або в порядку використання бюджетних коштів (включаючи порядок та умови надання субвенцій);

– бюджетним асигнуванням (розпису бюджету, кошторису, плану використання бюджетних коштів).

Тобто цілі використання бюджетних коштів визначені документами, в яких реалізуються повноваження учасників бюджетного процесу. Бюджетне призначення розглядається як повноваження головного розпорядника

бюджетних коштів, надане Бюджетним кодексом, законом про Державний бюджет України (рішенням про місцевий бюджет), яке має кількісні, часові і цільові обмеження та дає змогу надавати бюджетні асигнування. Зі свого боку бюджетне асигнування – це повноваження розпорядника бюджетних коштів, надане відповідно до бюджетного призначення, на взяття бюджетного зобов'язання та здійснення платежів.

В умовах застосування програмно-цільового методу в управлінні і державним, і більшістю місцевих бюджетів відповідність використання коштів напрямам, передбачених у паспорті бюджетної програми чи в порядку використання бюджетних коштів стає одним із основних критеріїв визначення дотримання учасником бюджетного процесу принципу цільового використання бюджетних коштів. Паспорт бюджетної програми визначає мету, завдання, напрями використання бюджетних коштів, відповідальних виконавців, результативні показники та інші характеристики бюджетної програми відповідно до бюджетного призначення, встановленого законом про Державний бюджет України (рішенням про місцевий бюджет), та цілей державної політики у відповідній сфері діяльності, формування та (або) реалізацію якої забезпечує головний розпорядник бюджетних коштів. А порядок використання бюджетних коштів містить цілі та напрями використання бюджетних коштів, відповідального виконавця бюджетної програми, підстави або критерії залучення одержувачів бюджетних коштів до виконання бюджетної програми, завдання головного розпорядника бюджетних коштів, розпорядників бюджетних коштів нижчого рівня (одержувачів бюджетних коштів), що забезпечують виконання бюджетної програми, з визначенням порядку звітування про її виконання (зокрема щодо результативних показників) та заходів впливу у разі її невиконання тощо.

Використання бюджетних коштів не на цілі встановлені цими документами є правопорушенням, загальним об'єктом якого є суспільні відносини, що складаються у сфері бюджетної діяльності суб'єктів публічної влади та інших учасників бюджетного процесу. Тобто до загального об'єкту можливо віднести усю сукупність бюджетних відносин. Видовим об'єктом цього правопорушення є суспільні відносини, що складаються під час виконання бюджетів і посягають на порядок функціонування бюджетної системи, а безпосереднім варто вважати суспільні відносини щодо використання конкретним учасником бюджетного процесу коштів, виділених з державного чи місцевого бюджету, не за цільовим призначенням [4, с. 56].

Залежно від конкретних обставин нецільового використання бюджетних коштів до порушників можуть бути застосовані заходи фінансово-правової, цивільної, дисциплінарної, адміністративної або кримінальної відповідальності. Кримінально-правова охорона цільового використання бюджетних коштів здійснюється за допомогою приписів ст. 210 Кримінального кодексу України [5] «Нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням».

2. Аналіз завдань та повноважень Бюро фінансових розслідувань як суб'єкта протидії нецільовому використанню бюджетних коштів

Проект Закону України від 18.09.2019 № 1208-2 «Про Бюро фінансових розслідувань» (далі – законопроект № 1208-2) [2] передбачає, що детективи Бюро фінансових розслідувань здійснюють досудове розслідування кримінального правопорушення, передбаченого ст. 210 Кримінального кодексу України, у разі якщо розслідування такого кримінального правопорушення не належить до підслідності Національного антикорупційного бюро України. Ці приписи наділяють Бюро фінансових розслідувань статусом суб'єкта протидії порушенням бюджетного законодавства, зокрема й щодо протидії нецільовому використанню бюджетних коштів.

Відповідно до законопроекту № 1208-2 пропонується створити Бюро фінансових розслідувань як центральний орган виконавчої влади, що утворюється Кабінетом Міністрів України та здійснює діяльність з метою запобігання, виявлення, припинення, розслідування та розкриття кримінальних правопорушень, віднесених законом до його підслідності. Тобто цей суб'єкт буде зобов'язаний протидіяти нецільовому використанню бюджетних коштів не лише шляхом розслідування, кримінального правопорушення, передбаченого ст. 210 КК України, але й шляхом запобігання, виявлення, припинення та його розкриття.

На наявність повноважень щодо здійснення цих заходів вказується у наступних нормах законопроекту № 1208-2. Так, відповідно до ст. 2 цього законопроекту, детектив Бюро фінансових розслідувань – це службова особа, яка уповноважена в межах компетенції, передбаченої Кримінальним процесуальним кодексом України та Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність», здійснювати збір інформації про готування до вчинення або вчинення кримінальних правопо-

рушень з відкритих джерел, інформаційних ресурсів з обмеженим доступом та проведення оперативно-розшукової діяльності, а також досудового розслідування кримінальних правопорушень, віднесених законом до підслідності Бюро фінансових розслідувань. На нашу думку, у цій нормі доцільно було б зазначити й завдання детектива щодо запобігання та припинення правопорушень, а також застосування заходів щодо можливості відшкодувати шкоду, завдану державі, зокрема й нецільовим використанням бюджетних коштів.

Структурування завдань детектива Бюро фінансових розслідувань так відповідало б основним елементам механізму безпекової діяльності як цілеспрямованого впливу на загрози певній соціальній системі, у нашому випадку – системі цільового використання бюджетних коштів. Розглядаючи механізми безпекової діяльності, необхідно виходити найперше з її логічної структури, тобто є механізми, з яких розпочинається безпекова діяльність, і є механізми, якими закінчується її технологічний цикл. Відтак доцільно розмістити безпекові механізми у такій послідовності: 1) механізми попередження загроз до початку її виникнення або реалізації; 2) механізми виявлення загроз; 3) механізми ліквідації загроз; 4) механізми відновлення діяльності, стану та відшкодування збитків [6, с. 156].

Елементи окремих механізмів розкриваються у ст.ст. 3, 4, 7 та 8 законопроекту № 1208-2. Так, відповідно до ст. 3 одним із принципів діяльності Бюро фінансових розслідувань є оперативність – негайне та безпосереднє вжиття заходів щодо боротьби з кримінальними правопорушеннями, протидія яким належить до компетенції Бюро фінансових розслідувань. А ст. 4 законопроекту № 1208-2 передбачає, що основними завданнями Бюро фінансових розслідувань є:

1) запобігання, виявлення, припинення, розслідування та розкриття кримінальних правопорушень, віднесених законом до його підслідності;

2) збирання та систематизація інформації щодо економічної злочинності, виявлення та оцінка зон ризиків та загроз вчинення кримінальних правопорушень, віднесених законом до підслідності Бюро фінансових розслідувань, напрацювання способів їх мінімізації та усунення, складання прогнозів розвитку протидії злочинності в сфері економіки та визначення способів запобігання їх виникненню в майбутньому;

3) планування заходів у сфері протидії кримінальним правопорушенням, віднесених законом до його підслідності;

4) підготовка пропозицій щодо формування державної політики у сфері протидії кримінальним правопорушенням, віднесених законом до підслідності Бюро фінансових розслідувань.

Водночас варто зазначити, що діяльність Бюро фінансових розслідувань спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра фінансів України.

Завдання та підпорядкування зумовлюють повноваження Бюро фінансових розслідувань. У законопроекті № 1208-2 повноваження Бюро фінансових розслідувань, на жаль, не повною мірою відповідають завданням. Так, завдання щодо виявлення, розслідування та розкриття кримінальних правопорушень, а також збирання та систематизації інформації щодо економічної злочинності забезпечені повноваженнями:

1) проводити досудове розслідування у межах передбаченої законом підслідності та оперативно-розшукову діяльність відповідно до закону;

2) здійснювати розшук осіб, які переходять від органів слідства та суду за вчинення кримінальних правопорушень, віднесених до його підслідності;

3) здійснювати інформаційно-аналітичну діяльність, спрямовану на встановлення взаємозв'язків між даними про злочинну діяльність та іншими даними, потенційно з ними пов'язаними, їх оцінювання та інтерпретацію, прогнозування розвитку досліджуваних подій з метою їх використання для виявлення, розкриття та розслідування конкретних кримінальних правопорушень;

4) збирати, обробляти, накопичувати та аналізувати інформацію про фінансові операції та/або інші активи з метою виявлення ознак, що можуть свідчити про вчинення кримінальних правопорушень, віднесених законом до його підслідності;

5) збирати, аналізувати, узагальнювати інформацію щодо кримінальних правопорушень, віднесених законом до його підслідності, факторів, що їх детермінують, прогнозувати тенденції розвитку негативних процесів кримінального та криміногенного характеру в цій сфері;

6) у порядку, визначеному Кримінальним процесуальним кодексом України, Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» та іншими законами, отримувати інформацію про операції, рахунки, вклади, правочини фізичних та юридичних осіб від фізичних та юридичних осіб, депозитарних, фінансових установ, а також від Центрального депозитарію, клірингових установ та інших учасників депозитарної системи України.

Також для виконання цього завдання посадові, службові особи Бюро фінансових розслідувань у межах своєї компетенції для виконання службових обов'язків уповноважені:

1) отримувати інформацію та документи в порядку, встановленому Кримінальним процесуальним кодексом України, необхідні для запобігання, виявлення, припинення, розслідування та розкриття кримінальних правопорушень, віднесених законом до підслідності Бюро фінансових розслідувань, зокрема такими, що містять інформацію з обмеженим доступом;

2) залучати на добровільній основі, зокрема на договірних засадах, кваліфікованих спеціалістів з будь-яких установ, організацій, контрольних і фінансових органів;

3) здійснювати конфіденційне співробітництво з фізичними особами, зокрема на договірних засадах, дотримуючись умов добровільності цих відносин, матеріально і морально заохочувати осіб, які надають допомогу в запобіганні, виявленні, припиненні, розслідуванні та розкритті кримінальних правопорушень;

4) у цілях оперативного-розшукової діяльності та досудового розслідування створювати інформаційні системи та вести оперативний облік в обсязі і порядку, передбачених законодавством.

А завдання щодо планування заходів у сфері протидії кримінальним правопорушенням, віднесених законом до підслідності Бюро фінансових розслідувань, та підготовки пропозицій щодо формування державної політики у цій сфері забезпечені повноваженнями:

1) вносити пропозиції Міністру фінансів щодо формування державної політики у сфері запобігання, виявлення, припинення, розслідування та розкриття кримінальних правопорушень, протидія яким віднесена до компетенції Бюро фінансових розслідувань;

2) готувати та подавати через Міністра фінансів на розгляд Кабінету Міністрів України проекти нормативно-правових актів у сфері протидії кримінальним правопорушенням, віднесеними законом до його підслідності;

3) узагальнювати практику застосування законодавства з питань, що належать до компетенції Бюро фінансових розслідувань, розробляти пропозиції щодо його удосконалення та в установленому порядку подавати їх на розгляд Кабінету Міністрів України;

4) брати участь у розробленні проектів міжнародних договорів України у сфері запобігання та протидії з кримінальними правопорушеннями, віднесеними законом до його підслідності.

Що ж до завдань запобігати та припиняти кримінальні правопорушення, зокрема й нецільове використання бюджетних коштів, а

також напрацьовувати способи їх мінімізації та усунення, складати прогнози розвитку протидії злочинності в сфері економіки та визначати способи запобігання їх виникненню в майбутньому, то належний механізм їх реалізації через законодавчо визначені повноваження Бюро фінансових розслідувань не закріплені. Також не визначено повноваження Бюро фінансових розслідувань як способу усунення наслідків кримінальних правопорушень вживати заходів щодо відшкодування шкоди, заподіяної протиправною діяльністю державному чи місцевому бюджету.

Одним із позитивних аспектів законопроекту № 1208-2 є визначення основних засад взаємодії Бюро фінансових розслідувань з іншими органами державної влади, органами місцевого самоврядування, правоохоронними органами та іншими особами. Відповідно до ст. 7 цього законопроекту Бюро фінансових розслідувань у процесі своєї діяльності взаємодіє з органами державної влади, органами місцевого самоврядування, іншими органами влади, підприємствами, установами та організаціями, банками та іншими фінансовими установами відповідно до законів та нормативно-правових актів. Порядок обміну інформацією, зокрема оперативною, проведення спільних заходів між Бюро фінансових розслідувань та державними органами, що відповідно до закону здійснюють оперативного-розшукову діяльність, встановлюється спільними наказами Міністерства, Бюро фінансових розслідувань та відповідних органів, та (або) органів, що забезпечують нормативно-правове регулювання їхньої діяльності.

Бюро фінансових розслідувань на безоплатній основі має право прямого доступу до відомостей (даних) державних електронних інформаційних ресурсів та автоматизованих інформаційних і довідкових систем, реєстрів та банків (баз) даних, держателем (адміністратором) яких є державні органи, користується державними, зокрема урядовими, засобами зв'язку і комунікацій, мережами спеціального зв'язку та іншими технічними засобами. Перелік автоматизованих інформаційних і довідкових систем, реєстрів та банків (баз) даних, до яких забезпечується прямий доступ Бюро фінансових розслідувань, встановлюється Кабінетом Міністрів України. Порядок зазначеного прямого доступу визначається відповідними міжвідомчими угодами (договорами), спільними наказами (розпорядженнями) та протоколами до них або в порядку електронної інформаційної взаємодії, якщо інше не передбачено законом.

Для реалізації завдань Бюро фінансових розслідувань як суб'єкта протидії нецільовому використанню бюджетних коштів важливим є ч. 7 ст. 7 законопроекту № 1208-2, відповідно

до якої органи державного фінансового контролю в Україні, а також інші державні органи, що здійснюють державний контроль за дотриманням юридичними та фізичними особами законодавства України, з метою запобігання та протидії кримінальним правопорушенням, віднесеним до підслідності Бюро фінансових розслідувань зобов'язані передавати Бюро фінансових розслідувань одержані під час здійснення контрольних функцій відомості, матеріали перевірок, що можуть свідчити про кримінальні правопорушення, віднесені до підслідності Бюро фінансових розслідувань, з урахуванням обмежень, встановлених законом.

Висновки

Так, після прийняття Закону України «Про Бюро фінансових розслідувань» (станом на

15.11.2019 законопроект був підготовлений до другого читання) Бюро фінансових розслідувань набуває статусу суб'єкта протидії нецільовому використанню бюджетних коштів, що підтверджується аналізом його завдань, повноважень та механізмів взаємодії з іншими органами публічної адміністрації. Водночас більшість повноважень Бюро фінансових розслідувань спрямовані на виявлення, розслідування та розкриття кримінальних правопорушень. Доцільним є закріплення механізмів запобігання та припинення правопорушень, віднесених до підслідності цього суб'єкта (зокрема й нецільового використання бюджетних коштів), а також вжиття заходів щодо відшкодування шкоди, заподіяної протиправною діяльністю державному чи місцевому бюджету.

Список використаних джерел:

1. Аналітично-статистичний збірник за результатами діяльності Державної аудиторської служби України, її міжрегіональних територіальних органів січень – вересень 2019 року. URL: <http://www.dkrs.gov.ua/kru/uk/publish/article/146947>.
2. Текст проекту Закону України про Бюро фінансових розслідувань № 1208-2 від 18.09.2019 (до другого читання від 13.11.2019). URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66887.
3. Бюджетний кодекс України від 8.07.2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>.
4. Назар Ю. С., Проць І. М. Адміністративна та фінансово-правова відповідальність за порушення бюджетного законодавства. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2018. 172 с.
5. Кримінальний кодекс України від 5.04.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
6. Франчук В. І., Пригунов П. Я., Мельник С. І. Безпекова діяльність: системний підхід. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія економічна. 2017. Вип. 1. С. 154–163.

References:

1. Analytichno-statystychnyi zbirnyk za rezultatamy diialnosti Derzhavnoi audytorskoï sluzhby Ukrainy, yii mizhrehionalnykh terytorialnykh orhaniv [Analytical and statistical compilation on the results of the activities of the State Audit Service of Ukraine, its interregional territorial agency]: sichen – veresen 2019 roku. Retrieved from <http://www.dkrs.gov.ua/kru/uk/publish/article/146947> [in Ukr.].
2. Tekst proektu Zakonu Ukrainy pro Biuro finansovykh rozsliduvan [Text of the draft Law of Ukraine on the Bureau of Financial Investigations] № 1208-2 vid 18.09.2019 (do druhoho chytannia vid 13.11.2019). Retrieved from http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66887 [in Ukr.].
3. Biudzhetni kodeks Ukrainy [The Budget Code of Ukraine] vid 8.07.2010. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17> [in Ukr.].
4. Nazar, Yu. S., & Prots, I. M. (2018). Administratyvna ta finansovo-pravova vidpovidalnist za porushennia biudzhethnoho zakonodavstva [Administrative, financial and legal liability in violation of budget legislation]. Lviv: Lvivskyi derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav, 172 [in Ukr.].
5. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal Code of Ukraine] vid 5.04.2001. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>. [in Ukr.].
6. Franchuk, V. I., Pryhunov, P. Ia., & Melnyk, S. I. (2017). Bezpekova diialnist: systemnyi pidkhid [Security Activity: A Systematic Approach]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. Serii ekonomichna, 1, 154–163 [in Ukr.].

Стаття: надійшла до редакції 27.11.2019
прийнята до друку 24.12.2019

The article: is received 27.11.2019
is accepted 24.12.2019

UDC (УДК) 330.43
JEL Classification: E17; E60

Михаліцька Наталія Ярославівна,

кандидат наук з державного управління, доцент,
доцент кафедри менеджменту
Львівського державного університету внутрішніх справ
e-mail: natamykhalitska@gmail.com
ORCID ID 0000-0002-8912-8005

Верескля Мар'яна Романівна,

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту
Львівського державного університету внутрішніх справ
e-mail: marekjacyk@gmail.com
ORCID ID 0000-0002-7061-9066

Вінічук Марія Володимирівна,

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри фінансів та обліку
Львівського державного університету внутрішніх справ
e-mail: vinichukm@i.ua
ORCID ID 0000-0002-6588-1254

ПРОБЛЕМА ІНТЕГРАЛЬНОЇ ОЦІНКИ ТА ПРОГНОЗУВАННЯ РІВНЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Анотація. Обґрунтовано механізм застосування мультифакторної моделі оцінки рівня національної економічної безпеки під час розробки Прогнозу економічного і соціального розвитку України. Встановлено, що за умови досягнення основних показників офіційного Прогнозу на 2019–2021 роки інтегральний індекс економічної безпеки за три роки збільшиться на 37 процентних пункти, проте у 2019–2021 рр. він становитиме близько 45–54% від його максимального рівня, який було досягнуто в Україні на початку ХХІ століття. Встановлено, що застосування прогнозних оцінок рівня економічної безпеки під час розробки прогнозів економічного та соціального розвитку України діє у напрямку підвищення ефективності державного управління економікою та безпекою держави.

Ключові поняття: стратегія національної безпеки, державне управління, економічна безпека, мультифакторна модель, прогноз.

Mykhalitska Natalia,

candidate of Science in Public Administration,
Associate Professor
of Management Department
of Lviv State University of Internal Affairs
e-mail: natamykhalitska@gmail.com
ORCID ID 0000-0002-8912-8005

Veresklija Marjana,

candidate of pedagogical sciences,
Associate Professor
of Management Department
of Lviv State University of Internal Affairs
e-mail: marekjacyk@gmail.com
ORCID ID 0000-0002-7061-9066

Vinichuk Maria,PhD, Assistant professor
of Finances and Accounting
of Lviv State University of Internal Affairs
e-mail: vinichukm@i.ua
ORCID ID: 0000-0002-6588-1254

THE PROBLEM OF INTEGRATED ASSESSMENT AND FORECASTING OF THE LEVEL OF UKRAINE'S ECONOMIC SECURITY

Abstract. The article provides well-grounded proposals and suggestions on how to improve the efficiency of public administration by means of economic security level in working out of the forecast for economic and social development of Ukraine. It takes into account the public policy guidelines of the National Security Strategy of Ukraine, particularly emphasizing the development of an effective security and defence sector, and specifically the improvement and modernization of the state strategic planning system, the creation of a unified system for monitoring, analysing, forecasting and decision-making in the field of national security and defence, assurance of effective coordination and functioning of a unified system of specific public authority situation centres in security and defence sector.

The article strongly supports the application of multifactorial mechanism model for the assessment of the level of national economic security in developing of the forecast for economic and social development of Ukraine. Providing that the key figures of the official Forecast for 2019–2021 are reached, the integrated economic security index will increase by 37 percentage over three years, although in 2019–2021 it will show about 45–54% of its maximum level reached in Ukraine at the beginning of the 21st century.

It is found that the application of the projected economic security level estimates in the process of the working out of the forecasts for economic and social development of Ukraine improves the efficiency of public administration of the economy and security of the state. It is reasonable to recommend this methodological approach to be implemented in practice. One should understand that further research is still required to improve the multifactorial models of general and partial integrated economic security indices rationally expanding the number of security assessment factors.

Key concepts: national security strategy, public administration, economic security, multifactorial model, forecast.

DOI 10.32518/2617-4162-2019-4-146-155

Вступ

Україна перебуває в стані загрозливої соціально-економічної кризи, яка останніми роками значно поглибилась. Низка системних вад, успадкованих від попередніх неререформованих економічних взаємовідносин, в умовах гібридної російської агресії істотно звузила можливості опанування стабільного економічного росту в нових міжнародних економічних реаліях. Гальмування реформ та економічний популізм виступають найбільш небезпечними бар'єрами, здатними закріпити відставання України [1, с. 111]. Цьому сприяє олігархічна модель економічного розвитку України, неефективна економічна політика, фактично спрямована на привласнення суспільних ресурсів, а також надмірна залежність національної економіки від кон'юнктури зовнішнього ринку [2, с. 40].

З іншого боку, під впливом економічних, політичних та інших чинників, які породжують загрози національним інтересам в економічній сфері, відбувається процес удосконалення дер-

жавного управління щодо забезпечення економічної безпеки. Це зумовлює необхідність визначення системи державного управління економічною безпекою як об'єкта самостійних наукових досліджень. Вирішення цього завдання, зокрема, пов'язане з реалізацією аналітично-прогностичної функції державного управління та актуалізує необхідність розробки методики безперервного визначення рівня економічної безпеки України, за допомогою якої можна було б не тільки оцінювати, але й прогнозувати її рівень під час розробки прогнозу економічного та соціального розвитку України на середньостроковий період.

Офіційні методики оцінювання рівня економічної безпеки та рівня соціально-економічного розвитку України були розроблені Міністерством економічного розвитку і торгівлі (для макрорівня) [3] та Держстатом України (для регіонального рівня) [4]. Ці методики мали суттєві недоліки [5], а оновлені Методичні рекомендації [6] взагалі мають інформаційний, рекомендаційний, роз'яснювальний характер

і не є обов'язковими (за власним висловлюванням авторів Методичних рекомендацій). Детальний аналіз та практичне застосування нових Методичних рекомендацій дали змогу виявити, що їм також притаманні недоліки, які значно ускладнюють їх використання [7, 8].

Проблема удосконалення методики оцінювання рівня економічної безпеки є предметом дослідження таких науковців, як: М. В. Абрамова, Ю. М. Харазішвілі, А. І. Сухоруков, О. В. Чернова, А. М. Вергун, І. М. Макаруч, С. В. Онищенко, О. А. Маслій, Е. О. Юрій, А. В. Грицак, С. В. Дідур та ін. З нових публікацій варто зазначити роботи наступних авторів: О. С. Богма [9], В. М. Вареник [10], Н. Ф. Чечетова, Н. Є. Лелюк [11], М. П. Денисенко та П. Т. Колісніченко [12], О. В. Денисюк [13], Г. В. Кізін [14], Г. П. Климова [15], А. Ю. Ковальчук [16], Ю. В. Ніколаєнко та Т. А. Шишлов [17], А. А. Олешко [18] та ін.

Разом з тим, незважаючи на наукову цінність вказаних досліджень, нині недостатньо вивченими залишаються питання визначення головних показників економічної безпеки, удосконалення та практичного застосування офіційних методик оцінювання рівня економічної безпеки, зокрема підвищення ефективності методики розрахунків та прогнозування інтегрального рівня економічної безпеки у державному управлінні. Крім того, потребує уваги дослідників проблема застосування удосконалених методів оцінювання рівня економічної безпеки в системі розробки прогнозів економічного та соціального розвитку України.

Мета статті. Обґрунтування пропозицій з підвищення ефективності державного управління шляхом прогнозування рівня економічної безпеки під час розробки прогнозів економічного та соціального розвитку України.

1. Механізм застосування мультифакторної моделі оцінки рівня національної економічної безпеки

Автори поділяють науковий висновок, що «за основу удосконалення методології комплексного оцінювання рівня економічної безпеки держави приймається теоретико-методологічний підхід до інтегральної оцінки та регулювання, який передбачає використання макроекономічної моделі разом з моделлю економічної безпеки для оцінювання її рівня та складників з метою визначення ієрархії впливів та відповідних заходів регулювання». Крім того, слушною є пропозиція щодо переходу від так званої адитивної функції корисності (лінійної згортки), утвореної шляхом підсумовування окремих критеріїв-показників економічної без-

пеки, помножених на свої вагові коефіцієнти («метод зважених сум»), до мультиплікативної форми інтегрального індексу, яка пов'язана з адитивною через логарифмічну функцію [7, с. 47]:

$$I_i = \prod_{i=1}^n z_{ii}^{a_i}; \quad \sum_{i=1}^n a_i = 1; \quad a_i \geq 0. \quad (1)$$

Мультиплікативна форми інтегрального індексу економічної безпеки запропонована нами у роботі [8]. Відповідно до цієї теорії функціональний взаємозв'язок між індексом зростання загального факторного результату (J_W) та темпами росту факторів, що викликали цей результат (J_i), можна записати у вигляді мультифакторної моделі

$$J_W = A J^\alpha \cdot J_2^\beta \cdot \dots \cdot J_n^\eta, \quad (2)$$

де $\alpha, \beta, \dots, \eta$ – показники степеня.

Для оцінки інтегрального індексу модель (2) можна використовувати, якщо показник степеня дорівнює відповідній питомій вазі n -го факторного результату в загальному факторному результаті попереднього періоду. Водночас має виконуватись рівність $\alpha + \beta + \dots + \eta = 1$ при $A = 1$.

Так, показник степеня характеризує ваговий вклад n -го фактору у розвиток інтегрального індексу (J_W). Очевидно, що для статистичної оцінки показника степеня n -го фактору можна використати нормовану величину коефіцієнта детермінації (R^2), бо в загальному випадку коефіцієнт детермінації показує вплив змінної (J_i) на дисперсію результативної ознаки (J_W).

Нормована величина коефіцієнта детермінації визначається за допомогою формули

$$R_{\text{норм.}i}^2 = \frac{R_i^2}{\sum_{i=1}^n R_i^2}, \quad (3)$$

де R_i^2 – звичайний коефіцієнт детермінації при лінійній формі зв'язку $J_W = aJ_i + b$ між результативною ознакою (J_W) та змінною (J_i).

Для визначення головних факторів моделі (2) та оцінки їх впливу на зростання валового внутрішнього продукту України у 2000–2017 рр. використані статистичні дані Світового банку, Держстату та Мінфіну України (табл. 1). У порівнянні з попередніми розрахунками [8] уточнені статистичні показники зовнішнього державного боргу.

Таблиця 1

Статистичні показники, що використані для розрахунку параметрів моделі інтегрального індексу економічної безпеки України

Роки	Темп приросту показника, %					
	Валовий внутрішній продукт ¹	Експорт товарів та послуг ¹	Чисельність зайнятих ²	Валові капіталовкладення ¹	Зовнішній державний борг ³	Основні засоби ²
2000	5,90	21,50	-1,14	12,1	5,20	3,60
2001	9,20	2,90	0,31	23,5	9,84	2,40
2002	5,20	9,10	-0,73	-1,5	12,07	1,10
2003	9,40	7,40	0,36	11,9	23,46	3,30
2004	12,10	21,30	0,66	5,0	72,03	4,20
2005	2,70	-11,20	1,89	-2,4	16,68	3,80
2006	7,30	-5,60	0,24	19,5	97,73	5,00
2007	7,90	3,20	0,84	26,5	59,34	6,10
2008	2,30	5,70	0,32	1,8	35,11	5,10
2009	-14,80	-22,00	-3,72	-57,4	-5,88	2,50
2010	4,20	4,50	0,37	14,4	5,93	2,30
2011	5,47	2,67	0,27	12,9	7,07	6,20
2012	0,24	-5,65	0,16	-4,5	-5,65	5,20
2013	-0,03	-8,06	0,27	-12,4	20,91	0,00
2014	-6,55	-14,24	-6,42	-34,5	-10,88	5,70
2015	-9,77	-13,17	-9,02	12,0	-15,91	1,90
2016	2,31	-1,58	-1,01	40,8	-6,34	0,00
2017	2,50	3,50	-0,74	9,00	-9,90	2,80

¹ показники Світового банку. URL: <http://api.worldbank.org/v2/en/country/ukr?downloadformat=excel>;

² дані Держстату України;

³ дані Світового банку за показником External debt stocks, long-term public sector (DOD, current US\$).

Результати розрахунку рівня та напрямку детермінації темпу приросту ВВП України основними факторами, що визначають економічну безпеку, наведені у табл. 2.

З табл. 2 очевидно, що до головних факторів, які підвищують рівень ВВП, а отже і економічну безпеку держави віднесені темпи зростання експорту, чисельності зайнятих,

валових капіталовкладень та обсягів основних засобів. Фактором, що знижує економічну безпеку є зростання зовнішнього державного боргу. Зважаючи на зворотній напрямок впливу темпу приросту зовнішнього державного боргу на ВВП, у мультифакторній моделі (2) степінь його росту необхідно враховувати зі знаком «мінус».

Таблиця 2

Результати розрахунку рівня детермінації темпу приросту ВВП України основними факторами, що визначають економічну безпеку

Головний фактор, що впливає на приріст ВВП	Вид лінійної моделі*	R^2	$R^2_{\text{норм.і}}$	Напрямок впливу
– обсяг експорту товарів та послуг	$y = 0,4804x_1 + 2,6241$	0,6398	0,4758	+
– чисельність зайнятих	$y = 1,9022x_2 + 4,3632$	0,5576	0,4146	+
– обсяг валових капіталовкладень	$y = 0,2126x_3 + 1,6877$	0,4749	0,3531	+
– обсяг зовнішнього державного боргу	$y = 0,1372x_4 - 0,0557$	0,3609	-0,2684	–
– обсяг основних засобів	$y = 0,6524x_5 + 0,2916$	0,0334	0,0248	+
Сума:		2,0780	1	

* Параметр y – це річний темп приросту ВВП, у відсотках; x_1, \dots, x_5 означають відсоткові річні темпи приросту відповідних факторів.

Так, мультифакторна модель для визначення інтегрального індексу економічної безпеки J_W отримує наступний вигляд:

$$J_W = J_1^{0,4758} \cdot J_2^{0,4146} \cdot J_3^{0,3541} \cdot J_4^{-0,2684} \cdot J_5^{0,0248}, \quad (4)$$

де J_1 – темп росту обсягу експорту товарів та послуг; J_2 – темп росту чисельності зайнятих; J_3 – темп росту обсягу валових капіталовкладень; J_4 – темп росту обсяг зовнішнього державного боргу; J_5 – темп росту обсягу основних засобів.

Динаміка інтегрального базового індексу економічної безпеки України, розрахованого за допомогою формули (4), представлена на рис. 1.

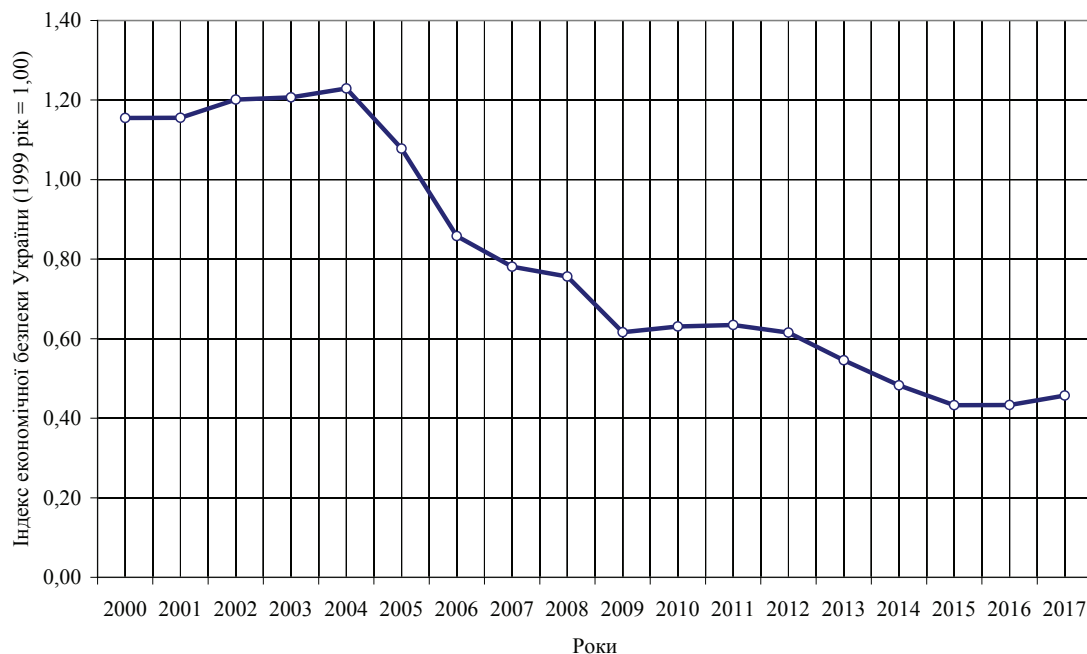

Рис. 1. Інтегральний індекс економічної безпеки України у 2000–2017 роках

За загальним визначенням загроза являє собою властивість деяких об'єктів, процесів, подій чи явищ завдавати шкоди іншим об'єктам, процесам або будь-яким системам у разі виникнення певних умов. Безпека ж характеризує динамічний стан тих чи інших об'єктів і систем в просторі загроз (ризиків) і їх здатність протистояти нанесенню можливої шкоди. Реалізація загроз призводить до втрат – економічним збиткам. Під економічним збитком розуміються збитки, що виражаються у втраті або погіршенні властивостей матеріальних благ. Економічний збиток може бути класифікований за різними підставами.

Прямий економічний збиток визначається як витрати, втрати або збитки, виражені у вартісній формі, що з'явилися в результаті дій негативних чинників у певний час, у певному місці. До непрямого економічного збитку

належать вимушені витрати, втрати, збитки, зумовлені вторинними ефектами, діями або бездіяльністю. Непрямі збитки, на відміну від прямих, можуть проявитися через тривалий від моменту первинного дії відрізок часу; вони не мають чітко вираженої територіальної приналежності і часто носять каскадний характер.

Модель (2) побудована так, що економічний збиток фактично є у вигляді втрат валового внутрішнього продукту. Підвищення індексу економічної безпеки у 2016–2017 рр. означає підвищення здатності економіки України протистояти нанесенню їй можливої шкоди комплексом діючих факторів.

Водночас модель (2) включає показник зовнішнього боргу, який справляє специфічний

вплив на зростання ВВП. У першому періоді дії цього чинника він дещо підвищує темпи зростання ВВП, у другому періоді, коли настає час сплати боргів, – відбувається зниження темпів зростання ВВП, бо держава втрачає ресурси для валового накопичення капіталу і розвитку національної робочої сили. Водночас втрати можуть значно перевищувати здобутки, якщо врахувати сплату процентів за кредитами та можливість нераціонального використання зовнішніх запозичень. Саме тому у модель (2) показник зростання зовнішнього боргу включено як негативний чинник економічної безпеки.

Також необхідно зважати на те, що модель (2) є різновидом виробничої функції, яка задовольняє двом аксіомам. Перша з них стверджує, що існує підмножина простору витрат, яка називається економічною областю,

в якій збільшення будь-якого виду витрат не призводить до зменшення випуску продукції. Друга аксіома зводиться практично до закону спадної віддачі (прибутковості): у міру того як витрати одного виду додаються до встановлених обсягів інших витрат, в кінцевому рахунку досягається особлива область, в якій граничний продукт витрат знижується [19, с. 238–239].

Управління рівнем окремого індикатора економічної безпеки за допомогою граничних значень індикаторів національної безпеки можна визначити як регуляторну діяльність, спрямовану на їх утримання в гомеостатичній області, тобто між мінімальним та максимальним порогами. Недостатнє управління спрямує систему в положення лівіше порогу $x_{i \min}$, а надмірне управління – правіше та $x_{i \max}$. У табл. 3 наведені фактори-індикатори економічної безпеки, що впливають на приріст ВВП України, їх граничні значення за методикою [6].

дорівнює 0,8 або 80% оптимального значення;

$X_{\text{опт}}$ – величина індикатора, яка характеризується як оптимальний рівень економічної безпеки та за якої рівень економічної безпеки дорівнює 1, тобто дорівнює оптимальному значенню [3].

Аналіз даних табл. 3 показує, що майже всі п'ять показників, що включені в модель (2), мали у 2017 році значення, далекі від задовільного. Лише рівень відношення обсягу зовнішнього державного боргу до ВВП дещо вище задовільного рівня. Проте останніми роками його рівень за даними Світового банку був значно вище: у 2014 р. – 52,5%; у 2015 р. – 64,8%; у 2016 р. – 59,2%. Такі рівні, які були зменшені в основному за рахунок зниження рівня життя населення України, мають створювати особливу тривогу. Адже коли нічим віддавати борги, починається розпродаж національних земель іноземним державам.

Таблиця 3

Головні фактори-індикатори економічної безпеки, що впливають на приріст ВВП України, їх граничні значення та фактичний рівень у 2017 році

Фактор	$X_{\text{крит}}$	$X_{\text{небезп}}$	$X_{\text{нездв}}$	$X_{\text{здв}}$	$X_{\text{опт}}$	2017 р.
– обсяг експорту товарів та послуг*	50	40	30	20	15**	47,9
– чисельність зайнятих:						
– частка зайнятого населення у загальній чисельності населення**	46	47	48	49	50	42,0
– рівень безробіття, % (МОП)	9	8	7	6	5	9,5
– обсяг валових капіталовкладень, % від ВВП	23	25	28	30	35	20,7
– обсяг зовнішнього державного боргу, % від ВВП	70	60	55	45	40	44,6
– обсяг основних засобів, % від ВВП	18	20	23	25	30	16,0

* оцінка автора (крім $X_{\text{крит}}$);

** оцінка автора по аналогії з показниками США.

У табл. 3 $X_{\text{крит}}$ – це величина індикатора, яка характеризується як критичний рівень економічної безпеки та за якої рівень економічної безпеки дорівнює 0,2 або 20% оптимального значення;

$X_{\text{небезп}}$ – величина індикатора, яка характеризується як небезпечний рівень економічної безпеки та за якої рівень економічної безпеки дорівнює 0,4 або 40% оптимального значення;

$X_{\text{нездв}}$ – величина індикатора, яка характеризується як незадовільний рівень економічної безпеки та за якої рівень економічної безпеки дорівнює 0,6 або 60% оптимального значення;

$X_{\text{здв}}$ – величина індикатора, яка характеризується як задовільний рівень економічної безпеки та за якої рівень економічної безпеки

2. Прогноз рівня інтегрального індексу економічної безпеки України на період 2019–2021 років

Далі продемонструємо прогностичні властивості моделі (4), для чого скористаємося результатами Прогнозу економічного і соціального розвитку України 2019–2021 роки, який було схвалено постановою Кабінету Міністрів України від 11.07.2018 № 546 [20]. Основні перспективні показники, що використані для розробки прогнозу рівня інтегрального індексу економічної безпеки України на період 2019–2021 рр. наведені у табл. 4

Для розрахунку перспективних показників, представлених у табл. 4, використано 2-й сценарій офіційного Прогнозу економічного і соціального розвитку України 2019–2021 роки.

Таблиця 4

Основні перспективні показники, що використані для розробки прогнозу рівня інтегрального індексу економічної безпеки України на період 2019–2021 рр.

Показник	річні темпи приросту, %			
	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.
Експорт товарів та послуг	10,6	8,30	8,70	8,70
Чисельність зайнятих:	0,72	0,72	0,98	0,91
Валові капіталовкладення	15,5	26,9	28,3	28,0
Зовнішній державний борг	0,49	-9,78	-5,28	-4,12
Основні засоби	15,2	26,9	28,3	28,0

Відповідно до цього сценарію, ВВП до рівня 2013 р. складе 94,0% у 2019 р., 97,6% у 2020 р. та 101,6% у 2021 р. При цьому граничний обсяг державного боргу у відсотках від ВВП не перевищить 52% у 2019 р., 47% у 2020 р. та 43% у 2021 р.

Розрахунки показали, що при таких припущеннях рівень зовнішнього довгострокового боргу державного сектору (external debt stocks, long-term public sector) знизиться з 49749,7 млн дол. США у 2017 р. до 45103 млн дол. у 2019 р., до 42723 млн дол. у 2020 р. та до 40963 млн дол. у 2021 р. Зрозуміло, що цей зовнішній борг державного сектору складає лише частку валового зовнішнього боргу України, який, наприклад, у 2017 р. склав на кінець року 116578 млн дол. США.

Результати розробки прогнозу рівня інтегрального індексу економічної безпеки України на період 2019–2021 рр. наведені на рис. 2.

Рис. 2 засвідчує, що реалізація 2-го сценарію офіційного Прогнозу економічного і соціального розвитку України на 2019–2021 роки буде сприяти помітному зростанню інтегрального індексу економічної безпеки нашої держави. Проте у порівнянні з 2004 роком, коли темп приросту ВВП в Україні був рекордним (+12,1%), індекс економічної безпеки навіть у 2021 р. складає лише 54,1%. Фактично це є наслідком, з однієї сторони, великих втрат державного бюджету, пов'язаних зі щорічною сплатою боргів та відсотків, а з іншого боку, – недостатньою якістю капіталовкладень у новий основний капітал, підвищення якої зумовило б зростання продуктивності праці та темпів приросту ВВП. Зауважимо, що відповідно до сценарію 2 частка ВВП, що приходить на валові капіталовкладення, зростає з 20,7% у 2017 р. до 28,4% у 2019 р., до 34,7% у 2020 р. та до 42,4% у 2021 р. Останній показник перевищує опти-

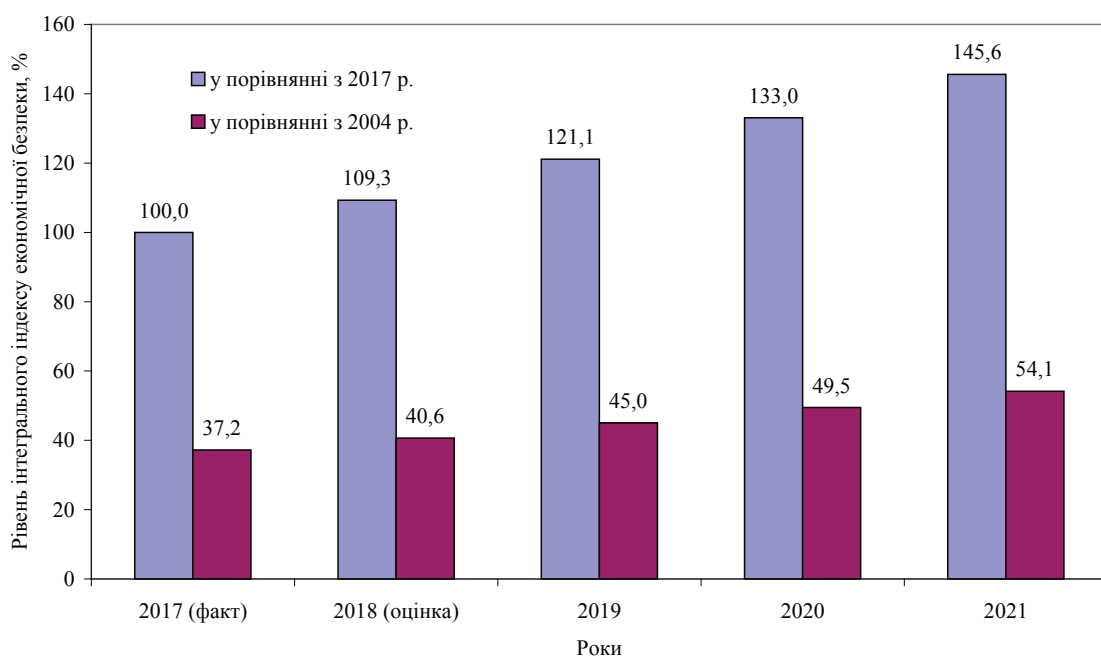

Рис. 2. Прогноз рівня інтегрального індексу економічної безпеки України на період 2019–2021 років

мальне значення 35% (див. табл. 3) і засвідчує про певні проблеми. Адже збільшення цього показника понад міру веде до недостатніх темпів зростання фонду споживання у ВВП, що викликає понижені обсяги фінансування соціальної та оборонної сфер держави.

Висновки

Встановлено, що застосування прогнозних оцінок рівня економічної безпеки під час розробки прогнозів економічного та соціального розвитку

України діє у напрямку підвищення ефективності державного управління економікою та безпекою держави. Цей методологічний підхід доцільно рекомендувати для запровадження на практиці. Для цього потрібні також подальші дослідження, спрямовані на удосконалення мультифакторних моделей загальних та часткових інтегральних індексів економічної безпеки шляхом раціонального розширення кількості факторів оцінки безпеки.

Список використаних джерел

1. Аналітична доповідь до щорічного послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2018 році». К.: НІСД, 2018. 1316 с. URL: http://www.niss.gov.ua/public/File/analit_dopovid_POSLANNYA_2018_FINAL_Oct_02.pdf
2. Завгородня С. П. Національні інтереси в економічній сфері: сутність та побудова їх ієрархії. *Аспекти публічного управління*. 2015. № 1–2 (15–16). С. 40–47.
3. Методика розрахунку рівня економічної безпеки України, затверджена Наказом Мінекономіки України від 02.03.2007 р. № 60 URL: http://www.me.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id/
4. Про затвердження Методики розрахунку інтегральних регіональних індексів економічного розвитку: Наказ від 15.04.2003 р. № 114 Державний комітет статистики України. URL: http://www.uazakon.com/documents/date_1a/pg_ibcnog/
5. Харазішвілі Ю. М., Сухоруков А. І., Крупельницька Т. П. Щодо вдосконалення методології інтегрального оцінювання рівня економічної безпеки України: аналіт. записка НІСД. 2013. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/1358/>
6. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України: Наказ Президента України від 29.10.2013 р. № 1277 URL: http://cct.com.ua/2013/29.10.2013_1277.htm
7. Харазішвілі Ю. М. Методологічні підходи до оцінки рівня економічної безпеки країни. *Наука та наукознавство*. 2014. № 4. С. 44–58.
8. Михаліцька Н. Я. Проблема удосконалення методики розрахунку рівня економічної безпеки в державному управлінні. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2017. № 2. С. 92–101.
9. Богма О. С. Аналіз рівня економічної безпеки України за основними складовими. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2016. Вип. 8 (1). С. 11–14. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuumevcg_2016_8\(1\)_5](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuumevcg_2016_8(1)_5)
10. Вареник В. М. Аналіз методик розрахунку економічної безпеки України. *Академічний огляд*. 2016. № 1. С. 70–79. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ao_2016_1_9
11. Четова Н. Ф., Лелюк Н. Є. Аналітичний інструментарій для оцінки бюджетної безпеки України / Стратегічна аналітика та антикорупційний аудит в системі забезпечення фінансово-економічної безпеки держави, регіону, суб'єктів господарювання: матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції (26–27 жовтня 2017 р.), Харків. URL: http://eprints.kname.edu.ua/48530/1/ilovepdf_com-134-138.pdf
12. Денисенко М. П., Колісниченко П. Т. Зарубіжний досвід регулювання економічної безпеки. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 6. С. 15–19.
13. Денисюк О. В. Механізми забезпечення економічної безпеки України. *Вісник Національного університету цивільного захисту України*. Серія: Державне управління. 2017. Вип. 1. С. 100–105. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VNUCZUDU_2017_1_16
14. Кізін Г. В. Недоліки та напрями удосконалення державного регулювання інвестиційно-інноваційного забезпечення економічної безпеки України в контексті управлінського аспекту. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету*. Львів: Видавництво Львівського торговельно-економічного університету, 2016. Вип. 51. С. 97–102.
15. Клімова Г. П. Економічна безпека у системі забезпечення національної безпеки держави. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія: Соціологія. 2016. № 3. С. 207–210. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnyuas_2016_3_24
16. Ковальчук А. Ю. Система сучасних принципів механізму забезпечення фінансово-економічної безпеки держави. *Вісник Запорізького національного університету*. Юридичні науки. 2017. № 1. С. 62–68.
17. Ніколаєнко Ю. В., Шишлов Т. А. Сутність та необхідність регулювання економічної безпеки національної економіки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2016. Вип. 10 (2). С. 44–47. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuumevcg_2016_10%282%29__11

18. Олешко А. А. Активізація внутрішніх джерел інвестиційного розвитку. Фінансово-кредитний механізм активізації інвестиційного процесу: зб. матеріалів III Міжн. наук.-практ. конф., (м. Київ, 10 листопада 2017 р.) / Мін-во освіти і науки України, ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана» [та ін.]. К.: КНЕУ, 2017. С. 300–303.
19. Интрилигатор М. Математические методы оптимизации и экономическая теория: пер. с англ. под ред. А. А. Конюса. М.: Прогресс, 1975. 599 с.
20. Прогноз економічного і соціального розвитку України на 2019–2021 роки. К.: Мінекономрозвитку, 2018, жовтень. 149 с. URL: <http://www.me.gov.ua/Documents/>

References

1. Analitichna dopovid do shchorichnoho poslannya Prezydenta Ukrayiny do Verkhovnoyi Rady Ukrayiny «Pro vnutrishnye ta zovnishnye stanovyshe Ukrayiny v 2018 r.». [Analytical Report on the Annual Message of the President of Ukraine to the Verkhovna Rada of Ukraine «On Internal and External Situation of Ukraine in 2018». K.: NISD, 2018. 1316 p.]. Retrieved from http://www.niss.gov.ua/public/File/analit_dopovid_POSLANNYA_2018_FINAL_Oct_02.pdf [in Ukr.].
2. Zavorodnya, S. P. (2015). Natsionalni interesy v ekonomichniy sferi: sutnist ta pobudova yikh iyerarkhiyi [National interests in the economic sphere: the essence and construction of their hierarchy]. *Aspekty publichnoho upravlinnya (Aspects of Public Management)*, 1–2 (15–16), 40–47 [in Ukr.].
3. Metodyka rozrakhunku rivnya ekonomichnoyi bezpeky Ukrayiny [The methodology of calculating the level of economic security of Ukraine]. *Nakaz Minekonomiky Ukrayiny (Order of the Ministry of Economy of Ukraine)*, No 60, 02.03.2007 r. Retrieved from http://www.me.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id [in Ukr.].
4. Pro zatverdzhennya Metodyky rozrakhunku intehralnykh rehionalnykh indeksiv ekonomichnoho rozvytku [On approval of the Methodology of calculation of integrated regional economic development indices]: *Nakaz Derzhavnogo komitetu statystyky Ukrayiny (Order the State Statistics Committee of Ukraine)* № 114 of April 15, 2003 r. Retrieved from http://www.uazakon.com/documents/date_1a/pg_ibcnog/ [in Ukr.].
5. Kharazishvili, Yu. M., Sukhorukov A. I. & Krupelnytska, T. P. (2013). Shchodo vdoskonalennya metodolohiyi intehralnoho otsynuyvannya rivnya ekonomichnoyi bezpeky Ukrayiny [Regarding the improvement of methodology of integral assessment of the level of economic security of Ukraine]. *Analit. zapyska NISD (Analyte. NISD note)*. Retrieved from <http://www.niss.gov.ua/articles/1358/> [in Ukr.].
6. Pro zatverdzhennya Metodychnykh rekomendatsiy shchodo rozrakhunku rivnya ekonomichnoyi bezpeky Ukrayiny [On approval of Methodological recommendations for calculating the level of economic security of Ukraine]: *Nakaz Prezydenta Ukrayiny (Presidential Decree)* № 1277 vid 29.10.2013 r. Retrieved from http://cct.com.ua/2013/29.10.2013_1277.htm [in Ukr.].
7. Kharazishvili, Yu. M. (2014). Metodolohichni pidkhody do otsinky rivnya ekonomichnoyi bezpeky krayiny [Methodological approaches to assessing the level of economic security of the country]. *Nauka ta naukoznavstvo (Science and science)*, 4, 44–58 [in Ukr.].
8. Mykhalits'ka, N. Ya. (2017). Problema udoskonalennya metodyky rozrakhunku rivnya ekonomichnoyi bezpeky v derzhavnomu upravlinni [The problem of improving the method of calculating the level of economic security in public administration]. *Naukovyy visnyk Lvivskoho derzhavnogo universytetu vntrishnikh sprav (Bulletin of the Lviv State University of Internal Affairs)*, 2, 92–101 [in Ukr.].
9. Bohma, O. S. (2016). Analiz rivnya ekonomichnoyi bezpeky Ukrayiny za osnovnyimi skladovymi [Analysis of the level of economic security of Ukraine by major components]. *Naukovyy visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove gospodarstvo (Scientific Bulletin of Uzhgorod National University. Series: International Economic Relations and the World Economy)*, 8(1), 11–14. Retrieved from [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuumevcg_2016_8\(1\)_5/](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuumevcg_2016_8(1)_5/) [in Ukr.].
10. Varenik, V. M. (2016). Analiz metodyk rozrakhunku ekonomichnoyi bezpeky Ukrayiny [Analysis of methods of calculation of economic security of Ukraine]. *Akademichnyy ohlyad (Academic Review)*, 1, 70–79. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/ao_2016_1_9 [in Ukr.].
11. Chechetova, N. F., & Lelyuk, N. Ye. (2017). Analitichnyy instrumentariy dlya otsinky byudzhethnoyi bezpeky Ukrayiny [An analytical toolkit for assessing Ukraine's budgetary security]. Materialy VI Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi «Stratehichna analityka ta antykoruptsiynyy audyt v systemi zabezpechennya finansovo-ekonomichnoyi bezpeky derzhavy, rehionu, subyektiv hospodaryuvannya» (*Proceedings of the VI International Scientific and Practical Conference «Strategic Analytics and Anti-Corruption Audit in the System of Ensuring Financial and Economic Security of the State, Region, and Business Entities»*), 26–27 zhovtnya 2017 r., Kharkiv. Retrieved from http://eprints.kname.edu.ua/48530/1/ilovepdf_com-134-138.pdf [in Ukr.].
12. Denysenko, M. P., & Kolisnichenko, P. T. (2017). Zarubizhnyy dosvid rehulyuvannya ekonomichnoyi bezpeky [Foreign experience of regulation of economic security]. *Investytsiyi: praktyka ta dosvid (Investment: practice and experience)*, 6, 15–19 [in Ukr.].
13. Denysyuk, O. V. (2017). Mekhanizmy zabezpechennya ekonomichnoyi bezpeky Ukrayiny [Mechanisms of ensuring the economic security of Ukraine]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu tsyvilnoho zakhystu Ukrayiny. Seriya: Derzhavne upravlinnya (Bulletin of the National University of Civil Protection of Ukraine. Series: Public Administration)*, 1, 100–105 Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/VNUCZUDU_2017_1_16 [in Ukr.].

14. Kizin, H. V. (2016). Nedoliky ta napryamy udoskonalennya derzhavnoho rehulyuvannya investytsiyno-innovatsiynoho zabezpechennya ekonomichnoyi bezpeky Ukrayiny v konteksti upravlins'koho aspektu [Disadvantages and directions of improvement of state regulation of investment-innovative maintenance of economic security of Ukraine in the context of management aspect]. *Visnyk Lvivskoho torhovelno-ekonomichnoho universytetu (Bulletin of Lviv Trade and Economic University)*, 51. L'viv: Vydavnytstvo Lvivskoho torhovelno-ekonomichnoho universytetu, 97–102 [in Ukr.].
15. Klimova, H. P. (2016). Ekonomichna bezpeka u systemi zabezpechennya natsionalnoyi bezpeky derzhavy [Economic security in the system of national security]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Yurydychna akademiya Ukrayiny imeni Yaroslava Mudroho»*. Seriya: Sotsiologiya (*Bulletin of the National University «Yaroslav the Wise Law Academy of Ukraine»*). Series: Sociology, 3, 207–210. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnyuac_2016_3_24 [in Ukr.].
16. Koval'chuk, A. Yu. (2017). Systema suchasnykh pryntsyviv mekhanizmu zabezpechennya finansovo-ekonomichnoyi bezpeky derzhavy (The system of modern principles of the mechanism of ensuring financial and economic security of the state). *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho Universytetu. Yurydychni nauky (Bulletin of Zaporizhzhya National University)*, 1, 62–68 [in Ukr.].
17. Nikolayenko, Yu. V., & Shyshlov, T. A. (2016). Sutnist ta neobkhdnist rehulyuvannya ekonomichnoyi bezpeky natsionalnoyi ekonomiky [Essence and necessity of regulation of economic security of national economy]. *Naukovyy visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*. Seriya: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo (*Scientific Bulletin of Uzhgorod National University. Series: International Economic Relations and the World Economy*), 10(2), 44–47. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuumevcg_2016_10%282%29_11 [in Ukr.].
18. Oleshko, A. A. (2017). Aktyvizatsiya vnutrishnikh dzherel investytsiynoho rozvytku [Activation of internal sources of investment development]. Finansovo-kredytnyy mekhanizm aktyvizatsiyi investytsiynoho protsesu: zb. mater. III Mizhn. nauk.-prakt. konf. (Financial-credit mechanism of activation of the investment process: coll. mater. 3rd Int. Research Practice Conf.), m. Kyiv, 10 lystopada 2017 roku / Min-vo osvity i nauky Ukrayiny, DVNZ «Kyiv. nats. ekon. un-t im. V. Het'mana» [ta in.]. Kyiv: KNEU. 300–303 [in Ukr.].
19. Yntrylyhator, M. (1975). Matematycheskye metody optymizatsyy y konomycheskaya teoryya [Mathematical optimization methods and economic theory], M.: Prohress. 599 [in Russ.].
20. Prohnoz ekonomichnoho i sotsial'noho rozvytku Ukrayiny na 2019–2021 roky (2018) [Forecast of economic and social development of Ukraine for 2019–2021]. K.: Minekonomrozvytku. Retrieved from <http://www.me.gov.ua/Documents/> [in Ukr.].

Стаття: надійшла до редакції 17.11.2019
прийнята до друку 20.12.2019

The article: is received 17.11.2019
is accepted 20.12.2019

**ВИМОГИ
ДО ПОРЯДКУ ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОДАННЯ МАТЕРІАЛІВ
ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ У НАУКОВО-АНАЛІТИЧНОМУ ЖУРНАЛІ
«СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВІ СТУДІЇ»**

Матеріали подає автор (співавтор) відповідальному секретареві науково-аналітичного журналу «Соціально-правові студії» (далі – Журнал) *безпосередньо або електронною поштою*.

Матеріалами для опублікування у Журналі є: наукові статті, рецензії на наукові видання, повідомлення про події наукового характеру.

За науковим змістом статті повинні відповідати вимогам, затвердженим Постановою президії Вищої атестаційної комісії України від 15 січня 2003 року № 7-05/1 «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України», а саме містити: постановку проблеми та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми і на які спирається автор; виокремлення не досліджених раніше аспектів загальної проблеми, яким присвячується стаття; формулювання мети статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з проведеного дослідження та перспективи подальших напрацювань за цим напрямом.

ВИМОГИ ДО НАУКОВОЇ СТАТТІ:

1. Приймаються статті українською, англійською та російською мовами.

2. Обсяг тексту статті (без анотацій та списку використаних джерел) не повинен перевищувати 0,5 друк. авт. арк. (10–12 сторінок формату А4); текст має бути набраний тільки у форматі Word.doc (2003, 2007) шрифтом Times New Roman через 1,5 інтервалу, кегель – 14 пт. Поля навколо тексту – по 2 см з усіх боків. Абзацний відступ – 1,25 см.

3. Графічний матеріал потрібно виконувати в доступних для подальшого редагування програмах: таблиці – у редакторі Microsoft Word; діаграми – у редакторі Microsoft Excel або Microsoft Graph; рисунки – у вигляді організаційних діаграм за допомогою панелі малювання редактора Microsoft Word; формули – у редакторі формул. Статтю не рекомендується переобтяжувати графічним матеріалом і формулами. Таблиці та рисунки повинні містити англійські мітки і пояснення. Заборонено копіювати чужі рисунки і вставляти у свій текст.

4. Стаття має бути структурована за такими елементами:

4.1. Код Універсальної десятикової кодифікації (УДК, UDC); можна визначити за посиланням: <http://www.udcsummary.info/php/index.php?lang=uk&pr=Y>.

4.2. Код за Тематичним класифікатором Journal of Economic Literature – за можливості (**JEL Classification**); можна знайти за посиланням: <http://mmi.fem.sumdu.edu.ua/sites/default/files/JEL%20classification%20ukr.pdf>.

4.3. Прізвище, ім'я, по батькові автора (співавторів), науковий ступінь, вчене звання, посада; особистий e-mail автора; цифровий ідентифікатор автора **ORCID ID** (можна отримати за посиланням: <https://orcid.org/>).

4.4. Назва статті (прописними літерами).

Дані, вказані у пп. 4.3–4.4, потрібно продублювати англійською мовою; якщо стаття написана російською – додатково подати аналогічну інформацію українською.

4.5. Анотація та ключові поняття (п'ять – вісім): до статті українською мовою – обсягом 500 знаків українською і 1800–2000 знаків англійською мовою (**Abstract**); до статті англійською – 500 знаків мовою оригіналу статті та 1800–2000 знаків українською; до статті російською – 500 знаків мовою оригіналу статті й 1800–2000 знаків англійською та українською мовами).

Анотація англійською мовою (**Abstract**) має включати: постановку проблеми (*Introduction*), мету (*Purpose*), методи дослідження (*Methods*), основні результати дослідження (*Results*), висновки та конкретні пропозиції автора (*Conclusion*). Методологію доцільно описувати лише в тому випадку, якщо вона містить новизну і становить інтерес із погляду поданої статті.

4.6. Вступ охоплює:

– постановку проблеми (визначення проблеми, що аналізується, та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями);

– аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано вирішення проблеми і на які посилається автор (тут потрібно виокремити не вирішені раніше аспекти загальної проблеми, котрим присвячується стаття);

– мету статті (має узгоджуватися з Анотацією).

4.7. Основні результати дослідження (з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; поділені на окремі розділи з назвами, позначеними порядковими номерами).

Посилання на використані джерела одержання фактичних і/чи статистичних даних є обов'язковими (подаються в тексті цифрою у квадратних дужках і розміщуються після статті в порядку цитування чи згадування). Бажаним є посилання на праці зарубіжних авторів (їх прізвища подаються українською, а в дужках – мовою оригіналу із зазначенням року видання, наприклад: (Llewellyn, 1962).

4.8. Висновки (підсумки дослідження, пропозиції та перспективи подальших напрацювань у цьому напрямі; мають відповідати Меті та узгоджуватися з Анотацією).

4.9. Список використаних джерел – бібліографія джерел мовою оригіналу, оформлена відповідно до Національного стандарту України ДСТУ 8302:2015. Назви джерел розміщуються в порядку згадування в тексті (не за абеткою). Посилатися на підручники, навчальні посібники, публіцистичні статті не доцільно.

4.10. References – ті самі використані джерела, але англійською мовою, оформлені за міжнародним бібліографічним стандартом APA-2010 (з правилами можна ознайомитися за посиланням: <http://soskin.info/userfiles/file/CHASOPYS/APA-2010.pdf>).

Назви неангломовних видань (у т. ч. журналів, збірників тощо) подаються транслітерацією (правила української транслітерації можна переглянути за посиланням: <http://translit.kh.ua/>), а в дужках – англійською мовою.

До рукопису статті додаються:

– *довідка про автора* (співавторів): повністю прізвище, ім'я, по батькові, посада, місце роботи, науковий ступінь і вчене звання, контактні телефони, поштова адреса, e-mail (для аспірантів потрібно вказати додатково – рік навчання, ПІБ, науковий ступінь, вчене звання, посаду наукового керівника);

– *зовнішня рекомендація* наукового керівника, завірена його підписом і печаткою установи (може бути сканований підпис або фотокопія підпису, надані в електронній формі) – **для авторів без наукових ступенів**;

– *квитанція про оплату публікації (після розгляду статті та позитивного рішення редколегії)*.

Редакція залишає за собою право здійснювати **наукове і літературне редагування** статті, погоджуючи відредагований варіант із автором, який дає дозвіл на друк (у довільній формі). Редакторське опрацювання матеріалів і видання Журналу здійснює редакційно-видавничий відділ Львівського державного університету внутрішніх справ (ЛьвДУВС).

Статті, подані англійською мовою неангломовними авторами (у перекладі), мають бути завірені на предмет правильності перекладу в бюро перекладів або на кафедрі іноземних мов чи у відділі міжнародних зв'язків освітнього закладу, де працює/навчається автор (один зі співавторів).

Матеріали, що не відповідають зазначеним вимогам, не приймаються. Не приймаються для опублікування також статті, які опубліковані або подані для опублікування в інших виданнях, або містять ознаки академічного плагіату.

Подані друковані рукописи не повертаються.

За достовірність викладених у публікаціях фактів і результатів власних досліджень відповідальність несуть їх автори та рецензенти.

Остаточне рішення про прийняття рукопису до друку приймає редколегія.

Під час цитування матеріалів Журналу посилання на джерело обов'язкове. Відтворення та передрук матеріалів можливі тільки за погодженням із редколегією.

Не можуть бути розміщені в одному випуску Журналу різні публікації одного автора (за винятком однієї статті та однієї рецензії). Допускається розміщення не більше двох статей одного автора за умови, якщо одна стаття одноосібна, а інша – у співавторстві або обидві – у співавторстві (двічі друкується тільки один із співавторів).

Автор (співавтори) може відмовитися від опублікування у Журналі наданих ним матеріалів або відкласти їх опублікування, сповістивши про це електронною поштою із зазначеного у статті особистого e-mail не пізніше як у 10-денний строк із дня подання ним матеріалів.

Електронний аналог Журналу розміщений на сайті Львівського державного університету внутрішніх справ (Електронна бібліотека: <http://www2.lvduvs.edu.ua/social-legal-studios> та Електронний репозитарій: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/123456789/16>).

Друкований примірник Журналу надсилається Новою поштою за рахунок отримувача.

Публікація статті є платною. Якщо стаття та необхідні супровідні матеріали відповідають вимогам МОН (ДАК) України, міжнародних індекс-баз і редакційній політиці Журналу, то автор у разі позитивного відгуку рецензента отримує від редколегії лист про порядок оплати послуг із наукового та літературного редагування, академічного перекладу, підготовки і видання статті, її розміщення та поширення в мережі Інтернет, а також розсилки обов'язковим адресатам.

Банківські реквізити:

Код ЄДРПОУ 08571995

р/р 31255262200729

Банк – Державна казначейська служба України

МФО 820172

ПІН 085719913041

свідоцтво платника ПДВ № 17864231

Призначення платежу: за публікацію у Журналі «Соціально-правові студії».

Контакти:

- ✓ пошта для листування – Social.Legal.Studios@gmail.com;
- ✓ головний редактор – доктор юридичних наук, професор
Балинська Ольга Михайлівна
e-mail: olga_bal@ukr.net;
- ✓ заступник головного редактора – доктор економічних наук, доцент
Ревак Ірина Олександрівна
e-mail: irarevak@gmail.com;
- ✓ відповідальний секретар – кандидат технічних наук, доцент
Огірко Ольга Ігорівна
e-mail: ohirkoo@i.ua;
- ✓ відділ організації наукової роботи: vngr@lvduvs.edu.ua;
- ✓ редакційно-видавничий відділ: publlaw@ukr.net.

Структура статті (взірець):

UDC (УДК) ____
JEL Classification: _____

Прізвище, ім'я, по батькові автора,
науковий ступінь,
вчене звання,
посада
e-mail:
ORCID ID:

НАЗВА СТАТТІ

Анотація.
Ключові поняття:

Surname, name of the author,
degree,
academic rank,
position
e-mail:
ORCID ID:

ARTICLE TITLE

Abstract.
Key concepts:

Вступ
1. Назва розділу
2. Назва розділу
3. Назва розділу
Висновки

Список використаних джерел

1. Бориславська О. Верховенство конституції чи верховенство права: деякі питання відновлення дії окремих положень Конституції України. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 6. С. 48–57.

.....

References

1. Boryslavs'ka, O. (2015) Verkhovenstvo konstytutsiyi chy verkhovenstvo prava: deyaki pytannia vidnovlennia diyi okremykh polozhen' Konstytutsiyi Ukrayiny [Supremacy of the Constitution or Rule of Law: Some Issues of the Restoration of Certain Provisions of the Constitution of Ukraine] *Visn. Konstytutsiinoho Sudu Ukrayiny (Bulletin of the Constitutional Court of Ukraine)*, 6, 48–57 [in Ukr.].

.....

**REQUIREMENTS
CONCERNING HANDLING PROCEDURES AND SUBMISSION
OF MATERIALS FOR PUBLICATION
IN SCIENTIFIC AND ANALYTICAL MAGAZINE
«SOCIAL & LEGAL STUDIOS»**

The materials are submitted by the author (co-author) to the responsible secretary of the scientific and analytical magazine «Social legal studios» (hereinafter – the Magazine) **directly or by e-mail**.

Materials for the publication in the Magazine are: scientific articles, reviews on scientific publications, reports on events of a scientific nature.

According to the scientific content, the articles must comply with the requirements approved by the decision of the Presidium of the Higher Attestation Commission of Ukraine dated 15 January 2003 No. 7-05/1 «On increasing the requirements for professional editions included in the lists of the Higher Attestation Commission of Ukraine», namely: the statement of the problem and its links with important scientific or practical tasks; an analysis of recent researches and publications in which the solution to this problem was initiated and on which the author relies; the identification of previously unexplored parts of the general problem, which is devoted to the article; formation of the purpose of the article (statement of the task); the summary of the main research material with a full substantiation of the scientific results obtained; the conclusions from the conducted research and prospects of further developments in this direction.

REQUIREMENTS TO A SCIENTIFIC ARTICLE:

1. Articles are accepted in Ukrainian, English and Russian.

2. The volume of the text of the article (without annotations and list of sources) should not exceed 0,5 print. copyright (10–12 pages of A4 format); the text should be typed only in the format **Word.doc (2003, 2007)** font Times New Roman through 1,5 intervals, point size – 14 pt. Fields around the text – 2 cm from all. Indented paragraph – 1,25 cm.

3. Graphic material should be made available for further editing programs: tables – in the editor Microsoft Word; diagrams – in the editor Microsoft Excel or Microsoft Graph; drawings – in the form of organizational diagrams using the editor's drawing panel Microsoft Word; formulas – in the editor of the formulas. The article should not be overloaded with graphic material and formulas. **Tables and drawings should contain English-language labels and explanations. It is forbidden to copy other people's pictures and paste them into your text.**

4. The article should be structured according to such elements:

4.1. Code of Universal Decimal Codification (УДК, UDC); can be determined by the link: <http://www.udcsummary.info/php/index.php?lang=uk&pr=Y>.

4.2. Code according to the Thematic Classifier Journal of Economic Literature – when possible (JEL Classification); can be viewed at the link: <http://mmi.fem.sumdu.edu.ua/sites/default/files/JEL%20classification%20ukr.pdf>.

4.3. Surname, name, patronymic name of the author (co-authors), scientific degree, academic rank, position; personal e-mail of the author; author's digital ID **ORCID ID** (available via the link: <https://orcid.org/>).

4.4. Title of article (in capital letters).

Everything that is indicated in pp. 4.3–4.4, should be duplicated in English; if the article is written in Russian – in addition similar information in Ukrainian should be provided.

4.5. Annotation and key words (five – eight): to the article in Ukrainian – 500 characters in Ukrainian and 1800–2000 in English (**Abstract**); to the article in English – 500 characters in the language of the original article and 1800–2000 characters in Ukrainian; to the article in Russian – 500 characters in the language of the original article and 1800–2000 characters in English and Ukrainian).

The abstract in English (**Abstract**) must include: the problem statement (*Introduction*), the aim of research (*Purpose*), the methods of research (*Methods*), the main results of the study (*Results*), conclusions and specific author's suggestions (*Conclusion*). It is expedient to describe the methodology only if it contains a novelty and is of interest from the point of view of the submitted article.

4.6. Introduction includes:

- the problem statement (description of the analyzed problem in general and its connection with important scientific or practical tasks);
- the analysis of recent researches and publications, in which the solution of the problem was initiated and which the author refers to (here it is necessary to distinguish parts of the general problem that are not resolved earlier, to which the article is devoted);
- the purpose of the article (to be consistent with the Annotation).

4.7. The main results of the research (with full justification of the scientific results obtained, divided into separate sections with names, indicated by serial numbers).

References to the sources used to obtain actual and / or statistical data are mandatory (given in the text in a square bracket and placed after the article in the citation or reference order). A reference to the works of foreign authors is desirable (their surnames are given in Ukrainian, and in brackets – in the original language indicating the year of publication). For example: (Llewellyn, 1962).

4.8. Conclusions (results of the research, proposals and prospects for further developments in this directions; the conclusions should be consistent with the Objective and be consistent with the Annotation).

4.9. References – bibliography of sources in the original language, issued in accordance with the National Standard of Ukraine DSTU 8302: 2015. The names of the sources are placed in the order of the mention in the text (not in alphabetical order). Referring to textbooks, journal articles, is not appropriate.

4.10. References – the same sources used, but in English, drawn up according to the international bibliographic standard APA-2010 (the rules can be found at: <http://soskin.info/userfiles/file/CHASOPYS/APA-2010.pdf>).

The names of non-English-language publications (including magazines, collections, etc.) are given by transliteration (the rules of Ukrainian transliteration can be found on the link: <http://translit.kh.ua/>), and in brackets – in English.

The manuscript of the article should be attached with:

- *information about the author (co-authors)*: full name, first name, patronymic, position, place of work, academic degree and academic title, contact phone numbers, postal address, e-mail (for postgraduate students it is necessary to indicate additionally – year of study, full name, scientific degree, title, position of scientific supervisor);
- *external recommendation* of the supervisor, certified by the signature and the seal of the reviewer's institution (may be a scanned signature or photocopy of the signature, provided in electronic form) – **to authors without scientific degrees**;
- *payment receipt of publication* (after consideration of the article and the positive decision of the editorial board).

The editors have the right to make **scientific and literary editing of the article**, agreeing an edited version with the author authorizing the printing (in an arbitrary form).

Editorial work on materials and publication of the Journal is carried out by the editorial and publishing department of Lviv State University of Internal Affairs.

Articles submitted in English by non-English authors (in translation) must be certified as to the correctness of the translation in the translation agency or at the Department of Foreign Languages or at the Department of International Relations at an educational institution where the author (one of co-authors) is working or studying.

Materials that do not meet the specified requirements are not accepted. The articles that have already been published or submitted for publication to other editions or contain signs of academic plagiarism are not accepted for publication.

The submitted printed manuscripts are not returned.

The authors and reviewers are responsible for the accuracy of the facts and results of their own research set forth in the publications.

The editorial board takes the final decision to accept the manuscript for publication.

A reference to the source is obligatory when quoting the materials of the Journal. Reproduction and reprinting of materials are possible only with the approval of the editorial board.

Different publications of one author (with the exception of one article and one review) cannot be placed in one issue of the Journal. It is not allowed to place more than two articles of one author, provided that one article is single, and the other is co-authored or both are in co-authorship (only one of the co-authors is printed twice).

The author (the co-authors) may refuse to publish their materials in the Journal or postpone their publication. They must notify their decision by e-mail, which is indicated in their article within 10 days from the date of submission of the materials.

The electronic analogue of the Journal is located on the site of Lviv State University of Internal Affairs (Electronic library: <http://www2.lvduvs.edu.ua/social-legal-studios> and Electronic repository: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/123456789/16>).

The printed copy of the Journal is sent via the «Nova Poshta» at the expense of the payee.

The publication of the article is payable. If the article and the necessary supporting materials meet the requirements of the Ministry of Education and Science of Ukraine, international index-bases and editorial policy of the Journal, then the author, in the case of a positive response, will receive from the editorial board a letter on the procedure for paying for scientific and literary editing, academic translation, preparation and publication of the article, its placement and distribution on the Internet, as well as distribution to obligatory addressees.

Bank requisites of the University:

Code of the USREOU 08571995

p\r 31255262200729

Bank – State Treasury of Ukraine

MFO 820172

INN 085719913041

Certificate of VAT payer № 17864231

Purpose of payment: for publication in the Journal «Social Legal Studios».

Contacts:

- ✓ Mail for correspondence – Social.Legal.Studios@gmail.com;
- ✓ Chief Editor – Doctor of Law, Professor
Balynska Olha Mykhailivna
e-mail: olga_bal@ukr.net;
- ✓ Deputy Editor-in-Chief – Doctor of Economic Sciences, Associate Professor
Revak Iryna
e-mail: irarevak@gmail.com;
- ✓ Executive secretary – Candidate of Technical Sciences, Associate Professor
Ohirko Olha
e-mail: ohirkoo@i.ua;
- ✓ Department of the organization of scientific work: vonr@lvduvs.edu.ua;
- ✓ Editorial and publishing department: publlaw@ukr.net.

Structure of the article (sample):

UDC ____
 JEL Classification: _____

In Ukrainian:
Surname, name of the author,
degree,
academic rank,
position
e-mail:
ORCID ID:

ARTICLE TITLE

Abstract.
Key concepts:

In English:
Surname, name of the author,
 degree,
 academic rank,
 position
 e-mail:
 ORCID ID:

ARTICLE TITLE

Abstract.
Key concepts:

Introduction
1. Title of the section
2. Title of the section
3. Title of the section
Conclusions

References (in the language of the original)

1. Бориславська О. Верховенство конституції чи верховенство права: деякі питання відновлення дії окремих положень Конституції України. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 6. С. 48–57.

...

References (the names of non-English-language publications are given by transliteration)

1. Boryslavska, O. (2015) Verkhovenstvo konstytutsiyi chy verkhovenstvo prava: deyaki pytannia vidnovlennia diyi okremykh polozhen' Konstytutsiyi Ukrayiny [Supremacy of the Constitution or Rule of Law: Some Issues of the Restoration of Certain Provisions of the Constitution of Ukraine] *Visn. Konstytutsiinoho Sudu Ukrayiny (Bulletin of the Constitutional Court of Ukraine)*, 6, 48–57 [in Ukr.].

...

Зміст

Розділ 1

ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА: ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ

Долинська М. С., Мокрицька Н. П. ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ПОДІЛУ РОБОЧОГО ДНЯ НА ЧАСТИНИ	8
Домброван Н. В., Ізбаиш К. С. РЕАЛІЗАЦІЯ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У СФЕРІ ОХОРОНИ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В УКРАЇНІ	18
Єсімов С. С. ПРАВОВИЙ СТАТУС ГРОМАДЯН У КОНТЕКСТІ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ	25
Луценко Ю. В. ПОНЯТТЯ, СИСТЕМА ТА КЛАСИФІКАЦІЯ ВИДІВ БЕЗПЕКИ В КОНТЕКСТІ МІЖНАРОДНОГО ПРАВОПОРЯДКУ	31
Навроцька В. В., Яремко Г. З. ПРАВОВЕ ЗНАЧЕННЯ ОКРЕМОЇ ДУМКИ ЧЛЕНА СУДДІВСЬКОЇ КОЛЕГІЇ	40
Греченко В. А., Брусакова О. В. ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ МІЛІЦІЇ УСРР У 1932 р.	45
Онишко О. Б. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН СПАДКУВАННЯ НА ТЕРИТОРІЯХ ЗАХІДНИХ ВОЄВОДСТВ ПОЛЬЩІ (1918–1939 рр.)	53

Розділ 2

ПРОБЛЕМИ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Бондар В. В., Татарин Н. М. ЗАКОННІСТЬ ДІЇ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ ПІД ЧАС АДМІНІСТРАТИВНИХ ЗАТРИМАНЬ	61
Бондаренко В. А. ПРИНЦИПИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ЗДІЙСНЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРОВАДЖЕННЯ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ	67
Дуфенюк О. М. СУБ'ЄКТИВІЗМ ЕКСПЕРТА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ	74
Ковалів М. В., Кузьо Л. І. ОСОБЛИВОСТІ СУДОВИХ РІШЕНЬ В АДМІНІСТРАТИВНИХ СПРАВАХ	82
Кунтій А. І. ОСОБЛИВОСТІ ДОПИТУ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ НЕЗАКОННИМ РОЗПОВСЮДЖЕННЯМ МЕДІЙНОГО КОНТЕНТУ В МЕРЕЖАХ ПРОВАЙДЕРІВ ПРОГРАМНОЇ ПОСЛУГИ	88

Навроцька В. В.

ОКРЕМА ДУМКА ЯК ОДНА З ГАРАНТІЙ НЕЗАЛЕЖНОСТІ ЧЛЕНІВ СУДДІВСЬКОЇ КОЛЕГІЇ ТА ЇХ РІВНОСТІ ПРИ УХВАЛЕННІ РІШЕНЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ	94
---	----

Розділ 3**СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ СТУДІЇ****Ковальчук З. Я.**

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ СУТНОСТІ ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ВІЙНИ	105
--	-----

Кісіль З. Р., Кісіль Р.-В. В.

ОСОБЛИВОСТІ ФЕНОМЕНУ СИНДРОМУ ЕМОЦІЙНОГО ВИГОРАННЯ У ПРАЦІВНИКІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ	111
--	-----

Качмар Н. В., Церковник С. І.

ЗАСТОСУВАННЯ ДИДАКТИЧНОГО СІНКВЕЙНУ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ЮРИДИЧНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ У ВИЩІЙ ШКОЛІ	124
---	-----

Візнюк І. М.

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ УЧИТЕЛЯ В АСПЕКТІ ФОРМУВАННЯ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ УЧНІВ	130
--	-----

Розділ 4**СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ СТУДІЇ****Франчук В. І., Петрик І. Я.**

БЮРО ФІНАНСОВИХ РОЗСЛІДУВАНЬ ЯК СУБ'ЄКТ ПРОТИДІЇ НЕЦІЛЬОВОМУ ВИКОРИСТАННЮ БЮДЖЕТНИХ КОШТІВ	140
---	-----

Михаліцька Н. Я., Верескля М. Р., Вінічук М. В.

ПРОБЛЕМА ІНТЕГРАЛЬНОЇ ОЦІНКИ ТА ПРОГНОЗУВАННЯ РІВНЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ	146
--	-----

ВИМОГИ ДО ПОРЯДКУ ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОДАВАННЯ МАТЕРІАЛІВ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ У НАУКОВО-АНАЛІТИЧНОМУ ЖУРНАЛІ «СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВІ СТУДІЇ»	156
---	-----

Contents

Chapter 1

ISSUES OF LAW IMPLEMENTATION: THEORY AND HISTORY

<i>Dolynska M., Mokrytska N.</i> LEGAL PROBLEMS OF WORKING DAY DIVISION INTO PARTS	8
<i>Dombrovan N., Izbash K.</i> IMPLEMENTATION OF ADMINISTRATIVE RESPONSIBILITY IN THE PROTECTION OF INTELLECTUAL PROPERTY RIGHTS IN UKRAINE	18
<i>Yesimov S.</i> LEGAL STATUS OF CITIZENS IN THE CONTEXT OF THE ADMINISTRATIVE ACTIVITIES OF THE NATIONAL POLICE	25
<i>Lutsenko Yu.</i> THE CONCEPT, SYSTEM AND CLASSIFICATION OF TYPES OF SECURITY IN THE CONTEXT OF INTERNATIONAL LAW AND ORDER	31
<i>Navrotska V., Yaremko G.</i> LEGAL SIGNIFICANCE OF THE BENCH MEMBER'S DISSENTING OPINION.....	40
<i>Grechenko V., Brusakova O.</i> ORGANIZATION AND ACTIVITIES OF THE USSR POLICE IN 1932	45
<i>Onyshko O.</i> THE LEGAL REGULATION OF INHERITANCE RELATIONS IN THE WESTERN PROVINCES OF POLAND (1918–1939)	53

Chapter 2

ISSUES OF LAW ENFORCEMENT ACTIVITIES

<i>Bondar V., Tataryn N.</i> THE LEGALITY OF THE POLICE ACTIONS DURING ADMINISTRATIVE DETENTION	61
<i>Bondarenko V.</i> PRINCIPLES OF ORGANIZATION AND IMPLEMENTATION OF ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS IN THE FIELD OF PROVIDING ROAD SAFETY	67
<i>Dufeniuk O.</i> EXPERT'S SUBJECTIVISM IN CRIMINAL PROCEEDINGS	74
<i>Kovaliv M., Kuzo L.</i> SPECIAL FEATURES OF COURT DECISIONS IN ADMINISTRATIVE CASES	82
<i>Kuntii A.</i> SPECIFICS OF INTERROGATION IN THE INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENSES RELATED TO THE ILLEGAL DISTRIBUTION OF MEDIA CONTENT IN THE NETWORKS OF SOFTWARE SERVICES PROVIDERS	88

<i>Navrotska V.</i> DISSENTING OPINION AS ONE OF GUARANTEES OF INDEPENDENCE OF MEMBERS OF JUDICIAL ASSEMBLY AND THEIR EQUALITY IN MAKING DECISION IN UNDER CRIMINAL PROCEEDINGS	94
---	----

Chapter 3
SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL STUDIES

<i>Kovalchuk Z.</i> THEORETICAL-METHODOLOGICAL ANALYSIS OF THE ESSENCE INFORMATION-PSYCHOLOGICAL WAR	105
<i>Kisil Z., Kisil R.-V.</i> PSYCHOLOGICAL FACTORS OF PROFESSIONAL STRESS OF EMPLOYEES OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE	111
<i>Kachmar N., Tserkovnyk S.</i> APPLICATION OF THE DIDACTIC CINQUAIN WHILE STUDYING LEGAL ENGLISH AT HIGHER SCHOOL	124
<i>Viznyuk I.</i> PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL COMPETENCE OF THE TEACHER IN THE ASPECT OF FORMING A HEALTHY WAY OF LIFE OF STUDENTS	130

Chapter 4
SOCIAL AND ECONOMIC STUDIES

<i>Franchuk V., Petryk I.</i> BUREAU OF FINANCIAL INVESTIGATIONS AS A SUBJECT OF OPPOSITION TO MISUSE OF BUDGET FUNDS	140
<i>Mykhalitska N., Vereskliia M., Vinichuk M.</i> THE PROBLEM OF INTEGRATED ASSESSMENT AND FORECASTING OF THE LEVEL OF UKRAINE'S ECONOMIC SECURITY	146
REQUIREMENTS CONCERNING HANDLING PROCEDURES AND SUBMISSION OF MATERIALS FOR PUBLICATION IN SCIENTIFIC AND ANALYTICAL MAGAZINE «SOCIAL & LEGAL STUDIOS»	160

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВІ СТУДІЇ

Науково-аналітичний журнал

Випуск 4 (6)

Редагування
Галина Ялечко

Редагування текстів англійською
Ірина Сковронська

Макетування
Андрій Радченко

Друк
Надія Лесь

Підписано до друку 27.12.2019 р.
Формат 60x84/8. Папір офсетний. Умовн. друк. арк. 19,53.
Тираж 100 прим. Зам. № 159-19.

Львівський державний університет внутрішніх справ
Україна, 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 2541 від 26 червня 2006 р.